

इसिलिम

इसिलिम
ISILIM

(अर्धवार्षिक दुमी भाषिक पत्रिका)

(Half Yearly Dume Language Magazine)

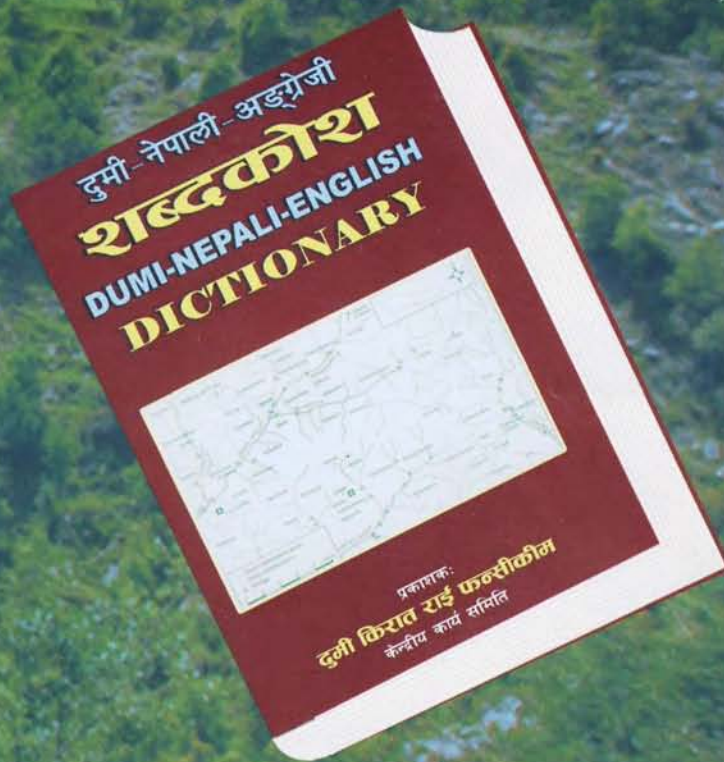
२०६८

वर्ष १३

अंक १४

छिरियाम्लो (शरदकालिन:उर्ध्वी)

September 2011

यात्रा २०६१ देखि
२०६८ सम्मको

शब्दकोश विशेषाङ्क

दुमी किरात राई फन्सिकीम

दुमकिम, काठमाडौंका पदाधिकारीहरू

तेजमाया दुमीराई
अध्यक्ष

मीना थुलुङ (दुमी)राई
उपाध्यक्ष

मौलिघन दुमीराई
सचिव

हिमा दुमीराई
कोषाध्यक्ष

सहजित दुमीराई
सदस्य

सन्तोष दुमी
सदस्य

अस्मिता दुमीराई
सदस्य

माईतीराज दुमीराई
सदस्य

रामकाजी दुमीराई
सदस्य

खबिराज दुमीराई
सदस्य

केदार दुमीराई
सदस्य

वर्ष १३ अंक १४ २०६८

जि. प्र. का. द. नं. ४५, ०५६, काठमाडौं

संरक्षक:

क्या. श्री नैनबहादुर दुमीराई (MM)^२

प्रमुख सल्लाहकार:

सह.प्रा. चतुरभक्त राई

सल्लाहकार:

भू.पू. सासद श्री टंक दुमीराई

समाजसेवी श्री रामबहादुर दुमीराई

क्या. श्री पर्जन्यबहादुर दुमीराई

प्रधान सम्पादक:

नेत्रमणि दुमीराई

सम्पादक:

नृप दुमीराई

तेजमाया दुमीराई

मौलीधन दुमीराई

व्यवस्थापक:

गुणराज दुमीराई/मनिप्रसाद दुमीराई

क्षेत्रीय प्रतिनिधी:

सनदकुमार दुमीराई, धरान

दुर्गाबहादुर दुमीराई, बाक्सिला

राई बुक्स एण्ड स्टेशनरी, जावलाखेल

श्रेष्ठ बुक्स एण्ड स्टेशनरी, दिक्तेल

दुमी किरात राई फन्सीकीम कार्यालय, कोटेश्वर

शुक्रराज दुमीराई U.K.

धौलवीर दुमीराई U.K..

प्रकाशक:

दुमी किरात राई फन्सीकीम

कम्प्यूटरकला

तिलक (लक) खालिङ

(Ct_mankoawaj@yahoo.com)

मुद्रण:

राईलिंग सपोर्ट अफसेट प्रेस

गणेशस्थान, चावहिल, काठमाडौं

फोन/फ्याक्स: ४४६०९०६

पत्राचार

इसिलिम दुमी माषिक पत्रिका

पो.ब.नं. २०२११, कोटेश्वर, काठमाडौं

फोन/फ्याक्स : ४४६०९०६, ४९१५७२६

E-mail: info@dumikiratrai.org

www.dumikiratrai.org

मूल्य: ने.रु. ५०/- पा.रु. ४०/- H.K.\$ 10,

सिँगपुर/बुनाई \$2/-, U.K.E.1/-

शीर्षक	लेखक	पृष्ठ
दुमी शब्दकोश निर्माणको	चतुरभक्त राई	१
नाम्पारू (दुमीभाषाको गीत)	नेत्रमणि राई	१६
इङ्की तुम्लो (दुमीभाषाको गीत)	तेजमाया राई	१६
स्वच्छन्द आकाश	प्रा.डा.नोबल किशोर राई	१७
खुसीको ऐतिहासिक क्षण	खगोन्द्र राई	२३
दुमी भाषाको त्रैभाषिक.....	प्रा.डा. माधव प्र. पोखरेल	२७
दुमी शब्दकोशको नालीवेली	राजेन्द्र राई	२९
दुमी (राई) भाषा र साहित्य...		३१
अनुभव कतिपय	मौलिधन राई	४१
भाषा संरक्षण	सुएयोसी तोवा	४३
दुमी शब्दकोश प्रकाशन...	सहजीत राई	४५
सन्दर्भ दुमी शब्द संकलनको	तेजमाया राई	४७
किरात अन्तरवस्तु सम्बन्धमा	बलराम राई	५१
दुमी भाषा संकलन	महेन्द्र राई	५३
तीज पर्व र किरात महिलाहरू	शान्ति किरात	५७
हाम्रो अस्तित्व	उत्सव राई	६०
दुमी राईहरूको सफलता	हिरा जेरोड राई	६३
जालपा अनि दुमीराईहरू....		६४
चिठी	धौलवीर राई	६५
केपीलासगढी ऐतिहासिक.....	चतुरभक्त राई	६६
दुमी-नेपाली-अंग्रेजी शब्दकोश.....	कृष्ण पौडेल	७८
दुमी शब्दकोश प्रकाशन बारेमा	कुमारसिं राई	८२
आर्थिक विवरण गा.वि.स....		८३
दुमी स्रोतव्यक्तिहरू		१००
माक्यामा सन्महरू		१०४
बंशावली छुट	सत्तम	१०५
उम्बरबहादुर सत्तम		१०५
यात्रा संस्मरण	नृप दुमीराई	१०७
देउसी-भैलो कार्यक्रम, काठमाडौं		११५
देउसी भैलो कार्यक्रम, धरान		११६
शब्दकोश प्रकाशनको		११८
समाचार सार:		१२०
गीत सङ्गीतका साधक	नृप दुमीराई	१२३
The verb 'cut': ..	Vishnu S Rai,	१२५
खुलापत्र शब्दकोशको.....	नेत्रमणि राई	१२९

आवरण पृष्ठभूमि:

सप्तेश्वर खोटाङस्थित केपीलासगढी (गढीडाँडा)को मनोरम दृश्यका साथ पृष्ठभूमिमा दुमी किरात राई फन्सीकीमद्वारा प्रकाशित दुमी शब्दकोश

हाम्रो अभिमत.....

इतिहास लेखेहरूको

सम्पति जोड्ने कुरा धेरै गाह्रो कुरा रहेछ, तर पनि सबैलाई यसको आवश्यकता पर्दोरहेछ । सम्पतिका प्रकार र विशेषताहरू आ-आफ्नै हुन्छन् । सम्पति कुनै निजी होला, कुनै सामुदायिक वा साझा । सम्पति कसैको बढी वा कसैको कम हुनसक्ला, त्यस्तै कसैको असल कसैको कमसल पनि । तथापी सम्पतिको महत्व त्यसको उपयोगितामा मापन गर्नु सान्दर्भिक हुन्छ । सम्पतिकै कुरा गर्दा हामीले पनि लगभग छ, वर्षको कडा परिश्रम पश्चात दुमीहरूको लागि एउटा उपयोगी साझा सम्पति 'दुमी-नेपाली-अंग्रेजी शब्दकोश' जोड्न सफल भएका छौं । यो कुरा इसिलिममार्फत सम्पूर्ण दुमीराईहरू एवम् शुभचिन्तक सबैमा सहर्ष जानकारी गराउन पाउँदा हामी हर्षित भएको छौं ।

समयको गतिलाई रोक्न त कहाँ सकिन्थ्यो, संगसंगै हिँड्न पनि साह्रै गाह्रो हुँदोरहेछ । हामी पनि समयलाई पछ्याउन असमर्थ भयौं त्यसैले यो शब्दकोश प्रकाशनमा केही ढिलाई हुन गएको अवश्य नै हो । तथापि ढिलै भए पनि यो दुमी शब्दकोश दुमीराईहरूको अमूल्य रत्न हुने कुरामा दुईमत नहोला भन्ने विश्वास हामीले लिएका छौं ।

दुमी किरात राई फन्तीकीम अन्तर्गत २०६१ मा गठित शब्दकोश निर्माण समितिले विभिन्न समयमा दुमी थातथलोमा मातृभाषा अध्ययन भ्रमण गरी दुमी शब्दहरू संकलन गरेको थियो । यसबाहेक यसको वैज्ञानिकीकरणको लागि विभिन्न विद्वान भाषाविद्हरूसंग सल्लाह सुझाव लिने काम पनि गरेको थियो । दुमी लगायत अन्य स्रोतव्यक्ति आदरणीय पूर्वाहरूको नासोको रूपमा यो शब्दकोश आज तपाईं-हाम्रो हातमा पर्न सकेको छ । यसको लागि समस्त दुमीजन अनि हाम्रा शुभचिन्तकहरूमा हार्दिक आभार प्रकट गर्दै धन्यवाद ज्ञापन गर्दछौं । यस अवधिमा कतिपय स्रोतव्यक्तित्वहरूको स्वर्गारोहण भइसकेका तितो यथार्थ पनि हामीसंग छ । हामी उहाँहरूको मृतात्माप्रति चीरशान्तीको कामना गर्दै भावपूर्ण श्रद्धाञ्जली पनि अर्पण गर्न चाहन्छौं ।

दुमी शब्दकोशको यो ऐतिहासिक कार्य सम्पन्न हुँदाहुँदै दुमी बंशावलीलाई पनि संस्थाले पुस्तकाकारको रूप दिने निर्णय गरेको छौं । यसको लागि पनि यहाँहरूको साथ, सहयोग र शुभेच्छा रहने नै छ भन्ने अपेक्षा लिएका छौं ।

अन्त्यमा, यो दुमी शब्दकोश भाषाविज्ञानको क्षेत्र लगायत दुमीराईको इतिहासमा एउटा कोशेढुंगा सावित हुनेछ, त्यसैले यसपालीलाई इसिलिम १४ औं अंक शब्दकोश विशेषाङ्कका रूपमा तपाईंहरूका सामु साथैमा च्यापेर आउँदै गर्दा हामी लेख्न चाहन्छौं 'इतिहास लेखेहरूको पनि हो' ।

दुमी शब्दकोश निर्माणको पृष्ठभूमि र दुमी भाषी क्षेत्रमा आएका विदेशी विद्वानहरूको आगमन : एक ऐतिहासिक घटना विवेचना

१. विषय प्रवेश

हामी दुमीभाषी समुदाय दुमी शब्दकोश निर्माणको अन्तिम अवस्थामा आईपुगी शब्दकोशलाई तपाईंहरूको हातमा पुऱ्याउन सफल भएका छौं। प्रस्तुत शब्दकोश निर्माणगर्दा आन्तरिक तथा बाह्य वातावरणहरूको प्रभाव पनि परेका छन्। हाम्रो आफ्नै आन्तरिक चाहना परिवेश र विदेशबाट उद्देश्यमूलक भ्रमणमा आउने विद्वानहरूको सानिध्यता र प्रभाव पनि शब्दकोश निर्माण कार्यमा एउटा कारक तत्व बन्न गएको छ। यस्तो प्रसङ्ग र परिवेशहरू प्राय मुलुककै इतिहास निर्माणमा पाउन सकिन्छ। विश्व इतिहासमा राज्य राष्ट्र र जातिहरूको उत्थान र पतनसँग विदेशी यात्रीहरूको भ्रमण जोडिएको पाइन्छ। भास्को डि गामाको भारत भ्रमणले अंग्रेजलाई भारत आउन जानकारी मिल्यो। यसैको कारणले अंग्रेजले भारतलाई उपनिवेश बनाउन वातावरण मिल्यो। भारत पत्ता लगाउन स्पेनबाट हिडेका क्रिष्टोफर कोलम्बसको जहाजी यात्रा अमेरिका पुग्यो र युरोपसँग अमेरिका सम्बन्ध स्थापित हुन प्रारम्भ भयो। संसारमा यस्ता हजारौं उदाहरणहरू छन् जसबाट विदेशी नागरिकहरूको यस्ता भ्रमणहरूले सामाजिक, आर्थिक, राजनीतिक, बौद्धिक प्रभाव त्यस समाजलाई पारेको हुन्छ। किरातकालमा नेपाल आएका सम्राट अशोकले लुम्बिनीमा बुद्धको सम्मानार्थ अशोकस्तम्भको निर्माण गरे, सुपुत्री चारूमतिलाई देवपालसँग विवाह गरीदिए। मल्लकालमा केषुचिन पादरीहरूले क्रिश्चियानिटीको स्थापना गरे, युरोपबाट आएका कर्कप्याट्रिक, हैमिल्टन्,

हड्सन, राइट, ओल्डफिल्ड, भारतीय विद्वान जयसवाल आदिको अध्ययन भ्रमण अनुसन्धानले नेपालको राजनीत, इतिहास बुझ्न सजिलो बनायो, नेपाली कलाकार अरनिकोको चीन भ्रमणले बौद्धधर्मको प्रचारमा

चतुरभक्त राई
सह-प्राध्यापक
पाटन संयुक्त क्याम्पस

बल मिल्यो। यसर्थ विद्वानवर्ग, धार्मिक पुरूष, राजनीतज्ञ, कलाविद आदिको यस्ता भ्रमणहरूले त्यस देशका जातिहरूको सामाजिक, सांस्कृतिक मूल्यलाई सकारात्मक वा नकारात्मक प्रभाव पारेको पाइन्छ। यस्तै प्रशङ्गसँग मेल खाने दुमी किरात राईहरू वसोवास गरेको भूमिमा विदेशी अनुसन्धानविदरु यहाँ आई गरिएको मौलिक भाषा तथा संस्कार संस्कृतिको अध्ययन भ्रमणले सामाजिक सांस्कृतिक तथा भाषिक मूल्यलाई माथि उठाउन बल मिलेको विषयलाई यस लेखमा प्रस्तुत गर्न प्रयत्न गरिएको छ।

२. लेखको उद्देश्य :

दुमी भाषा, संस्कार संस्कृति कहिलेदेखि दमनमा पऱ्यो भन्ने विषयमा ऐतिहासिक कारणहरूको चर्चा गर्दै मुख्यत लोप भएको दुमी भाषाको संरक्षणको लागि निर्माण गरिएको दुमीशब्दकोशको पृष्ठभूमि निर्माण र दुमीभाषी किरात राईहरूको क्षेत्रमा विदेशी विद्वानहरूको आगमनले दुमी भाषा, संस्कार संस्कृतिको संरक्षणमा परेको प्रभाव के कस्तो रह्यो भन्ने वारेमा चर्चा गर्नु यस लेखको उद्देश्य हुनेछ।

३. लेखन तथा प्रस्तुतिकरणको विधि :

यस लेखमा प्राथमिक आँकडाको रूपमा प्रत्यक्ष कुराकानी र चिठीपत्रलाई लिइएको छ भने द्वितीयक आँकडाको रूपमा पुस्तक पत्र पत्रिकाको सहयोग लिइएको छ। लोपभएको दुमीभाषाको शब्दकोश निर्माणका निमित्त के कस्ता प्रयत्नहरु गरियो भन्ने विषयको साथसाथै दुमी किरात राई फन्सीकीमको स्थापनाको पृष्ठभूमिसमेतको चर्चा यसका गरिनेछ। यसको साथै सोही समयमा विदेशी विद्वानहरुको आगमनले हाम्रो अभियानमा पारेको मनोवैज्ञानिक प्रभावको वारेमा चर्चा गरिनेछ।

४. केपिलासगढी, चिनागढीउपरको आक्रमणसँगै दुमी किरात राईहरुको भाषा, संस्कार संस्कृतिमाथि दमनको शुरुवात :

ई.पू. ३००० अघि आर्यहरु ककेसियन क्षेत्रबाट भारतमा आए (याक्खाराई)^१ र त्यहाँको आदिवासीलाई दबाउँदै मुसलमानहरूसँगको लडाईमा पराजय भई नेपाल पसेका हुन भन्न नृवंशशास्त्रीहरुको मत रहेको पाइन्छ। आर्यको अर्थ सभ्य जाति र हिन्दु भन्ने बुझाउँछ। उर्दुभाषामा हिन्दुको अर्थ चोर, डाँका र कालो मनको भन्ने जनाउँछ। (थुलुङ)^२ आर्यहरु भारतबाट नेपालमा प्रवेशगर्दा आर्य होइन बाहुन-क्षत्री भएर प्रवेश गरेका थिए (याक्खाराई)^३। यसर्थ नेपालमा रैथाने जातिहरुलाई दमन गर्न अघि नै भारतमा आर्यहरुले त्यहाँका जाति जनजातिहरुलाई दमन गर्न थालेका थिए। ऋग्वेदकालमा आर्यगणनायक इन्द्रले किरात गणनायक शम्बरको किल्ला तथा गढीहरुमा आक्रमण गरी पराजय तुल्याएपछि शम्बरले सिन्धुको

मेदानी भाग छाडेर पहाडको गुफाहरुमा लुकीछिपी चालीसवर्षसम्म गुरिल्ला युद्ध चलाएको बर्णन पाइन्छ। (याक्खाराई)^४ यसरी इतिहासको उषाकालतिरै किरातहरु उपर आर्यहरुको दमन शुरू भइसकेको थियो। यो दमनचक्रकै सिलसिलामा मध्य पहाडी क्षेत्रतिर रहेका जनजाति विशेष किरात राजाहरुलाई हिन्दू पण्डितहरुले हिन्दूधर्मालम्बी बनाउन सेन उपाधि दिन थाले। यसरी सेन हुनेमा पहिलो पाल्पाका राजा श्यान थिए जसको नाम चिल्ल राई थियो। (चेमजोङ)^५। यसरी राजा नै हिन्दु हुन थालेपछि आदिवासी किरातहरुको भाषा धर्म, संस्कार संस्कृतिउपर दमन गर्न कुनै कठिनाई परेन। यसरी पृथ्वीनारायण शाहले नेपाल एकिकरण गर्न अघि नै उपयुक्त धार्मिक सांस्कृतिक, भाषिक वातावरण तयार भईसकेको थियो।

यसै सन्दर्भममा नेपाल एकिकरणको निमित्त अगाडि बढेको गोर्खाली सेनाले विक्रम संवत् १८२८ मा खार्पाली पोखेलहरु हरिनन्दन उपाध्याय र त्रिलोचन उपाध्याय पोखेलको भित्री सहयोगमा डुम्रेगढीउपर आक्रमणगरी त्यहाँका शासक चात्मे राईलाई हराएपछि उक्त सेना तुरून्त केपिलासगढी चिनागढी आक्रमणको निमित्त अगाडि बढ्यो। रावाखोला तरेर उनै पोखेलहरुको सहयोगमा द्वारगौडा (हाल दारेगौडा) को बाटो हुँदै तात्कालीन शासकीय कार्यालय बसेको केपिलासगढी चिनागढीतिर उपर आक्रमण गरी त्यहाँका अन्तिम शासक निगुहाङ र रोकोवासीलाई हराएपछि दुमी राईहरुको सामाजिक, आर्थिक, राजनीतिक, सांस्कृतिक, भाषिक तथा धार्मिक अस्तित्व तहस नहस हुन पुग्यो। किरातीहरुको आफ्नै किपटको रूपमा रहेको भूमि,

^१ एच इ. वालेस तथा एच. बेकर सोशल थेट फ्रम लोर टु साइन्स, खण्ड १, पृष्ठ ७२, दुर्गागाँहाङ याक्खाराई, ब्राह्मणवाद विरुद्ध जनजाति उत्पीडितवर्ग, धनरानी याक्खाराई, २०५३ द्वारा उद्धृत पुनः उद्धृत, पृष्ठ-७

^२ नारदमुनि थुलुङ, किरातको नालीबेली, श्रीमति अगुर कन्दुवा, २०४२, पृष्ठ-५

^३ दुर्गागाँहाङ याक्खा राई, ब्राह्मणवाद विरुद्ध जनजाति उत्पीडितवर्ग, धनरानी याक्खाराई, २०५३, पृष्ठ, ६

^४ दुर्गागाँहाङ याक्खाराई, किरात हिजो र आज (काठमाडौं) : किरात राई यायोक्खा, केन्द्रीय कार्य समिति, २०५५, पृ ९

^५ इमानसिङ चोमजोङ, किरात इतिहास र संस्कृति, (अनु. शेरबहादुर इङ्नाम पापो लिम्बु), (भाषा: प्रकाशक मण्डल, २०५१), पृष्ठ-१४२

जङ्गल, बेंसीखेत खोसियो । आफ्नै गाउँघरमा रहेका स्थानीय कार्यालय व्यवस्थाबाट आफ्नै भाषामा गरिने कामकाजहरूको सजिलो व्यवस्था सदाका लागि समाप्त भई दुधकोशी, लिखु र सुनकोशी तरेर काठमाडौंसम्म घाउनु पर्ने भयो । भाषा, लिपी, प्रकृया, कर्मचारी व्यवस्था, राजनीतमा आएको परिवर्तनले तत्काल स्थानीय समाजलाई असहज बनायो । यसले दुमी मातृभाषा, किरात संस्कार संस्कृति र किपट प्रथामाथि नकरात्मक असर पुऱ्यायो । खानी, जल, जमिन र जङ्गल उपर किरातीहरूको हकाधिकार समाप्त भयो । गाईगोरूको मासु खान त परैजावस संस्कार रीति रिवाजमा चलाउन पनि बन्देज भयो । पितृपूजा, शिकारीपूजा, भूमिपूजाहरूको संस्कारको प्रचलनमा कमी आउन थाल्यो र सातकन्य पाँचकन्य देवीहरूलाई मात्र मान्न थालियो । नागीरे र बिजुवाहरूले सम्पन्न गर्ने किरात रीतिरिवाजहरू कमी हुँदै आयो र पुरेतहरूबाट रूदीपाठ, सप्ताह, पुरान लगाउन थालियो । नागिरे, तायामी, सेलेमी, मायामी, सिक्मि परिमीहरूको ठाउँमा साधु, सन्त, महात्मा, गुरू, पुरोहित, पुरेत, जोगी, फेरीवालहरूको हुल बढ्न थाल्यो । चिन्ताचार, भाइचिन्ता गरिआएको ठाउँमा रूद्री, सत्यनारायणको पूजा, सप्ताह, पुराण, जपले ठाउँ लिदै गयो । किरात देव-सिमेभूमे, नागनगेनी, छिमोदिमो र चुल्होप्रतिको श्रद्धा घट्दैगयो र देवी, पार्वती, चण्डी, विष्णु, शिव आदिको महिमाले स्थान लिदै गयो । यस्ता पनि समय आयो कि किरातीहरूका पितृदेव, छिमोदेव मान्नु भनेको असभ्य र गवाँर बन्नु हो र हिन्दु देवदेवीहरूको स्तुतीगर्नु भनेको सभ्य र शुसिल बन्नु हो भन्ने मनोविज्ञान खडा गरियो ।

गाउँमा हुनेखानेले हिन्दु परम्परालाई शिरोधार्य गर्ने र सोही अनुसार रीतिविधि गर्ने राईहरूलाई सभ्य मानियो र नमान्नेहरूलाई असभ्य ठानियो । सरकारी निकायको छेउछाउमा पुगेर हजुरिया

गर्ने किरातीहरू, धन सम्पत्तिले मात्तिएकाहरू, गाउँका शोषक, सामन्तहरू र गैर मतवाली बाठाहरूको खुट्टामा लागेर सोभ्ना किरातीहरूलाई सिध्याउनेहरू उपल्लो जातिको विश्वास-पात्र बन्न र अरू राईहरूको तुलनामा आफूलाई सभ्य देखाउन सप्ताह लगाउने, पुराण लगाउने, बाहुन बाहुनीलाई पहिराउने, गाइदान गर्ने, सुन दान गर्ने, गोडाको पानी खाने, बाटो घाटोमा भेट हुँदा गोडामा ढोग्नसमेत थाले । विवाहमा नागी नक्षो र तायताताङ्कुले रीत र चलनअनुसारको कोसेलीपात खाँदै चुल्होमा रीतिविधि गर्ने ठाउँमा आँगनमा जग्गे लगाई पुरेत पढाएर छोरी दिने चलन पनि किराती राईहरूले गर्न थाले र यसैलाई सभ्यता र ज्ञानगुणको चिन्ह ठानियो । घरमा मरौपरौ हुँदासमेत कतिपय राईहरू सेतो टोपी, धोती र जगौटी लगाएर किरियापुत्री बार्नथाले । मृतकको नाममा चिनो चौतारो बनाउनको सट्टा बाहुनीलाई पहिराई, गाई र खटिया दानगर्न थाले । हुँदा-हुँदा राईलाई जनै भिराउने कामसमेत हिन्दूवादी राईले नै गरेका घटनाहरू पनि देख्न सुन्नमा आयो । आफ्नो मातृभाषाको बदलामा आयातित नेपाली वा पर्वते भाषामा नयाँ चलन, नयाँ रीति, नयाँ कामकाजी प्रकृयाहरू, नयाँ प्रशासनिक प्रकृया र सरकारको निर्माणले तात्कालीन किरात समाजलाई अप्ठ्यारो मात्र पारेन किरातीहरूको पुरातन सामाजिक परम्परा, मान्यता, मौलिकता र संरचनालाई समेत तोडफोड गर्‍यो ।

जाति, भाषा, धर्म, संस्कार संस्कृतिउपर गरिएको दमनले किराती जातिहरू थिलथिलो भए । विस्तारै यसले फणा फैलाउँदै लग्यो । खोटाङ्का सोभ्ना दुमी राईहरू पनि यसबाट अक्षुतो रहन सक्ने कुरै थिएन । धेरै किराती राईहरूलाई नागरिकतामा हिन्दुधर्म लेख्न लगाएर किरात धर्मलाई नामेट बनाउन थालियो । पछिल्लो समयमा ससर्का, खरदेल भन्ने ठाउँमा हिन्दुदेवीको नाममा जाल्पा, दारेगौँडाको ठाउँमा

सप्तेश्वर, अल्दकु धारालाई मनमोहन धारा आदि जस्ता नामाकरणगर्नदेखि लिएर महत्वपूर्ण शैक्षिक संघ संस्थाहरुको नाम हिन्दु देवदेवीहरु वा राजारानी र उसका सन्तानका नामहरुबाट राखिनुका पछाडि हिन्दूकरणको स्लो प्वाइजन पिलाउनु थियो । यसखाले घटनाहरु खोजी गरेमा हजारौं उदाहरणहरु पाउन सकिन्छ । हलेसीको ठाउँमा महादेवस्थान, तुवाचुङको ठाउँमा मलथुम्का, राईगाउँको ठाउँमा महेश्वरी, दिब्दीको ठाउँमा जलेश्वरी जस्ता नाम राख्नको पछाडि पनि अघोषित रूपमा हिन्दूत्वको नै स्वार्थ लुकेको पाइन्छ । यो रोग, मुलुकमा बहुदलीय व्यवस्थाको पदार्पणपछि यस्ता नामहरु फेरी उपल्लो जातिको नाममा राख्न होटाछोप गर्न थालेका छन् ।

खोटाङको दुमी समुदायमा मात्र होइन देशैभरी नै अधिकांश विद्यालयहरुको नाम हिन्दुदेवीको नामबाट राखिएको पाइन्छ । यसो नगरीएमा विद्यालयको प्रस्ताव स्वीकृत नगर्ने, आर्थिक सहायतामा कटौती गर्ने, कोटा नपार्ने कामहरु भएका छन् । कतिपय शहरीया कलेजहरुको नामहरु अझै पनि राजारानी र उसका सन्तानहरुको नामबाट चलिआएका छन् । दुमी समुदाय बसेको कतिपय विद्यालय, गा वि स भवन आदिको प्राङ्गणमा हिन्दूत्व झल्कने मठ, मन्दिर, पाञ्चायन देवता, गणेश आदिको मन्दिर स्थापना गरेर विद्यार्थीहरुलाई हिन्दुधर्मतिर आकर्षित गराउने घुमाउरो षडयन्त्र अहिलेसम्म पनि गरिरहेका छन् । कतिपय सोभ्रा किरातीहरुलाई ललाई फकाई धर्मको नाममा पाञ्चायन देवता शिव, गणेश आदिको मन्दिर स्थापना गर्न लगाउने काम पनि गरेका छन् ।

नेपाल एकिकरणपछि गरिएको दमन चक्र अहिले पनि कायम छ । धर्म निरपेक्ष राज्य भएर पनि कुनै न कुनै उपायबाट जनगणनामासमेत प्रभाव पारी

हिन्दु लेख्न लगाउने, जातिको महलमा राई होइन किरात जाति लेख्न लगाउने जनघाती काम गरेर तपाईं हाम्रै अगाडि पछाडि हिउँराखेका छन् र कतिपय राईहरुले यसैको लहेलहेमा लागेर आफ्नै इतिहासलाई हिलो छ्याप्ने काम पनि गरेका छन् । राई जात होइन पगरी मात्र हो भन्ने सुगा रटाई गर्न लगाउने एकखाले वंशघाती राईको समुह मात्र होइन त्यसलाई हो मा हो मिलाउने उपल्लो जातिका केही खुराफाती व्यक्तिहरु पनि यसमा लागेका छन् । त्यही गन्द यस्पटकको राष्ट्रिय जनगणनामा देखा पर्‍यो । ती नै वर्गले आज संविधानसभाले ल्याएको १४ वटा राज्यको पुनरसंरचनागत खाकालाई पनि एक पक्षीय जातीय राज्यभयो भनी जताततै खोकै हिडेका छन् । यी सबै विकृतिहरु गोर्खा आक्रमणपछि अहिलेसम्म भएको दमनको एउटा निरन्तरता हुन् ।

अहिले मुलुक लोकतान्त्रिक संघीय गणतन्त्रको संघारमा पुगेर पनि अझै राजनीतक नेताहरु भाषा, धर्म, संस्कार, संस्कृति र जातिको विषयमा खुलेर कुरागर्न सकिरहेका छैनन् । यस्ता कुरा पार्टीमा उठाउँदा साम्प्रदायिक भइने र पार्टीको कार्वाहीमा परिने संभावना अझै अन्त्य भईसकेको छैन । त्यसैले यस्ता कुरा पार्टी विशेषमा आदिवासी जनजातिका नेताहरुले होइन गैर-आदिवासी जनजातिको नेताहरुले छलफलको लागि उठाई दिनुपर्ने अवस्था छदैछ । यसर्थ राजनीतक तहबाट आदिवासी जनजातिहरुको भाषा, धर्म, संस्कार संस्कृतिको उत्थानतर्फ खासै ध्यान पुग्न सकेको पाइदैन । राजनीतक क्रियालाई राजनीतक सिद्धान्तसँग मात्र जोड्ने तर जाति, भाषा, संस्कार संस्कृतिको उत्थानसँग नजोड्ने राजनीतक अभ्यासले सातसालदेखिको लोकतान्त्रिक आन्दोलनले अहिलेसम्म पनि खासै सफलता प्राप्त गर्न सकेको पाइदैन ।

५. प्रा.डा. माइकल अपिजको दुमी क्षेत्रमा आगमन :

मिति ठ्याक्क भन्ने नसकिए पनि वि.सं २०३६-४० बीचमा माइकल अपिजको आगमन भएको हो । मुलुकमा सुधारिएको पञ्चायती व्यवस्था कि बहुदलीय व्यवस्था भन्ने विषयमा जनमत संग्रह २०३६ मा सम्पन्न भईसकेको थियो । पञ्चायती व्यवस्थाको ठूलो दवदवा रहेकाले जाति, भाषा, धर्म, संस्कार, संस्कृतिसम्बन्धी अधिकारको कुरा उठाउनेलाई राजकाज अपराधको मुद्दा लाग्ने व्यवस्था थियो । यसैबेला स्वीस नागरिक माइकल अपिजले बाक्सिलाम पाइला राख्न आइपुगे ।

उनको गृह नगर जुरिक हो । उनी लामो समयसम्म भोल्करकुण्डे म्युजियममा डाइरेक्टर भएर बसे र अहिले रिटायर्ड जीवन विताइरहेका छन् । उनको त्यो भ्रमणको उद्देश्य थियो- दुमी राईहरूको भाषा, धर्म, संस्कार संस्कृतिको अध्ययन गर्नु । बाक्सिला गैरीगाउँबाट दुमी राईहरूको संस्कार संस्कृतिको बारेमा जानकारी लिनको अतिरिक्त बाक्सिला हल्खुम निवासी लप्टन भीमलसिंह मुरह राई र अन्य पुर्खाहरूबाट उनले चाहिने तथ्याङ्क संकलन गरे । तर अन्त्यमा उनको अध्ययन दुमीसमुदाय विषयक रहेन, बरु पश्चिममा मगर जातिको संस्कृतिको अध्ययनमा केन्द्रित रह्यो । त्यस अध्ययनबाट मगर जातिको संस्कृति विषयमा एक पुस्तक पनि प्रकाशन भयो, जो मानवशास्त्र अध्ययनको लागि एउटा महत्वपूर्ण अनुसन्धान ग्रन्थ मानिन्छ । बाक्सिला आउँदा अपिजको साथमा एक गलफ्रायण्ड पनि थिए र उनी पनि अनुशास्त्री नै थिए । २०६३ मा जुरिकमा अपिजसँग भेट भई दुमी संस्कृतिको अध्ययन किन गर्नुभएन भनी जिज्ञासा राख्दा उनका गलफ्रायण्डले पश्चिम नेपालको मगर संस्कृतिको अध्ययनमा अत्यन्त रूची राखेकाले उनी पनि उतै लागेको थाहा लाग्यो । तर बाक्सिलासम्मको यात्राको कारणले एउटा फाइदा के

हुन पुग्यो भने दुमी किरात राईहरूको परिचयलाई युरोपमा बौद्धिक प्रचार गरिदिने कार्यमा ठूलो भूमिका रहन पुग्यो । त्यसैको फलस्वरूप अल्वान अदा भान स्टकहाउजेन, मारियन वेटस्टेइन, ग्रेटर आन्द्रिया, रेबेका सुट्टर, प्रा. डा यड जड्सड आदि यस क्षेत्रमा अध्ययन अनुसन्धानका लागि आउन सहज भयो । यी मध्ये अल्वान र मारियनको अनुसन्धान दुमीराईहरूको संस्कार संस्कृतिको अध्ययन अनुसन्धानमा केन्द्रित रहेका छन् भने आन्द्रियाको अध्ययन कोयुराई, रेबेकाको अध्ययन साम्पाड राई र प्रा.डा. यड कोरियाको दुमी धामीहरूको अध्ययनसँग सम्बद्ध रहेको छ ।

यसरी कोही न कोही नया मानिसको आगमनले त्यस समाजमा एउटा न एउटा सन्देश बोकेर ल्याएको हुन्छ । त्यहाँ कुरा हुन्छ, हल्ला हुन्छ, छलफल हुन्छ, सोधपुछ हुन्छ, जानकारी हुन्छ, विदेशी अनुसन्धानशास्त्रीहरूको यस अध्ययनले घेर वा थोर यहाँका रैथाने समुदायलाई आफ्नो भाषा, संस्कार संस्कृतिर्फ अध्ययन गर्ने वातावरणतर्फ प्रेरित गर्छ । आफ्नो संस्कृतिप्रति घृणा गर्नेहरूको लागि यस्ता अध्ययनले निश्चय नै एकपटक ठण्डा दिमागले सकारात्मक भई सोचन वाध्य बनाउँछ । यो कुरा सबैको मनमा नभए पनि कसैको मनमा बिभेको हुन सक्छ भन्दा अत्युक्ति नहोला

६. प्रा. डा. मार्टिन ग्याञ्जलेको दुमी क्षेत्रमा आगमन :

जर्मन नागरिक ग्याञ्जले सन १९८४ तदनुसार वि सं २०४० सालमा संखुवासभाकाको मेवाहाड राईहरूको बस्ती चहादैँ भोजपुर आए र त्यसपछि खोटाङको-बाक्सिला आएका थिए । साथैमा उनका धर्मपत्नी लिण्डा पनि थिए । किरात संस्कार संस्कृतिको अध्ययन गर्न हिडेका ग्याञ्जले तत्काल दक्षिण एशिया इन्स्टिच्यूट, हैडलवर्ग विश्वविद्यालयमा एथ्नोलोजी विषयमा प्राध्यापन गर्दै थिए । म आफू कीर्तिपुरमा डिग्रीको विद्यार्थी थिएँ र दशैको विदामा

घर आएको बेला उनीसँग बाक्सिलामा भेट भयो । तिहारको अवसरमा आईपुगेको हुनाले सँगसँगै देउसी भैलो खेल्न र रमाइलोगरी तिहार बाक्सिला र चिउरीखर्क गाउँमा मनायौं । तिहार बितेपछि तायामी धनरूप राईसँग किरात राईहरूको संस्कार विषयमा धेरै टिपन गरे । तिहार समाप्त भएपछि उनीहरू काठमाडौं लागे । तर पछि उनको अध्ययन अनुसन्धान क्षेत्र संखुवासभावासी मेवाहाड राईहरूको संस्कार संस्कृतिमा केन्द्रित रह्यो । उनले सन २००० मा **Origins and Migrations : Kinship Mythology and Ethnic Identity among the Mewahang Rai of East Nepal** नामक ग्रन्थ पनि प्रकाशन गर्न सफल भए । संभवत तत्काल दुमी भाषीक्षेत्र उनको अध्ययनको दायरामा प्राथमिकतामा परेनौं । तर जे भएता पनि एउटा विदेशी विद्वानको पाइला दुमीक्षेत्रमा सर्भेक्षणकै सिलसिलामा भएपनि टेकिन आइपुग्यो उत्तिखेर । प्रा. डा. ग्याञ्जले अल्वान स्टकहाउजेनको साथमा फेरी पनि यही २०६८ मसिरदेखि दुमी लगायत पुमा राईहरूको भाषा धर्म संस्कार संस्कृतिको अध्ययन अनुसन्धानका लागि जुट्ने भएका छन् ।

७. दुमी शब्दकोश निर्माण गर्ने एक अभूतपूर्व प्रारम्भिक निर्णय :

पातलै भए पनि विदेशी विद्वानहरूको आगमन हुँदैछ । काठमाडौंमा पनि वार्षिक रूपमा साकेला नाचिइदैथियो । त्यसैले समयले चेतनाको घण्टी बजाउँदै थियो । हामी केही साथीहरू २०४३ साल पौष ९ गते नोरङका जगत राई, ससरकाका प्रतिमान राई र म स्वयं दिक्तेलमा भेटभई मैरे कोठा रत्नपार्कमा बसी दुमीशब्दकोश बनाउने एक ऐतिहासिक निर्णय गरियो । तर कसैलाई थाहा छैन - शब्दकोश कसरी बनाउने भनेर ? जनही एक सय रूपैयाँ संकलन गरी भीमजोशीको दोकानमा १३७।५० पैसाको मसलन्द

पनि खरिद गर्नुं ।^६ त्यही सालको असोजमा दशैंको विदाको अवसर पारी दुमीराईहरूको एउटा मिटिङ रावाखोला र तापखोलाको दोभान फेदीमा राखियो । नोरङबाट जगत हलक्सु, ससरकाबाट प्रतिमान र टङ्क हम्रूड, मालदेलाबाट रामकुमार राईचु र चिउरीखर्कबाट नरभक्त राई र म स्वयं त्यस भेलामा उपस्थित रह्यौं । अरूतिरका साथीहरू उपस्थित हुन सकेनन् । त्यस भेलाले दुमी शब्द संकलन गर्ने र एउटा पत्रिका चाँडै प्रकाशन गर्ने सल्लाह गरियो । तापखोलाको ताजामाछ्छ पनि रामकुमारजीको सक्रियतामा भुटेर चिसो छपनासँगै खाइयो । त्यसै अनुसार प्रारम्भमा रूख विरूवा र साइनोवात, घरायशी सामग्रीहरूको नाम संकलन गर्न थाल्यौं । बृहत नेपाली शब्दकोशलाई आधार मानेर नेपाली शब्दलाई दुमीभाषामा टिपन गर्ने कार्य शुरू गरियो । तत्काल म दिक्तेल क्याम्पसमा पढाउने काम परेको हुनाले मलाई नै बढी जिम्मेवारी आइलाग्यो । दिक्तेलबाट फुलिसकेपमा शब्द उतारेर लेखेर हातेपत्र बनाएर पठाउँथे अनि साथीहरूले त्यसलाई दुमीमा उल्या गरेर फेरी दिक्तेलमा नै पठाउँथे । यस कार्यमा तत्काल दिक्तेल क्याम्पसका विद्यार्थी नोरङका इश्वरमान राई र बिरूमान राईलाई पनि सहयोग गर्नुपर्ने जानकारी गराएँ । शुरूमा दुईचरणसम्म यो काम अगाडि बढ्यो तर त्यसपछि विविध कारणहरूले रोकिन पुग्यो । यसको कारण हामीसँग काम गर्ने शीप, योजना, प्रकृया र सँगठि संस्थाको अभाव थियो ।

८. प्रा.डा. जर्ज भन्डीमको दुमी समाजमा आगमन :

हामीले दुमी शब्दकोशको कार्यलाई कसरी अगाडि बढाउने भन्ने समस्या भेलेरहेको अवस्थामा २०४३ सालमा लेडेन युनिभर्सिटी हल्याण्डका भाषाशास्त्री जर्ज भन्डीमको आगमनले हामीलाई ठूलो हौसला प्राप्त भयो । उनी आफूलाई सुरेशबहादुर भन्न रूचाउदा रहेछन् । उनी तिलडुभाषी राईहरूको खोजिमा

^६ खरिद गरिएका मसलन्दको विल यसैसाथ तल एपोडक्समा राखिएको छ ।

काठमाडौं हुँदै खोटाङ् दिक्तेलसम्म आइपुगेका थिए । दिक्तेलमा बसेर तिलुडभाषी राईहरुको खोजीकार्य जारी भयो । मलाई पनि तिलुड बारेमा सोधियो । तर मैले सही उत्तर दिन नसकेको मात्र होइन तिलुड भाषी राई पनि हुँदा रहेछन् भन्ने नाम नै पहिलो पटक सुने । यही सोघाईले उनीसँग मेरो चिनजान भई तिलुडको खोजि कार्यमा सहयोग गरे । तर तिलुडभाषी राईहरु को हुन, कहाँ बस्छन् भन्ने बारेमा कसैले पनि बताउन सकेनन् । तत्काल जनजाति, संस्कृति, इतिहास आदिबारेको अध्ययनमा दिक्तेल क्याम्पसको तात्कालीन क्याम्पस प्रमुख बम थुलुङलाई अवश्य थाहा होला भनी सोधियो । तर थुलुङले पनि अनभिज्ञता जाहेर गरे । विद्यार्थीहरुलाईसमेत सोधियो उनीहरुले पनि बताउन सकेनन् ।

तिलुङ राई भाषी फेला नपरेपछि निरास भई काठमाडौं फर्कने तयारीमा पुगेको अवस्थामा लोपोन्मुख दुमीभाषाको अध्ययन-अनुसन्धान गर्ने सल्लाह दिन पुगें । उनी दिक्तेलमा सोल्माली साईली दिदीको घरमा बसेका थिए । हामी बेलुकी कुपीको उज्यालोमा निकैबेर कुरा गरेर बस्यौं । उनी नेपालीभाषा हामी जस्तै फरर बोल्थे, त्यसैले कुरागर्न कुनै कठिनाई थिएन । मेरो भित्री चाहना उनलाई दुमीभाषाको अध्ययनमा सहमत गराउनु थियो । तर भन्डीमले पहिले भाषिक क्षेत्र हेर्ने अनि मात्र निर्णय लिने सर्त राखेपछि लगत्तै हामी दुवैजना दुमीभाषी क्षेत्र अध्ययन गर्न बाटो लाग्यौं । मेरा इच्छा भीमलसिंह राईको घरसम्म पुऱ्याउने थियो । कारण भीमलसिंह यस अघि पनि माइकल अपिजको सम्पर्कमा आइसकेका थिए । हामी ससर्का पुरानगाउँमा पुग्यौं । त्यहाँ प्रतिमान राईको सहयोगमा एकजना बृद्धकोमा पुग्यौं । भन्डीमले सोध्नथाले भाषाको कुरा । पहिले भनेकै कुरा भन्दिमले पुनः बृद्धसँग 'हाँ' भनी दोहोऱ्याउने अनुरोधगर्दा बृद्धले भने-'म भन्दा त तन्देरी नै देख्छु त, कान पनि सुन्दैनकि क्या हो' भनेर अली

भिजो लागेको भावमा प्याट्ट भनिदिए । भन्डीमले मलाई पुलुकक हेरे र नसुनेको जस्तो गरेर टिप्दै गए । मलाई भित्रैबाट असह्य भयो र मनमनै भने 'बुढोले यस्तो शब्द नभने हुन्थ्यो' कारण हाभ्रै भलाईको लागि यो मानिस, कति महत्वपूर्ण काम लिएर आएको छ, कतै रिसायो भने हामीलाई नै हानी हुन्छ । हामी एक घण्टा जति त्यहाँ बितायौं र लाग्यौं ओरालो । कारण त्यसदिन पुगनुथियो चिउरीखर्क ।

त्यसपछि हामी तापखोला उकालो लाग्यौं र एउटा ढुङ्गामा बिसाउन पुग्यौं । भन्डीमले दुमी भाषाको बारेमा पुरानगाउँमा भएका कुरा निकाल्न भन्ने लागेको थियो तर अर्कै प्रसङ्गमा भन्न लागे - "नेपालको यत्रो पहाडहरु उठेको देख्दा मलाई अचम्म लाग्छ, होल्याण्डमा यस्तो छैन, त्यहाँ त जमिनभन्दा अग्लो पानी छ ।" मैले त्यो कसरी त्यस्तो हुन गयो भन्ने बारेमा जान्न चाहें । उनले होल्याण्डमा पानीलाई बैज्ञानिकहरुले कृतिमरूपमा आफ्नो नियन्त्रणमा ल्याउन सफल भएको तथ्यहरु पस्किए । मैले हाई स्कूलमा भूगोल पढाउने सरले होल्याण्डमा चराहरु पानीमुनी र माछाहरु आकाशमा उड्छन् भनेर पढाएको प्रसङ्गलाई त्यसदिन मात्र प्रष्टगरी बुभें ।

समय ढल्की सकेकाले हामी यत्ति कुरा गरेपछि सन्तेश्वर महादेवथानको थाप्नो हुँदै जमुनेमा नागिरे नक्षो रबिलाल लुप्पो राईको घरमा पुग्यौं । हामी त्यहाँ पुगनाको उद्देश्य मैले पस्कने बित्तिकै नक्षोले मलाई हकारेर भन्न लागे- "तैले त यहाँ हवाईजहाज उडाएर ल्याउँछस्की भनेको त यस्तोजावो कामपो गर्न लागिस् ? के छ यसको काम, को हो तेरो साथी, कहाँबाट आएको, छैन आफ्नो कुरा...." आदि भन्दै एकक्षण फतफताउन लागे । हामी बुढालाई होइन आफू-आफूलाई हेराहेर गर्दै बस्यौं । उनको दाँत भरिसकेकाले नेपाली बोली पनि प्रष्ट थिएन । जमुने माइला दोस्रो विश्वयुद्धमा इरानसम्म लड्दै पुगेका थिए । उनका

साथमा इरानको कागजीनोट थियो त्यसलाई मनले खाएको मानिस भेट्नसाथ पर्सबाट फुत्त भिकेर देखाउँथे र युद्धमा जर्मन जापानसँग लडेको कुरा निकाल्थे । उनी कहिले धनुकाँड भिरेर चरालाई हान्दै हिँड्थे त कहिले भिगा मार्ने छालाको लपटा लिएर हिँड्थे र भिगा देखासाथ फ्याटफ्याट हानेर मर्थे । कान बिरल्ले कुखुराको प्वाँख पनि चट्ट बनाएर कानको लोतीको दुलोमा नै स्युरेर हिँड्थे र ठाउँठाउँमा इत्रिने, हँसाउने काम पनि गर्थे । तर त्यसदिन उनको त्यो स्वभाव अलिकति पनि देखिएन । लाग्छ, उनी जीवनको अन्तिम अवस्थामा आइसकेका थिए । हामीले उनिसँग खासै केही कुरा लिन सकेनौं । त्यसदिनको समय घर्कीसकेकाले हामी मेरो घर चिउरीखर्क बरबोटतिर लाग्यौं ।

मेरो जेठो दाई नरभक्त बृटिश सेनाबाट रिटायर्ड भई आइसकेको हुनाले घरमा बेलुकी निकै राम्रो भलोकुसारी भयो -देश विदेशको भ्रमणको वारेमा दाई र भन्डीमको बीचमा । हामी भोली विहानै उठेर बाक्सिलातिर लाग्यौं र लप्टन भीमलसिंह मुरह राईको घरसम्म पुग्यौं । उनी बेलायतबाट लप्टन दर्जालिई गाउँफर्केको लामो समय भईसकेको थियो । भीमलसिंह त्यसक्षेत्रकै जेष्ठ ताया थिए । उनले नक्षो टेकबहादुर मुरह राईको ताया एवं गुरूको रूपमा कार्य गर्दथे । उनीहरूको टिमले तोमानेमा सुबेदार गौबहादुर साम्पाड राईको घरमा किरातहरूको महान धार्मिक कार्य छमदम पनि गरिसकेको थियो । त्यस्ता व्यक्तिको पासमा पुगेपछि कसो यी मानिस प्रभावित नहोला त भन्ने कुरा भित्रभित्रै मलाई लागीरहेको थियो । एक बजेतिर त्यहाँ भीमलसिंहको घरमा पुग्यौं । आपसी चिनजान र भलोकुसारी भयो र सिकुवामा बसेर भाषाको वारेमा टिपनकार्य शुरूभयो । पानी पनि पन्यो । घरभित्र

भाईभुई गर्दै अगेनामा केही कुरा पाक्दै थियो । केही क्षणमा ठूलो ग्लासमा चिया, काँसेथालमा चाम्रे खाजा र चम्चा बाहिरै सिकुवामा आइपुग्यो । मलाई लाग्यो भित्र हुलाउन हाम्रो छलफलको समयलाई बचाउन यसो गरिएको हो । हामी बाहिरै बसेर खाजा खाँदै भाषाकै टिपनकार्यमा तल्लिन रह्यौं । हुँदा-हुँदा रातपन्यो । भातपाक्यो, तिहुन पाक्यो र फेरी पनि बेलुकीको खाना खान हातधुने पानी दिइयो । हात धुदै गर्दा खाना बाहिरै सिकुवाको खटियामा आइपुग्यो । त्यही बसेर खाना खायौं । जे होस ख्वाई सुताई त्यसबेला बाहिरै भयो । एउटा राईको घरमा आएको पाहुनालाई घरभित्र नहुल्लु भनेको अपमान सरह नै मानिन्छ । तर लप्टन भीमलसिंह राईले विदेशी पाहुनालाई घरभित्र प्रवेश नगराउनुमा उनमा जातीयता, धार्मिक, भाषिक, सांस्कृतिक कट्टरता थियो । त्यसप्रति उनको हृदयमा गहिरो छाप थियो । 'जात भने स्यानो नाम भने ठूलो सलाम छ कुइरेलाई' भन्ने समयबाट अनुभव सँगाल्दै आएका ती व्यक्तिको त्यो खाले चरित्र निर्माण हुनुमा आफ्नो संस्कार संस्कृतिप्रतिको गौरवता नै प्रमुख थियो भन्ने लाग्छ । मैले पछि पनि सुने भन्डीमलाई गाउँमा अरूको घरमा प्रवेश गराइन्थ्यो तर लप्टन भीमलसिंहको घरभित्र अध्ययनकालभरी नै प्रवेश गराइएन । तसर्थ भीमलसिंहको घरभित्र उनका क्यामेराले देखेको भन्दा उनका वास्तविक आँखाले केही देखेनन् भन्ने लाग्छ । हामी त्यस रात छुट्टाछुट्टै खटियामा बाहिरै सुत्थौं र भोली विहानै बाहिरै चिया खाई दिक्तेलको बाटो लाग्यौं । मकैबारीको बाटो भई माथिल्लो गरामा उक्लँदै थियौं, उनले बितेको रातमा देखेको सपनाको कुरा बताउन लागे । एउटा बुढो मानिसले उनलाई दुमीभाषा सिकायो रे । मैले भने- 'हाम्रो छिमो देवताले तपाईंलाई मन पराएछ, तसर्थ दुमीभाषा तपाईंले चाडै जान्नसक्नु

हुनेछ । उनले प्रतिउत्तरमा केही बोलेनन् । हाम्रा बीचमा अनेकों कुराहरु भए । भीमलसिंको रेस्पान्सप्रति सकारात्मक रहेकोसमेत बताए । अनुसन्धान गर्न उनी तयारीमा थिए तर यो कुरा लेडेन युनिभर्सिटीका सिनियरहरुलाई उनले प्रस्तुतगरी स्वीकृती लिन आवश्यक परेको कुरा पनि बताए । त्यही सिलसिलामा उनी होल्याण्ड फर्किए । र, केही समयपछि बाक्सिला आई अध्ययनको कार्य थाल्नी गरे । उनी दुईपटक गरी लगभग ६ महिनासम्म बाक्सिलामा बसेर अध्ययन गरी फेरी होल्याण्ड गएपछि लामो समयसम्म बेखबर भए ।

९. पञ्चायत विरुद्धको क्रान्ति र आदिवासी जनजातिहरूको चेतनामा नव जागरणको सञ्चार :

दलहरु पञ्चायतको विरुद्ध उठ्दै थिए । २०४२ सालमा पञ्चायतको विरुद्धमा सत्याग्रह आन्दोलन उठ्यो । सोही साल सिंहदरवारमा भएको बम काण्डले मुलुकलाई नै संकटमा पार्यो । तर यसले जनताको चेतनामा परिवर्तन ल्यायो । २०४४ तिर गोपाल गुरूद्वारा लिखित 'नेपाली राजनीतमा अदेखा सच्चाई' नामक पुस्तकले आदिवासी जनजातिहरु मुलुकमा ठगिएका छन् भन्ने तस्वीर देखाईरहेको थियो । २०४५ सालमा जनजातिको क्षेत्रमा 'मञ्जोल नेशनल अर्गनाइजेशन', 'किरात राई सांस्कृतिक' तदर्थ समित जो पछि (किरात राई यायोक्खामा रूपान्तर भयो), 'किरात याक्थुङ चुम्लुङ' जस्ता जातीय संस्थाहरुको स्थापनाले जनजातिको चेतनालाई अगाडि बढाउनमा मलजल पुग्यो । २०४६ सालमा जनआन्दोलनले उचाई प्राप्त गर्‍यो र पञ्चायत ढली बहुदलीय व्यवस्थाको पदार्पण भयो । २०४७ सालमा निर्मित नेपाल अधिराज्यको संविधानले इतिहासमा पहिलोपटक नेपालका विभिन्न भागमा मातृभाषाका

रूपमा बोलिने सबै भाषाहरु नेपालका राष्ट्रिय भाषा हुन भनेर संवैधानिक व्यवस्था गर्‍यो ।^७ यही संविधान अनुसार २०४८ सालमा आम चुनाव सम्पन्न हुँदा खोटाङ क्षेत्र नंबर-१ वाट एमालेको तर्फबाट टंक राई (दुमी) ले बिजय प्राप्त गरे । राष्ट्रिय राजनीतमा दुमी समुदायबाट राज्य व्यवस्थापिकाको सदस्य हुने पहिलो व्यक्ति टंक राई नै हुन । जातीय आधारमा चुनाव नलडेको भए पनि दुमीको लागि यो एउटा सम्मानको विषय भने पक्कै थियो ।

१०. दुमी किरात राई फन्सीकीम तदर्थ समितिको गठन :

बहुभाषी राईहरुको भाषाको संरक्षण किरात राई यायोक्खालाई मात्र जिम्मा दिएर पुग्दैन, त्यसैले हरेक भाषी राईहरुले आ-आफ्नो भाषाको संरक्षणको जिम्मा लिनपर्दछ भन्ने मान्यता स्वरूप २०५० साल बैशाख २३ गते बाक्सिलामा दुमी राईहरुको एक बृहत आमसभा बोलायौं । यस भेलाले दुमी भाषाको उत्थान लगायत एउटा संस्था स्थापना गर्नु पर्ने जोड रहेकाले तात्कालीन किरात तायाहरु बाक्सिलाका भीमलसिंह मुरह राई, चिउरीखर्कका धनरूप सत्तम राई, ससर्काका जनक राईचु राई आदिको क्रियाशील छलफलको आधारमा दुमी किरात राई फन्सीकीम भन्ने नाम जुराई मेरै संयोजकत्वमा तदर्थ समिति गठन गरियो । संयोगले उक्त दिन जनमुक्ति पार्टीका सदस्य गोपाल खम्बु पनि उपस्थित थिए । संस्थालाई वैधानिकता दिनका लागि २०५५ साल पौष २२ गते विधिवतरूपमा दिक्तेल सदरमुकाममा दर्ता पनि गरियो । यसरी दुमी भाषाको खोजिमा लाग्दालागदै दुमी भाषा बचाउको अभियानले दुमी किरात राई फन्सीकीमको गठनसम्म पुग्यो ।

दमकमा सम्पन्न भएको किरात राई भाषा तथा साहित्य परिषदको सम्मेलनमा तायामी धनरूप

^७ . नेपाल अधिराज्यको संविधानको धारा ६, उपधारा २ मा उल्लेख ।

सत्तम राईलाई पठाएर यायोक्खा संग पनि संस्थागत सम्बन्ध कायम गर्‍यो ।

११. प्रा. डा. जर्ज भन्डीमको पहिलो र दोस्रो पत्र :

डा. भन्डीमको पहिलो पत्र

भन्डीमले बाक्सिला छाडेपछि २०४३ सालमा नेपाली भाषामा नै लेखिएको निम्न व्यहोराको एक पत्र आयो । त्यसमा लेखिएको थियो-

श्री चतुरभक्त राईज्यू

दिक्तेल क्याम्पस दिक्तेल (खोटाङ) सगरमाथा

अञ्चल पूर्वी नेपाल

GVD/ of .09

७ फेब्रुअरी १९८७

ANTWRD OP BRIEF

चतुरभक्त राईज्यू

अटल सम्भना साथै नमस्कार । यहाँ म आराम छु । तपाईं र तपाईंको परिवार पनि आराम हुनुहुन्छ भन्ने आशा तथा विश्वास गर्दछु । तपाईंको दयालु पत्र लेखिकोएमा कृतज्ञता ज्ञापन गर्छु । एउटा कोशेलीको रूपमा म आफ्नो प्रगतिको बारेमा दुई चार शब्दहरु लेख्न लागेको मात्र हुँ ।

स्पष्ट नै अहिले पनि दुमी राई भाषाको व्याकरण र संक्षिप्त शब्दहरु तयार गर्ने काम मेरो मुख्य योजना नै हो परन्तु विश्वविद्यालयमा प्राध्यापकको रूपमा मेरो अध्यापन गर्ने काम धेरै भएकोले म अहिलेसम्म आफ्नो आदरणीय शिक्षक श्रीमान भीमलसिङ राईज्यूको घरमा फर्कनु सकिन । तैपनि दुमी राई भाषाको क्रियापदको विशेष रूपशास्त्रिक नियमताहरु बारेमा अन्तर्राष्ट्रिय भाषाविज्ञानिक पत्रिकाको लागि दुइटा लेख लेखेको छु । प्रकाशित भएपछि म यही लेखहरुको एउटा प्रति आफ्नो शिक्षक भीमलसिङ राईको सेवामा पठाइ हाल्छु ।

म कहिले फेरी नेपालको खोटाङ जिल्लामा फर्कन्छु भन्ने अहिले निश्चित छैन तर फर्कनको आवश्यकता हाम्रो विश्वविद्यालयको ठूलो प्राध्यापकहरुलाई

पनि प्रत्यक्ष लाग्छ । त्यसैले मलाई फेरी सकेसम्म चाँडै नेपालमा पठाउंछन् भन्ने आशा तथा विश्वास राख्दै छु ।

हाम्रो पहिलो भेट दिक्तेलमा भगवानको दान जस्तो छ । तपाईंको सहायताले श्रीमान भीमल सिङ को ज्ञान र दुमी राई भाषाको संस्कृतिक र भाषाविज्ञानिक धन लोप हुन्दैन । आजलाई यतिमा नै पत्र बन्द गरे । भूल भए माफ पाउं, दया भए जवाफ पाउं । नमस्ते । तपाईंको साथी शोर्स भन्डीम । हस्ताक्षर ।

२०४३ सालमा पत्र आयो तर त्यसपछि डा. साहेव लगभग पुरै बेखबर भए । अहिलेको जस्तो इण्टरनेटको जमाना नभएकाले पुरै हातेपत्रमा भर पर्नु पर्‍थ्यो । मैले एकतर्फी पत्र पठाउँदै गरे तर जवाफ आउदैनथ्यो । पुरानो पत्रलाई पल्टाएर बेलाबेलामा हेर्ने र चिन्त बुझाउँथे । त्यसै बीचमा म पनि भोजपुर पुगीसकेका थिएँ जागिरको सिलसिलामा । त्यसबेला भन्डीमको तर्फबाट अर्को दोस्रोपत्र आयो । त्यसमा लेखिएको थियो-

Amsterdam, २०५१ जेठ २७ गते

प्रीय साथी चतुर भक्त ज्यू,

मीठो सम्भना साथै नमस्कार

मैले तपाईंको २०५० कार्तिक ५ गतेको चिठी पाएको छु । मैले लेखेको दुमी व्याकरण अहिले बल्ल पैकाशित भएको छ । मेरो तपाईंलाई र भीमल सिङलाई पनि एक-एक प्रति पठाउने विचार छ । तर हुलाकबाट पठाएँ भने पुग्छ जस्तो मलाई लाग्दैन । मंसीर ५ गते म काठमाडौंमै हुन्छु जस्तो अहिले लाग्छ । हामी त्यति खेर भेट्यौं भने राम्रो हुन्थ्यो । नभए म कितावको २ वटा प्रति काठमाडौंको कुनै पुरा निश्चित ठेगानामा छोडें भने पनि हुन्थ्यो होला । मेरो काम होल्याण्डमा र भूटानमा पनि अहिले एकदमै बेसी छ । नत्र भए म किताव चाहिँ आफैले हल्खुम र भोजपुर सम्म पुऱ्याउँथे । मेरो किताव एउटा सानो अनुसन्धान भए त पनि, दुमी

भाषा र दुमी संस्कृति सम्बन्धी त्यसको महत्व छ । त्यसकारणले किताव हालखुममा र तपाईंको हातमा पनि हुनु पर्ने जस्तो मलाई लाग्छ । यो दुमीहरूको अधिकार नै हो । किताबमा ४५२ पृष्ठ छ र यु एस डलर २०० मा बेचिन्छ । मलाई फायदा हुन्दैन । यस खालको वैज्ञानिक प्रकाशन युरोपमा प्रायः सबै त्यति महँगो हुन्छ । कारण संस्करण सानो र कागत, प्रकाशन इत्यादि एकदम सर्वप्रथम क्वालिटी को छ । नेपालमा त्यस्तो वैज्ञानिक किताव को लेखकलाई फायदा धेरै हुन्छ । भन्ने कुरा मैले यहाँ पाएको छु । युरोपमा आर्थिक लाभ आउँदैन तर ज्ञान कमाउनु पैसा भन्दा ठूलो कुरा हो । किताव सम्बन्धी कसो गरौं भन्ने चाँडै लेख्नुहोला ।

कितावको मूल्य लेखेको छु त्यसको कारण हिफाजत होस् भनेर । त्यति मात्र ।

सम्झना भए जवाफ पाउँ । भूल भए माफ पाउँ ।

तपाईंको साथी सुरेश बहादुर

यो पुस्तक प्रकाशन २०४९ मा भएको भए पनि विभिन्न कारणले २०५३ मा मात्र हात लागी भयो । उक्त पुस्तक भन्डीमकै चेला रेने ब्याप्टिष्ट हेजमन्स जो खार्ताम्ताछामा बसेर साम्पाड भाषाको अध्ययन गर्दै थिए उनले भोजपुरसम्म पुन्याउन आएका थिए । पत्रमा लेखेभैं भन्डीम नै भोजपुरमा नआए पनि भन्डीमको पुस्तक "A Grammar of Dumi" भोजपुरसम्म आईपुग्दा म अत्यन्त आभारी भएँ । मनले अत्यन्त चाहेको उक्त पुस्तक हात लागेर जीवनमा सबभन्दा खुसीको अनुभूति गरेँ । पुस्तकमा मेरो कुनै श्रम र लगानी थिएन तर दुमीवारे लेखिएको यस्तो पुस्तक आवोस भन्ने मेरो ठूलो चाहना थियो । पुस्तक प्राप्त पछि धेरै जनालाई पुस्तक देखाएँ । एकलेजमा मेरो नाम पनि उल्लेख गरेको पाउँदा म प्रति भन्डीमले न्याय गरेको ठहर गरेँ । पुस्तक अत्यन्त महत्पूर्ण छ र यो कृति भन्डीमको भएपनि दुमी राईहरूको अमूल्य

सम्पत्ति हो । यसमा ७ वटा श्वरहरु र ३६ वटा व्यञ्जनहरु पत्ता लगाउनको साथसाथै दुमी मिथक, अन्तर्राष्ट्रिय व्याकरणीक नियमको आधारमा दुमी व्याकरण लगायत २,४०० भन्दा बढी दुमी ग्लोसरीहरु रहेका छन् । यो प्रकाशित कृतिले दुमीराईहरूको इतिहासमा प्रां भन्डीम युगयुगसम्म मुटुको धड्कन भई बाँचीरहने छन् ।

यसै योगदानको उच्च मूल्याङ्कनगर्दै २०६० ?मा प्रा. डा. भन्डीमलाई दुमी किरात राई फन्सीकीमको तर्फबाट मानार्थ सदस्यता पनि प्रदान गरिसकिएको छ ।

१२. दुमी शब्दकोश निर्माणको दोस्रो समिति गठन : संस्था औपचारिक रुपमा गठन भए पछि हामीले २०५६ साल माघ १६ गते दुमी किरात राई फन्सीकीम केन्द्रीय कार्यसमितिको वार्षिक साधारणसभाको आयोजनागरी संस्थाका तत्कालीन सचिव तेजराज राईको संयोजकत्वमा दुमी शब्दकोश निर्माण समिति गठन गर्‍यौं । त्यस समितिमा धनकुमार दिम्मचु चोखुम, टिकाबहादुर सत्तम सप्तेश्वर, ठेलुमान वालक्या र दिर्घसिंह हलक्सु माक्या, भनकबहादुर राई जाल्पा, भूमिराज दिम्मचु धरान, नेत्रमणि हलक्सु काठमाडौंलाई मनोनयन गर्‍यौं । तर भौगोलिक वसोवास र पेशागत भिन्नता, नेतृत्वको कमी, इत्यादि कारणहरूले त्यस समितिले काम गर्न सकेन । तर हामी काठमाडौंमा जो थियौं हौसलापूर्वक शब्दकोश निर्माणको लागि विभिन्न बैठकहरु सम्पन्न गर्दैरह्यौं । तर त्यस समय भाषाशास्त्रमा कोही पनि अनुभवी नभएको कारणले हाम्रा कार्यले पनि गति लिन सकेन । २०४३ सालदेखि एउटै गन्तव्यमा हिडेका केही साथीहरु कतिपयले भूगोल, पेशा, राजनीत, निजी समस्या, अन्य धर्म र आस्थामा परिवर्तन जस्ता कारणहरूले यात्रामा साथ दिन छाडीसकेका थिए । तैपनि हामीहरु साहसकासाथ अगाडि बढ्यौं । हामीले भाषिक पत्रिका इसिलिमलाई

निरन्तरता दिदै आयौ । दुमीभाषासम्बन्धी लेख रचनाहरु विशेषगरी नेत्रमणिजीको पहलमा छापिदै आयो । सभा बैठकहरुमा दुमीभाषी समुदायमा आफ्नै जनशक्ति उत्पादन भएमा राम्रो हुने कुराहरु चल्दैरह्यो । विद्वानहरु विशेषगरी प्रा. डा. नोबल किशोर राईबाट यस्ता सल्लाह सुभावरु आउने गर्दथ्यो । यसै सिलसिलामा नेत्रमणिजिले भाषाशास्त्रमा अतिरिक्त डिग्रीगर्ने कार्यतर्फ अग्रसरता लिने काम भएपछि दुमी शब्दकोशको कार्यमा गति पैदा भयो ।

१३. अल्वान अदा भन स्टकहाउजेन र मारियन वेट्स्टेइनको दुमी क्षेत्रमा आगमन :

जर्मन नागरिक अल्वान अदा भन स्टकहाउजेनको दुमीभाषी समुदायमा आगमन बि सं. २०५८ मा भएको हो । त्यससमय म आफू श्री पृथ्वी उच्च मा बि मा संस्थापक प्रिन्सीपलको रूपमा जिम्मेवारी समाल्दै थिएँ । अचानक एकदिन माघ फागुनमा विद्यालयमा विहानको समयमा भेट भयो । उनी सिधै काठमाडौँ-लामीडाँडाको बाटो भएर साब्रुगाउँ हुँदै बाक्सिला आएका रहेछन् । दोस्रो पटक उनी काठमाडौँबाट संखुवासभा, तुमलिङटार हुदै साल्पाको भ्रमणगर्दै त्यसपछि सुङ्गेल हुँदै बाक्सिला आएका थिए । दुमीको संस्कार संस्कृतिको अध्ययन गर्न आएका यी व्यक्तित्व तत्काल भोल्करकुण्डे म्युजियम जुरिकमा एक अनुसन्धान अधिकृत थिए । भोल्करकुण्डे म्युजियम स्वीटजर्लेण्डकै प्रशिद्ध म्युजियम हो जहाँ संसारभरका कला, बस्त्र र धामीविद्याको सांस्कृतिक सामाग्रिहरुको प्रचुर सङ्कलन हेर्न पाइन्छ । दोस्रो विश्वयुद्धमा युद्धबाट बच्न बनाईको जमिनमुनीको ठूलो बङ्गरमा उक्त म्युजियमको व्यवस्था गरिएको छ । तसर्थ म्युजियमको सुरक्षा र व्यवस्थापन पक्ष अकल्पनीय ढङ्गको पाइन्छ । अल्वान दुमीभाषी समुदायमा आउनको पछाडि त्यस म्युजियमको निर्देशक प्रा. डा. माइकल अपिजको पनि

भूमिका रहेको छ । कारण अपिज त्यो भन्दा लगभग २० वर्ष अगाडि बाक्सिला आईसकेको थिए । अल्वान यहाँ आएपछि दुमी किरात राईहरुको समग्र संस्कार संस्कृतिहरुको अध्ययन गर्ने योजना अन्तर्गत जन्मदेखि मृत्युसम्मका संस्कारहरुका समग्र अध्ययन गरिरहेका छन् भने नागाहरुको इतिहास, संस्कृति, सभ्यता विषयक फोटोग्राफीमा पि एच डी समेत पुरागरी सकेका छन् । दुमी किरात राई फन्सीकीमलाई २०५८ देखि नै लगातार आर्थिक बौद्धिक सहयोग लगायत दुमी शब्दकोश निर्माणमा ठूलो सहयोग प्राप्त गरेका छन् । यसै योगदानको उच्च मूल्याङ्कन गर्दै दुमी किरात राई फन्सीकीमको तर्फबाट मानार्थ सदस्यतासमेत प्रदान गरेर सम्मान गरिसकिएको छ । यसरी नै विद्यार्थीहरुलाई जेहन्दार छात्रवृत्ति प्रदान गर्ने, पृथ्वी उ. मा. वि. लाई पुस्तकालयमा पुस्तक प्रदान गर्ने कार्यसमेत गरिसकेका छन् । किरात इतिहास तथा पुरातत्वलाई बचाउन पनि आर्थिक सहयोग प्रदान भएको छ । अल्वान एक विदेशी नागरिक भएर पनि दुमी समाजको एक सेवकको रूपमा उनको भूमिका क्रियाशील रहेको छ । दुमी समाजमा हुर्किएको संस्कृतिप्रति उनको अध्ययन उनी स्वयंको मात्र चासोको विषय नभएर दुमीहरुको पुस्तौँ पुस्ताको लागि पनि प्रेरणाको स्रोत र सम्पत्तिको रूपमा रहने निर्विवाद छ । यसर्थ उनी दुमी समुदायको लागि एउटा कालजयी नाम हुन ।

त्यसैगरी स्वीस नागरिक मेरियन वेट्स्टेइनको आगमन अल्वान अदा भन स्टकहाउजेन आएको करिब वर्षदिनपछि भएको हो । उनी पनि भोल्करकुण्डे म्युजियमको एक कारिन्दा थिइन । उनीहरु दाम्पत्य जीवनमा बाँधिपछि बाक्सिला आउन थालेका हुन । अल्वान दुमी समाजमा आउँदा जाँदा साथै रहेर दुमीको अध्ययनमा अल्वानलाई साथसहयोग दिनको अतिरिक्त हाल उनले नागाजातिको आदिम बस्त्र सम्बन्धी

उद्यमसिलताको वारेमा पि एच डी को अध्ययन पुरा गरिसकेकी छिन् । र, अहिले यही २०६८ को उभौलीबाट दुमी किरात राईहरूको साकेला संस्कृति र यसका सिलीहरूको वारेमा अनुसन्धानमा जुटीरहेकी छिन् । साकेला परम्परालाई अभै बृहत अध्ययन गर्न किरात राईहरूलाई पनि समावेश गर्ने उनको योजना रहेको छ । मारियनबाट प्रारम्भदेखि नै वैदिक तथा आर्थिक रूपमा दुमीहरूको भाषा, धर्म, संस्कार, संस्कृति संरक्षणमा सहयोग प्राप्त भई आएको छ । यी विदुषीको लगन र परिश्रम दुमी राईहरूको लागि पनि एउटा प्रेरणाको स्रोतको रूपमा रही आएको छ । स्मरणरहोस् प्रकाशित दुमी शब्दकोशमा कोरिएका हस्तालिखित सांस्कृतिक आर्तहरू उनकै सिर्जना हुन् ।

१४. दुमी शब्दकोश निर्माणका निमित्त तेस्रो पटक समिति गठन र खाजावासको भ्रमण:

दुमी शब्दकोशको निमित्त २०५६ मा गठित दोस्रो समित बिकम्मा भईसकेपछि २०६१ साल फागुन १ गते केन्द्रीय कार्यालय चाबेलमा बसेको बैठकले तत्कालीन फन्सीकीमका केन्द्रीय सदस्य नेत्रमणि राईको संयोजकत्वमा नृप राई, राजेन्द्र राई र तेजमाया राई, धनप्रसाद राई रहेको तेस्रो पटक 'दुमीशब्दकोश निर्माण समिति' गठन गरियो । यसपछि मात्र यस समितिले दुमी शब्दकोश निर्माणको अविच्छिन्न बाटो पक्र्यो । त्यही साल फाल्गुण ९ गते त्रि.वि. भाषाविज्ञान केन्द्रीय विभाग र १० गते सिनासको कार्यालय, कीर्तिपुरमा भाषाविद्वय प्रा. डा. श्री नोवलकिशोर राई र प्रा. डा. श्री माधवप्रसाद पोखरेल सरहरूको अगुवाईमा दुमी किरात राई भाषा ध्वनी तथा वर्णमाला पहिचान कार्यशाला गोष्ठी सम्पन्न भयो । यसले दुमी भाषामा १३ वटा स्वर वर्ण र २५ वटा व्यञ्जन वर्णको पहिचान गर्न सफल भयो । दुमीराईहरूको मौलिक भाषा, संस्कार संस्कृतिको अध्ययन गर्न खास बसोवास गरिरहेको क्षेत्रमा नै जानुपर्ने भएकाले २०६४ साल बैशाख-

जेठमा साकेलाको हुमेलापारी खार्मी, जाल्पा, बाक्सिला, सप्तेश्वर र माक्पाको १७ दिने संस्थागत अध्ययन भ्रमण गरी सांगठानिक संरचना निर्माण, स्वादेश शब्दको टिपोट तथा विश्लेषण, संस्कार संस्कृतिको प्रारम्भिक अभिलेखिकरण, दुमी जनसंख्या विषयक टिपोट र छलफलसमेत चलाई दुमीहरूलाई व्यूझाउने कार्य गरियो । संस्थाको तर्फबाट गरिएको यो पहिलो औपचारिक भ्रमण थियो । पछिल्लो समयमा छुट्टा छुट्टै क्षेत्रीय भ्रमण पनि गरियो । हामी हरेक सभा समारोह र बैठकहरूमा शब्दकोश निर्माणको कुरा दुमीसमुदायलाई प्रस्तुत गर्न चुकेनौ । इसिलिमको प्रारम्भिक अंकदेखि नै दुमीभाषाको वारेमा चर्चा परिचर्चा गर्दै इसिलिम दशौं अंकदेखि 'सुलाम' नामक विशेष दुमी भाषिक अंकसमेत प्रकाशनमा ल्याउन प्रारम्भ गर्नुभयो । यो १२ वर्षको अवधिमा तिहारमा चौसी भैलो खेल्नेदेखि लिएर, संस्थालाई टेकोपिँडो पुग्लाकी भनी सहकारीको स्थापना, सरकारी संघसस्थाहरूमा परियोजना प्रस्तावहरू पेशगर्ने कार्यहरू गर्दै लगियो । यी कार्य गर्नको पछाडि केवल आफ्नो भाषा, संस्कार संस्कृति र वंशावलीको संरक्षण नै थियो । त्यसैको फलस्वरूप एक्काइसै पाछाको बंशावलीको प्रारम्भिक खाका तपाईंहरूको पासमा आईसकेको छ र एउटा अभै उच्च उद्देश्य थियो-दुमी शब्दकोशको निर्माण जो अहिले तपाईंहरूको हात-हातमा आइपुगेको छ । अढाईसय वर्षको थिलथिलोबाट मुक्ति चाहनेहरूको एउटा दर्दनात्मक आवाज हो- यो दुमी शब्दकोश यो आवाजलाई अभै बुल्न्द पार्न तपाईं हाम्रो जिम्मेवारी पुरा भएको छैन । ७००० भन्दा बढी शब्दसागर संग्रह गरी दुमी शब्दकोश तयार गर्ने सम्पादक, सहायक सम्पादक नेत्रमणी राई, सम्पादकहरू, सल्लाहकार, व्यवस्थापक, आर्थिक संयोजक, प्रविधि संयोजक, अप्रत्यक्ष तवरले सहयोग पुऱ्याईरहने स्वदेश विदेशमा रहेका व्यक्तिव्यक्तित्वहरू, सत्रदिने भ्रमणदलका सम्पूर्ण सदस्यहरू,

देउसीमा साथदिने गाउँदेखि शहरसम्मका दाज्यूभाइ दिदी बहिनीहरु मसिना भाइबहिनीहरू सबै यो शब्दकोशका निर्माता हुन । सबै धन्यवादका पात्र भएका छन् ।

१५. प्रा. डा माइकल अपिजको दुमी क्षेत्रमा पुन दोस्रो भ्रमण :

यी विद्वानले २०६६ सालमा कोरियन नेशनल म्युजियमको संस्कृति विदहरुको टिमलाई बौद्धिक नेतृत्व गर्दै पुन : दोस्रो पटक बाक्सिलाको भ्रमण गरी यहाँको धामी संस्कृतिको अध्ययन गरेका छन् । उनले नेपालको धामीहरु नाच्ने पूर्वदेखि पश्चिमसम्मका मुख्य मुख्य तीर्थस्थल तथा ताल कुण्डहरुको वारेमा पूर्ण जानकारी राखेका मात्र होइन, त्यसक्षेत्रकोसमेत घुमफिर गरेर लामो अनुभव बटुलेका छन् ।

२०६३ सालमा जुरिकको भ्रमणमा रहँदा अल्बानको क्रियाशीलतामा प्रा. डा. अपिजसँग उनकै कार्यलयमा तीन-तीन पटक भेट भयौं । प्रथम पटक परिचयको क्रममा उनकै कार्यालय हाताभित्र, दोश्रोपटक दुमी संस्कार संस्कृति र जनजीवनबारे प्रकाश पार्ने एक औपचारिक सामुहिक कार्यक्रम हलमा र तेस्रो पटक दुमी संस्कृतिमा धामीको भूमिका विषयक छलफलमा । संसारभरकै धामीको विषयमा अपिजमा गहिरो ज्ञान रहेको छ । धामीको ८० भन्दा बडी प्रकारका द्याडग्राहरुको प्रदर्शन पनि त्यसैबेला हेर्ने मौका पाएँ । जातीय रूपमा धामी, धामीले उकार गर्ने पद्धति (Healing) द्याडग्राको छलामा कोरिएका नक्सा र मुर्चलमा कुदिएका बुट्टा लगायत बजाउने गजको टुप्पामा राखिएको ३ आँखे रेखा चिन्हको सास्कृतिक अर्थहरुको बारेमा एउटा क्लास नै उनले चलाए । धामीको देश तथा गाउँमा हुर्किएको मानिसलाई नै चकित पार्ने उनको दार्शनिक ज्ञान अचम्मको पाएँ मैले । त्यस छलफलमा मैले दुमी किरात राईहरुको समाजमा रहेको धामीको प्रकार, ढोल, द्याडग्रा, उपचार

पद्धति र जोरलौरै गजको बारेमा कुरा राखें । वास्तवमा माथि भनिएको असंख्य द्याडग्राहरुमा किरात राईहरुको जस्तो ढोल त्यहाँ मैले पाइन त्यही विषयमा कुरा राखें र सामान्य गजभन्दा फरक जोरगजो जो समाल्ने एउटै बीड भएको तर माथितिर खिपेर दुइटा आकार निकालिएको गजो साँच्चै दुमीको मौलिक गजो भएको कुरा बताउँदा त्यो गजोको खोजी गर्ने बारे पनि मलाई भनिएको थियो । मैले गाउँमा खोजी पनि गरें तर त्यस्तो गजो प्रयोग गर्ने धामीको मृत्यू पहिले नै भइसकेको र उनका सामाग्रीहरु पनि घर आगालागीमा परेको थाहा लाग्यो । त्यसैले कृतिम भएपनि यस्तो गजोको स्वरूप निर्माण गर्ने सोचमा रहेको छु जसबाट दुमी संस्कृतिमा यस गजोले पनि पहिचान दिन सकोस । प्रा. अपिजसँगको भेट र विशेषगरी धामी संस्कृतिसम्बन्धीको छलफलले मलाई पनि ज्ञानको ढोका थोरै भए पनि खोल्नसक्यो । नेपाल फर्कने बेलामा एउटा प्रशंसा-पत्र पनि भोल्करकुण्डे म्युजियमको तर्फबाट प्राप्त भयो ।

१६. प्रा.डा. यड जडसडको दुमी क्षेत्रमा आगमन :

दक्षिण कोरियास्थित नेशनल म्युजियमका निर्देशक प्रा. डा. यड जडसड जो धार्मीकशास्त्रको क्षेत्रमा एक विशेषज्ञको रूपमा कोरियामा प्रख्यात छन् । उनले कोरियामा रहेका धामीहरुको वारेमा समग्र अध्ययन गरेका छन् र नेपालको धामीहरुको अध्ययनलाई पनि अगाडि बढाउने सोचमा छन् । २०६६ सालमा कोरियन नेशनल म्युजियमका अध्ययन मण्डल प्रा. डा. माइकल अपिजको निर्देशनमा दुमीक्षेत्र बाक्सिलामा आई नक्षो त्रिव बहादुर हदी र नक्षो बिर्खबहादुरको धामीचिन्ताको डकुमेण्ट तयार गर्ने काम सम्पन्न गरिसकेका छन् । यसै सिलसिलामा प्रा.डा यड जडसड दुइपटक बाक्सिला आईसकेका छन् ।

नेपालमा विदेशी विद्वानहरु आई अध्ययन गर्ने चलन पुरानै हो । पछिल्लो समयमा वाम्बुले भाषाको

लागि ओपगेनर्ट, खालिड भाषाको लागि प्रा डा. सुयोशी तोबा, मेवाहाडको लागि प्रा. डा. मार्टिन ग्याञ्जले, लोहरूड, याक्खाको लागि जर्ज भन्डीम, चामलिङको लागि कारेन इबर्ट, बेलहारेको लागि बिकेल बाल्यासार, याम्फुको लागि रुटगर्स, साम्पाङको रेने व्याप्टिष्ट हेजमन्स, प्रा. डा. यङ आदि जस्ता अनुसन्धानशास्त्रीहरु किरातहरुको अध्ययन अनुसन्धानको लागि आएको पाइन्छ। यसले ति समुदायमा एउटा बौद्धिक हलचल नै ल्याएको छ। यसबाट स्वदेशी अनुसन्धानशास्त्रीहरुको लागि समेत बौद्धिक मद्दत पुग्ने प्रशस्त संभावना रहेको छ भने अन्तराष्ट्रिय बौद्धिक भाइचाराको सम्बन्ध पनि कायम भएको पाइन्छ।

१७. २. अन्त्यमा

हामी पिछडिएको दुमी राईहरु शब्दकोश निर्माणको लामो अभ्यास र कथा व्यथाहरुको माझबाट अहिले शुद्ध दुमीकै हातबाट एउटा शब्दकोश जन्मिएको छ। अन्तराष्ट्रिय अनुसन्धान विदहरुको चासो पनि दुमी समाजमा बढ्दो छ। दुमी किरात राई फन्सीकीमको गठन र यस समुदायको भाषा, संस्कार

संस्कृतिको संरक्षणका निमित्त गरिएका प्रयत्नहरु र यसै समयमा भएको अन्तराष्ट्रिय अनुसन्धान विदहरुको दुमी क्षेत्रमा भएको भ्रमण र अनुसन्धान एउटा आकस्मिकताको संयोग भएको छ। यस्ता संयोगहरु सधैँ आउदैनन्। हामीसँग हेर्न लायकको भूगोल पनि छैन र पुरानो कला संस्कार र भाषा पनि छैन। हामीसँग न त हिमाल छ न त हिमाल जाने बाटो। लप्टन भिमलसिंह राईले जीवीत हुँदा भन्ने गर्थे-“हाम्रो भाग्य त्यहाँ गएर टुट्यो जहाँ चिलिमदुङ्गा ९० सालको भूइँचालोले भाँच्यो। नत्र दार्जिलिङ आउने अङ्ग्रेज पहिले चिलिमदुङ्गा आउँथ्यो।” चिलिमदुङ्गा भाँचिए पनि हाम्रो भाषा, धर्म, संस्कार, संस्कृति नभाँचियोस नटुटोस् कि त्यो हाम्रै परिश्रम र जिम्मेदारीमा निर्भर छ। प्रात स्मरणीय पुर्खाहरु जसले आफ्ना भाषा, संस्कार संस्कृतिको जगेर्ना होस भन्ने चाहेका थिए उनीहरुको सपना पुरागर्ने एउटा दुमी शब्दकोश भरखर जन्मेको छ। यसको सदुपयोग सबैबाट हुनुपर्छ र यस्ता स्रष्टाहरुको जन्महुँदै जानुमा दुमीसमाजको भविष्य उज्वल रहन्छ भन्ने कामना गरौं र त्यही बाटोमा हिंड्ने साभा प्रयत्न गरौं। बश, तेत्तुडा।

हार्दिक शुभकामना

दुमी किरात राई फन्सि किम, सम्पूर्ण दुमी राई र दुमी राईका शुभेच्छुकहरुको सहयोगमा **दुमी-नेपाली-अंग्रेजी शब्दकोश** प्रकाशनले सम्पूर्ण दुमीराईहरुको सोचमा सफल हुन सकोस् **हार्दिक मंगलमय शुभकामना** व्यक्त गर्दछु।

लिला कुमारी दुमी छेकुमा

जालपा -८, खोटाङ

पति श्री उम्बर कुमार दुमी ब्राक्सुपा

छोरा जेस दुमी ब्राक्सुपा, सप्तेश्वर ६, खोटाङ

नाम्पारु (स्वच्छन्द-आकाश)

- नेत्रमणि हलक्सु दीक्षा दुमीराई

खोती सेइती नाम्पारु देल्लुथावी दुमीचु
हीती सेइती ताम्खारु खुलुखुक्सु चुपीमु

रीदुम-हदुम बर्बुप्सा आन्नी सुप्तुलु
सुलाम्-दुवा सेमुक्सा भुवी युइखुलु
नुलाम्बीसो छेमुक्सा नुवी दुइकुलु
हीती सेइती ताम्खारु खुलुखुक्सु चुपीमु

रीराम्दुबी सोगुसा सहसह खादीलु
सुसुदप्सो नुजा प्रोइसा हरहरइ छारिमु
सीलीचुम्बी साम्फासा रावाहख वाजीतु
हीती सेइती ताम्खारु खुलुखुक्सु चुपीमु

नेपाली भावार्थ

माथी हेदा खुला आकाश गाउँघरमा दुमीजन
तल हेदा उबर धर्ती थातथलोमा पित्रीजन

रीति-रिवाज बचाउँने उनैत हुन् पित्री(चुला)
मेलो-मेसो देखाइदिने अधिदेखि युहुलु
नामसुवास फैलाइदिने मनमै दुहुलु
तल हेदा उबर धर्ती थातथलोमा पित्रीजन

उमङ्गमा जोसाउँने सहसह खादिलु
मुन्दुम् गाउँदै पित्री पुजे हरहरइ छारिमु
चुचुरोमा साहस लिने रावाहख वाजीतु
तल हेदा उबर धर्ती थातथलोमा पित्रीजन

तेजमाया मुरह दुमीराई

दुमी गीत

नेपाली अनुवाद :

इइकि तुम्लो रिदुम् हदुम् इइकि छेत्तिसि वो
आम्नुये माचुकृतिखो चाम्भितक खुस्तिवो
ए वो तम् तुम्लो कुकृति खलआ...

किरावा रदु ससि तुम् रिदुम्पो छक्सु
महेम् चाप्सुकये तुकछुकुक सन्सु
ए वो तम् खारु मुक्ति खलआ...

फु उफा नम् लन्वा बेलाआ लिल्लु बाता
हरफुकतो सानुपो मिहुर लाल्लु इमसिनु इता
ए वो तम् तुम्लो चुकृति खलआ...

तायाहोआ बेनिम् लल फाल्लुक काल्लु इता
राप्तिक छाम्छेनु छुक्ता साल्लुक तुनु छुक्ता
ए वो तम् तुम्लो मिनाति खलआ...

हाम्रो भाषा संस्कृति हाम्रो पहिचान हो
अमै पनि नजानेमा नासिएर/मासिएर जान्छ है
ए हो यो कुरा नुम्कौ सबैले

किरात राई जाती, भाषा, धर्म, संस्कृतिको धनी
जस्तो सुकै सानो गानेमा पनि एक भई बड्ने
ए हो यो काम गरौ सबैले

भाले बास्यो घाम मुत्कक्यो समयले छोड्ने लाग्यो
ज्ञानको ज्योती बालेर जुरमुराई उठ निदाएर बस्नु हुन्न
ए हो यो कुरा जानौ सबैले

पूर्खाले दिपके नीध चिगारेर भल्काउनु हुन्न
रखवार गरी फैलाउनु पछ सम्हालेर राख्नु पछ
ए हो यो कुरा मनन गरौ

स्वतन्त्र आकाश : स्वच्छन्द उडान

उदेक लाग्छ, समय कसरी कसरी चिप्नेर जाँदो रहेछ, फुस्केर भाग्दोरहेछ । हिजो मात्र जस्तो लाग्छ, मैले त्रि. वि. बाट अवकाश लिएको, तर लगभग एक वर्षे पुग्न लागिसकेछ । मलाई थाहा छ, वर्षदिन भनेको ५२ हप्ता हो र अभ् गन्ने हो भने ३६५ दिन पनि । रातलाई गन्ने हो भने भन्डै-भन्डै आधा जीवनभर त सुतेरै पो बिताइने रहेछ ।

वि. सं. २००२ साल जेठ १४ गते (बुद्ध पूर्णिमा - उभौली पूर्ण) का दिन म जन्मेको रहेछु । एस एल सी को फारम भर्दा (रजिष्ट्रेशन गर्दा) हाम्रो 'हेडसर' ले सन् १९४७ अगस्त २६ तारिख भनेर दर्ता गरिदिएकाले म अभ् २ वर्षले तन्देरी नै भइरहेको छु । (मेरो आफ्नै मनले त अरू-निककै तन्देरी नै हुँ जस्तो लाग्छ !) आफ्नो जन्मथानतिर जाँदा आफ्ना अधिकांश दौतरीहरूका नातिपनातिहरु भइसकेका देख्दा भने आफू साँच्चै 'वरिष्ठ नागरिक' नै भइसकेको पत्यार लाग्छ ।

लगभग ३-४ वर्षे बालक हुँदा आँगनमा बिस्कन रुडेर बस्दा र घर पर्खेर दिन बिताउनु पर्दा यो आकाश कहाँसम्म फैलिएको होला ? त्यो मकलाचोम डाँडापारि कस्तो होला ? त्यो जरिबुट्टे डाँडा नभएको भए परैसम्मको दृश्य देख्न पाउँने थिएँ कि जस्तो लागि रहन्थ्यो । देवुराली डाँडा र मकलाचोम नभएको भए सधैं घाम लागेरै उज्यालो भइरहन्थ्यो होला भन्ने कल्पनाले मन भुन्थ्यो । ती डाँडाहरूका पल्लपट्टि धरान र धनकटा छन् भन्ने सुन्दा त्यता त घाम छेक्ने पहाड नभएर सधैं दिन नै भइरहन्छ कि भन्ने कल्पना हुन्थ्यो । भर्ती जाने क्रममा दाजुहरू दार्जीलिङ जानुहुन्थ्यो र

फर्केर आउनेहरूले 'रेल यसरी आउँछ, मोटर यसरी कराँएछ' भनेर सुनाउदथे । सबभन्दा पछिसम्म पनि मलाई चित्त नबुझेको कुरो चाहिँ मेरा माईला मामाको छोरा पदम

प्रा.डा. गोबल किशोर राई

(पछि प्रदीप कुमार) ले "भाइ दार्जीलिङमा त मान्छेहरू घरभित्र पो हग्ने गर्दछन् त !" भनेर सुनाउँदा 'त्यतातिरका मान्छेहरु कस्ता फोहरीहरू रहेछन्' जस्तो लाग्थ्यो मलाई !

हावा बताससँग बग्दै, समयको हुरीले ठेल्दै, घटनाहरूका पानाहरूमा चेपिएर इलाम, धरान र काठमाडौँका गल्लीहरूमा अल्भिन पुगिएछ बिना कुनै योजना । हुन त आफ्नो जन्म र मृत्यु दुवै योजना विहीन नै सम्पन्न हुने हुनाले यी दुवै बीचका अधिकांश घटनाहरू पनि आफै आइलाग्ने नियतिका खेल मात्र रहेछन् । आफू जन्मने आफ्नो योजना त कसरी पो हुने र अनि आफूलाई जन्माउने योजना थियो कि थिएन भनेर आफ्ना आमाबुबालाई सोध्ने कुरो पनि भएन । आफ्नो मरण आफूलाई कसरी थाहा हुने भयो र ! यी दुई बिन्दुहरु बिचको समयावधिको नाम नै 'जीवन रहेछ र यसैको बारेमा मनग्गे कुरा गर्ने मन छ आज । त्यसमा पनि मेरा प्रिय शिष्य, मनमिल्ले भाइ, सहयोगी मित्र श्री नेत्रमणि दुमी राईजीले मलाई मेरो 'पिल्सिडे जिन्दगानी' का बारेमा लेखिदिने अनुरोध गर्नु भएकाले त्यसै अवधिका बारेमा आफूलाई तानेर राख्ने' प्रयास गरेको छु । वि. सं. २०२९ साल साउन १ गतेका दिन त्रि. वि. को पहिलो छिम्मल 'सहायक प्राध्यापक' भन्ने

पदमा नियुक्त भएर वि. सं. २०६७ साल भदौ २ गतेका दिन आफूखुशी (स्वईच्छाले) राजिनामा दिएर लगभग एकहप्ता अघि नै अवकाश लिदा आफ्नो सेवा अवधि ट्याक्कै ३८ वर्ष १ महिना १ दिन पुगेछ। आपनो जन्म र मृत्यूको योजना बुझ्न असम्भव भए पनि काँधको 'हलो-जुवा' हटाउने काम त आफ्नै इच्छाले हुने कुरामा म सन्तुष्ट छु। गाउँघरतिर आफ्ना आफन्तहरू पल्टनबाट १५ वर्षमा सिपाही, १८ वर्षमा हवलदार, २४ वर्षमा जम्दार (नायब सुबेदार), २६ वर्षमा सुबेदार र २८ वर्षमा सुबेदार मेजरको पेन्सनमा आएको प्रसङ्ग जोड्दा समयको मात्र कुरा गर्ने हो भने पनि लगभग एउटा जम्दार र अर्को सिपाहीको सेवा अवधिको बराबर भएछ आफ्नो प्राध्यापनको समयावधि। आफू लाहुरे बन्ने अवसरबाट वञ्चित भएपनि त्यसै परिवेशमा हुर्केकाले म अनेक कुराले आफूलाई 'भर्तिवाल' को कुरामा दाँजेर हेर्ने पनि गर्छु। संसारमा धेरै कुराहरू दाँजेर हेर्न मिल्दैन। हावा र पानी, माटो र ढुङ्गा, आकाश र जमिन अनि मन र मस्तिष्क दाँजै नमिल्ने कुराहरू हुन्। तर दाँजेर ल्याउने भने हाम्रो प्रवृत्ति रहेछ।

अहिले म जुन धरती टेकेर अनि जुन आकाश ओडेर उभिएको छु, सन्तुष्ट छु, प्रसन्न छु। 'मैले अरू धेरै गर्नु थियो वा अझ बटुल्न सकिएन नि भन्ने पश्चताप मलाई पटककै छैन र आफ्नो मातृभाषाका विषयमा पिएच.डी. गर्नु, आफूले सोच्दै नसोचेको र आफ्नो दोस्रो भाषा नेपालीमा प्राध्यापक बन्नु मेरो कल्पनामा पनि थिएन। कसरी? कताबाट? कुन प्रकरणले यसो हुनपुग्यो र यो सिलशिला कसरी गाँसिएर आयो? आफैलाई थाहा भएन। अनि जे भयो, जसरी भयो, रहर र कर दुवै नभए पनि आफूलाई चित्त बुझेकै छ। राती सुत्ने बेलामा 'भोलि काममा जानु छ' भन्ने र बिहानी तन्द्रामा 'भरे अफिस धाउनु छ' भन्ने पीर अब

छैन। म ठान्छु, आफै आफ्नो मालिक भएर बाँकी जीवन व्यतित गर्न पाएको छु। परिवार र समाजको त्यति ठूलो अभिभारा पनि छैन, आफ्ना असीमित ईच्छा-आकांक्षाहरूलाई सीमित उपाय र साधनले अंकुसे लाएको पनि छु। मैले पढेका कुराहरूमा संसार विजय गर्ने 'अलेकजान्डर द ग्रेट' को भनाइ सम्भना छ। उनले भनेका थिए "मलाई समाधिसस्थक गर्दा (चिहानमा गाड्दा) मेरा दुवै हातहरूका मुठ्ठी खोलेर राखी दिनु।" उनको आशय के थियो भने त्यत्रो विशाल भूभागको विजय गरेर पनि आखिरमा आफ्नो साथमा केही लगेर जाने थिएन भन्ने कुरा संसारलाई देखाउनु थियो। हामी त सम्राट वा राजा पनि होइनौं, मन्त्री पनि भएका होइनौं, एउटा साधारण मान्छे, केवल दुईखुट्टे प्राणी मात्र। अनि एउटा जर्मन उखानको पनि याद आउँछ "Die letzte Hemde hat keine Tasche" (अन्तिम कमिजको कुनै गोजी हुदैन) अथवा मरेर जाँदा केही कुरा पनि साथ जाँदैन। यस्ता कुराहरू याद रहे हाम्रो नेपालमा 'लाउडा काण्ड' 'ए. पि. सी. काण्ड' जस्ता कलंकित घटनाहरू किन घट्थे होलान् र स्वच्छ र सन्तुष्ट जीवन यापन गरेर आफ्नो अन्तिम कमिजमा दाग नलगाइकन जाने को को र कति नै पो होलान् र!

आफू सानो छँदा पढेको अनि 'स्कूल मास्टर' भएर पढाएको 'बस बस मौरी, बुधबार जाउली' भन्ने बालगीत मनमा टाँसिइरहेकै हुनाले होला मैले आफ्नो जागिर बुधबारै छाडेर अनि आफ्नो अपफिस कोठा पनि बुधबार कै दिन खाली गरेर बुझाएँ। शायद यो एउटा कटाकेटीपन थियो कि? जे होस् मैले त्यसै गर्ने सोचें, अनि गरियो पनि। आफ्नो कार्यकालमा आफ्ना सहकर्मीहरूसँग कुनै कलह पनि भएन; मानसपटल नै बिभाउने त्यस्तो नराम्रो घटना पनि घटेन। त्यसैले

होला, आजभोलि पनि म आफ्नो कार्यालय बिनाहिचकिचाहट जाने गर्छु र साथीहरूसँग खुलेर कुरा गरी फर्कने गर्छु । यसलाई पनि मैले आफ्नो गर्बिलो 'कमाइ' सरह मानेको छु ।

आफू सेवारत अवस्थामा सामान्य नेपालीहरू भन्दा धेरै मुलुकहरू घुमेको छु अनि सेवा निवृत्त भएपछि गत वर्षदिनमा दुईवटा देशहरूको भ्रमण गर्ने मौकाको सदुपयोग गरिसकेको छु । आफ्नै मुलुकका नयाँ नौला गाउँ-ठाउँहरूमा पुग्ने रहर पनि एकपछि अर्को गर्दै पूरा हुदैगएको छ । अफ्रिकी मुलुक इथोपियामा नेपाली प्रतिनिधिमण्डलका साथ गएर एउटा कन्फरेन्समा सहभागी भइ त्यहाँका सभामुख, प्रधानमन्त्री र राष्ट्रपतिसँग समेत भेट्ने अवसर मिल्यो । आफ्नो देश र गर्भावस्थामा रहेको संविधानको विषयमा प्रकाश पार्ने चाँजो मिल्यो । बाइबलमा वर्णन गरिएकी साम्राज्ञी 'शीबा' र अंग्रेजी साहित्यमा उल्लेखित 'अबेसिनियन सुन्दरीहरू' को देश टेक्न पाउँदा औधी खुशी पनि लाग्यो । सो क्रममा त्यहाँका राष्ट्रपतिले "दुई वर्षमा संविधान तयार पार्नु ज्यादै छोटो समय हो" भनेर भन्नु भएको कुरा पनि अब त ठीकै पो रहेछ भन्ने लाग्न थालेको छ ।

केही महिना अघि सिक्किम विश्वविद्यालयमा दुई पटकसम्म पुग्ने काम पर्यो । भरखरै स्थापना हुन लागेको त्यहाँको केन्द्रीय विश्वविद्यालयको नेपाली विषयक पाठ्यक्रम र सोही विषयका प्राध्यापकहरूको छनोटका काममा आफूले पनि भाग लिन पाउँदा खुशी नै लागेको थियो । आफ्नो विश्वविद्यालयमा लगभग चार दशकसम्म आर्जन गरेको अनुभवले काम गरेको हो भन्ने लागेको छ । सेवा निवृत्त भएर ज्ञान र सीपमा खिया लागेर मुलुकको विश्वविद्यालयमा बस्नुपर्ने अवस्थाबाट माथि उठ्ने अवसर पाउँनु पनि आफ्नो अहोभाग्य हो भनी ठानेको छु ।

यसै फुर्सदको बेलामा महाकाली, सेती तथा भैरी अञ्चलका विभिन्न जिल्लाहरू प्रथम पटक घुम्ने र हेर्ने मौका जुन्यो र अनि पूर्वी नेपाल र सुदूरपश्चिम नेपालका अनेक विषयहरूमा तुलना गर्ने अवसर समेत प्राप्त भयो । फेरि पनि सबै कुरा तुलनीय नहुन पनि सक्छन् ।

आफ्नो जीवनमा अर्को महत्वपूर्ण भ्रमणमा आफ्नो पितृभूमि (खोटाङ) को दर्शन गर्ने मौका पनि यसै अवधिमा जुरेको थियो । खोटाङ र गैरखोटाङे किरातीहरूको निक्कै ठूलो टोलीले मझुवा गढीदेखि लिएर हलेसी महादेवथानसम्मको यात्रा गर्ने मौका परेको थियो । खास गरेर नौ पुस्ता अघि आफ्ना पूर्खाहरू कहाँ र कस्ता ठाउँमा बसेका रहेछन् भनेर आफ्नै आँखाले देख्न पाउनु मेरा लागि कम सौभाग्यको कुरा थिएन । चार्टर प्लेनबाट मनमाया-खानीडाँडा एयरपोर्ट उत्रदा अरू सहयात्रीहरूलाई कस्तो लाग्यो कुन्नी, मलाई भने एक तमासको रोमाञ्च र कम्पनले मेरो सर्वाङ्ग तरिङ्गत भएको अनुभव भयो । त्यहाँ अवतरण हुनु अघि मैले के सोचेको थिएँ भने मेरा पूर्खाहरूले टेकेको पवित्र भूमि, उहाँहरूका रगत-पसिनाले सिञ्चित सुगन्धी माटो उठाएर टीका लगाउने छु । भर्खर भर्खर खनिएको एयरपोर्टमा जहाज निक्कै जब्बर किसिमले उत्रदा अनि हामीलाई स्वागत गर्ने हाम्रा समुदायका दाजुभाइ-दिदी बहिनीहरू हुलमा मिसिदा पितृभूमिको माटो उठाइराख्ने औसर नै मिलेन । बरू जहाजले उडाएको धुलो भने शरीरभरि टाँसिन पुग्दा यो भन्दा ठूलो कुरो के पो होला र ? भन्ने सोचले म भावविभोर बनँ । मैले मनमनै ठानेँ, आदरणीया आमा मनमाया लगायत अन्य मृतात्माहरूको अन्तिम आश्रयस्थलले हामीलाई (मलाई) आफ्नो पितृभूमिको दर्शन गराउन सहयोग गरेकोमा पितृजनहरूको आत्माले आशीर्वाद दिइरहेको होला,

अनि म उनै अमर आत्माहरूको सम्झना र कल्पनामा शीर भुकाएको छु भनी मेरो छाती रसियो । खोटाड जिल्लाकै माभ्रथलो परेको कारणले हो कि किन हो कुन्नि मभुवा भएछ मेरा पूर्खाहरूको थलो 'लफेड' (हामी त 'लफियोड' भनेर आफ्नो पाछा भन्छौं, शायद लफेड र लाफियोड एउटै होला कि !) निक्कैभ सुन्दर र अग्लो डाँडा रहेछ ।

कुनै समारोहमा 'प्रमुख अतिथि' कुनैमा 'विशेष अतिथि' भने कतै 'अतिथि' वा 'सहभागी' भएर भाग लिदै समय व्यतित भइरहेछ । कुनै कार्यक्रममा 'अध्यक्षता' गर्नु पर्ने र कुनैमा 'वक्ता' वा 'टिप्पणीकार' भएर भाग लिने काम पनि हुने गर्दछ आफूलाई । मैले यस्ता भूमिकाहरूलाई 'नाटक भित्रको नाटक' भनेर भन्ने गरेको छु । जीवन आफैमा एउटा 'नाटक' हो र यसभित्रका अनेक भूमिकाहरू मञ्चतन गर्ने हामी पात्रहरू हौं ; जन्मदा पर्दा उठेर हामी धरतीमा टेक्नक पुग्छौं अनि अनेक घटनाहरूमा छोटो छोटो अवधिका लागि पर्दा खस्छ अनि उघ्रन्छ पनि । तर अन्तिम पर्दा खस्ने समय र स्थान भने अति गोप्य र रहस्यमय नै हुनेरहेछ । जन्म र मृत्युको रूपमा पहिलो पर्दा खुल्ने र अन्तिम पटक बन्द हुने काम कसले गर्दछ र कसरी हुन्छ भन्ने कुरा 'अति गोप्य र अनिबार्य पनि' रहेछ; शायद यहि नाटककारको नाम नै 'ईश्वर' हो कि !

सामान्यतया म शनिबारका दिन (छुट्टीका दिन) कहिकतै सभा समारोहहरूमा जान चाहन्न । किनभने सातैबार लखरलखर गर्दै जाँदा शुक्रबार राती सुत्ने बेलामा "अहा भोलि कतै जानु छैन, कुनै अभिभारा छैन" भन्ने सोचले मन हलुका हुन्छ ; जागिर भए पनि नभए पनि शनिबार पूरै स्वतन्त्र र स्वच्छन्द भएर बिताउन मन लाग्छ । यो कुरा स्व डा हर्क गुरूङ्ग दाइबाट सिकेको हुँ । शनिबार बिहान ढिलो उठेर

सबैजनासँग परिवारमा मिलेर खाजा खाएर दिनभर छरपारो जस्तो घाम तापेर बस्नह आनन्दि लाग्छ । साँच्चैर भन्ने हो भने शनिबार त पत्रपत्रिका नै पनि पढ्ने गर्दिनँ । अँ, फिल्टरि हुँदा र गाउँघरतिर भने कामकाजी दिन (ध्यचपप्लन म्बथ) र बिदाको दिन फरक हुँदैन ।

मैले देखेको र भोगेको अनुभव अनुसार 'बुढापाकाहरू' दुई खाले हुन्छन्; एकथरि साथीसँगत चाहने अनि कुराकानी गरिरहन पर्ने र अर्को थरि मान्छेबाट टाढा रहेर 'एक्ले ढेडु' जस्तो समय बिताउन चाहने । पहिलो थरिका 'बुढाबुढी' धेरै छन् भने दोस्रो थरिकाहरू कम । तसर्थ म आफै पनि पहिलो थरिमा नै पर्ने भएँ नि ! दिनभर घरमा नै बसेर समय बिताउनु पर्ने भयो भने फोनको बिल निक्कैम चढ्छ । कसैले फोन गरिहाल्यो भने हत्तपत्त कुरा टुङ्ग्याउन गाह्रो पर्छ अनि कतैबाट 'कल' नआए आफैले चाहिने नचाहिने सज्जनहरूलाई 'हेलो' गर्न पुगिन्छ । निक्कै वर्षाघि भरखर भरखर घरमा टेलिफोनको तार जोडिदा फोन बज्यो कि 'तै छाड् मै छाड' गरेर 'घरकाहरू' रिसिभर उठाउन पुग्थे । आजभोलि त 'ल्याण्ड लाइनको' कल आयो कि 'पापाको फोन' भन्ने सबैले ठान्छन् र उठाउने प्रयत्न पनि गर्दैनन् । हुन पनि बढी फोन त मलाई नै आउने गर्दछ अनि घरका सबैजसोका हातमा 'मोबाइल' पनि हुन्छ । फोनमा लामो कुरा गर्दा र महिनाको अन्तमा लामो बिल आँउदा 'गृहमन्त्री' को सचेत्ता आउन पनि चुक्तेन । मानिसहरूसँग घुलमिल हुन मन पराउनु र फोनमा लामो कुरा गर्ने बानी जीवनको 'अन्तिम पर्दा' खस्नु धेरै छैन कि भनेर पनि होला कि ! हिजोआज म धेरै टेक्सी चढने गर्दछु; कतै न कतैबाट पैसा पनि जुरिहाल्छ । बस चढ्दा खलासी भाइको दुर्व्यवहार र चालक गुरूजीको लापरवाहीले

मन कुँडिन्छ, अनि उस्तै परे तन नै चुडिन्छ। चढ्ने बेलामा तानेर चढाउछन् भने भर्दा घँचेटै भर्नाल्न जस्तो गछन्। के गर्ने र? पाखुरा सुर्कने र घोक्रो फुलाउने दिन गए, अनि घोसेमुन्टो लिएर हिँडनु पर्छ। पछ्रैटे देशको पछ्रैटे चाला यस्तै हो भनेर मुख थुनेरै चित्त बुझाउनुपर्छ। विकसित मुलुकहरूमा सार्वजनिक ठाउँ र यातायातहरू सफासुगधर र सबैलाई समान सुविधा पुग्ने खालका हुन्छन्। त्यसमा पनि बालबालिका र बृद्धबृद्धालाई सरसहयोग पुऱ्याउँने विशेष व्यवस्था हुन्छ भने हाम्रो जस्तो पछ्रैटे देशमा ज्यादा ताडना र यातना भोग्ने बालबृद्धाहरू नै हुन्छन्। म सम्भन्छु 'कस्तो मुलुकमा जन्मन पुगेछु, भन्दा पनि मुलुक कस्तो बनाइएछ भन्ने कुराले पश्चताप र लाज लाग्छ। देश (धरती) सबैको आमा हो, अनि यसलाई चुसाहाहरूले चुसेरै ढाल्ने हो भने यसको लाशमाथि आँशु खसाल्ने पनि हाम्रो अधिकार हुनेछैन। आमाको मुहार फेर्ने 'अगुवाहरू' 'आफ्नै मुख फेर्ने' दाउमा लागिरहेकाले भोलिको नेपाल घमाइलो होला भन्ने आशाको गुभो समेत सुक्न थालेको छ।

आफ्नो कुरकुरे वैशमा Readers-Digest नामक पत्रिका निककै पढिन्थ्यो। सो पत्रिकाको कुनै अंकमा छापिएको टुकामा एउटा युवकले एउटी अस्सी वर्षे बृद्धालाई सोध्छ, "बज्यू ! तपाईं निककै स्वस्थ देखिनुहुन्छ, जीवनलाई कसरी लिनुहुन्छ ?" ती बुढी आम्मै भन्नुहुन्छ, "म जीवनलाई एउटा खकुलो वस्त्रको रूपमा लिन्छु। म पनि धेरै हदसम्म जीवनलाई खकुला र हलुका वस्त्रकै रूपमा लिने गर्दछु। पाँचथरको एउटा कुनामा जन्मेको 'राई केटो' यहाँसम्म आइपुग्नु सक्थ्यो, अनि सानै भए पनि आफू बस्ने एउटा पिरा बुन्न सक्थ्यो भन्ने कुराले मन अडिएको छ। सन्तोकी बच्चाआलाई आमाले पनि दूध ख्वाउन बिर्सन्छ, भने पनि आमालाई

चुसीचुसी धराप पर्ने काम ठीक लाग्दैन। आमाको दूधको 'भारा' कसरी चुक्ता गर्ने होला भन्ने सोचले मन खल्बलिरहन्छ। आफू दुईखुट्टे प्राणी भएकाले चारखुट्टे जनावर भन्दा फरक भएर अरू दुईखुट्टेहरूलाई कसरी औला दिन सकिएला भन्ने लागिरहन्छ। आफू कहाँ छु? भन्ने कुरा सोच्दा म मेरा अधिका र पछिका दुवै थरिलाई नियाल्छु अनि सन्तोषको सास फेर्छु। मैले पेट बाँधेर दौडन पर्छ भन्ने पनि पीर छैन, अनि गोडा तन्काएर सुतिरहन पनि हुदैन भन्ने कुरा थाहा छ मलाई।

कतिपय मनिसहरू सेवा निवृत्त भए पछि आफूलाई धागो चुडिएको चंगा जस्तो ठानेर दिग्भ्रमित हुन्छन् भने कोहीकोही हावा फुस्केको चक्का जस्तो मानेर शक्तिहीन हुन्छन्। तर मलाई भने आफूले आफ्नै हातले केहि दिन अधि भए पनि राजिनामा लेखेर घर फर्कदा जुवा उतारेर उन्मुक्त भएको अनुभव भयो। भोलिपल्टबाट आफन्त र चिनेजानेका सबैलाई आफ्नो उन्मुक्तिबारे बताउदै हिँडेँ। अर्को रमाइलो विषय के छ भने आफ्नो ठूलो परिवारमा (दाजुभाइमा) भारत र बेलायत सरकारको पेन्सन खाने थुप्रै छन् तर नेपाल सरकार (त्रि. वि. को) पेन्सन पकाउने म पहिलो व्यक्ति हुँदा कताकता गर्व पनि लागेको छ। शिक्षा पुरस्कार- र दीर्घ सेवापट्ट पाइसकेकाले आफू पनि पल्टनको 'Long Service, Good Conduct' तक्मा पाउँनु भन्दा कम ठानेको छैन। दिल र दिन खुलेको बेला आफूले आर्जेका प्रमाणपत्रहरू, प्राप्त गरेका मानपदवी अनि विभुषणहरू, सम्मानपत्र र कदरपत्रहरू थाकैथाक भिक्दै लहरै सुकाएर, दुसी र धुलो हटाएर थान्को लगाउँदा कसैले भनोस् नभनोस् "आम्मै निककै पो गरिएछ कि क्या हो" भन्ने पनि लाग्छ कहिले काहिँ अब यी 'सटिफिकेट र मार्किसिटहरू' कुनै पनि टोलीको अगाडि अन्तर्वातामा सक्कल-नक्कल पेश गर्न नपर्ने

हुदा सन्तोषको लामो सास फेर्न थालेको छु । प्रमाण पत्र पेश गरेर कसैलाई प्रभावित पार्नु अनि आफू अनुगृहित हुनुपर्ने अवस्थाबाट पार पाउँदा 'म आफै नै मेरो मालिक हुँ' भनेर गर्व लाग्छ ।

गीताङ्गेहरुले गाएजस्तै 'हाँस-खेलै गरौं एकबारको जुनीमा' भने भै एकबारको जुनीमा अव त्यति ठूलो ईच्छा-आकांक्षा भने छैन । जन्मैदेखि आँखा कमजोर भएकाले अहिले आएर पढ्न अलि गह्रो हुदै गइरहेको छ । कुनै कुनै बखत सभाहरुमा 'सभापतित्व' गर्नुपर्दा म भन्ने गर्छु "जसलाई देख्छु चिन्दैनं, अनि जसलाई चिन्छु देख्दिनं ।" सुन्नमा भने गाह्रो छैन । कहिले काहीं नसुन्न पर्ने कुरा पनि सुन्न पुग्दा अप्ठ्यारोमा परिन्छ ! आफूसँग भएको वस्तु, सीप, गुणको उचित व्यवस्थापन गरेर खुशी हुने अनि अरु दुई खुट्टेहरुलाई पनि खुशी तुल्याउने काम गर्नुपर्छ भन्ने मान्यता लिएर

हिँडेको छु । बुढापाकाहरुले भन्ने गरेभै 'कलियुगको आयु' सात दशकतिर ढल्कदा पर्याप्त नै हो भन्ने मानेको छु । आउने दिनहरु तन, मन र धनले सुख शान्तिसँग व्यतित होस्, लामो आयु पाइएछ भने लामो व्यथा बोकेर अरुलाई र आफैलाई पनि दुःख नहोस् । जीवन रुपी नाटकको अन्तिम पर्दा खस्दा चालै नपाइ 'भ्याप्यै' खसोस् भन्ने प्रार्थना छ ।

× × × × × ×

यति लामो उकाली र ओराली पार गरिसकेपछि जीवनको उत्तरार्धमा आफूलाई अब कुनै 'आश' र 'त्राश'को विउ बाँकी नरहेकाले उन्मुक्त भएर बाँच्ने रहर छ मेरो । यसर्थ म आफ्नै स्वतन्त्र आकाशमा स्वच्छन्द रुपले विचरण गरिरहेको छु ।

धोबीघाट, ललितपुर

२०६८ भदौ

हार्दिक शुभकामना

दुमी किरात राई फन्सीकीमले **दुमी-नेपाली-अंग्रेजी शब्दकोश**

साथै **ईसिलिम** १४ औं अड्क शब्दकोश विशेषाङ्कको रूपमा

२०६८ साल भाद्र ३१ गते विमोचन गर्न गइरहेकोमा कार्यक्रमको सफलताको कामना गर्दै

किरात महान चाई **साकेला उधौली**को अवसरमा सम्पूर्ण नेपाली दाजुभाइ तथा

दिदीबहिनीहरुमा **हार्दिक मंगलमय शुभकामना**

व्यक्त गर्दछौं ।

दुमी किरात राई फन्सीकीम

दुमकिम, काठमाडौं

परिवार

खुशीको यो ऐतिहासिक क्षण

किरात राई नेपालमा बसोबास गर्ने विभिन्न आदिवासी जनजातिमध्ये एउटा जनजाति हो । उनीहरू आफूलाई सुम्निमा (पार्वती) पारुहाङ्ग (शिवजी) का सन्तान हौं भन्ने विश्वास गर्दछन् । पौराणिक कथामा शिवजी हिमालमा बस्ने जाँड, भाङ्ग, धतुरो जस्ता मादक पदार्थ सेवन गर्ने र आजका किरात जातिहरूमा पनि जाँड, रक्सी जस्ता मादक पदार्थ सेवन गर्ने संस्कृतिसँग मेल खाने भएकोले उक्त विश्वासलाई वलियो आधार प्रदान गरेको छ । भौगोलिक रूपमा शिवजी हिमालको चिसो हावापानीमा बस्ने पहाडमा फल्ने धतुरो र तराईमा फल्ने भाङ्ग खाएर चिसोबाट आफूलाई बचाउने गर्दथे । शिवजी शिकार खेल जङ्गल-जङ्गल चाहार्ने र विभिन्न भौगोलिक क्षेत्रमा बसोवास गर्ने आदिवासी महिलाहरूसँग विवाह (सहवास) गर्दै हिँड्ने भएकोले किरातहरूको धेरै हाँगा र वंश भएको हो भन्ने कथा पनि पाइन्छ । जसलाई दश किरात पनि भनिन्छ । यदि किरात संस्कृति र परम्पराभित्र कुनै व्यक्ति वा पक्षले गल्ती गरेमा दश किरातका लागि दण्ड तिर्नुपर्ने चलन पनि छ । वंशमा विभिन्न हाँगाको विकास भएको र भौगोलिक दूरीका कारण यिनीहरूको भाषामा पनि विविधता आएको हो । साँच्चै भन्ने हो भने विभिन्न थरिका राईहरूको बीचमा सञ्चार गर्नको लागि सम्पर्क भाषाको वा अनुवादकको आवश्यकता पर्दछ । पहिले पहिले किरातहरूको विवाह गर्दा केटी पक्रेर ल्याउन युद्ध नै गर्थे । युद्धमा जिते केटी लिएर आउथे, हारेमा खुकुरीले काटिन्थे, मारिन्थे वा घाइते भएर फर्कन्थे । घाइतेहरू रीस इवी राख्थे । त्यहि कारण विभिन्न मेला पर्वहरूमा लडाईं गरेर छिनोफानो गर्थे । सामान्य अवस्थामा किरात राईहरूको विवाह गर्दा मध्यस्थकर्ताको खोजी गरी नियुक्त गर्ने चलन

छ । जसलाई 'लाम्चुको हाक्सा' (दैलो उघार्ने) भनिन्छ । त्यस्ता व्यक्तिहरूमा अन्य गाऊँबाट विवाह गरेर ल्याइएका महिलाहरू नै हुन्थे । किनभने उनीहरू नै त्यस समाजसँग सम्पर्क गराइदिने माध्यम बन्दथे । जस्तै कुनै दुमी समुदायमा थुलुङ्ग महिला विवाह गरेर ल्याइएको छ भने सो महिलाको माध्यमबाट दुमी चेली थुलुङ्ग समुदायमा विवाह गरेर लैजाने र थप थुलुङ्ग चेली विवाह गरिल्याउने चलन थियो । आजकालको प्रेम विवाहको प्रचलन त सबैलाई थाहा छदैंछ ।

खगेन्द्र राई

यिनै विभिन्न किरात राईहरूको विभिन्न भाषाहरूमध्ये दुमीराई भाषा पनि एउटा हो । यो भाषा बोल्ने दुमीराईहरू खोटाङ्ग जिल्लाको उत्तरी क्षेत्रमा पर्ने खार्मी, जालपा, बाक्सिला, सप्तेश्वर र माक्पा गा.वि.स. (खाजाबासमा) मा बसोवास गर्दछन् । त्यस्तै कुभिण्डे र लामिडाँडा गा.वि.स. मा पनि केही दुमीराईहरू रहेका छन् । यी किरात राईहरू यसठाउँबाट बसाई सराईका कारण भोजपुर, संखुवासभा, पाँचथर, भूपा, मोरङ्ग, सुनसरी, उदयपुर, मकवानपुर र काठमाण्डौं उपत्यकाको अतिरिक्त दार्जिलिङ्गमा पातलो सङ्ख्यामा छरिएर रहेका छन् । अहिलेसम्म उनीहरूको आधिकारिक जनगणना नभए पनि दुमीराईहरूको कुल जनसङ्ख्या करिब १५,००० (पन्ध्र हजार) भएको अनुमान छ । यीमध्ये दुमीभाषा प्रयोग कर्ता (वक्ता) हरूको सङ्ख्या ज्यादै न्यून छ । परम्परादेखि चलिआएको दुमीभाषाको प्रयोग गर्ने वक्ता दुमी राईहरू माक्पा गा.वि.स.को नोरोङ्ग, लुम्दु, माक्पा र लेवा नामका गाऊँहरूमा

पाइन्छ । त्यस ठाउँबाट बसाई सराई भएर गएकाहरुमध्ये केही वक्ताहरु पाउन सकिन्छ । यो भाषालाई भाषा सर्भेक्षण गर्ने भाषाविदहरुले लोपोन्मुख भाषाको कोटीमा राखेका छन् ।

कुनै पनि जातिलाई चिनाउने एउटा प्रमुख ऋण्डा उसको आफ्नो भाषा हो । जो कसैलाई पनि आफ्नो भाषा ज्यादै प्यारो हुन्छ । मानिस जब यो धर्तीमा जन्मिन्छ तब उसले आफ्नो आमा वा आफ्नो परिवारसँग रुवाईको माध्यमबाट सञ्चार गर्दछ । विस्तारै बढ्दै जान्छ, भाषा पनि सिक्दै जान्छ र पूर्ण क्षमताकासाथ सञ्चार गर्न सक्षम हुन्छ । खासगरी भाषा विचार, भावना, अनुभव र अनुभूति आदान प्रदान गर्ने एउटा माध्यम हो । २०४६ सालको संविधानले नेपालमा बोलिने वा प्रयोगमा रहेका मातृ भाषालाई संरक्षण गर्ने नीति लिएको कारण अब हामी सबै जाति जनजातिहरु मिलेर आ-आफ्ना भाषाको खोजी गर्ने, संरक्षण र विकास गर्ने कार्यमा अभियानको रूपमा अगाडि बढाउनु पर्ने छ । हामी कतिपय जाति जनजातिहरु त अहिलेको संविधानले दिएको अधिकार पनि प्रयोग गर्न सक्ने अवस्थामा छैनौं । विगतका शासकहरुले गलत नियत र नीति अवलम्बन गरी हामीलाई कमजोर बनाइएको छ । इतिहासको कालखण्डमा गुमेका शक्ति पनि हाँसिल गर्नु छ, त्यसमाथि हामीले त आफूलाई चिनाउन आफै सक्षम बन्नु छ, आफूलाई चिनाउने ध्वजा पतका पनि खोज्नु छ, त्यसको विकास र विस्तार पनि गर्नु छ । यो ऐतिहासिक दायित्व पूरा गर्ने कर्तव्य अहिलेको पुस्ताको नै हो । किनभने हामीले हाम्रो भाषालाई हाम्रो भावि सन्ततिको लागि बचाई दिनु पर्छ । नत्रभने हाम्रा सन्ततिहरुको पहिचान गुम्ने छ । कुनै पनि भाषा कति अवधि सम्म जिवीत रहन्छ भन्ने कुरा त्यसको जाति, वक्ताको सङ्ख्या, प्रयोग गर्ने परिवेश र त्यसको समृद्धिमा भर पर्दछ । यसको लागि पर्याप्त बुद्धि, विवेक, मेहनत

र लगनको आवश्यकता पर्दछ । त्यसका लागि हामी तयार हुनै पर्छ ।

एक पटक विद्यालयका साथीहरूसँग शनिबारे बजार गएका थियौं । यस्तैमा एकजना आफन्तसँग भेट भयो र भेटको क्रममा हामीले आफ्नो भाषामा भलाकुसारी गर्‍यो, साथीहरु नजिकै उभिएर सुनिरहेका थिए । जब हामी छुटेर म साथीहरूसँग हिँड्न थालें, तब साथीहरुले हामीले प्रयोग गरेको भाषाको विषयलाई लिएर तेरो भाषा यस्तो, उस्तो कस्तो नराम्रो गाई खाने भाषा आदि इत्यादि भनेर जिस्क्याए । त्यसपछि मैले सार्वजनिक स्थलमा आफ्नो भाषा प्रयोग नगर्ने विचार गरें । तर आफन्तसँग भेट हुँदा नेपाली भाषामा कुरागर्नु साह्रै अप्ठेरो हुन्थ्यो । त्यसकारण आफु एकलै हुँदा आफन्तसँग आफ्नै भाषामा कुराकानी गर्थे र साथीहरूसँग हुँदा नेपाली भाषामा कुराकानी गर्ने प्रयत्न गरिन्थ्यो । तर अप्ठेरो उस्तै थियो । अहिले संभ्रदा हामीमा आफ्नो जाति, भाषा, संस्कृतिमा गौरव गर्ने चेत थिएन । हुन त मेरा साथीहरुको नजिकै बसेर उनीहरुले नबुझ्ने भाषामा कुरा उनीहरुको कुरा काटेको भन्ने अर्थमा बुझेर मलाई जिस्क्याएको पनि हुन सक्छ । अहिले म संभ्रन्छु कुनै समय यस्तो थियो आफ्नो भाषाको बारेमा खोज अनुसन्धान गर्दा प्रशासनको आँखामा विजाउथ्यो भने सार्वजनिक स्थलमा प्रयोग गर्दा, प्रचार प्रसार गर्दा खिसी टिडिरीको पात्र नै बन्ने समय थियो । अहिले समय फेरिएको छ । जनचेतना बढेको छ । सबैले आ-आफ्नो भाषाको संरक्षण, संबर्द्धन र विकास गर्ने अधिकार प्राप्त भएको छ । आहा यस्तो समय र चेतना पहिले नै आएको भए ।

हाम्रो भाषामा लेख्य परम्परा थिएन र अभै पनि छैन भन्दा हुन्छ । यस्तो लेख्य परम्परा नभएको भाषाको जीवन पुस्ता हस्तान्तरणमा आधारित हुन्छ । एउटा पुस्ताबाट अर्को पुस्तामा हस्तान्तरण हुँदा कतिपय

शब्दहरु हराउने संभावना रहन्छ। यो मेरो आफ्नै अनुभव हो। म दशौं कक्षासम्म अध्ययन गर्दा मेरो चुचु (हजुरबा रणमान राई) सँग नियमित भेट हुन्थ्यो। मामा पापा (आमा वुवा) सँग त हुने नै भयो। वहाँहरूसँग दुमी भाषामा नै कुराकानी हुन्थ्यो। कहिल्यै पनि अन्य भाषा प्रयोग हुँदैनथ्यो। चुचुले भेट भएको वेलामा दुमीभाषा, संस्कार, वंशावली आदिका बारेमा भन्नुहुन्थ्यो। त्यसमध्ये कति सिकें, कति विर्सें, थाहा छैन। हाम्रो चुचु कुविमी (पुर्खा) हुनुहुन्थ्यो। त्यस क्रममा वहाँसँग गाउँ घुम्ने अवसर पाइन्थ्यो। वहाँले प्रयोग गर्ने भाषा र पदावलीको बारेमा र त्यसको अर्थ बताउनु हुन्थ्यो। केटाकेटीको अल्लारे बुद्धि त्यसको के काम भन्ने लाग्थ्यो। नसुन्दा अनुशासन उल्लङ्घन हुने हुनाले सुनिन्थ्यो। गहिराई र गंभीरता हुँदैनथ्यो। २०४५ सालमा ९५ वर्षको उमेरमा वहाँको निधन भयो। अहिले वहाँ हुनुहुन्न। अहिले संभ्रदा पश्चाताप लाग्छ। मलाई अहिले पो थाहा भयो। त्यो त मेरो पुजनीय चुचुको निधन मात्र होइन रहेछ। वहाँसँग मेरो भाषाको भण्डार पनि मर्दो रहेछ। मेरो संस्कारको रितीथिती पनि मर्दो रहेछ। वंशावली र इतिहास पनि मर्दो रहेछ। अहिले कल्पना गर्छु। काश ! मेरो चुचु अहिले हामीसँग हुनु भएको भए म कति कुरा सिक्थें। कति कुरा सोध्ने थिएँ अथवा त्यसवेला अहिलेको जस्तो बुद्धि र चेतना भएको भए सबदो सिक्ने थिएँ। एउटा व्यवस्थित अभिलेख नै तयार गर्थें र अहिले पश्चाताप गर्दिनथें। तर अहिलेको पुस्तामा आफ्नो जाति, भाषा र संस्कृतिप्रति बढ्दै गएको प्रेम र लगाव देखेर ज्यादै खुशी लाग्छ। म नयाँ र पुराना पुस्तासँग मेरो अनुभव साट्न चाहान्छु। मेरो चुचु जस्ता कति चुचुहरुको निधान भयो। वहाँहरूसँग भएको थुप्रै ज्ञान, अनुभव र इतिहास पनि मरेर जान्छ। जो फेरि फर्केर आउदैन, कुनै काम लादैन। त्यसकारण नयाँ पुस्ताले पुराना पुस्तासँग सिक्ने र पुराना पुस्ताले आफूले जानेका,

देखेका, बुझेका र अनुभव गरेका संभव भएसम्म सबैकुरा आफ्नो भावि पुस्तालाई सिकाइ दिनुभयो भने मात्र हाम्रो जाति, भाषा, संस्कृति, परम्परा र इतिहास चिरायु भएर बाँच्नेछ।

जब म अध्ययन गर्ने उद्देश्यले २०४२ सालमा गाउँबाट धरानको महेन्द्र क्याम्पस भर्ने। तब राजनीतका केही कुरा सिक्ने अवसर प्राप्त भयो भने आफ्नो देश, समाज, भाषा, संस्कृति आदिको बारेमा पनि केही गर्नुपर्छ भन्ने चेतना प्राप्त भयो। तर पनि भाषाको विकास र संरक्षण गर्न के गर्ने, कसरी गर्ने भन्ने बारेमा भने केही ज्ञान थिएन। एक किसिमको युवा जोश थियो बस। तर प्रमाण पत्र र स्नातक तहको अध्ययन पूरा भएसम्म गाउँघर आउने जाने क्रममा गाउँघरका बुढापाका व्यक्तित्वहरूसँग छलफल र विचार विमर्श चल्थ्यो। यस क्रममा विभिन्न शब्द तथा पदावलीहरु टिप्ने काम भैरहेको गर्छे। पछि २०४६ सालको परिवर्तनले ल्याएको खुलापनको अवस्थामा जातीय संघ सङ्गठन निर्माण गर्ने क्रममा किरात दूमी राईको सङ्गठनको गठन गर्न २०४७ सालमा बाक्सिलामा भेला डाकिएको थियो। त्यस भेलामा भोजपुर क्याम्पसका तत्कालीन क्याम्पस प्रमुख सप्तेश्वर चिउरीखर्कका सह-प्राध्यपक चतुरभक्त राईजूसँग भेटभयो। वहाँसँग दुमी भाषाको संरक्षण र संबर्द्धनको विषयमा छलफल भयो। यसको संरक्षण र विकासमा के-के गर्न सकिन्छ, भन्ने विषयमा वहाँको घरमा एकरात बास बसेर विचार विमर्श गरियो। त्यस कुराकानीको क्रममा थाहा भयो कि वहाँ म भन्दा अघिदेखि नै दुमीभाषा र वंशावलीको विषयमा खोजविन गर्दै आइरहुनु भएको रहेछ। दुमी भाषाको बारेमा एक जना विदेशी जर्मन नागरिक भान ड्रिम नाम गरेको व्यक्तिले अध्ययन गर्नुभएको, तर त्यसको प्रतिवेदन आइनपुगेको जानकारी दिनुभयो। यी कुराहरुले ममा निकै ठूलो आशा पलाएर आयो।

सोही साल म स्नातकोत्तर तह अध्ययन गर्न काठमाण्डौं आएँ। स्नातकोत्तर तहको अन्तिम वर्ष राष्ट्रिय विकास सेवा अन्तर्गत १०० पूर्णाङ्कको दुमीराईको सांस्कृतिक अध्ययन गर्ने। तर मैले चाहेको जस्तो हुन सकेन। किनभने मसँग भाषाविज्ञान सम्बन्धि कुनै ज्ञान थिएन। त्यसैगरि समाजशास्त्रको स्नातकोत्तर तहको शोधपत्र पनि दुमीराईको जीवनमा २०४६ सालको परिवर्तनले पारेको प्रभावको बारेमा अध्ययन गरेको थिएँ। यसले पनि दुमीराईको बारेमा अध्ययन गर्ने धित मरेको थिएन। दुमीराईको बारेमा अध्ययन गर्ने यहि सिलसिलालाई जोडेर दुमी किरात राई फन्सीकीमका साथीहरुको समूहको अथक प्रयत्नले दुमीराई भाषाको शब्दकोश तयार भएको समाचारले मलाई एकदमै हर्षित तुल्याएको छ। मेरो मनमा गर्नुपर्छ भन्ने भावना भएको, तर गर्न नसकेको कुरा गरेको सुन्दा ज्यादै खुशी लागेको छ। जसलाई शब्दले व्यक्त गर्न सकिदैन। मलाई जस्तै खुशी सम्पूर्ण दुमीभाषी किरात दाजुभाइ दिदी बहिनीहरुलाई पनि अवश्य लाग्ने छ भन्ने विश्वास छ। साथै आफ्नो भाषालाई माया गर्ने नेपालका सम्पूर्ण

जाति जनजातिहरुलाई यो खुशीको खबर नै हो। कतिपय जाति जनजातिहरुले यस्तो खुशी मनाइसक्नु भएको होला। जो जसलाई यो अवसर प्राप्त भएको छैन, वहाँहरुलाई पनि यस्तो ऐतिहासिक खुशीको क्षण प्राप्त होस् भन्ने कामना छ। यो एउटा ऐतिहासिक र ज्यादै महत्वपूर्ण काम हो। दुमी भाषाको एउटा महत्वपूर्ण जग बसेको छ। यसबाट दुमी भाषाको व्याकरण र मातृ भाषामा शिक्षा दिने वर्तमान संविधानले दिएको अधिकारलाई सदुपयोग गर्न दुमी भाषी किरातहरु सक्षम हुनेछौं भन्ने विश्वास जागेको छ। यो भाषालाई भविष्यको पुस्ताको लागि अहिलेको पुस्ताले फुलाउदै फलाउदै लैजाने उत्तरदायित्व पूरा गर्नुपर्ने भएको छ। जुन अभिभारा पूरा गर्न नयाँ पुस्ता सफल होस् भन्ने मेरो हृदयदेखि नै शुभ कामना व्यक्त गर्न चाहान्छु।

अन्तमा, 'हाम्रो भाषा मर्यो भने हाम्रो जाति नै मर्छ' यहि कुरालाई मनन गरौं र आ-आफ्ना भाषाको संरक्षण र विकास गर्ने अभियानमा हामी सबै एक भई अधि बढौं भन्ने आवाहन गर्न चाहान्छु। निरू।◆

हरेक छपाईको लागि सधै सम्भन्नुहोस् ।

राईलिंग सपोर्ट अफसेट प्रेस

हाम्रा सेवाहरु

छिटो छरितो अफसेट छपाई, कम्प्युटर डिजाइन, टाईपिङ्ग, प्रिन्टिङ्ग, फोटो कपी फ्लेक्स प्रिन्ट, स्क्रिन प्रिन्ट, थिसिस/बुक बाईन्डिङ्ग, नाइलन/प्रि-इन्क स्ट्याम्प शुभ-विवाह/व्रतबन्ध/अन्नप्राशन्न/निमन्त्रणा/भिजिटिङ्ग कार्ड आदि ।

फोन/फ्याक्स : ४४६०८०६

दुमी भाषाको त्रैभाषिक शब्दकोश

प्रा.डा. माधवप्रसाद पोखरेल भाषाविज्ञान केन्द्रीय विभाग त्रिवि कीर्तिपुर

नेपालमा भन्दा सय ओटा मातृभाषा होलान् भन्ने मैले अड्कल गरेको छु । नेपालका भाषाको वास्तविक सङ्ख्या चाहिँ राष्ट्रिय योजना आयोगको प्रायोजनमा त्रिभुवन विश्वविद्यालय भाषाविज्ञान विभागले गरिरहेको नेपालका भाषाहरूको समाजभाषावैज्ञानिक सर्वेक्षणको परिणाम हातलागी भएपछि थाहा होला । यस शब्दकोशका सम्पादक श्री नेत्रमणि राई पनि नेपालका भाषाहरूको सर्वेक्षण गर्ने त्यसै परियोजनामा सक्रिय अनुसन्धानदाता हुन् । जति अरुको भाषाको नियम सिक्किन्छ, त्यति आफ्नै भाषा भन् भन् बढ्ता बुझ्दै गइन्छ ।

दुमी भाषा खोटाङ जिल्लाको उत्तरी क्षेत्रमा बोलिने एउटा किराँती भाषा हो । भाषावैज्ञानिक बेहोराहरूका आधारमा सबै किराँती भाषामा जटिल सर्वनामीकरण हुन्छ । यस भनाइको अर्थ के हो भने, किराँती भाषाहरूमा कर्ता र कर्म स्थानमा रहेका सर्वनामको वचन र पुरूषको फरकले क्रियाको रूप फेरिन्छ । त्यति मात्र नभएर वाक्यमा कर्म स्थानमा उत्तम पुरूष वा मध्यम पुरूष पन्यो भने अन्य पुरूषको कर्ताले सर्वनामीकरणमा भाग लिँदैन । संसारका भाषाका व्याकरणमा उत्तम पुरूष भन्दा मध्यम पुरूष होचो हुन्छ र मध्यम पुरूष भन्दा अन्य पुरूष होचो हुन्छ । धेरै किराँती भाषाहरूमा अग्लो सर्वनामले क्रियाको सङ्गतिमा भाग लिन्छ, होचाले लिन सक्तैन । लिम्बु र याक्खा जस्ता पूर्वी किराँती भाषामा त करण जित्तकै अकरणको रूपावली पनि जटिल हुन्छ, तर दुमीमा अकरण पूर्वी किराँतीमा जस्तो जटिल हुँदैन ।

धेरै किराँती भाषाको ऐतिहासिक पुनर्निर्माणमा दुमी भाषा पूर्वी किराँती भाषाहरू (बान्तावा, आठपहरिया, याम्फु, मेवाहाङ, लोहोरूङ, छिन्ताङ, याक्खा, लिम्बु आदि) सँग भन्दा प्रायः खालिङ, कोयु, बाहिङ, उम्बुले, जेरोङ, थुलुङ, कुलुङ, नाछिरिङ र सुनुवार भाषासँग नजिक पर्छ । दुमीसित सबैभन्दा धेरै नजिकको भाषा चाहिँ कोयु नै देखिन्छ । अनेक भाषावैज्ञानिक बेहोरा हेर्दा दुमीले पूर्वी र पश्चिमी किराँतीको साँधको काम गर्ला कि जस्तो पनि देखिन्छ । दुमी भाषाका कतिपय बेहोराहरू त पूर्वतिर भन्दा पश्चिमतिरका हायु, थामी, दोलखाली नेवार, नेपाले नेवार, चेपाङ, भुजेल, खाम, राजी, राउटे र व्याँसी जस्ता सरल तथा जटिल सर्वनामीकरण भएका भाषाहरूसँग मिल्छन् । त्यसैले यी भाषाहरूका तुलनात्मक अध्ययन-अनुसन्धान गर्दा पश्चिमका ती हिमाली भाषाहरूको किराँती भाषासित साइनो स्थापित गर्न दुमी भाषा सहायक हुने देखिन्छ ।

दुमी-नेपाली-अङ्ग्रेजी शब्दकोश सम्पादनका क्रममा भाषाविज्ञान पढेका व्यक्तिहरू हुनु, वैज्ञानिक तरिकाले शब्दकोशलाई चाहिने शब्दहरू कसरी बटुल्ने र तिनीहरूलाई शब्दकोशमा व्यवस्थित गर्ने भन्ने प्राविधिक कुराहरू (कम्प्युटर सफ्टवेयर: टुलबक्स, ओन्टोलोजी आदि)को ज्ञान हुनु, कोशविज्ञानको आधारभूत विशेषताको रूपमा युनिकोडको प्रयोग हुनु, शब्दकोशमा चाहिने उच्चारण कसरी गल्ती नहुने गरी सुन्ने, वैज्ञानिक रूपमा त्यसलाई कसरी लेख्ने भन्ने ध्वनिविज्ञानको सिद्धान्त लागु हुनु, दुमी भाषाका अनेक भाषिकाहरूका सामग्री सङ्कलन हुनु यस शब्दकोशका सकारात्मक पक्ष हुन् ।

यस शब्दकोशमा मूल शब्दहरु आधारभूत रूपमा माक्या क्षेत्रका भए पनि सम्भव भएसम्म अन्य भाषिकाहरुमा पाइएका शब्दका फरक रूपहरु र त्यसको सूचना समेत दिइएको पाइन्छ। सम्भवतः होस पुन्याएर यो शब्दकोश बनाइएको भएतापनि शब्दकोश तयार गर्दा कतै न कतै गल्ती र खोट लगाउने ठाउँ त पाठकले भेटि हाल्छन् नै। यसैले प्रसिद्ध कोशवैज्ञानिक जगुस्ताले 'कोश बनाउने काम गाह्रो र अब्जस्याहा हुन्छ' भनेका पनि छन्। हरेक कोश बनाउनेहरुले आफ्नो मातृभाषाको अत्यन्त ठूलो सेवा गरेका हुन्छन्, तर जिउँदै सालिक बनाएर पुज्नुपर्ने

त्यस्ता महात्माहरुले कोश पाठकका हातमा पुगेपछि ताली होइन गाली पाउने गर्छन्। हरेक कोश बनाउनेहरुको नियति त्यस्तै हुन्छ, तर भविष्यका संस्करणहरुमा सच्याउँदै गएर नै संसारका प्रसिद्ध कोश र विश्वकोशहरु खारिएर परिमार्जित हुन्छन्। नेपाली र अङ्ग्रेजी बुझ्न सक्ने जुनसुकै पाठक पनि यस शब्दकोशबाट लाभान्वित हुने हुनाले दुमी, नेपाली र अङ्ग्रेजी पढ्न सक्ने यस कोशका सबै प्रयोगकर्ताहरुले माया गरेर यस कोशको आलोचना गरी दिऊन् भन्ने मेरो पनि सम्पादक लगायत यस शब्दकोश निर्माणमा सङ्लग्न सबैलाई शुभ कामना छ।

हार्दिक शुभकामना

दुमी किरात राई फन्सीकीमले यही २०६८ साल

भाद्र ३१ गते दुमी-नेपाली-अंग्रेजी शब्दकोश

साथै **ईसिलिम** १४ औं अङ्क शब्दकोश विशेषाङ्कको

रूपमा विमोचन गर्न गरिरहेकोमा कार्यक्रमको सफलताको कामना

व्यक्त गर्दै

विजयादशमी तथा शुभ-दिपावली-२०६८ को

मंगलमय शुभकामना ।

मेटा-स्टक इन्भेष्टमेन्ट कम्पनी प्रा.लि.

अनामनगर, काठमाडौं

दुमी शब्दकोशको नालीवेली

अन्ततः दुमी राई भाषा शब्दकोश प्रकाशित भयो । सामान्यतया शब्दकोशको अर्थ कुनै भाषाको शब्दहरूको आकारादि क्रमले सँग्रह गरि तिनिहरूको अर्थ-प्रयाय आदि लेखिएको ग्रन्थ हुन्छ । सतहि रुपमा हेर्दा शब्दकोश निर्माण सरल छ तर शब्दकोशलाई पूर्ण र मुर्तरुप दिन वास्तवमै कठिन छ । शब्दहरू संकलन गर्नु, अर्थहरू पत्ता लगाउनु, ति शब्दहरूवारे छलफल- अन्तर्क्रिया हुनु ति शब्दहरू सक्दो विवाद रहित बनाउनु अनि प्रकाशन गर्न वास्तवमा एउटा मुस्किल प्रकृया हो । यहाँ शब्द संकलन गर्नु मात्रै पनि वर्षौं लाग्छ, अरु त कुरै नगरौ । अझ हाम्रो दुमी भाषाको सन्दर्भमा त पहिलो पाइला अर्थात भाषाको स्वरवर्ण र व्यञ्जन वर्ण पहिचान गर्नबाट नै शुरु गर्ने अवस्था आयो ।

धेरै पहिलेदेखि नै दुमी भाषाको संरक्षण र संवर्द्धनमा कदमहरू नचालिएका होइनन् । मौखिक रुपमा जिवन्त रहेता पनि प्रयोग अभावमा वा अन्य कुनै प्राविधिक कारणले गर्दा दुमी भाषाले लिखित रूप प्राप्त गर्न वडो संघर्ष गर्नु पर्‍यो । दुमीजनमा आफ्नो भाषाको उत्थान प्रवर्द्धन गर्ने उत्कट अभिलाषा भएता पनि कुनै ठोस कार्य प्राप्ती भन्ने भएको थिएन । हुनत दुमी भाषा र धर्म संस्कृति संरक्षणको पक्षमा पटक-पटक भेला र अन्तर्क्रिया विगतमा भएकै हुन् । मेरो विचारमा सायद २०५५ सालमा दुमी किरात राई फन्सीकीम 'दुकिराफ' दर्ता भए पछि २०५६ साल माघ १६ गते 'दुकिराफ' को केन्द्रिय साधारण सभामा पहिलो पटक दुमी भाषा शब्दकोश निर्माण समिति गठन गरिएको रहेछ । लगत्तै अर्को साल २०५९ मा दुकिराफको दोश्रो केन्द्रिय महाधीवसनले शब्दकोश

निर्माण समिति पूनर्गठन गरि २०६१ साल देखि शब्दकोश निर्माणार्थ काठमाडौंमा चौसी भैलो कार्यक्रम आयोजना गर्दै आर्थिक रुपले मजबुत बनाउने कार्य गर्दै आएको छ । यो कार्य प्रायः वर्षेनी जारी

राजेन्द्र खवचु दुमीराई
जालपा-९, खोटाङ

छ । सोहि साल 'दुकिराफ' को पहलमा भाषाविदद्वय प्रा.डा. नोबल किशोर राई र प्रा.डा. माधव प्रसाद पोखरेलको संयुक्त निर्देशनमा दुमी किरात राई भाषा ध्वनि तथा वर्णमाला पहिचान कार्यशालाको आयोजना गरियो । २०६२ सालमा काठमाडौंमा दुमी भाषा कक्षा 'चेन्सुलाम' को शुरुवात भयो । २०६४ सालमा आएर सघन दुमी वसोवास क्षेत्र 'खाजावासमा' स्थलगत अध्ययन भ्रमण गरियो । उक्त अध्ययन भ्रमणमा गएको टोलीले उक्त अवधिमा दुमी भाषा मात्र नभएर दुमी संस्कार र जनसंख्या समेत संकलन गर्‍यो । अनि, काठमाडौंमा आदिवासी जनजाती अत्यान राष्ट्रिय प्रतिष्ठानमा पेश गर्नको लागि र भाषा रेकर्ड राख्नलाई शब्द सँग्रह तयार पारियो ।

२०६१ सालमा गठित दुमी शब्दकोश निर्माण समिति अहिले सक्रिय छ । नेत्रमणि दुमी राईको संयोजकत्वमा गठित यस समितिको पहलकदमीमा यस शब्दकोश निर्माण भएको मान्नुपर्छ साथै यस शब्दकोश यहाँसम्म आइपुग्नमा पितृ पुर्खाहरूको मार्गदर्शन, अग्रजहरूको अभिभावकत्व, सम्पूर्ण शुभ चिन्तक महानुभावहरूको खबरदारी र पवित्र सुम्निमा पारुहाङ्गको आशिर्वाद नै प्रमुख श्रेयक हुन् । हुन त आज भन्दा लगभग २५ वर्ष अगाडि नै जर्ज भान

ड्रिमले स्व.तायामी भिमल सिंह राईबाट दिक्षित भई "A Grammar of Dumi" पुस्तक प्रकाशन गरेर हामीमा तिनै नसकिने ऋण लगाएका छन्। इच्छा भई नभई स्वयम दुमीजनबाटै हुन नसकेको कार्य उनीबाट भएको हुदा उनी र उनी जस्ता स्वदेशी विदेशी शुभ चिन्तकलाई सलाम गर्नुपर्छ।

व्यक्तिगत रूपमा भन्नुपर्दा, यो दुमी शब्दकोश प्रकाशन भएर तपाईं हाम्रो हातमा आइपुग्दा बहुते हर्ष र गर्वको महशुस भइरहेको छ। दुमी सन्तान हुदा हुदै पनि दुमी भाषाबाट अनभिज्ञ हुनु म र म जस्ता धेरै दुमीजनहरुको साझा पिडा हो। अझ अन्य भाषाको पेलानमा दिन प्रतिदिन लोपोन्मुख हुदै जानाले दुमी भाषामा छाएको संकटको बादलले मनै आतङ्कित बनेको थियो तर अब दुमी भाषाले मुर्तरुप पाएको छ यो एउटा गन्तव्यमा आइपुगेको छ। तर अझै लक्ष्य प्राप्ति पूर्ण भइसकेको छैन। सम्पूर्ण दुमीजनको हृदयमा दुमी भाषा र शब्दकोशको महत्व र यस प्रतिको प्रेमको भावना जगाउन बाँकी नै छ। दुमी भाषाबाट

पाठ्यपुस्तक निर्माण-प्रकाशन गरि दुमी बालबालिका र विद्यार्थी वर्गलाई दुमी भाषा सिकाई दुमी भाषामा पूनः प्राण भर्न र जिवन्त बनाउन अझ बाँकी नै छ अनि दुमी भाषामा विभिन्न साहित्यिक रचना सिर्जना गरेर यस भाषालाई सम्बर्द्धन प्रवर्धन गर्दै एक सम्बृद्ध बगैचाको रूप स्थापीत गर्न बाँकी नै छ। अनि मात्र दुमी भाषाप्रतिको हाम्रो दायित्व पूरा हुनेछ। सबैको हातेमालो र एकताबाट नै सम्बृद्ध दुमी भाषाको स्थापना हुन सम्भव छ।

यसै सिलसिलामा विभिन्न क्षेत्रमा स्थायी वा अस्थायी बसोबास गरि आएका हामी दुमीजनहरुले आ-आफ्नो क्षेत्रबाट यस शब्दकोश निर्माण गर्न खेल्दै आएका भूमिका अन्तर्गत हामी जालपा गाउँबाट आई काठमाडौंमा रहदै बस्दै आएकाबाट के कस्तो सहयोग गर्न सकिन्छ भनि छलफल गर्दा, जालपा क्षेत्रिय उपसमिति गठन गरि सहयोग गर्ने प्रतिवद्धताका साथ दुमी शब्दकोश निर्माण क्षेत्रिय उपसमिति गठन गरियो।

हादिक शुभकामना

दुमी किरात राई फन्सीकीमले

यही २०६८ साल भाद्र ३१ गते

दुमी-नेपाली-अंग्रेजी शब्दकोश साथै **ईसिलिम**

१४ औं अड्क शब्दकोश विशेषाङ्कको रूपमा विमोचन गर्न गईरहेकोमा कार्यक्रमको सफलताको कामना गर्दै **विजयादशमी तथा शुभ-दिपावलीको**

पावन अवसरमा सम्पूर्ण नेपाली दाजुभाइ तथा दिदीबहिनीहरूमा

हादिक मंगलमय शुभकामना व्यक्त गर्दछु।

दुमी नेहा किराना स्टोर

कुसुन्ती-५, ललितपुर (यातायात)

सम्पर्क नं.: ९७४२०२७०३७

शब्दकोश प्रकाशनका लागि योगदान गर्ने महानुभावहरू
सप्तेश्वर गा.वि.स.

क्या. नैनबहादुर दुमीराई
रत्नमाया दुमीराई
रु. ४०,५१०/-

चतुरभक्त दुमीराई
रु. १०,१२०/-

सन्तोष दुमीराई
रु. ५,५२०/-

प्रेम दुमीराई
रु. ५,१५०/-

डम्बर/लिलाकुमारी दुमीराई
रु. ५,०५५/-

तारामणी दुमीराई
रु. ५,१००/-

नृप दुमीराई
रु. ५,१५१/-

श्यामकुमार दुमीराई
रु. ५,०५१/-

गणेशभक्त दुमीराई
रु. ५,००५/-

हरिचन्द्र दुमीराई
रु. ५,००५/-

पारस दुमी/बेलु गुरुड
रु. ५,००५/-

टिकाशोर दुमीराई
रु. ५,००५/-

टिकाशोर दुमीराई
रु. ५,०००/-

रुद्रकुमार दुमीराई
रु. ५,५५०/-

शब्दकोश प्रकाशनका लागि योगदान गर्ने महानुभावहरू
बाक्सिला गा.वि.स.

कालुमान/दुर्गा ब. दुमीराई
रु. १०,०००/-

शिवकुमार दुमीराई
रु. १०,००२/-

राजेश दुमीराई
रु. ७,७७७/-

सुजान दुमीराई
रु. ७,७५७/-

तेजमाया मुरह दुमीराई
रु. ६,०२२/-

मनिप्रसाद दुमीराई
रु. ५,५५५/-

मनकला मुरह दुमीराई
रु. ५,००१/-

अप्सरा दुमीराई
रु. ५,००६/-

अनिता दुमीराई
रु. ५,००१/-

विकास दुमीराई
रु. ५,०००/-

मनकुमार दुमीराई
रु. ५,०००/-

टपकुमार दुमीराई
रु. ५,१११/-

पदमबहादुर दुमीराई
रु. ५,००५/-

हेमन्त दुमीराई
रु. ५,०००/-

डा. राजकुमार दुमीराई
हँचिका, कुभिण्डे, खोटाङ
रु. ५,०००/-

Alban Ada Von Stoekhausen
Marion Wettstein
Rs. 20,000/-

शब्दकोश प्रकाशनका लागि योगदान गर्ने महानुभावहरू
माक्पा गा.वि.स.

नेत्रमणि दुमीराई
रु. १४,७४७/-

सिङ्गबहादुर दुमीराई
रु. ५२,८७५/-

वीरसिं/रामकुमारी दुमीराई
रु. ११,०००/-

ईश्वरमान दुमीराई
रु. ६,१९६/-

खगेन्द्र दुमीराई
रु. ५,०००/-

कुमार सिं दुमीराई
रु. ५,१११/-

असारमान दुमीराई
रु. ५,०६७/-

मातेराज दुमीराई
रु. ५,१५५/-

जालपा गा.वि.स.

ललिता दुमी/नवीन राई
रु. २५,०००/-

गुणराज दुमीराई
(संखुवासभा, खाँदबारी)
रु. ६,५०७/-

जयराम दुमीराई
रु. ५,०००/-

रामबहादुर दुमीराई
रु. ५,०००/-

अशोक दुमीराई
रु. १०,००१/-

भद्र दुमीराई
रु. ६,६६०/-

विकास दुमीराई
रु. ५,०००/-

प्रसाद दुमीराई
रु. ५,२००/-

महेन्द्र दुमीराई
रु. ५,०००/-

शब्दकोश प्रकाशनका लागि योगदान गर्ने महानुभावहरू

स्वामी गा.वि.स.

जगत बहादुर/बुद्धलक्ष्मी दुमीराई
धरान
रु. २५,५०५/-

ऋषिशवर/राम्री दुमीराई
ललितपुर
रु. ४०,६५०/-

बलराम दुमी/राजकुमारी राई
भक्तपुर
रु. ५,०००/-

विश्वबहादुर दुमीराई
रु. ५,००५/-

स्वामी/पाथेका गा.वि.स.

किल्ल ब./अमृतशोभा दुमीराई
रु. १८,३००/-

धनप्रसाद दुमीराई
लिला कुमारी राई
रु. ५५,५५५/-

सिंहबहादुर दुमीराई
बालसरी दुमीराई
रु. ८,१४५/-

तेजबहादुर/तुलसी राई
ढोलाहिटी, ललितपुर
रु. १४,६००/-

मकर/सुर्यकुमारी राई
अनामनगर, काठमाडौं
रु. ५,१५०/-

जीतेन दुमीराई
ढोलाहिटी, ललितपुर
रु. ५,००५/-

दावा शोर्पा
रु. ८,०००/-
ढोलाहिटी

अस्तबहादुर दुमीराई
धरान, सुनसरी
६,५००/-

दमबहादुर दुमीराई
धरान, सुनसरी
५,१५०/-

दलकुमार दुमीराई
धरान, सुनसरी
६,१६१/-

पर्जबहादुर/अतमसरी दुमीराई
धरान, सुनसरी
रु. २८,०००/-

दुमी (राई) भाषा र साहित्यको बर्तमान अवस्था

(Current situation of Dumi language and literature)

(१) पृष्ठभूमि (Background)

सिङ्गै पृथ्वीलाई भाषाविज्ञानको डालोमा टुक्राएर जिल्याई केलाई हेर्दा यस लोकमा सात हजारको हाराहारीमा मानवबोली (मातृभाषा) हरु जीवित रहेको सातसमुद्र पारको भनाइमा^१ नै आजसम्म नि होमा हो थुप्रै आइरहेका छौं हामी सोनामधन्य निमुखा नेपालीजन । बहुजाति, बहुभाषी र बहुसांस्कृतिक सुन्दर र शान्त नेपालको ओठेभक्तिको रांग अलाप्टा अलाप्टै हाल आएर यही जाति, भाषा र संस्कृति नै 'कलको बिउ मात्र त के कालको बिषै पनि' बन्लाकि जस्तो अवस्थातिर गुञ्जदो छ हाम्रो मुलुक नेपाल । जहाँ पछिल्लो जनगणना २०५८ को प्रतिबेदन माफत बर्गीकरणमा परेका ९२ वटा र नपरेका ११ वटा समेत गरी एकमुष्टमा १०३ वटा भाषाहरुका प्राण फेला परेको तथ्य अघि सारिएको छ । किन्तु भाषावैज्ञानिक हेराइबाट भने यो तर्कप्रति पूर्ण विश्वासै गरिहाल्ने त्यति दरिलो र भरिलो आधार चाहिँ पटकै छैन नै । उसोत 'अमिबाको आकार' भै हरेक मातृभाषी भित्रको पनि व्यक्तिपिच्छे र हरपलमा ढलपल भैरहने 'किरात राईभाषा सङ्ख्या'को बारेमा त यही पुस्ताले खुट्याई छाट्ला भन्ने कुरामा थोरैहद आशावादी रहदै हाललाई 'तीन दर्जन भन्दानि बेसी सुन्नमा आएपनि दुई दर्जनको हाराहारीमा किरात राईभाषाहरु छन्' भनिटोपल्नु नै रक्षात्मक बोलि ठहर्ला भन्ने एकथरी अडिलो तर्क सुनिने गरेको छ । खास गरिकन खोला-टोला अनि भाषा र भाषिका बीचको भेद खुट्याउन नसक्दा यसो हुन गएको भन्ने तर्कमा धेरैहद पत्याउन सकिने आधार चाहिँ देखिन्छ । तथापि यस लेखमा नेपाल आमाको काखमा बुर्कुसी मादै दैनन्य बोलिने

गरेका पाँच परिवारका भाषाहरु मध्ये भोटबर्मेली शाखाभित्रको किराती समूह अन्तर्गत लेख्य परम्पराउन्मुख दुमीभाषाको बारेमा प्रसङ्ग काट्याउने चेष्टासम्म गरिएको तथ्य भने इमान्दारिताका साथ राख्ने पर्छ ।

नेत्रमणि दुमीराई
netramrai@gmail.com

(२) दुमीभाषा (Dumi language)

'दुमीभाषा' पूर्वी नेपालको माझ किरात प्रदेश अन्तर्गत पहाडी भेगमा बोलिने भोट-बर्मेली भाषिक परिवार अन्तर्गत किराती राईभाषाहरु मध्येको एक हो । कतिपय बुझाईमा दुमी राईहरुले बोल्ने गरेकाले यस भाषालाई 'दुमी राई भाषा' भन्नुपर्छ भन्ने पनि छ । यो चीन-तिब्बती परिवारको भोट-बर्मेली शाखाको बोडिक उपशाखाभित्र पर्ने हिमाली समूह अन्तर्गत पूर्वी हिमाल वा किरात राई शाखाभित्र पर्दछ । दुमी^२ शब्दले साभ्ना रुपमा जाति र भाषा दुबैलाई बुझाउँछ । दुमीराईहरु आफ्नो मातृभाषा "दुमीभाषा" लाई "होपुपो ब्र/तुम्लो/ब" भन्दछन् । जसको अर्थ "आफ्नो भाषा" भन्ने हुन्छ । भाषिक विविधतामा पूर्वतर्फ सामपाड (साडपाड), उत्तरमा कोयु (कोयी), उत्तर-पश्चिममा थुलुड, र दक्षिणमा चाम्लिड (चामलिड) भाषी किरात (किराँत) राईहरु धेरै पहिलेदेखि बसोबास गर्दैआएका छन् । छरछिमेकको दायरालाई अझ फराकिलो रुपमा हेर्दा उत्तरतिर खालिड, नाछिरिड, कुलुड; पश्चिमतिर बाहिड, वाम्बुले, जेरो; दक्षिणतिर तिलुड, पुमा र पूर्वतिर बान्तावा आदि किरात राईभाषीहरु कुटुम्बेली हकदारको रुपमा दुमीका वरिपरि सदियौँदेखि बसोबास गर्दैआएका

छन् । त्यसैगरी दमै, कामी, सार्की, गिरी, पुरी, मगर, तामाङ, शेर्पा, नेवार, गुरुङ्ग, लिम्बु, क्षेत्री, बाहुन आदि नेपालीभाषी अन्य जातजातिहरु समेत वल्लो-पल्लो गाउँ-टोल र छरछिमेकमा दुमीका सहोदर ईष्टमित्रका रुपमा बसोबास गर्दैआएका छन् ।

(३) दुमी थात्थलो (Dumi origin)

माझ किरात प्रदेश अन्तर्गत खोटाङ जिल्लाको उत्तरी भेग (दूध कोशीपूर्व) पर्ने पाँच गा.वि.स.हरु 'खार्मी, जालपा, बाक्सला, सप्तेश्वर, माक्पा (खा.जा.बा.स.मा.)' र त्यस वरपरका अन्य ११ वटा गा.वि.स.हरु 'महेश्वरी (रिब्दुङ), सुंदेल, फेदि, बासपानी, कुभिन्डे, पाथेका, दिक्तेल, खार्ताम्छा, नेर्पा, हौचुर, लामिडाँडा (मसुंफेबाकुपा-दिखानेहौला)' आदिलाई दुमी रदुहाम्-आ (राईहरुले) आफ्नो मूलथलो वा आदिम् थात्थलो (Core-area: Origin)को रुपमा मान्दैआएका छन् । भौगोलिक आधारमा विचार्दा पूर्वमा 'सिलिचुम् (चिलिमहुङ्गा) तथा रुपाकोटडाँडा, उत्तर-पश्चिममा दूधकोशी, दक्षिण-पश्चिममा जायजुम् (मल्लथुम्का) बीच 'चिनागडी', 'केपिलासगडी', माखिपा (माक्पा), लाम्दिजा (बाक्सला), हल्खुम (हल्खुम), दुम्देल (सिम्पानी), बाखाम्चोक (चिउरीखर्क), खरदेल (खरबारी), नोरोदेल (नोरुङ गाउँ) आदि ऐतिहासिक स्थलहरुका सेरोफेरोमा दुमी बंश फैलिएर रहेको देखिन्छ ।

पुर्खाको आशीर्वाद 'सन्तानले डाँडाकाँडा ढाकून्' लागेकैले भन्नुपर्ला, वंश विस्तारको क्रममा हाल आएर दुमीराईहरु खोटाङ लगायत सोलुखुम्बु, वखलदुङ्गा, उदयपुर, भोजपुर, धनकुटा, सुनसरी, मोरङ, भुपा, संखुवासभा,

तेह्रथुम, ताप्लेजुङ, पाँचथर, इलाम जिल्लाहरु तथा काठमाडौं उपत्यकाका तीन जिल्लाहरु^३ (काठमाडौं, ललितपुर, भक्तपुर) को साथसाथै विदेशमा भारतको दार्जीलिङ, कालेबुङ, सिक्किम तथा अन्य मुलुकहरुको हकमा अमेरिका, बेलायत, क्यानडा, हङकङ, बर्मा, सिंगापुर आदि मुलुकहरुसम्म छरिएर रहेका छन् । देश-परदेश सबैगरी हालमा करीव १८ हजार सङ्ख्याको हाराहारीमा रहेका सबै दुमीजनको एउटै मत चाहिँ खोटाङ जिल्लाको उत्तरी क्षेत्रमा पर्ने १६ गा. वि. स. हरु 'खाजाबासमा + मसुंफेबाकुपा-दिखानेहौला' नै 'दुमी खुलु-खुक्सु' (आदिम् दुमीथात्थलो) हो भन्ने छ । (विस्तृत जानकारीको लागि हे. इसिलिम अंक १, पृष्ठ ३-११, २०५६ र इसिलिम अंक ११, पृष्ठ ६३-६६, २०६५)

(४) बंशावली (Chronology)

दुमी बंशावलीकार^४को दुईदशक भन्दाति लामो खोज-अनुसन्धान एवं अथक प्रयासबाट प्राप्त तथ्यांकानुसार तुम्सोलीहाडदेखि हाल (पंतिकार २४औं पुस्ता) सम्मका सबै सामे र पाछाहरु केलाई ती प्रत्येकको बंशवृक्ष समेत इसिलिम अंक १ देखि १३ सम्ममा प्रकाशित गरी छलफलका निमित्त पाठक समक्ष पठाइसकिएको छ । यसका साथै हालसम्म प्राप्त प्रतिक्रिया र सुझावहरु समेतलाई मनन गरी दुकिराफ संस्थाले सिद्धातिसिद्ध बंशावली संग्रह प्रकाशन गर्ने लक्ष्य लिएको छ ।

हालसम्म इसिलिममा बंशावली प्रकाशित भैसकेका सबै दुमीराई पाछाहरु: रंकासु (अंक-३, २०५७), रत्कु, हदी, सत्तम, मुरह, हलक्सु (अंक-४,

^१ एस.आई.एल. इथ्नोलग, २००९को अनुसार जम्मा ६,९०९ वटा जीवित मानव भाषा भेटिएकोमा कति भाषाहरु समृद्ध त कति संकटावस्थामा, त्यस्तैगरी कति भाषाहरु चाहिँ अति लोपोन्मुख अबस्थामा पाइएको कुरा चित्रण गरिएको पनि छ ।

^२ - दुमीवंश विकासको क्रममा चिनिएका एक दुमी पुर्खा ।

- तुम्सोलीहाडको एक सन्तान ।

- अर्थ: भेटे, जम्मा भए, संगठित भए ।

- 'दुम्ना' - भेट्नु क्रियामूलको भूतकाल रूप ।

^३ काठमाडौं उपत्यकामा मात्र करीब तीन सय दुमी घरपरिवार स्थायी वा अस्थायी रुपमा बस्दै आएका छन् ।

^४ दुकिराफ संस्थापक अध्यक्ष एवं वर्तमान अध्यक्ष सह-प्राध्यापक चतुरभक्त राई, पाटन सयुक्त क्याम्पस

२०५८), वालक्या (अंक-५, २०५९), लुप्पो (अंक-६, २०६०), दिम्मचु, खवचु, खारुबु (अंक-७, २०६१), छाचुड (अंक-८, २०६२), रिप्लचु (अंक-९, २०६३), हरसी, हमुचु (अंक-११, २०६५), राईचु, हजुरचु, तुरचु, जिपुचु (अंक-१२, २०६६), सरचु, वालक्यु (अंक-१३, २०६७) रहेका छन् ।

(पुनश्च: इसिलिम अंक १ (२०५६)मा 'खम्बुहाड' र 'छडछहाड' तर्फको दुमी बंशावली प्रकाशनको यात्रा तयगरी अंक १३ (२०६७) सम्ममा पूरै पाछाहरु आइसकेका छन् । किन्तु प्रकाशित सामग्री आफैमा पूर्ण नभै छलफलको लागि प्रस्तावको रूपमा मात्र पाठकसामू अधि सारिएको भन्थान्दिनु भएमा नै इसिलिम प्रकाशनसँगै बंशावली भलकको यो नौलो प्रयास न्यायसङ्गत ठहर्ला ।)

(५) सामे तथा पाछा (Lineages & clans)

हालसम्मको खोज-अनुसन्धानबाट प्राप्त पछिल्लो जानकारी अनुसार २८ थरी किरात राईहरु मध्येको एक थर 'दुमीराई' अन्तर्गत ७ वटा सामे र २१ वटा पाछा (हालसम्म पुष्टि भैसकेको^५) छन् । अन्य कतिपय थरहरुमा भै दुमी राई समुदाय बीच पनि एउटै पाछाभिन्न बिहेबारी गर्नु आजसम्म पनि बर्जित छ । संस्थागत प्रयास मुताविक समुदायका कुनै दुमी

सदस्यले क्रमशः आफ्नो नाम, पाछा, सामे (सामेत), थर र जात सहित आफ्नो चिनारी दिने गरेको पाइन्छ । पछिल्लो समयमा दुमीजनले आफूलाई 'दुमीराई' जातिको रूपमा चिनाउने गरेको पनि पाइन्छ ।^६ जुनचाहिँ समाजभाषावैज्ञानिक दृष्टिले पनि तत्कालका लागि 'राई जाति'को प्रस्थानविन्दुबाट कालान्तरमा 'दुमी जाति'को त्यो चरणसम्म पुग्ने माध्यमको काम गरेको देखिन्छ । यद्यपि त्यो आफैमा गन्तव्य भने हुदैहोइन नै । वस्तुतः नाम 'रहनु र फेरिनु' कसैको करकाप वा प्रलोभनले नभै समय-परिवेसले गर्दा न हुने निश्चित छ । जसरी शुरुमा बन्दाकोपीको बेर्नालाई हेर्दा जुन पात देखिन्छ, समयक्रमसँगै जसै बेर्ना हुकदै जान्छ, नयाँपात पलाउदै पुरानो पात स्वतः पैलिएर भर्छ । मानौ कसैले चाहेरपनि टिकाउन सकिन्न त्यसलाई । अन्ततः नयाँ पात (जुनचाहिँ सागको रूपमा प्रयोग गरिन्छ)ले नै चिनाउने हो बन्दाकोपीलाई । बोट एउटै हुदाहुदैपनि स्वरुप अनेक हुनसक्छन् । किन्तु जो कसैको रहर वा भावनाले रोकन (छेक्न/थुन्न) वा हतारिन (ढिलो/चाँडो गर्न) नमिल्ने प्राकृतिक नियमलाई अप्राकृतिक तवरले ब्याख्या गरिनु हुन्न भन्ने मान्यताप्रति पनि दुमीरदुहाम् (दुमीराईहरु) व्यक्तिगत अनि संस्थागत रूपमा त्यतिकै सचेत रहदै पनि आएका छन् ।

क्र.स.	(स्रोत व्यक्ति)	सामे	समेटिने पाछाहरु	बसोबास क्षेत्र
१.	ब्रास्मितेल	ब्राक्सुपा-ब्राक्सुमा	सत्तम	सप्तेश्वर
२.	ब्रास्मितेल	बसपा-बसमा	मुरह	लाम्दिजा (बाक्सिला)
३.	डिबुपेल	दिक्पा-दिक्मा	हलक्सु, खारुबु, वलक्या, हजुर	माखिपा (माक्या)
४.	बूसुरु	बूसुरु-युयुमा	सरचु, हमुचु, दिम्मचु, हरसी, वालक्यु	खार्मी, जालपा
५.	छछपा/साम्बेवा	छछुपु-छेकुमा	खवचु, राईचु, जिपुचु, छाचुड, रिप्लचु, तुरचु	खार्मी, ससर्का (जालपा)
६.	छडछहाड	छछपा-छास्मी	रत्कु, हदी, रंकासु	लाम्दिजा (बाक्सिला)
७.	डिबुपेल	धिक्मी-दिखामा	लुप्पो	लाम्दिजा (बाक्सिला)
जम्मा	५ जना	७ सामे	२१ पाछा	२१ पाछा

^५अपुष्ट जानकारी अनुसार सोलुखुम्बु जिल्लाको वाकु गा.वि.स. मा 'खेरोड' र 'रिप्ले' नाम गरेका दुईवटा पाछाहरु भएका २०-२२ घर दुमीराईहरु धेरै पुस्ता अगाडिदेखि रहेआएका छन् । उनीहरुका भनाई अनुसार माक्या क्षेत्रका दुमीराईहरुसँग नजिकको सम्बन्ध रहेको पुर्ख्यौली कहावत पनि हालको पुस्तासम्म ताजै रहेकोछ । तर संस्थागत रूपमा पुष्टि हुनभने बाँकी नै छ ।

^६जस्तै: सन्वमान हजुर दिक्पा दुमीराई, गौलीमाया हजुर दिक्पा दुमीराई आदि ।

(६) संस्थागत संरचना (Organizational structure)

इङ्क रदुनामचु 'हामी सूर्यको सन्तान हौं' भनी गर्बगर्ने दुमीराईहरु 'एकता नै बल हो' भन्ने कुरामा सचेत र विश्वस्त रहदै रावाखोला र तापखोला आसपासका सचेत दुमी राईहरु एक आपसमा छलफल गरी वि.स. २०५५ सालमा 'दुमी किरात राई फन्सीकीम (दुकिराफ)' नामको एक साभ्ना संस्था स्थापनासँगै खोटाङ्ग जिल्लामा दर्ता (दर्ता नं १२६/०५५) गरी यसको केन्द्रीय कार्यालय जायजुम्देखि उत्तर-पूर्व र चिलिमढुङ्गाको सामुन्ने अनि किरात ऐतिहासिक धरोहर चिनागढी-केपिलासगढीको नाखैमा अवस्थित सुन्दर लेकाली बजार लाम्दिजा (बाक्सिला)मा तथा सम्पर्क कार्यालय यलाखोम् (काठमान्डौ)को कोटेश्वरमा रहिआएको छ। यस संस्थाको संरचनागत संक्षिप्त भल्को दिनुपर्दा, फन्सीकीम - केन्द्रीय तह (बाक्सिला र काठमान्डौ), दुमकीम-क्षेत्रीय तह (गा.वि.स./नगरपालिका/महानगरपालिका) र देलकीम-स्थानीय तह (वडा/गाउँ) गरी तीन तहमा व्यवस्थित तुल्याई संस्थागत गतिविधिलाई प्रभावकारी बनाइएको छ। जस अनुसार देश विदेशमा गरी एक दर्जन दुमकीम र चार दर्जनको हाराहारीमा देलकीमहरु फन्सीकीम अन्तर्गत क्रियाशील रहिआएका छन्। (हे. इसिलिम अंक १०; पृष्ठ ७१ र ७६)

(७) दुमीभाषी/दुमीबक्ता (Dumi speakers)

नेपालको जनगणना २०५८ (सन् २००१) का अनुसार नेपालमा ५,२७१ जना (२,५८९ जना महिला र २,६८२ जना पुरुष) दुमीराईहरु रहेको देखिन्छ। जुन चाहिँ कूल जनसंख्याको ०.०२ प्रतिशत हुन आउँछ। अझ कहालीलाग्दो अवस्था त के छ भने, हाल आएर मुस्किलले दुई हजार जना दुमी राईहरुले मात्र आफ्नो मातृभाषाको स्वाद लिनसक्ने

अवस्थामा छन्। बाकी सबैजसो दुमीजन भने बोलीमा भन्दानि भावनामा मात्र सीमित रहन परेको पीडादायी स्थिति अद्यावधी रहिआएकै छ। विविध कारणले यस भाषाको बक्ता संख्या अनायसै घट्दो क्रममा छ। मातृभाषा बोल्न सक्ने दुमीराईहरु नेपाली भाषामा द्विभाषी हुनुले अधिक मात्रामा दुमीभाषीहरु भाषा परिवर्तनको मारमा पर्दै आएका छन्। दुमीराई समाजमा भाषिक अध्ययनबाट प्राप्त परिणामबाट कुन कुराको पुष्टि हुन्छ भने एकातिर नेपाली भाषाले दुमीभाषालाई विस्थापित गर्नेक्रम तीव्र छ भने अर्कोतिर दिनानुदिन दुमीबक्ताको संख्या घटेर ज्यादै कम मात्र बाँकि रहेको देखिन्छ। यसर्थ पनि दुमीभाषाको अस्तित्व भन्ने संकटमा परेको प्रस्ट हुन्छ।

दुमीभाषीको आँखाले 'खाजाबासमा' नियालिहेर्दा प्रमुख तीन क्षेत्रहरु: (१) माक्पा, (२) जालपा-खार्मी र (३) बाक्सिला-सप्तेश्वरमा आजसम्म पनि दुमीभाषाको प्रयोग भइआएको पाइन्छ। त्यसमा पनि हालमा अन्तिम दुईवटा क्षेत्रहरुलाई छाडेर माक्पा क्षेत्र/गा.वि.स.का केही गाउँहरु (नोरो र लुम्दु)मा मात्र तिनै पुस्ता (बृद्ध, युवा र बच्चा)ले दैनन्ध जीवनमा आफ्नो मातृभाषा 'दुमीब' बोल्नेगरेको पाइन्छ। अन्य क्षेत्रहरुका हकमा विचारदा मातृभाषाप्रति जति नै जिज्ञासुजनको ताँती लागेपनि मातृभाषा संरक्षणको बाटो ठम्याउदैमा यसको प्रयोगतर्फको राँटो भन्ने बाँभिकदो छ।

(८) भाषिक विशेषता (Linguistic features)

वि.सं. २०६१ साल फाल्गुण ९ गतेदेखि सञ्चालित तीन दिने 'दुमीराई भाषा ध्वनी तथा वर्णमाला पहिचान कार्यशाला'बाट दुमी किरात राई भाषा लेखन पद्धतिमा आवश्यक पर्ने २५ वटा व्यञ्जन वर्णहरु (देवनागरीका ३६ वर्णहरु मध्ये ज, ट, ठ, ड, ढ, ण, श, ष, क्ष, त्र, ज्ञ वर्णहरु बाहेक) र ७ वटा स्वर वर्णहरु (प्रत्येकको दीर्घरूप सहित) रहेको तथ्य

फेलापच्यो । भाषाविज्ञानको मान्यताअनुरूप कुनैपनि भाषामा देखापर्ने भाषा विविधिकरण, संयोजन, पृथकिकरण, आगन्तुक शब्द, अन्य भाषाको प्रभाव आदि कारण त्यस भाषाको ध्वनि तथा बर्णमालामा पनि समयान्तरसँगै थपघट हुनसक्ने भएबाट दुमीराई भाषामा पनि ट, ठ, ड, ढ, ण ध्वनीहरु (विषेश आगन्तुक शब्दहरुका साथ) प्रचलनमा रहेको देखिन्छ । अर्कोतिर कतिपय मौलिक ठेट शब्दहरुमा कण्ठ्य हनुमूलिय (glottal stop) समेत भेटिने गरेको छ । यी ध्वनि/बर्णहरुलाई पनि समावेश गर्दा जम्माजम्मी ३१ वटा दुमी व्यञ्जन बर्णहरु रहेको मान्नुपर्ने हुन्छ ।
(हे. इसिलिम अंक ८, पृष्ठ ३५-३७, २०६२)

(९) शब्दकोश/शब्दावली (Dictionary/glossary)

लामो समयको अन्तरालपछि निकै लामो छलफल र विचार-विमर्शबाट दुमी किरात राई फन्सीकीम अन्तर्गत 'दुमी शब्दकोश निर्माण समिति'को जन्म भएसिन करीव आधा दशकको लामो अभ्यास र मेहनतका भाषाविज्ञानको मान्यता र कोशविज्ञानमा आधारित त्रिभाषिक (दुमी-नेपाली-अंग्रेजी) शब्दकोश सबैसामु भुल्किनै सकेको अवस्था छ ।

भट्ट सुन्दा हामी जोसुकैलाई शब्दकोश प्रकाशन जस्तो काममा यतिका वर्षसम्म किन ढिलाइ हुन गयो भन्ने आश्चर्य लाग्न पनि सक्छ । यस सन्दर्भमा इमान्दारिताका साथ गाँठी कुरा ओकल्नुपर्दा, कतिपय दुमीजन मातृभाषामा परिपक्व भएतापनि भाषाविज्ञानको अन्तरवस्तु भेउ पाउन र शब्दकोश निर्माणको निकै भन्जटिलो प्रक्रिया पूरा गर्नुपर्दा काममा अलमल हुनु, क्षेत्रीय बिकटताको कारण साँचेजति चाँडो दुमी शब्दहरु संकलन गर्न नसक्नु, शब्दहरु एकै पटक निखार्न सम्भव नहुनु, स्रोत व्यक्तिहरु बाह्रैमास बेफुर्सद रहनु आदि कारण अनायासै समयावधि लम्बिएर जाँदो नै रहेछ । किन्तु पाका एवं प्रसिद्ध भाषाविद प्रा.डा. नोबल किशोर राईको भनाईलाई आधार मान्दै भन्नै पर्ने हुन्छ, 'अरुको

आशमा गाँस पुग्दैन भनेर खेताला नपर्खीकन आफैले जोत्ने, पोत्ने, बाउसे र रोपाहार भएर रोपाइँ गरिएकाले खँदिलो र स्वादिलो फल पाक्ने कुरामा ढुक्क रहिआएकै हुन् दुमीजन । यसर्थ पनि यतिका लामो समयावधीसम्म पनि धैर्यधारण गरी दुमी शब्दकोशमा संलग्न सबैलाई हरबखत हौसला एवं साथसहयोग दिनुहुने सम्पूर्ण दुमीजन एवं शुभेच्छुकहरुप्रति आभार व्यक्त नगरिरहन सकिन्न नै ।

(१०) भाषा व्याकरण (Grammar)

दुमीभाषामा अहिलेसम्मको आधिकारिक व्याकरणको रूपमा युरोपमूलका स्वनामधन्य भाषाविद प्रा.डा. जर्ज भान्ड्रिमद्वारा लिखित अ ग्रामर अफ दुमी (A Grammar of Dumi) लाई मान्न सकिन्छ । किन्तु भाषाविज्ञानमा हेक्का राख्ने बरिष्ठदेखि कनिष्ठ भाषाविज्ञानका अध्येताहरुले यसको नाम लिने नगरेका पनि होइनन् । किन्तु भण्डै-भण्डै लोप हुने स्थितिमा पुगिसकेको दुमीभाषाको व्याकरण विधाको पहिलो यो पोटिलो कृति दुमीराईका सामु अमूल्य नीध भैकन पनि 'के चाहिँलाई बेल पाक्यो, ...न बिस्मात्' हुने नै भयो । किन्तु भाषाविज्ञानका शब्दावलीहरुको यत्रतत्र प्रयोगका साथ सात समुन्द्रपारको बिरानो अंग्रेजी भाषामा लेखिएको कृति हुनाले 'जोभानेको किस्मतः हर्ष न विस्मात्'को अवस्थामा 'दुकिराफ' संस्थादेखि केन्द्रीय पुस्तकालयसम्म थन्किएर रहने सौभाग्य पाएको छ आजसम्म । मानौं, दुमीभाषीहरुले काम चलाइ लाभ लिने त कसो कुन्नि, भाषाविज्ञानका व्याख्याताहरुलाई नाम भजाउन चाहिँ खोराकिलो माध्यम बनेको छ यो कृति ।

उसोत आफ्नो मातृभाषा संवर्द्धनमा कम्मर कसेर लागिपरेका सचेत दुमीजनले आफ्नै पहलमा दुमीभाषाको व्याकरण निर्माण गर्ने बिसेको त कहाँ हो र ! सानो संख्यामा सीमित दुमी भाषिक समुदाय बीच श्रम र स्रोतको अभावमा पो यति बिलम्ब भैराखेको छ

त। 'दुमी शब्दकोश' प्रकाशनपछि त सबैको लक्ष्य बिन्दु भनेकै उहि 'दुमी ब्याकरण निर्माण' नै त हो नि।

(११) भाषावैज्ञानिक अध्ययन (Linguistic studies)

लेख्य परम्परा उन्मुख यस भाषामा कुनै लिपि तथा आधिकारिक लेखन प्रणालीको विकास भैनसकेता पनि पछिल्लो समयमा भाषा अभिलेखनसम्मका सानातिना अध्ययन-अनुसन्धानको कामहरु भने छिटपुट रुपमा शुरु हुदैछन्। यस महत्वपूर्ण कार्यको लागि 'आदिबासी जनजाती उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान' र 'त्रिभुवन विश्वविद्यालय, भाषाविज्ञान, केन्द्रीय विभाग'ले यल्लेख्य योगदान पुऱ्याएको यथार्थलाई पनि दुमी इतिहासको पानामा उजिल्याउनै पर्ने हुन्छ। यद्यपि लोपोन्मुख अवस्थामा पुगिसकेको यस भाषाको समाज भाषावैज्ञानिक अध्ययन भने अझै बाँकी नै रहेकोले निकट भविष्यमा नै सो कार्यको लागि पनि स्थलगत अध्ययन गर्ने योजना अधिसारिदैछ। यसै महान कार्य सम्पन्न गर्नको लागि पनि दुमीराईहरु आफ्नो हर्कत र बर्कतले भ्याएसम्म भाषाविज्ञानको स्वअध्ययनतर्फ पनि कम्मर कसेर लागिपरेका छन्।

(१२) भाषिकागत स्थिति (Dialectal situation)

विन्टर (१९९१) ले भने भै समग्र दुमी भाषिक क्षेत्रलाई पश्चिमी (माक्पा + जालपा) र पूर्वी (बाँकि सबै) गरी जम्मा दुई भाषिकामा अलग्याउनु पनि एक हिसाबले मनासिब नै देखिन्छ भने अर्का भाषाविद प्रा.डा.जर्ज भान्ड्रुम्का अनुसार पूरै दुमी भाषिक अवस्थिति (बसोबास क्षेत्र)लाई अनेक भाषिकाहरु मध्ये ससर्का (जालपा) + खार्मी, सप्तेश्वर, बाक्सिला र माक्पा गरी मुख्य चार समूहमा बर्गीकरण गरेको देखिन्छ। यतातिर स्थानीय दुमीजनका ताजा मनसाय बुभदा समेत हामी तीन अलग-अलग किसिम (उत्तर-

पूर्वमा बाक्सिला+सप्तेश्वर, दक्षिण-पूर्वमा जालपा+ससर्का र पश्चिमतर्फ माक्पा) ले बोल्नेगछौं भन्ने गरेको पाइन्छ।^७ यद्यपि माक्पा क्षेत्रमा नै पनि बेप्ला, माक्पा, लुम्बु, इलिम, लेवा, नोरुड आदि गाउँपिच्छे लवज फरक नभएको भने होईन।

बिगत इसिलिम अङ्क १०, (२०६४) देखि नियमित रुपमा 'सुलाम' नामको एक मौलिक दुमी भाषिक बुलेटिन इसिलिम हरेक अंकका साथमा प्रकाशन गरिदै आएको छ। सबै दुमीजनले आ-आफ्ना क्षेत्रबाट दुमी भाषामा लेख-रचनाहरु नियमित रुपमा पठाई 'दुमीरदु जगाऊँ : मातृभाषा बचाऊँ' अभियानमा सहभागि भैआएका छन्। आगामी दिनहरुमा यसलाई अभि परिष्कृत शैलीमा प्रकाशन गर्दै जानुपर्ने आवश्यकता महसुस पनि भैसकेको छ।

(ख) गीत, गजल तथा कविता (Songs & poems)

भाषा संरक्षणको सशक्त माध्यमको रुपमा लिइने गीत, गजल तथा कविता इसिलिम अंक १-१२ सम्म नियमित तथा किरावाबुड, लगायत अन्य कतिपय समसामयिक प्रकाशनहरुमा फुटकर रचनाहरु प्रकाशन गरिदैआएका छन्। तर छुट्टै संग्रहका रुपमा छापामा ल्याउन भने अझैपनि जोसुकै दुमीस्रष्टालाई पूर्णतः मौका खालि छ।

(ग) कथा/लोककथा (Tales/folklores)

हालसम्म कुनै छुट्टै कथा संग्रह प्रकाशन भैसकेको जानकारीमा नआएता पनि तोमा, खेमा र खक्विलिपु (चत्तुरभक्त दुमीराई, इसिलिम अंक २, स.२०६१:३१-३२) र सत्ययुगी खक्चुलुपा, तोमा र खेमा (रत्नमाया दुमीराई, इसिलिम अंक ७, स.२०६१:३१-३२) प्रकाशित भैसकेका छन्। त्यसैगरी 'मातृभाषा केन्द्र समयमा चार जना दुमी स्रष्टाहरुद्वारा आ-आफ्ना मौलिक

^७ क. बाक्सिला-सप्तेश्वर क्षेत्र

ख. जालपा-खार्मी क्षेत्र

ग. माक्पा क्षेत्र

अनुभवका कथाहरु (क) मेरो गाउँको सम्झना, (ख) बाढी-पहिरो, (ग) मेरो बाल अबोधता र (घ) खर डढाउदा दुमी-नेपाली-अंग्रेजी भाषामा प्रकाशित भैसकेका छन् ।

(घ) चिठी लेखन (Letter compositions)

दुमी रस्तीबस्तीहरुमा समयानुकूल व्यक्तिगत प्रयोजनका लागि एकआपसमा लेखिएका मातृभाषाको सफु (चिठी-पत्र) बाहेक प्रकाशनको टाँचा नै लगाउने गरी चाहिँ त कसैको पनि यस विधाको कृति आइनसकेको बुझिन्छ । हालसम्म जानकारीमा आएसम्म इसिलिम दुई वटा अंकहरुमा मात्र सिमित रहेको देखिन्छ । (हे. इसिलिम अंक १, २०५६ पृष्ठ २७-२८ र इसिलिम अंक ५, २०५९, पृष्ठ २८-३०)

(ङ) पत्र-पत्रिका (News papers and magazines)

आजसम्म प्रकाशित रुपमा चाहिँ इसिलिम अर्धवार्षिक दुमी भाषिक पत्रिका, सुलाम (मेसो) र तुम्लाम् समसामयिक सन्दर्भको सँगालोले लोपोन्मुख दुमीभाषाको अस्तित्व जोगाउन हरप्रयत्न गरिरहेका छन् । बाँकि सबै खोज-अनुसन्धानको चरण र प्रकाशोन्मुख अवस्थामा थन्किएर रहेका छन् । यसका अतिरिक्त बेलाबखत गोरखापत्र दैनिक 'नयाँ नेपाल' पृष्ठमा समसामयिक लेख प्रकाशन गरेबाहेक आजसम्म खासै दुमीभाषा साहित्यतर्फ उल्लेख्य काम हुन सकेको छैन ।

(च) आम सञ्चार (Mass media)

हाल आएर एफ. एम. रेडियो तथा टेलिभिजन विकास द्रुतगतिमा बढ्दै रहेतापनि स्रोतको अभावका साथसाथै उपलब्ध स्रोत-साधनको पूर्ण रुपमा सदुपयोग गर्न नसक्दा अझैपनि दुमी पहिचान (भाषिक एवं सांस्कृतिक) लाई आम सञ्चारको माध्यममा एक हिस्सेदारको रुपमा स्थापित गर्न नसकिएको भने पक्कै हो । जसको लागि नै पनि 'दुकिराफ'ले सानातिना प्रयास स्वरुप खोटाङ्ग-दिक्तेलबाट रुपाकोट एफ. एम. मार्फत

साप्ताहिक रुपमा नै भएपनि बिगत तीन वर्षअघिदेखि भीम दुमीराई (पूर्व महासचिव, दुकिराफ) को पहलमा दुमीभाषामा समाचार संप्रेषण गरिदै आइरहेको छ ।

(छ) स्रव्य-दृश्य (Audio-visuals)

दुमीराईहरु अन्य मनुष्यहरु भै नाँचगानमा रम्ने-भुम्ने कुरामा अघि नसर्ने त कुरै भएन, तर बिडम्बना आजसम्म दुमीभाषाको आफ्नो मौलिकता र भावना बोकेको गीत भने २०५७ सालमा नेत्रमणि दुमीराईको शब्द संकलन र स्वर तथा संगितकार शान्तिराम राईको संगित संयोजनमा रेडियो नेपालमा रेकर्ड गरिएको 'एनिहो अप्ति नाम्तोरि' (लौनहै सूर्य उदायो) बोलको गीत, त्यसैगरी उनै संकलकको 'थुनाम्फारबि' (हिमाली काखमा) बोलको गीतमा संगितकार सन्तोष दुमीराईको नितान्त मौलिक संगित संयोजनमा विभिन्न किरात राईहरुको सामुहिक गायनमा राष्ट्रिय नाँचघरको दुकिराफ सांस्कृतिक कार्यक्रम २०५९ मा संगित स्वाद चखाए बाहेक अरु स्रव्य-दृश्यतर्फ त्यति ध्यान पुऱ्याउन सकिएको छैन । तैपनि निकट भविश्यमै लौ न केहि त गरौं? भन्नेसम्मको उत्कट अभिलाषाहरु भने छचल्किदै छन् । आशा गरौं, व्यक्तिगत वा संस्थागत जुन रुपमा जे जसरी भएपनि कला तथा संगीतको फाँटमा केही न केही काम गर्न सकिएला कि !

(१४) संस्कार-संस्कृति (Rituals and culture)

संस्कार-संस्कृतिको कुरो गर्दा पितृ र प्रकृति पुजक तमाम् किरात सन्ततिको मूल्यवान नीध किरात संस्कारहरु दिनानुदिन बिरानो बन्दै जानाले आस्था र विश्वास नैपनि कोत्रिदै र थोत्रिदै जाँदोछ । यहि पृष्ठभूमिमा समग्र दुमीजन चाहिँ के कसो गर्दै छन् त भनेर जो कोहिलाई जिज्ञासा जागनु मनासिव ठानी यसै कौतुहलतालाई मथ्यर पार्ने सिलसिलामा इसिलिमका हरेक अंकहरुमा केही नकेही संस्कारजन्य खुराकहरु निरन्तर रुपमा पस्कदै ल्याइएकोछ । यसरी नै स्वदेशी वा

विदेशी अनुसन्धाताहरू मार्फत मौलिक संस्कारहरूको लेखन कार्य जारी, अभिलेखिकरण कार्यारम्भ र क्षेत्रीय दुमी मौलिक संस्कारहरूको जगेर्नाको लागि संचेतना कार्यक्रम समेत सम्पन्न भैसकेको छ ।

(१५) वंशावली तथा इतिहास (Genealogy and history)

'दुकिराफ'ले एक दशक अगाडिदेखि नै दुमीवंशको अस्तित्व पहिचान र इतिहास निर्माणको मेरुदण्डको रूपमा ठहर गरी संस्थाको संस्थापक तथा मौजूदा अध्यक्ष सह-प्राध्यापक श्री चतुरभक्त सत्तम ब्राक्सुपा दुमीराईको निकै लामो अथक प्रयासको फलस्वरूप, इसिलिम अंक ३ देखि १३ सम्म २१वटै पाछाहरूका वंशावली प्रकाशन सम्पन्न भै आगामी दिनहरूमा प्राप्त प्रतिक्रियाहरूलाई समेत समावेश गरी छुट्टै वंशावली संग्रह प्रकाशन गर्ने गुरोजोजना समेत रहेको छ । जस अनुसार हरेक दुमी सन्ततिले आफ्ना पच्चीस पुस्ता अगाडिका पुर्खा खम्बुहाडदेखिका आफ्ना पुर्खाहरूका श्रेणीगत बंशरूप सजिलै गरी केलाउन र आफ्नो पुर्खाहरूको नालिबेलि केलाउन सक्ने भएका छन् ।

(१६) पाठ्यसामग्री (Pedagogical materials)

पाठ्यसामग्रीको सन्दर्भमा भन्नुपर्दा यतातिर अहिलेसम्म साह्रै कम मात्र ध्यान जान सकेको छ । नामै लिनपर्दा दुमीभाषामा लेखिएका कथाहरू: (क) ओदेल्पो भिन्सि (मेरो गाऊँको सम्फना), (ख) कुलु-छिदु (बाढी-पहिरो), (ग) ओप्पो चु:सानु (मेरो बालअबोधता) र (घ) लिमु हुस्सडुयो (खर डढाइपठाउदा) आदि पर्दछन् । यी बाहेक अनौपचारिक भाषाकक्षामा तयार पारिएका अप्रकाशित केही पाठ्य सामग्रीहरू पनि संरक्षित छदैछन् नै ।

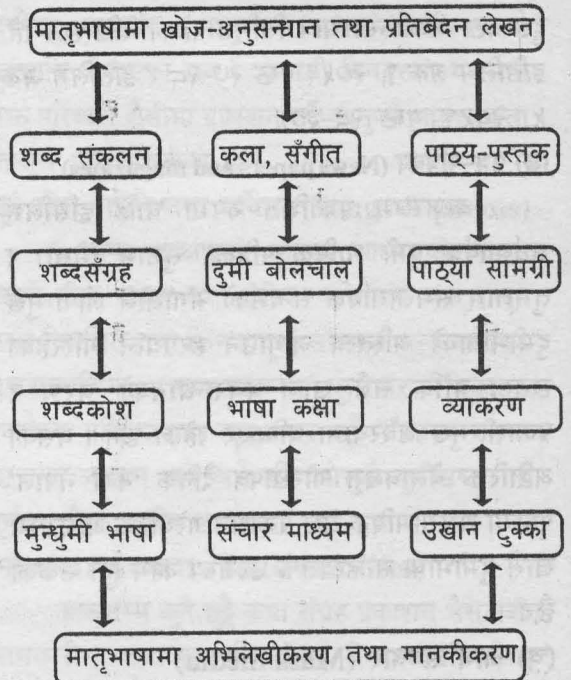
(१७) चेन्सुलाम् (भाषासिकाई तथा अन्तरक्रिया) अभियान (M.T. Teaching-learning practices)

'जनजातिको अधकल्चो पारा : बिना अभ्यास भाषा संरक्षणको नारा' ले मात्र भन्ने आफ्नो मातृभाषा बिरानिदै जाने ठहर गरी विगत २०६२ आषाढ ११ गतेदेखि परिक्षणको रूपमा अनौपचारिक 'चेन्सुलाम्' (अन्तरक्रियात्मक दुमीभाषा कक्षा) संचालन गरियो । यसका साथै पछिल्ला समयमा समेत पटक-पटक गरी संचालित यस किसिमको अन्तरक्रियात्मक भाषाकक्षाले एकातिर दुमीभाषाको शब्दकोश तथा व्याकरण निर्माणको आधारशीला बन्न सकेकोछ भने अर्कोतिर

भाषिक खुराकको प्रकाशनसँगै ती प्रकाशित सामग्रीहरूको प्रभावकारी उपयोगका लागि उपयुक्त माध्यम समेत बन्न सक्ने देखिन्छ । प्राप्त अनुभवका आधारमा आगामी दिनहरूमा पनि उपयुक्त समयमा यस किसिमको अन्तरक्रियात्मक भाषा कक्षालाई निरन्तरता दिने लक्ष्य रहेको छ ।

(१८) मातृभाषाको विकास [Development of Mother Tongue(M.T.):]

निम्न प्रक्रियागत आधारमा मातृभाषाको संरक्षण, संवर्द्धन र विकास गर्न सकिन्छ कि !

(चित्र: मातृभाषा विकासचक्र (परिकल्पना: नेत्रमणि दुमी राई)

(१८) खोज-अनुसन्धानात्मक सामग्री (Research materials)

(क) अध्ययन प्रतिबेदन (Research report)

- Rai, N M, A Grammar of Dumi (Ph. D. Dissertatoin in progress), TU, Kirtipur,
- ,, (2008), Dumi Verb Morphology (M.A. Thesis)

- ,, (2008), Dumi-Nepali-English Dictionary (preliminary- A Term Paper), Central Department of Linguistics, TU, Nepal
 - ,, (2007), Interlinearization of Dumi texts, TU, Kirtipur
 - ,, (2007), A Field Report of the Makpa Dumi, TU, Kirtipur
 - ,, (2007), Documentation of Dumi Language, TU, Kirtipur
 - Alban Ada von Stockhausen (2006), *Guiding the Way*, Master-Thesis of Cultural Anthropology at the University of Zurich,
 - Rai, Mahendra, (2011), *Mathematical concept and process practiced by Dumi Rai at Khotang District*, Department of Mathematics Education, Central Department of Education, University Campus, TU, Nepal
 - दुकिराफ (२०६४), *दुमी शब्दसंग्रह*, आदिवासि जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान
 - Rai, Tej Maya (2011 May), *Nominal Morphology of Baksila Dumi*, NFDIN
 - दुकिराफ (२०६८), 'दुमी शब्दकोश निर्माण' प्रगति प्रतिवेदन, आदिवासि जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान
- (ख) **हालसम्मका दुमीकृतिहरू (Dumi publications)**
- A Grammar of Dumi, Prof. Dr. George van Dream,
 - इसिलिम् दु:मि भाषिक पत्रिका, दुकिराफ
 - सुलाम (द्वैभाषिक पत्रिका), दुकिराफ

- तुमलाम (२०६४ अध्ययन भ्रमण प्रतिवेदन), दुकिराफ
- छेनलाम (सम्पर्क पुस्तिका), दुकिराफ
- दोलोकुम्मा (लोकभाकामा आधारित गीति क्यासेट), दुकिराफ
- दु:मि शब्द संग्रह (क्षेत्रगत), दुकिराफ
- मौलिक अनुभवका कथाहरु (चारवटा पिपल पुस्तक-त्रिभाषिक), मातृभाषा केन्द्र नेपाल, धोविघाट, ललितपुर
- गोर्खापत्रमा विभिन्न समयमा प्रकाशित दुमीभाषाका समसामयिक लेखहरू

(ग) **अनुसन्धानात्मक लेखहरू (Research papers)**

- Rai, N M, The Dumi Rai people and their language (Demographic, ethnographic and linguistic information), Isilim Vol. 9, 2063
- ,, Pronominalization in Dumi, 29th conference, LSN, TU, 2008
- ,, TAM (Tense, Aspect and Mood) in Dumi, LSN Journal, Vol 23, 2009
- ,, Dumi Language: A brief introduction, 30th conference, LSN, TU, 2009
- ,, Nominalization in Dumi, 31st conference, LSN, TU, 2010

निचोड (Conclusion)

विश्वमा एउटा जाति विविध मातृभाषीको विशिष्ट पहिचान बोकेका करिब दुई दर्जन किरात राई भाषाहरु आफ्नै मुलुकभित्र चाहिँ 'यता मातृभाषीलाई प्यारो त उता राज्यलाई घाँणो'को विडम्बनापूर्ण अवस्थाबाट गुज्रने क्रममा दिनानुदिन 'एकपछि अर्को-कालको लर्को'मा पर्दै गएका छन्। लेख्य परम्परा भएका किरात राई भाषाहरु (जस्तै: बान्तावा, चाम्लिङ, खालिङ, थुलुङ,

कुलुड) होउन् वा लेख्य परम्परा-उन्मुख किरात राई भाषाहरु (जस्तै: नाछिरिड, मेवाहाड, साम्पाड, याम्फु, लोहरुड, आठपहरिया, वाम्बुले), लोपोन्मुख किरात राई भाषाहरु (कोयु/कोयी, पुमा, जेरुड, छुक्वा, तिलुड, दुमी, बाहिड, दुङ्माली, वालिड, छिन्ताड, लाम्बिछोड, मुगाली, बेलहारे, फाडुदुवाली, छुलुड) भनौ, वा लोपवान किरात राई भाषाहरु (जस्तै: बुङ्लावा, पोइड, साम्, खिमदुड, लुलाम्, पोङ्योड), यी सबै किरात राई मातृभाषाहरुका संरक्षण, संवर्द्धन र विकासका खातिर अपनाइने विधि वा प्रक्रिया एउटै पनि त हुन सक्छन् नै। यसको लागि खाँचो छ त केवल आपसी सहकार्य र समन्वयको। जुन कुरामा आजसम्म हामी मध्ये कसैले पनि यथोचित ध्यान पुऱ्याउन नसक्दा आ-आफ्ना मातृभाषाको यो दुर्गति देख्न र स्वीकार्न बाध्य

छौं, विवश छौं। तैपनि आशा गरौं, आफ्नो हैसियतको पटकै हेक्का नराख्ने अनि अर्काको अस्तित्व स्वीकार्न समेत नचाहने नितान्त कोक्लेटो हाम्रा पुरातन सौँचप्रति गुणग्राही सुम्निमा-पारुहाड अनि सुप्तुलु-युङ्खुलुले कसो सद्बुद्धि नदेलान् त !

सन्दर्भ-सामग्री (Bibliography)

१. इसिलिम अर्धवार्षिक दुमी भाषिक पत्रिका, दुकिराफ
२. निप्पुड, मुख-पत्र, किरात राई यायोक्खा
३. लिब्जु-भुम्जु, वाम्बुले राई भाषा, संस्कृति प्रधान त्रिभाषीय त्रैमासिक सोदेल, कोयी/कोयु राई समाजद्वारा प्रकाशित
४. बुडवाफोप, किरात पुमा राई तुप्खावाङ्खाला
५. किरात राई भाषाहरुका तुलनात्मक शब्द-संग्रह (स्वादेश सय शब्दको आधारमा), किरात राई भाषा तथा साहित्य परिषद, दमक, झापा
६. इन्डो-नेपाल किराँती भाषाहरु, किराँतविज्ञान अध्ययन संस्थान, काठमाण्डू, नेपाल

हार्दिक शुभकामना

दुमी किरात राई फन्सीकीमले यही २०६८ साल भाद्र ३१ गते
दुमी-नेपाली-अंग्रेजी शब्दकोश साथै **ईसिलिम १४** औ अङ्क
शब्दकोश विशेषाङ्कको रूपमा विमोचन गर्न गईरहेकोमा कार्यक्रमको सफलताको कामना
गर्दै **विजयादशमी** तथा **शुभ-दिपावली-२०६८** को उपलक्ष्यमा सम्पूर्ण
ग्राहकवर्गहरूमा **हार्दिक मंगलमय शुभकामना** ।

धराने बंगुरको स्वादिष्ट सेकुवा साथै अन्य परिकारहरुको लागि सधै सम्मिक्नुहोस् ।

प्रथम

धराने सेकुवा कर्नर

अनामनगर, काठमाडौं

फोन: ०१-४१०२६३०

अनुभव कतिपय

हामीलाई थाहा छ कला, धर्म, भाषा, संस्कृति र भेषभुषा हाम्रो गहना हो। तसर्थ हाम्रो मौलिक संस्कृति बचाउनका लागि आ-आफ्नो ठाउँबाट उठ्नु आजको आवश्यकता पनि हो। यसैलाई आत्मसात गर्दै दुमी किरात राई फन्सीकीमले पनि आफ्नो मौलिक संस्कृति बचाउनलाई धेरै समय अधिदेखि लागिपरेको छ। विशेषगरी दुमी किरात राईको आफ्नो दुमी मातृभाषा लोप हुने अवस्थामा पुगिसकेकोले गर्दा मातृभाषा बचाउनका लागि हाम्रा अग्रजहरु लागिपर्नु भएको छ। यसै सेरोफेरोमा दुमी-नेपाली-अंग्रेजी शब्दकोश प्रकाशन गर्न सफल भएका छौं। यस अमूल्य तीघ्र 'दुमी शब्दकोश' ले लोप हुन लागेका दुमी मातृभाषाको बचाउ गर्नेछ भन्नेमा पूर्ण विश्वास जाग्नुका साथै सम्पूर्ण दुमीहरु लगायत अन्य शुभचिन्तकहरु यो शब्दकोश प्रकाशनपछि दुमीभाषा बोल्नेछन् भन्नेमा पनि उत्तिकै विश्वास छ। यस दुमी शब्दकोश निर्माणमा मैले पनि सानो र छोटो अनुभव साँगाल्न सफल भएको छु। त्यसैले म धेरै गौरवान्वित पनि भएको छु।

बिगत २ वर्ष अघि अर्थात वि.स. २०६६ सालको शुभ दिपावलीको पुनित अवसरमा काठमाण्डौमा दुमी किरात राई फन्सीकीमले देउसी भैलो कार्यक्रम आयोजना गरेको थियो। सो कार्यक्रमदेखि मलाई पनि आफ्नो मातृभाषाको बचाउ गर्न मनैदेखि लागेको थियो। तर मैले कहीं कतैबाट

पनि योगदान भने पुऱ्याउन सकेको थिईन। जव देउसी भैलो कार्यक्रम शुरु भयो, सो दिनबाट काठमाण्डौ उपत्यकाका धेरै जसो दुमी बसोबास क्षेत्रहरु (ठाउँहरु)मा घुम्ने अवसर प्राप्त भयो र काठमाण्डौमा बसोबास गर्ने दुमीहरु चिन्ने मौका पनि मिल्यो। गत वर्ष भै २०६७ यस वर्ष पनि 'दुकिराफ'ले दुमी शब्दकोश प्रकाशनार्थ मौलिक सांस्कृतिक प्रस्तुति सहित देउसीभैलो कार्यक्रम सम्पन्न गरेको थियो।

सोही अवसरमा हामी काठमाण्डौ उपत्यकामा घरदैलो कार्यक्रम सम्पन्न गर्नुभयो। २०६७ साल कात्तिक १९ गते कार्यक्रम शुरु भयो महाराजगन्जस्थिति क्याप्टेन नैन बहादुर चुचुको घरबाट। देउसी-भैलो कार्यक्रमलाई रोमाञ्चित बनाउनका लागि थुप्रै मौलिक नृत्यहरु पस्किएको थियो। त्यस बाहेक थुप्रै साँगीतिक कार्यक्रमहरु पनि प्रस्तुत गरिएको थियो। अन्ततः

मौलिधन दुमीराई
rai_mdc@yahoo.com

कार्यक्रम समापनपछि किरात राईहरुको मौलिक खानापान शुरु गरिएको थियो । महाराजगन्जबाट हामी सोही साँझ बागडोल, ललितपुरस्थित 'दुकिराफ' मानार्थ सदस्य अल्वान तथा मेरियन (हल्याण्ड) कोमा पुगियो । त्यहाँ पनि हाम्रो कार्यक्रमले सबैलाई उत्साहित बनाएको थियो । भोलि पल्ट अर्थात २० गते हाम्रा कार्यक्रम सुकेधाराबाट शुरु गर्दै शान्तिनगरको बेलिलोन स्कुल र ढोलाहिटीमा गएर समापन गरिएको थियो । यो दिनको कार्यक्रम अत्यन्त उत्साहजनक रहेको पाइयो । आर्थिक सहयोग प्रदान गर्ने दाताहरु पनि थुप्रै भेटिए । मलाई सम्भना छ, मध्यरातको समयमा अनि त्यो कात्तिकको जाडो नभनिकन कलाकार भाइ-बहिनीहरु पनि आ-आफ्ना कला प्रस्तुत गरि नै रहेका हुन्थे । मध्य रातमा कार्यक्रम समापन गरी हामी आ-आफ्नो घर फर्किएका थियौं । घर पुग्दा विहानको ३ बजिसकेको थियो र २१ गते भाइटिकाको दिन परेकाले सो दिन हाम्रो कार्यक्रम स्थगित गरी भोलिपल्ट अर्थात २२ गते काँडाघारी जाने सल्लाहका साथ सबै छुटेका थियौं ।

साँझको ३ बजे काँडाघारीमा जाने योजना तर्जुमा भएपनि भण्डै २ घण्टापछि हामी त्यहाँ पुग्न सफल भयौं । मेरै अनुरोधमा त्यहाँ आमन्त्रण गरिएको थियो । काँडाघारीमा दुमीहरु थोरै संख्यामा भएकाले त्यहाँ जानलाई पनि आलटाल गरेको मैले पाए पनि अन्तत्वगत्वा जान भने सफल नै भईयो । त्यहाँ पनि कार्यक्रम हेर्ने दर्शकको कमि भने भएन । काँडाघारीबाट हामी अनामनगर गएको थियौं र अन्तमा बौद्ध पुगी समापन गरिएको थियो । अन्ततः कार्यक्रम सफलताका साथ सम्पन्न भएको थियो ।

अब कुरा गरौं, यस वर्षका (२०६७) देउसी भैलो समापन कार्यक्रम तर्फ । २०६७ साल कात्तिक २६ गतेका दिनको लागि निम्तो सबैलाई पुऱ्याइएको

थियो । निम्तो छिटो नै भएपनि हामी भेला हुन निकै ढिलो भयौं । भेला भैसकेपश्चात पनि निकै अल्मलिन पुग्यौं । किनकी साउन्ड सिस्टमको अभाव, क्यासेट/सिडि प्लेयरको अभावका कारण । तै पनि कताकता साथीभाइहरूसँग सापटी लिएरै भएपनि अलिक खल्लो महशुसका साथ कार्यक्रमलाई समापन गरेका थियौं । २०६७ चैत्र १२ गतेका दिन दुमी शब्दकोश निर्माण समितिले एकदिने दुमी शब्दकोशको समिक्षात्मक कार्यक्रम आयोजना गरेको थियो । सो कार्यक्रममा दुमी भाषाको प्रगति तथा प्रकाशनका लागि भावी योजनाको प्रतिवेदन दुमी किरात राई फन्सीकीम, केन्द्रिय कार्य समितिका महासचिव श्री नेत्रमणि राईज्यूले प्रस्तुत गर्नु भएको थियो भने शब्दकोश निर्माणका प्राविधिक पक्षहरुको बारेमा दुमी शब्दकोश निर्माणमा प्राविधि संयोजन गरिरहनुभएका श्री कृष्ण पौडेलज्यूले पनि स्पष्ट पार्नु भएको थियो । समिक्षात्मक कार्यक्रम पश्चात दुमी किरात राई फन्सीकीम, दुम्किम, काठमाण्डौको समिति पुर्नगठन पनि गरिएको थियो ।

यस्तै गरी समय समयमा अन्तरक्रिया भईरहँदा मैले धेरै कुरा जान्ने मौका मिलेको छ भने भनै आफ्नो मातृभाषालाई उजागर तथा प्रबर्द्धन गर्न प्रेरित भएको मेरो अनुभव रहेको छ । अन्ततः २०६८ साल भदौ ३१ गते शनिबारका दिन भव्य कार्यक्रमका साथ दुमी-नेपाली-अंग्रेजी त्रिभाषिक शब्दकोश विमोचनका लागि हामी तयारीको क्रममा छौं र यो दुमी शब्दकोश प्रत्येक दुमीहरुको घरघरमा पुगेर दराजमा मात्र सीमित नरही हरदुमीजनले शब्दकोश पढी यसको पूर्ण फाईदा लिन सकौं । उद्देश्य के लिन उडि छुनु चन्द्र एक भनेभै हामी सबैले दुमीभाषाको प्रबर्द्धन तथा सम्बर्द्धन गर्न मद्दत गरौं, अवश्य पनि सफल हुनेछौं । नीरी । ♦

भाषा संरक्षण र सम्बर्द्धन : एक अनुभव Language Preservation and Development

(किरात राईभाषिक कार्यशाला गोष्ठी २०५७ मा प्रस्तुत कार्यपत्रमा आधारित)

- सुएयोसी तोंवा

करिब ३१ वर्ष अघि अर्थात इ.स.१९७० मा नेपाल आएर नेपालको भाषाहरुको खोज गर्ने क्रममा इमानसिंह चेम्जोङ्गसँग एकदिन भेटभयो, उहाँले मलाई भन्नुभयो तपाईं राई भाषा सिक्नोस, अहिलेसम्म कसैले राई भाषाको अध्ययन गरेको छैनन् ।

चेम्जोङ्गको सल्लाहलाई शिरोपर गरी राई भाषाको किताब कतै पाईन्छ की भनेर खोज्दा एउटा सानो पुस्तक पाएँ र दुई रुपैयामा किने । अगम सिंह देउसा राईले लेख्नुभएको, आशलच्छी शिक्षा थुलुङ राई भाषा जो इ.स.१९४४ मा प्रकाशित भएको रहेछ, त्यो किताबबाट थुलुङ राई भाषा सम्बन्धी केही जानकारी पाएँ । पछिबाट नोबल किशोर राईज्यूसँग (त्यतिबेला उहाँ अध्ययनको क्रममा हुनुहुन्थ्यो) भेट भयो र कुराकानीको क्रममा "म खालिङ राई भाषा सिक्दैछु" भन्ने कुरा बताएँ । उहाँले पनि बडो चासो लिएर मलाई भन्नुभयो कि "म पनि आफ्नो मातृभाषाको वान्तावा अध्ययन गर्छु" भन्नुभएको अझै मलाई सम्झना आउँछ ।

१९७० को नोभेम्बर महिनामा सोलुखुम्बु जिल्लाको राई गाउँहरुमा मेरा साथीहरूसँग भाषा सर्वेक्षण गर्न गयौं । सबभन्दा पहिले थुलुङ राई गाउँ मुक्ली पुग्यौं । त्यहाँ हामीले बेलायतबाट मानवशास्त्र सम्बन्धी अध्ययन गर्न आएका नीक आलनसित भेटभयो । उहाँले थुलुङ गाउँको मानवशास्त्र सम्बन्धी अध्ययन गर्दै हुनुहुन्थ्यो । उहाँले पछिबाट ब्याकरण प्रकाशन पनि गर्नुभयो ।

हाम्रो टोलीले मुक्ली गाउँमा थुलुङ भाषाको सय शब्द संकलन गर्‍यो र विश्लेषण गरी राख्यो । त्यसबेला हामी बसेको घरधनी ब्रिटिस आर्मीका भु.पु. मेजर हुनुहुन्थ्यो । उहाँले हामीलाई धेरै सहयोग गर्नुभयो ।

त्यहाँबाट हामीहरु दूधकोशी नदी तरेर कुलुङ राई गाउँ (बुङ) गाउँमा पुग्यौं । एक्दमै लामो र कठीन बाटो थियो । त्यसबेला कुलुङ गाउँमा पुग्दा नेपाली भाषा निकै कमले मात्र बुझ्थ्यो । त्यसैले हामीलाई कुरा गर्न निकै गाह्रो भयो । थुलुङ भाषा भन्दा कुलुङ भाषा पनि धेरै फरक पायौं । जस्तै त्यो के हो ? लाई थुलुङ "ओराम् हाम्" भन्छन् भने कुलुङले "अन्क उएँ" भन्छन् । कुलुङ गाउँमा ठोस रुपमा अध्ययन गर्न सकेनौं । किनभने हामीले बस्ने ठाउँ नै पाएनौं । तापनि छोटो समयमा केटाकेटीहरुलाई सोधेर एक सय शब्द बल्लबल्ल जम्मा गर्नसक्यौं ।

कुलुङ गाउँबाट पनि हामी उत्तरतिर लाग्यौं । बाटो एकदम नै अप्ठ्यारो विकट र भीरपाखा रहेछ । त्यसरी हिँड्दै जाँदा हामीहरु खालिङ गाउँ पुग्यौं । पहिलो पटक खालिङ गाउँ पुगेको दिनको कुरा अझै मलाई सम्झना छ ।

सर्वेक्षण टोली खास्ताप भन्ने गाउँमा पुग्यौं । घरहरु हेर्दा त्यो गाउँ निकै धनी गाउँ रहेछ भन्ने लाग्यो । साथीहरूसँग त्यहि गाउँमा बास बस्ने सल्लाह पनि गर्‍यौं । बेलुकीको खाना खाएपछि हामीलाई मतानमा सुत्न दिए । खाट वा ओच्छ्याउने केहि पनि थिएन । आफ्नो स्लिपिङ ब्यागभित्र पसेर सुत्‍यौं । हाम्रो स्लिपिङ ब्यागभित्र उपियाहरु अघि नै छिरी हालेछन् । रातभरी रतभरी उपियाले टोकेर सुत्न सकेनौं ।

अर्को दिन गाउँका मुख्य मानिसहरु भेटेर हामीहरु खालिङ गाउँमा आउँनुको उद्देश्य बतायौं । त्यहि गाउँमा आएर खालिङ भाषा सम्बन्धी अध्ययन गर्ने विचार मैले गरें । गाउँका मुख्य मान्छेसँग राम्रोसँग कुरा गरेपछि म केहि महिना पछि तपाईंको गाउँमा खालिङ भाषा सिक्न

आउँछु भनें । खालिङ भाषा सिक्नका लागि बस्ने ठाउँ दिनुहुन्छ कि भनेर सोध्दा उक्त मुख्य मान्छेले हुन्छ आउनुहोस् भन्नुभयो । त्यसपछि सबै कुरा मिलाई राखेर हामी त्यो गाउँबाट हिँड्यौं । यसरी चार-पाँच गाउँहरू बडो कठिनकासाथ हप्तौं दिनसम्म घुम्यौं र सर्वेक्षणको काम सकेर हाम्रो टोली काठमाडौं फर्कियो ।

केही महिनापछि सानो दूधे बालक छोरालाई काखमा च्यापेर हामी (मेरी श्रीमती र म) खालिङ भाषा सिक्न सोलुखुम्बु जिल्लाको बासा खास्ताप गाउँ पुग्यौं । शुरुमा खालिङ भाषा सिकाउने मान्छे पाउँन बडो गाह्रो भयो । कारण केही मानिसहरूले के हल्ला फिँजाएछन् भने 'यीनिहरू त हाम्रो कुरा सिक्ने निहुँ गरेर जासुस गर्न पो आएका हुन् कि? त्यसकारण हाम्रो कुरा सिकाउनु हुदैन ।' तर अरुहरूले चाहिँ भनेछन् "के हुन्थ्यो र, यदि यीनिहरू जासुस नै गर्न आएका हुन् भने, बालबच्चा लिएर पो के आउथे होलान् र !"

हामीहरू जासुस गर्न आएका होइनौं, तर साँच्चै खालिङ भाषा र संस्कृति सिक्न अनि अध्ययन गर्न आएका भन्ने कुरा थाहा पाएपछि हामीलाई खालिङ भाषा सिकाए । केही समय पछिबाट त सबै दाजुभाइ, दिदीबहिनीहरू, जस्तै सबैसँग हुनपुग्यौं । एक-अर्कामा विश्वासको वातावरण सृजना भयो । हामीहरू खालिङ भाषा बोलेको सुनेर उनीहरूले हामीहरूलाई खालिङहरूको चलनअनुसार मलाई "सिरिमलाल" र मेरी श्रीमतीलाई "सिरिमफुल" नाम पनि प्रदान गरे । आजसम्म पनि हामीहरू खालिङ गाउँमा जाँदा वा चिनेजानेका खालिङ दाजुभाइ दिदीबहिनीसँग भेट्दा त्यही नामले हामीलाई बोलाउँछन् ।

यो नयाँ भाषा (खालिङ भाषा) सुनेको भरमा सिक्न सजिलो थिएन । बडो दुःख गरेर म र मेरी श्रीमतीले खालिङ गाउँमा पाँच वर्ष जति बसेर खालिङ भाषा र संस्कृति सम्बन्धी अध्ययन गर्नुभयो । त्यसबेला हामीलाई खालिङ भाषा सिकाउने केटाकेटीहरू नै हाम्रा सबैभन्दा असल गुरुहरू थिए । तर आज त्यो स्थिति रहेन । किनकि आजभोलि कतिपय केटाकेटीहरू आफ्नो मातृभाषा बोल्नै लजाउँछन् ।

भाषा सिक्ने क्रममा हामीले विभिन्न लेख, पुस्तक पुस्तिकाहरू पनि प्रकाशित गर्नुभयो । जस्तै: (१) उच्चारणको लेख, (२) खालिङ व्याकरण (३) कथा संग्रह (४) खालिङ शब्दकोश आदि । अब आफ्नो मातृभाषाको विकास चाहिँ खालिङ बन्धुहरूले आफैले पनि गर्नुपर्छ ।

लिम्बू भाषा बोल्नेहरूले एउटा नमुना देखाएका छन् । मेरो विचारमा इमानसिं चेम्जोङ लगायत धेरै साथीहरू मिलेर त्यो काम गरेका छन् । अहिले सिक्किममा लिम्बू भाषामा १२ कक्षासम्मको पाठ्यपुस्तकहरू प्राप्त छन् र पढाइ पनि हुन्छ ।

नेपालमा पनि विभिन्न मातृभाषाहरूमा पाठ्यपुस्तक तयार गरेर पढाई हुनसक्यो भने मातृभाषा विकासमा ठोस योगदान पुग्ने थियो । तर यस्तो काममा जबरजस्ती गर्नु हुदैन । मातृभाषीहरूको आफ्नै चाहना अनुसार हुनुपर्छ । नत्रभने त्यो सफल हुदैन । मेरो विचारमा यस्तो शिक्षा चाहिँ स-साना भ्रुण्डबाट सुरु गरेर पछिबाट मातृभाषाहरूको चाहानाअनुसार ठुलो बनाउदै लैजानुपर्छ ।

हामी खालिङ गाउँमा बस्दाखेरी खालिङ परिवारका पाँच छ जना केटाकेटीहरूलाई सिकायौं । उनीहरू भाषा पढ्न लेख्न सिक्दै पनि गए । विद्यार्थीहरूको लागि आकर्षक र राम्रो शिक्षण सामग्रीहरूको आवश्यकता पर्दछ । राई भाषाहरूको संरक्षण सम्बर्द्धनको लागि धेरै प्रयास गर्नुपर्छ । नत्रभने खालिङ भाषा विकासको नारा मात्रै हुन्छ । सबैले मिलेर भाषा विकासको काम गरौं । भाषा संरक्षण सम्बन्धमा मेरा केही सुझावहरू निम्न प्रकार छन्:-

१. जो जसले आफ्नो भाषा बोल्नुहुन्छ एक-आपसमा मातृभाषाको प्रयोग गर्ने गर्नास् ।
२. एक-आपसमा आफ्नो मातृभाषामा नै पत्राचार गर्ने गर्नास् ।
३. स-साना पत्राचार जस्तो आफ्नो मातृभाषामा बनाएर त्यही भाषा बोल्ने अरु साथीहरूलाई पनि पढ्न दिनुहोस् ।
४. गाउँको कथाहरूको संकलन गरेर आफ्नै मातृभाषामा सानो पुस्तक तयार गर्नास् । आफ्नै मातृभाषामा किताबहरू पनि बनाउनुहोस् ।

दुमी शब्दकोश प्रकाशनको सन्दर्भमा

जति मात्रामा आज युवाहरु विदेश जानेक्रम बढेर गाउँघर शुन्य भएको छ, त्यो भन्दा बढी मात्रामा भाषाहरु दिनानुदिन लोप हुने क्रम तीव्र रहेकोले भाषाको क्षेत्रमा थप चिन्ता छाएको छ। फरक यति हो-विदेसिएका युवाहरु समयको अन्तरालमा स्वदेश फर्किएलान् तर भाषा सधैँ-सधैँका लागि अस्ताइरहेछ। अन्य भाषाभाषीहरुको त्यो लहरमा दुमीभाषा पनि लामबद्ध छ भन्दा अत्युक्ति नहोला। प्रत्येक पुस्ताको अन्त्यसँगै हाम्रा भाषाहरु मरिरहेको छ, संस्कृति एवं रितीरिवाजहरु अस्ताइरहेको छ। हाम्रा मौलिक पहिचान तथा इतिहास हराइरहेको छ। भाषा, संस्कृति लोप हुनुमा सबभन्दा पहिलो त हामी दुमी बक्ताहरु नै जिम्मेवार छौं। दोस्रो, राज्यपक्षबाट यस्ता लोपोन्मुख भाषाहरुको संरक्षण र विकासमा ढिलाई भएको हो। अब एकै क्षण पनि ढिलो गरी भाषा संरक्षण, सम्बर्द्धनमा स्वस्फूर्त रुपमा लाग्न सकिएन भने हामी दुमीराई हुनुको नाता सम्बन्ध समाप्त हुने कुरामा कुनै शंका छैन। आफ्नो स्वपहिचानको लागि बाँकी बँचेका समयलाई भाषा संरक्षण र विकासमा योगदान दिनु पर्ने आवश्यकता छ। यिनै कार्यहरुको ऐतिहासिक सुरुवात दुमी शब्दकोशबाट भएको छ। बाँकी भाषिक बाटोलाई फराकिलो बनाउने काम तपाईं हामी दुमीजनको जिम्मामा आईपरेको छ।

सत्य नमीठो हुन्छ, तर भन्न कर लाग्छ। हामी धनसम्पत्ति बेगरको मानिसलाई गरिव भन्छौं। ठुलुला महलहरुमा ऐश आराम जीवन गुजार्नेहरुलाई धनी मान्छौं। तर वास्तविकता के हो भने जुन व्यक्तिको

भाषा छैन, संस्कृति तथा रिती-रिवाज छैन ऊ संसारको गरिव व्यक्ति एवं समुदायमा पर्दछ। यो कुरालाई भुलेका छौं। भाषा-संस्कृति जसले लेख्य रुपमा जीवित राख्न सक्छ, त्यो जाति तथा समाज नै

सहजीत दुमीराई
माप्पा-५, इलम

पुस्तौ पुस्तासम्म बाँच्ने भएकाले भाषा धनी हुदै जान्छ। संस्कृति, रितीरिवाज फैलदै जान्छ। यही फैलाइसँगै उसको पहिचान सुदृढ हुदै जान्छ। यसर्थ, आफूलाई भाषिक रुपमा धनी बनाउने या गरिव बनाउने भन्ने जिम्मा हामी दुमीरदुहरुको काँधमा आएको छ। यस विषयमा सबैले गम्भीर भएर सोच्नुपर्दछ। आज समस्त हाम्रो पुस्ताले बनाएको भाषिक डोरो नै भोलिका सन्ततीको लागि हिँड्ने आधार हुन् र कस्तो भाषिक गोरेटोको नक्साङ्कन गर्ने भन्ने महत्वपूर्ण जिम्मेवारी तपाईं हामीमाभ्र आएको छ। यो जिम्मेवारीबाट भाग्न पनि नसकिने अवस्था छ। यो नितान्तै हाम्रो व्यक्तिगत मामिलाभिन्न पर्दछ। अरुले यो काम गरिदेओस् भनेर छाड्ने स्थिति पनि यो हुदै-होईन। आफ्नो काम साँचे आफैलाई हुन्छ। त्यसैले, यथासक्य चाँडो गतिमा भाषा संरक्षण एवं विकासमा लाग्नु पर्ने आवश्यकता देखिएको छ, होइन भने कुनै पनि समय हामीहरु भाषिक क्षेत्रमा कुहिरोको काग बन्ने निश्चित छ।

भाषा हाम्रो प्राण हो। यसलाई व्यापक बनाउनु पर्दछ। आज भाषालाई बचाउन सकिएको खण्डमा

हामीलाई यसले सधैं-सधैंको लागि बचाइराख्छ । हामी युगौयुग बाँच्न पनि हाम्रा भाषाहरु बाँच्नु आवश्यक हुन्छ । भाषालाई कस्तो स्तरमा बचाइराख्ने, भाषिक क्षेत्रलाई कतिसम्म फराकिलो बनाउने एवं यस्ता भाषाहरुको आधिकारिकता के हो? साथै राज्यले यस्ता लोपोन्मुख भाषाहरुलाई संरक्षण गर्नुपर्छ कि पर्दैन? जस्ता विषयहरुको जवाफ हामी भाषिक संरक्षणमा कति क्रियाशील रहेकाछौं, भाषाप्रति हाम्रो लगानी कति छ, सम्बन्धित निकायमा भाषा संरक्षण, सम्बर्द्धनको लागि कतिको पहल गरिएको छ ? स्वयं हामी यस कार्यमा कति लागि परेका छौं ? साथै भाषा विकासको विषयमा राज्यको के कस्तो दृष्टिकोण रहेको छ?, आदि कुराहरुले पनि निर्धारण गर्दछ । यसकारण आफ्नो भाषाको सम्बृद्धिका लागि पनि हामी आफैं अग्रसर हुनुपर्ने आवश्यकता देखिएको छ । दुमी शब्दकोशकै सन्दर्भमा पनि यो हामी सबैको गौरव राख्ने जीवित अभिलेख हो । तपाईं हामी सबैको यसमा केही न केही योगदान रहेकाले यो प्रकाशन सम्भव भएको हो । यो पक्तिकारलाई पनि दुमी किरात राई फन्सीकीमले भूपु राज्यमन्त्री मा.श्री सर्बधन राईबाट उपलब्ध भएको संसद विकास कोषको रु. ५०,०००/- प्राप्त गर्न प्रकृयागत कार्यको लागि जिम्मेवारी दिइएको थियो । सो कार्यको लागि भिम हलक्सु राई (नोरोदेल) समेतको सहयोगमा जि.वि.स.खोटाङमा आवश्यक प्रकृयागत कार्यहरु सम्पन्न गरी फन्सीकीमलाई रकम उपलब्ध गर्ने कार्य गरिएकोमा आफूलाई गौरवान्वित भएको ठान्दछु । गौरव यो मानेमा कि -यस शब्दकोश प्रकाशनार्थ यस कार्यले धेरथोर जस्तो मात्रामा भएपनि योगदान पुऱ्याउनसक्यो भन्ने लागेको छ ।

दुमी शब्दकोश खासगरि दुमीहरुको एक ऐतिहासिक लिखित दस्तावेज हो । यो घर निर्माणकै सन्दर्भमा तुलना गर्ने हो भने यसलाई जगको रुपमा लिन सकिन्छ । यस्तो दरिलो जगमाथि दुमी भाषाको व्याकरण प्रकाशन गर्न सकिएमा अर्को एउटा गतिलो इँटा बन्न सक्छ । स-साना हाते पुस्तक, पुस्तिका एवं दुमी भाषाको लेख, रचना पनि यस कार्यमा सहयोगी नै हुनेछन् । हाम्रो भाषा सम्पन्न भएपनि यसलाई उचित तवरले अभिलेखीकरण गर्न सकिएको छैन । जब भाषालाई लेख्य रुपमा राख्न सकिदैन त्यो भाषा एक पुस्ता भन्दा अर्को पुस्तामा पाउन दुर्लभ नै मानिन्छ र आजको आवश्यकता भन्नेको आफूसँग वा आफ्नो समूदायमा प्राप्त हुने सबै कुराहरुलाई अभिलेखीकरण गर्नु नै हो । दुमी सघन क्षेत्रहरुमा आफ्नो भाषामै प्राथमिक तहसम्म विद्यालय सञ्चालन गर्न सम्भाव्यता अध्ययनको जरुरी देखिन्छ । जुन व्यवस्थालाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले पनि संरक्षण गरेको छ । यसर्थ, भाषा, संस्कृतिको संरक्षण सम्बर्द्धन एवं विकास गर्दै दुमीराई भन्न सकिने आधारहरु निर्माण गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिएको छ । भोलि लोप भई सकेका भाषा संस्कृतिलाई रुपैया पैसामा किन्न नसकिने हुँदा तत्कालमा हामीबाटै यसको उचित व्यवस्थापन हुन जरुरी छ । हैनभने पुर्पुरोमा हात राखेर चुक्चुकाउन र थक्थकाउनु भन्दा बढ्ता अरु केहि नहुने कुरा आजै याद गर्नुपर्दछ । किनभने, बगेको खोला र समयले कसैलाई पनि पखदैन । समयले हामीलाई डोहोऱ्याउने कि हामीले समयलाई डोहोऱ्याउने भन्ने विषय यस सन्दर्भमा उतिकै महत्वपूर्ण रहेको छ ।

नीर ।

सन्दर्भ दुमी शब्द संकलनको सेरोफेरो लाम्दिजा-सप्तेश्वरको

आज हामी सम्पूर्ण दुमी रदुचुपो सम्मुख यो त्रैभाषिक 'दुमी-नेपाली-अंग्रेजी शब्दकोश' देखिनु र सबैको हात-हातमा आइपुगनु औघी खुशीको कुरो हो । सम्पूर्ण दुमीहरूको मन, बचन अनि कर्मको सौगात हो यो अक्षर भनौ दुमी भाषा वक्ताहरूको मुख्य योगदानको निसान हो सायद, उहाँहरू नहुनुहुँदोहोत आज यो गौरवमय चिनारी हाम्रो सामु हुने थिएन होला । खैर हामीले उहाँहरूसित भएका भाषिक शब्दगुच्छहरूलाई बिट्टा पारेर शिरमा सिउरिन लायक शब्दकोशरूपी सुनफूल बनाउन सक्यौ कि भन्ने लागेको छ ।

यो शब्दकोश निर्माण गर्ने क्रममा कहाँ-कहाँ कुन-कुन ठाउँमा को-को दुमीवक्ताहरूसित के कस्तो भलाकुशारी भए भन्ने गन्थनलाई यो इसिलिम् शब्दकोश विशेषांक मार्फत प्रस्तुत गर्दैछु । यहिक्रममा दुमी क्षेत्रगत शब्द संकलक प्रतिनीधको छनौट दुमी किरात फन्सीकीम तथा शब्दकोश निर्माण समितिको निर्णय मुताविक मलाई बाक्सिला र सप्तेश्वर क्षेत्रको दुमी शब्द टिपोटको कार्य सुम्पिएको थियो सोहि अनुरूप मिति २०६६-०६-०९ गते लामिडाडाँको लागि चार्टर फ्लाईट एन.ए. को टिकट धेरै चोटीको प्रयासपछि मिलाएँ र शब्द संकलनमा चाहिने सम्पूर्ण सामाग्री तयार गरी गन्तव्य स्थानतर्फ मैले पाइला मोडे, असोज ९ गते बिहान ७ बजे । जुन दिन फन्सीकीमका अध्यक्ष आदरणीय चतुरभक्त काकाले पनि त्यही दिनको टिकेट मिलाउनु भा'को रहेछ । मेरो उडान अगाडि भएकोले गर्दा काकालाई लामिडाँडा पुगेर करिब ४ घन्टा पर्खनु पर्‍यो, बल्ल काका पनि आईपुगनु भयो । त्यसपछि काकालाई लिन आउनु भएको भिरकुने बिर्खबहादुर पुसैले मेरो समेत केहि सामान बोकी दिनु भो र हामी

तीनजना बाटो लाग्यौ । त्यो दिन बल्लतल्ल सम्साँभमा खार्पा थुलुङ राईको घरसम्म पुग्न सफल भयौ र त्यहीँ बास बस्यौ । भोलि बिहान सबेरै बाटो लाग्यौ, बिहानको खाना मंगलबारे पुगेर खाइयो । तत्पश्चात हामी फेदीको

उकालो पुग्दा करिब ४.४५ भईसकेको थियो, काका र म चाहि चिउरीखर्कको बाटो लाग्ने निधो भयो भने पुसै चाही बाक्सिला जानेतर्फ, किनभने काका र म चाहि दुमी शब्द संकलन भेलाको लागि सप्तेश्वरबासीलाई उर्दि गर्दै जानु थियो । यसरीनै बाटोमा जो-जो दुमी भेट्छौ उहाँहरूसित १६ गते ठिक १० बजे सप्तेश्वर थर्पु स्कूलमा भेला हुने जानकारी गर्दै दारेगौडा, चिउरीखर्कतिर दुमीहरूको घरदैलो पस्दै बल्ल बेलुकी ८ बजेतिर काकाको घर मानेडाडाँमा पुगीयो । र खाना खाईवरी राती म पनि बुनुसित हल्लुम् घर भरे घरपुग्दा सबैजना सुतिसक्नु भाथ्यो । तैपनि पिपिसित निकै अबेरसम्म बातचित गरेर मात्र निदाइयो ।

११, १२, १३ गते दशैको रन्ठमलो भएतापनि मैले आफ्नो कार्यलाई निरन्तरता दिइनेरहे साक्सिला शान्ति कला बैनीको पूर्ण सहयोगमा । यसरी १५ गते आफ्नै निवास हल्लुम्मा डाडाँगाउँ, हयापु र हल्लुम्को सम्पूर्ण भाषा वक्ताहरूलाई रुजु गरी ओन्टोलोजी अनुरूपका शब्द टिपोट गर्ने कार्य सम्पन्न भयो । यसरी नै रातको १२, १ बजेसम्म ओन्टोलोजीका शब्दहरूलाई कापीमा सार्ने काम दैनिक हुन्थ्यो ।

तेजमाया मुरह दुमीराई

लाम्दिजा/बाक्सिला हल्लुम् ६
heatloverai@yahoo.com

असोजको १६ गते सप्तेश्वर थर्पु गइयो तर त्यसदिन कोही पनि भेला नभएकोले गर्दा पुनः अर्को दिन २५ गते सबैलाई उपस्थित गराउने जिम्मा टिकाबहादुर दाईलाई सुम्पेर म र शान्तिकला पोक्लु पधेरे (अष्टबहादुर) नक्षोको घरतिर जाने अनि चतुरभक्त काका र जानुका निनीचाहिँ तल चिउरीखर्क उहाँको मुलघरतर्फ जाने सल्लाह गरीयो । सोही मुताबिक हामी गन्तब्यतर्फ लाग्यौं नक्षोको घर सोध्दै खोज्दै बल्ल पुग्यौं धन्न उहाँहरूलाई घरमै भेटियो, प्रथमतः चिनाप्रचिनै गयौं सबै कुराहरू फर्मायौं । अनि उत्साहीत हुँदै जानेको र आएको जति शब्दहरू सरासरी भनिदिनुभो र बेलुकी निकै साँझ परीसकेको थियो त्यसपछि हामी दुई पोक्लुबाट साक्सिला शान्तिकै घरतर्फ लाग्यौं । त्यताको बाटो मलाई निकै अफठ्यारो लाग्यो कोदोबारीतिर अल्झिदै लड्दै हिडिरह्यौं । खरबारी पाखाभरी स्याल बासेर धुनधान, त्यै भिरमा अरे चिउरीखर्कको हाम्रो सर्किनी नाना लडेर बितेको केही महिना अगाडि, मनमा कता-कता त्रास छ्झइरहेको थियो तैपनि मन निकै बलियो बनाउदै हिडिरह्यौं निरन्तर सुनसान अघेरीमा टुकिको साहारामा । बल्ल १० बजे साक्सिला माइली निनीकोमा पुग्यौं । अनि खाना खाइवरी फेरी त्यही भाषिक गन्थन-मन्थन गरी राती १२.३० तिर ओछ्यान लाग्यौं । १७ गते विहान १० बजे श्री बादल प्रा.बि. मा बाक्सिला, दस्कते-७, सिम्पानी-९, चोखुम्-८ का भाषा वक्ताहरू र दुमीजनको सहभागीता बेलुकैसम्म अत्यन्तै राम्रो रह्यो र शब्दसंकलनको त्यसदिनको काम सम्पन्न गरीसकी साँझपख दुमी नाम रहनुको गौरवमय उद्गमस्थल सिम्पानीस्थत 'दुङ्कुलु' (भेटघाट गर्ने ढुङ्गा) जहाँ परापूर्वकालमा हाम्रा पुर्खाहरू भेला हुन्थे र सिकार गर्थे, त्यो ठाउँ हेर्नेको लागि म लगायत धनकुमार दिम्मचु, पुरणध्वज रंकसु, आसमनी रंकसु, शान्तिकला लुपो त्यो आस्थाको थलोमा केहि समय विश्राम गरीयो ।

त्यो गोधुली साँझमा विहानीको सौर्य किरणसरी खुशीले सिमा नाघेको आभाष भईरहेको थियो किनकि, वर्षौंदेखि जोडिएको अमिट साईनो त्यो दुमी ढुङ्गा र दुमी समुदायको पहिचान बोकेको स्थानमा आफू पुग्न सकेकोमा । त्यसपछि हामी दुई दिदी-बहिनी धनकुमार दाईको अगुवाइमा केलासी-८ शिकारीटोल जगतबहादुर दिम्मचु तेतेकोमा ७.४५ मा पुग्यौं, खाना खाइवरी रातको १ बजेसम्म दुमी शब्द टिपोटको कार्यमा ब्यस्त भयौं । भोलि विहान सबेरैदेखि जगतबहादुर तेते र समसेर बहादुर दिम्मचु नक्षोसँगको भाषिक वार्तालाप पछि दिउसोको खाना धनकुमार दाईकोमा खाइयो । चोखुमका भाषावक्ता श्री जुक्तबहादुर दिम्मचुलाई भेट्ने सोच भने अधुरै भो । उहाँ विशेष कामले सदरमुकाम जानुभएको रहेछ । त्यसपछि हामी दुई दिदी-बहिनी चोखुम्को नाके भञ्ज्याङ् छिचोल्दै बाक्सिला डाडाँगाउँ सिरान दानबहादुर हदि (साक्सिले) चुचुको घरतर्फ हाकियौं । उहाँसँग भेटघाट अनि कुराकानी पश्चात पुनः साक्सिला माइली निनीकोमा नै पुगी खानपिन पछि भाषिक वार्तालापमानै हाम्रो ध्यान केन्द्रित भयो सदाभै । १९ गते विहान फेरी माक्पाली डाडाँ कपुरे (बमबहादुर) चुचुको मा हिडियो तर उहाँलाई भेट्न सकिएन आधा घण्टाको प्रतिक्षा पश्चात अर्को चोटी भेट्ने सोच बनाई हामी दुई सिधै सिप्टेली खड्ग बहादुर लुप्पो (गाठा) चुचुको घरतर्फ ओरालो लाग्यौं । पानी परेकोले बाटो निकै चिप्लो थियो, सचेतताकासाथ हिड्दा-हिड्दै पनि धेरै ठाउँमा पछ्यारीनु पन्यो जुकाको टोकाई पनि उस्तै थियो तर ती समस्याले हामीलाई कदाचित विचलित गर्न सकेको थिएन बरू हामीलाई रमाइलो लागीरहेको थियो हिमशिलामा चिप्लेटी खेलेभै । यसरी कतै अल्मलिदै बाटो बिराउदै दोहोर्न्याउदै सोध्दै-खोज्दै चुचुको घरमा पुग्न सफल भयौं ८३ वर्ष पुगनु भएको उहाँसित हाम्रो चिनापार्थि कहिल्यै थिएन, यो महान कार्यले गर्दा मात्र सायद हाम्रो सात्क्षात्कारको

मौका मिलेको हो भन्ने लाग्छ मलाई । अतः बाबु बाजेको नाम र भेटघाटको उद्देश्यको बारेमा भनेपछि चुचुले खुशी अनि उत्साहित हुदै हामीलाई चुचु :- ए तिमेरत फालानाको छोरी नातिनिहारपो, लौ नातिनिहो साहै राम्रो कामको लागि हिडेछौ यो काम सुपत्रहोस् आहिलेको नानिहारत आफ्नो भाषा बोल्थो भने सिसि मुतिनि (दिल्लगी गर्छन्) के बोलेको यस्तो भनेर उनिहरुलाई केई मतलब छोइना, आभै तिमेर छोरी भएर पनि आफ्नो भाषाको खोजीनिती गरीराको रैछौ खुशी लाग्यो के भनुइ जेहोस नातिनीहरु तिमीहरुलाई ओप्यो साखदबरथ आनि तुबुखिरीचोइ गोजोनाम्यै (मेरो आशिर्वात तिमेरको सिरमाथि रहिरहोस है) प्रतिउत्तरमा मैले, चुचु यो त हामी सबैको कर्तव्य हो, आफ्नो भाषा धर्म, सस्कार संस्कृतीको जगेडा/संरक्षण, सम्बर्द्धन बिकास बिस्तार गर्ने जिम्मा त हामी सबैको हो यो कुरा आफैले जान्नु पर्छ नि ।

चुचु :- खोई कोन्त नातिनी हो इस लाबो मोत डाडाँमाथिको घाम भोइ सक्या सानुये चाम्नु वातु म ये कुक्तन, कुक्तन म्यै नातिनेउ (ज्ञान पुनि हाराईसक्यो केइ जान्दीना बुद्दिना है नातिनेउ) चुचुले आँखा पुछ्दै भन्नु भो एक वर्ष अघि बाँसको टुप्पाले लागेको आँखामा अझै आँशु बगिरहेको थियो । साच्चै त्यो करुण अबस्थाले म भित्रभित्रै बिक्षिप्त भएको थिएँ । तैपनि चुचुको मुहारमा भने उत्साहको ज्योती चम्किरहेको थियो । यी गन्थनलाई थाति राख्दै हामी हाम्रो दुमी शब्द सोघाईको कार्यतर्फ लाग्यौ, जानेको आको जति सबै कुराहरु भर्को नमानी बताइरहनु भयो घरी-घरी आँशु पुछ्दै ।

यसरी चुचुसितको दिनभरीको कुराकानी पछि हाम्दुई, हयापु -१ जेठामाने (सन्त बहादुर), बोज बहादुर रत्कु चुचुकोमा भमककै साँभ पदा पुग्यौ अनि चुचुहरुसित त्यै हाम्रो कुरोकन्थलाई अगाडि बढायौ र भोलि २०, २१ गते अंखा-४ नक्षो दिर्घसिंह रंकशु,

गैरीगाउँ नक्षो सेलेमी तित्र बहादुर हदि, सन्तबहादुर रंकशु र वीरबहादुर हदि चुचुहरु नरलक्ष्मी पिपीहरुसँग रमाइलो भाषिक कुराकानी गरियो ।

यसैगरी २५, २६ गते थर्पु सप्तेश्वर टिकाबहादुर दाईकोमा वृहत भेला गरियो, जसमा रातभरीको निन्द्रा पनि नभनि आफ्ना अमूल्य समयदिनुहुने प्रेमबहादुर राईचु नक्षो कुबि र बर्जबहादुर हदि हुनुहुन्थ्यो यसरीनै २७ गते लंखामा ताया स्वस्तुमान हदिसँग भेट गर्ने अभिलाषा अपुरै भो, कारण मधेशतिर दशै मनाउनलाई जानुभएको रहेछ । उक्त दिन माक्पालीडाडाँ बमबहादुर हदि चुचुकोमा गइयो । यो कार्यमा जुटिरहदा मलाई लागेको बेहद खुशी दुमीश्रोतव्यक्तिहरुले सकेसम्म थाप्लो ठोकि-ठोकि शब्द स्मरण गरेको क्षण, त्यस्तै एकतमास स्फुर्तिकासाथ कालो भोटो चराको पखेटा भै उडाउदै दौडेर गई घरमा लेखेर राख्नु भएका खातापाता ल्याएर शब्द टिपाउनु भएको स्वर्णिम क्षण । त्यो उत्साहमा आफ्नो भाषाप्रेमप्रति अगाध स्नेह औ श्रद्धा भल्कीन्थ्यो । भाषा नआउने दुमीहरु जान्नेहरुले भनेका कुरालाई अत्यन्तै सतर्कतापूर्वक कान थापीरहनुहुन्थ्यो, यस्तै तितामिठा परिवेशभित्र यो दुमी शब्द टिपोटको कार्यसम्पन्न भएको थियो । मूलतः अन्य गैर दुमी भाषाहरुको बहदो मारमा परेको अनि हराउनै लागेको दुमी भाषा जति पनि भाषा बोल्नुहुने बाक्सिला, सप्तेश्वर क्षेत्रका पुरानो पुस्ताका व्यक्तिहरु सबैसित भाषा टिपोट गरीएको थियो भने युवा र वालपुस्ताबाट करीब शून्य, यो चाहि साच्चै अमिलो अनुभव थियो मेरो शब्द संकलन अबधिभरी । परन्तु आशा छ यो अमिलोपनलाई पक्कै यो दुमी शब्दकोशले किनारा लगाउनेछ साथै आसाको रंगिन तरेली थप्नमा बल पुऱ्याउनेछ ।

अतः यतिबेला यो शब्दकोशको ठेली हाम्रो हातमा आइपुग्दासम्ममा हाम्रा केही श्रोतव्यक्तीहरु बाक्सिला-८ सिपुलुङ्का राम्रीखा मुरह (दिम्मचु)

सप्तेश्वर-पोक्लका, केशरकुमारी नाछीरिङ् दुमी, बाक्सिला-३ माक्यालीडाँडाका बमबहादुर हदि (कपुरे), हयापु-१ दोर्जबहादुर रत्कु शब्दकोशको लोकार्पण गरी नसकदै बितिसक्नुभएको छ । यसमानेमा हामी अत्यन्तै दुखी छौं, तथापि उहाँहरूले छोडनुभएको अमिट चिनो (दुमी भाषाका शब्दहरू) लाई यो शब्दकोशमा लिपिबद्ध गरेका छौं । जसले उहाँहरूको आत्मालाई अबश्य चीर-शान्ति दिनेछ । त्यसरीनै, यो महत्वपूर्ण घडीमा हाम्रा बलमकिमवासी (मृतात्मा बस्ने घर) पुर्खाहरू मानसरी (रैनी पिपी), भिमलसिङ् मुरह, धनरूप सत्म, बीरबहादुर सत्म, लगायत सबै पुर्खा पुर्खेनीलाई सम्भन चाहन्छौं किनकि उहाँहरूले जिउदो छँदा दुमी सन्तान-दरसन्तानलाई एउटा सुगमपथरेखा कोरीदिएर आफ्ना कर्तव्य निर्वाह गरैरै जान्नु भएको छ । जस्लाई आजको

पुस्ता अनि भोलि आउने पुस्ताले सहि आँकलन गरी यसको महत्व र गरिमालाई आत्मसात गर्दै पुर्वजको सपना साकार पार्नेछन् ।

अन्त्यमा, यो शब्दटिपोट कार्यमा संलग्न दुमी भाषी श्रोतव्यक्तिहरू, मातृभाषालाई आत्मैदेखि सम्मान र प्रेम गर्नुहुने सबै क्षेत्रका दुमीवर्ग, शुभचिन्तक अनि आ-आफ्नो स्थानबाट साथ-सहयोग गर्नुहुने सम्पूर्णलाई सम्झदै विशेष-विशेष धन्यवाद ज्ञापन गर्दै नजिकिदै गरेको दशैं तिहार सबैको सुखद रहोस् भन्ने हार्दिक सुभेक्षासहित यस शब्द संकलनको सेरोफेरोबाट ओभ्रेल हुन्छु ।

छुडछुड/छिलछिल ।

दुमी शब्दकोश शब्दसंकलनका श्रोतव्यक्तिहरूको विवरण पेज नं. १०० मा हेर्नुहोला ।

हार्दिक शुभकामना

दुमी किरात राई फन्सीकीमले यही २०६८ साल भाद्र ३१ गते
दुमी-नेपाली-अंग्रेजी शब्दकोश साथै ईसिलिम १४ औं अड्क
शब्दकोश विशेषाङ्कको रूपमा विमोचन गर्न गईरहेकोमा कार्यक्रमको सफलताको कामना
गर्दै विजयादशमी तथा शुभ-दिपावली-२०६८ को उपलक्ष्यमा सम्पूर्ण
ग्राहकवर्गहरूमा हार्दिक मंगलमय शुभकामना ।

स्वादिष्ट परिकारका साथै धराने बंगुरको सेकुवा लागि

सधै सम्झनै पर्ने एक मात्र

हाड सेकुवा कर्नर

धुम्बाराही, काठमाडौं

सम्पर्कको लागि : ९८४९८४३३९९

होम प्याकिङ्को व्यवस्था पनि छ ।

किरात अन्तरवस्तुका सम्बन्धमा

दिन, हप्ता, महिना र वर्ष गर्दा गर्दै समय बित्न कति नै लाग्दो रहेछ र । वि.स. २०४८ साल बैशाख २३ गते, हामी दुमीहरु औपचारिक सल्लाह बमोजिम वाक्सला बजारमा भेला भएका थियौं । सोही भेलाले संयोजक चतुरभक्त राई, उप-संयोजकमा म बलराम राई, सचिव नन्दप्रसाद राई र अन्य सदस्यहरु समेतको कार्य समितिका साथ एक साभ्ना संस्था 'दुमी किरात राई फन्सीकीम', गठन भएको थियो । त्यसको मुख्य जिम्मेवारी भनुड वा मूल उद्देश्य भनेको दुमीहरुको सघन वस्ति कहाँ-कहाँ छ ? भाषा र वंशावली कुन अवस्थामा रहेको छ ? त्यसको खोजी र खवरी गर्नु नै थियो ।

यस भेलामा उपस्थित भएका दुमी वन्धुहरु यस प्रकार थिए । जस्तै मातृभाषी लप्टन भिमलसिं राई, धनरुप राई, मौलिधन राई, जनक राई, आलेख बहादुर राई, चतुरभक्त राई, बलराम राई, नन्द प्रसाद राई, कुमारध्वज राई, नरबहादुर राई, जुक्तबहादुर राई, प्रेम बहादुर राई, तेज बहादुर राई, पञ्च बहादुर राई, रत्नमणी राई आदि । त्यस भेला उपसमितिले केही नियम प्रस्तावहरु पारित गरेको थियो । त्यही पारित प्रस्तावहरु नै काम गर्नेमा आदर्श आधार बनेका थिए । जस अनुसार आ-आफ्नो क्षेत्रमा रहेका भाषा वंशावली टिपन टापन गर्दै लेखिराख्न थालियो । यस फन्सीकीमको केन्द्रीय कार्यालय बाक्सिलामा राख्ने निर्णय गरियो ।

यस फन्सीकीमलाई २०५५ सालमा दर्ता गरी यसको अर्ध वार्षिक रुपले पत्रिका प्रकाशित गर्ने भनी २०५६ मा 'ईसिलिम' दर्ता भयो । त्यस लगतैदेख प्रकाशन शुरु समेत गरियो । २०६७ मा बाह्र वर्षमा १३औं अंक समेत प्रकाशित भएर अब १४औं अंक

प्रकाशित हुने जमकोमा दुमीहरु लागी परेका छन् । अझ खुसीको कुरो त यस वर्षमा दुमीहरु दुमी-नेपाली-अंग्रेजी शब्दकोश तयार भएर 'लोकार्पण' हुन साभ्ना बिहान भैसकेको छ । बाह्र वर्षमा खोला फर्कन्छ, उन्च फुल्छ । बसे अबर हुन्छ, हिँडे पुगिन्छ । समय गतिशील छ, समयले कसैलाई पखदैँन ।

नयाँ चिजहरु खोजी गर्नु वा नयाँप्रति चासो जागनु मानवीय स्वभाव नै हो । तर सवै सन्दर्भमा यो लागू हुन सक्दैन । नयाँ कुराहरुको खोजी गर्दा हाम्रो मौलिक धर्म, संस्कृति, संस्कार आदि कुराहरुलाई हामी कदापी तिलाञ्जली दिन सक्दैनौं । तर विडम्बना भनौं या अरु नै केही हाम्रा किराँत पुर्खाहरुले गरी ल्याएको संस्कार-संस्कृतिलाई चटकै बिसैर नयाँ-नयाँ बनावटी धर्मको नाममा आफ्ना पुर्खाहरुप्रति घात र धोका त दिइरहेका छैनौं ? राम्ररी घोट्लिएर सोचौं ? किराँतहरु किन प्रपन्नाचार्य, आत्मानन्द र ओमनन्दहरु बनेका होलान् ? यसमा के रहस्य छ ? हाम्रो पुर्खाहरुले मानिसको धर्म, संस्कार, संस्कृति, भाषा, खानपान, बस, उठ, बरव्यवहार, ब्रतबन्ध, विवाह, अन्त्येष्टिको चलन-प्रचलन आदि-इत्यादि कुराहरु केही अपबाद बाहेक कसैले सिकाएर सिकेको नभई, पुस्तौ-पुस्तादेख मानिदै र गरिदै आएको पवित्र किराँत सभ्यता हो । किराँत संस्कार-संस्कृति हो । अझ भनौं मानबको शुद्ध-पवित्र इतिहास हो । किराँतको गुन्द्रुक, सिन्की, किनामा, उसिना चामल, मद-मदीरा र मर्चा (किराँत वैज्ञानिक औषधी) हाम्रा पुर्खाहरुका महान् आविस्कारहरु मध्येका एक हुन् ।

यो देशको आदिबासी भूमिपुत्र किराँतहरु नै हुन्। जल-जमीन-जंगल-जाई-जन्तु जनावरको हक अधिकार सुरक्षित गर्ने एक मात्र धर्तीपुत्र किराँतहरु नै हुन्। त्यसैले सम्पूर्ण किरातीहरु आफ्ना हक, अधिकार उपभोगको निमित्त एकताबद्ध भएर लड्नु आजको आवश्यकता हो किनकी अधिकार मागेर होइन, लडेर, खोसेर मात्र पाइन्छ।

किराँत राईहरुमध्येको दुमीभाषी राई मात्र पनि २१ पाछाका छन्। ती सबै पाछाहरुका वंशावलीको नमुना 'ईसिलिम' पत्रिकाको अंक १ देखि अंक १३ मा प्रकाशित भै सकेका छन्। अन्य किराँतहरु सबैको मिलाएर बृहत वंशावली निकाल्नु नितान्त आवश्यक छ। वंशावलीमा छोराछोरी, बुहारी समेतको संकेत र क्रमसङ्ख्या राखेर वंशावली पुरागर्नु अभू धेरै ठुलो काम बाँकि नै छ। पवित्र वाइवलमा यशुखिष्टको ४११ पुस्तामा नाम समावेस छ, हिन्दु ब्रम्हापुत्र सप्तऋषि पुत्रहरुको वंशावली ३०/३२ पुस्ताभन्दा पर जादैन।

तर किराँत वंशावली उतार्दा भन्डै ७०/७५ पुस्ताको वंशावली भेट्न सकिन्छ।

वर्तमान 'दुमी किरात राई फन्सीकीम' जे जसरी जो जसले खटिरहनु भएको, त्यसै अनुसार तपाईंहरु बधाईको पात्र हुनुहुन्छ। अध्यक्ष चतुरभक्त राई जसले शुरुदेखि आजसम्म अविरल रुपले दुमीहरुको घरदैलो गर्नुभयो। भोकै, तिर्खै लागीपनु भयो, आफ्नो दुमीवंशको निमित्त आर्थिक र भौतिक श्रम सबै खर्चनु भयो। त्यस्ता तपाईं दुमीका प्रणेता चतुरभक्त राईलाई दुमी बन्धुहरु हृदयबाटै बधाइ दिन चाहान्छ। त्यस्तै दुमी- नेपाली -अंग्रेजी 'शब्दकोश' को लागि पनि ज-जस्ले लागीपनु भयो, तपाईं सबैलाई एक मुस्ट धन्यवाद र विशेष जिम्मा लिएर अहोरात्र शब्दकोश निर्माण कार्यमा लागी पर्ने तपाईं नेत्रमणि राईलाई पनि दुमीजनले युग-युगसम्म पटककै बिसर्ने छैनन्। बधाई छ, अन्तमा दुमीले दुमीलाई कहिल्यै पनि नभुला।

समाप्त (डिरी !)

यले दोड ५०७१ (वि.स. २०६८, ई.स. २०११)

हार्दिक शुभकामना

दुमी किरात राई फन्सीकीमले यही २०६८ साल भाद्र ३१ गते
दुमी-नेपाली-अंग्रेजी शब्दकोश साथै ईसिलिम १४ औं अङ्क
शब्दकोश विशेषाङ्कको रूपमा विमोचन गर्न गईरहेकोमा कार्यक्रमको सफलताको कामना
गदै विजयादशमी तथा शुभ-दिपावली-२०६८ को उपलक्ष्यमा सम्पूर्ण नेपाली
दाजुभाइ तथा दिदीबहिनीहरुमा हार्दिक मंगलमय शुभकामना ।

ध्रुव भट्टराई

महालक्ष्मी वरदेवी निर्माण व्यवसायी

रानीबारी, काठमाडौं

दुमी भाषा संकलन गर्दाको संभन्ना

बाटोमा भेट्दा होस या कुनै सभा समारोहमा भेट्दा दुःख-सुखको कुरा गर्ने क्रममा थुप्रै दुमीहरूले मलाइ दुमी भाषाको शब्दकोश खै के हुँदैछ ? कहिले आउछ ? भनेर प्रश्न सोधिरहे । त्यो बेला मैले ठ्याक्कै यति नै बेला आउछ भनेर केहि भन्न सकिदैनथे । अन्तत यिनै प्रश्नहरूको जवाफ आफैले खोज्न भनेर मैले जालपा जाने तय गरे । काठमाण्डौका दुमी भाषा शब्दकोश निर्माण समितिका प्रमुख नेत्रमणि दुमीसँगको सल्लाह, सुझाव र उहाँले तैयार गर्नुभएको संकलन गर्नुपर्ने शब्दसहितको ठेली सहित पुरै जालपाको ठेट दुमी भाषा खोजि गरी संकलन गर्ने जिम्मेवारी लिएर म काठमाण्डौबाट जालपातिर हानिएँ ।

नभन्दै २०६७ माघ महिनाको १० गतेको विहान हामी काठमाण्डौबाट यति एयरको जहाजबाट लामिडाँडा हुँदै त्यहि दिन जालपा पुग्यौ । जालपासम्मको यात्राभरि मलाई साथ दिदै थिइन् मेरी जीवनसंगी बबिता राई । हामीले बाटोभरि जालपका पुगेपछि के-के गर्ने र कसरी कामलाई सम्पन्न गर्ने भनेर योजना बनायौ । पहिलेको वर्षहरूभन्दा यो वर्ष घर पुग्न निककै सहज भयो । त्यसको एउटै कारण भनेको लामिडाँडाबाट सिधै जालपासम्म मोटरबाटोको निर्माण हो । सधै घण्टौ लगाएर त्यो लामिडाँडाको नाकै ठोकिने पट्यारलाग्दो ४ देखि ५ घण्टाको उकालो बाटो अब सजिलै मोटर चढेर करिव आधा घण्टामा नै पार गर्न सकिने रहेछ । हामीले पनि त्यसैको मज्जाले फाइदा उठाउँदै साँझ पारेर घर पुग्यौ । पुगेको भोलिपल्ट फन्सीकीम केन्द्रीय सदस्य तथा जालपा उच्च मा.वि.का शिक्षक साथै दाजे बमबहादुर राईसँग भेट्यौ । काठमाण्डौबाट शब्दकोश निर्माणको अन्तिम चरणको कामहरू धमाधम भइरहेको ताजा हालखबर आदनप्रदान गरि त्यहीँ शब्दकोशको लागि जालपाको

ठेट दुमी भाषाको अन्तिम पटक संकलन गर्न आएको र त्यसको लागि यो भन्दा अगाडिको समुहले संकलन गरेको आधारबाट तयार भएको ठेलि पनि उहाँको हातमा थमाइदिदै सहयोग गर्न आग्रह गरे । नभन्दै उहाँले

महेन्द्र दुमीराई
जालपा-४, खोटाङ

मेरो आग्रहलाई सजिलै स्विकारी सहयोग गर्न तयार हुनुभयो । साथै बम दाजेलाल मेरो सम्पूर्ण योजना पनि बताएँ । उतिनैबेला हामी दुई जना मिलेर त्यो योजनालाई सहज तरिकाले कसरी कार्यान्वयन गर्ने भनेर फेरी फाइनल गर्नुभयो । उहाँको पेशा शिक्षण भएकोले हाम्रो काम चाहि बेलुकिको ४ बजे स्कुल बिदापछि मात्र र शनिबार चाहि पुरै समय मिल्नेभयो । मैले उहाँलाई जसरी पनि साथ लिनैपर्ने थियो किनकी उहाँ भाषामा म भन्दा धेरै जान्ने साथसाथै शिक्षकको नाताले गाउँका सबैसँग असाध्यै राम्रो सम्बन्ध र चिनजान थियो । नभन्दै त्यहीअनुसार हामीले योजना बनायौ । हाम्रो योजनाअनुसार पर्सिपल्टबाटै काम शुरु गर्ने भनेर जालपाको दुमी बस्ति भएको सबै वडाका स्कुलको हेडमास्टर र गाउँका अगुवाहरूको नाममा हामी आउने कारण, आइपुग्ने मिति, समय र सहयोग गरिदिन अनुरोधसहितको पत्र तयार गरी विद्यार्थीहरूको हातबाट त्यहिदिन पठाइदियौ । पत्र तयार बनाउनको लागि स्कुलकै कम्प्युटर शिक्षक साथै भाइ एवि राईले ठूलो सहयोग गरे । अब संकलन टोलीमा क-कसलाई राख्ने भनेर निककै लामो छलफल गर्नुभयो र अन्तमा म, बम दाजे, बबिता र हेमन्त राई सहितको ४ जनाको टोली पनि बनायौ ।

अब काम शुरु गर्ने बेला भयो सरसामान मिलाएर Guideline को रुपमा रहेको ठेलि पल्टाएर यसो हेर्नथालेको त म अलमल्ल परे । कुन शब्द कसरी सोध्ने भनेर म खुबै घोत्लिए तैपनि समाधानको उपाय कतैबाट निस्कन सकेन । त्यो बेला मलाई काठमाण्डौमा भाषाविद्हरुसँगको छलफल कम भएको महशुस भयो । हत्तनपत्त गरेर म भन्दा अगाडि नै बाक्सिला क्षेत्रको काम सकेर आउनुभएको तेजमाया राईलाई फोन घुमाए तर फोनको टावर नै नटिप्ने समस्याले उहाँसँग पनि सम्पर्क हुन सकेन । फेरी स्कुलडाँडा नै पुगेर बल्लबल्ल सम्पर्क त गरे तर उहाँबाट पनि त्यस्तो खास आइडिया पाउन सकिन । बम दाजेसँग पनि सरसल्लाह गरे तर उहाँ पनि म जस्तै अलमल्लमा पर्नुभएछ । त्यसपछि जे होला त होला भन्दै काम थाल्ने निधो मनमनै गरे ।

हाम्रो योजना अनुसार सबैभन्दा पहिले वडा नं. ८ सावालुडबाट थाल्ने भनेर शनिबार विदाको दिन पारेर हाम्रो चार जनाको टोली (महेन्द्र, बम बहादुर राई, हेमन्त राई र बबिता राई) जर्कनमा रक्सी, र अन्य सामाग्रीसहित विहने सावालुड जान ओरालो लाग्यौ । त्यहाँ हामी विहानको ७ बजे पुग्ने कार्यक्रम थियो । हामी पुग्दा त्यहाँ त हामी आउने चहलपहलै रहेनछ बरु सबै काममा पो व्यस्त रहेछन् । न त्यहाँ स्कुलको हेडसर न अरु नै भेटिए । बल्ल बल्ल २ घण्टा ढिलो गरी त्यहीँको भलबहादुर राईले भाषा जान्ने पुर्खाहरु मानबहादुर राई, सुकीधन राई, हर्कीशोभा राई लगायतलाई जम्मा गर्ने काम गरीदिनुभयो । हामीले लगेका रक्सीलाई सबैलाई थोरैथोरै बाँडेर हामी आउनको कारण बताई सहयोगको लागि बिन्ति बिसाउँदै काम थाल्यौ । हामी चारजनामध्ये मैले ठेलि हेर्दै दुमी शब्द सोध्ने साथै लेख्ने, बम दाजेले त्यो शब्दलाई गाउँघरकै लयमा ढालेर सोध्ने र लेख्ने, अनि हेमन्त र बबिताले सच्याउने काम गर्दै अगाडी बढ्यौ । किनकी ठेलिभिन्नको

हामीले खोज्ने दुमी शब्दहरु विल्कुलै उहाँहरुको लागि कठिन महशुस हुन्थ्यो र पछि बम दाजेले यो भनेको यसो भनेर उदाहरणसहित भन्दा मात्र ए भन्दै जवाफ दिनुहुन्थ्यो । हामीले बेला-बेलामा कामलाई स्थगित गर्दै हामीसँग भएको रक्सिलाई बाँड्दै गफीन्थ्यौं ताकी काममा पट्यारलाग्दो नहोस भनेर । काम थालेको करिब ५ घण्टा भइसक्यो तर हाम्रो काम सकिएन यो अवस्थामा हामीलाई पनि छटपटि लागिसकेको थियो । बल्ल तल्ल दिउँसोको २ बजेतिर काम सकियो । त्यो बेलासम्म हामी भोकोले हैरानै भइसकेका थियौ । हामीले उहाँहरुको समय र सहयोगप्रति सकेसम्म धन्यवाद दिँदै उहाँहरुबाट विदा भयौं । बम दाजेको बढो माउलीको भाउजुले खाना पकाईकन लिन आउनुभएछ । भोकोले मर्ने बेला नै भइसकेको थियो भात त कति खाइयो भन्ने कुरै थाहा भएन पछि खाइसकेर उकालो लाग्दा मात्र थाहा पाइयो सारै पो खाइएछ । उकालोको बाटैमा पर्ने चउरमा कटारघरे चुचुले दुमीभाषाबाट १०० सम्म गन्न सक्छन् भन्ने थाहा पाइयो । हामी उहाँलाई खोज्दै उहाँको घरसम्म पुग्यौ तर दुर्भाग्यबस उहाँलाई भेट्न सकिएन ।

त्यसै दिन उकालोको बाटैमा पर्ने जालपा वडा नं. ७ दिम्लो पनि सक्ने योजना अनुसार त्यतैतिर हान्थियौ । दिम्लोमा हामी अलि ढिलै पुगिएछ । त्यहा पुर्खाहरु भेला भएर पनि हामी नआएपछि फेरी कामतिर फर्कनुभएछ । फेरी उहाँहरुको भेला हुनलाई हामीले केहिबेर कुर्नुपर्यो । वल्लघर पल्लोघरतिर हल्ला खल्ला गरेर पुर्खाहरु पर्ज बहादुर राई, मौलबहादुर राई, चन्द्र बहादुर राई, मन बहादुर राई बल्लतल्ल भेला हुनुभयो । उहाँहरुले हामीले आउन ढिलाई गरेकोमा दुखेसो र राम्रो कामको थालनी गरेको भन्दै हौसला पनि दिनुभयो । त्यहाँ पनि उहि सावालुड कै जस्तो गरी पुर्खाहरुलाई रक्सी खुवाएर विन्ति बिसाउँदै आइपुग्न ढिलाई भएकोमा जौले हात पारेर माफी माग्दै काम थाल्यौ । सावालुड

र दिम्लोमा करिबकरिब भाषा एउटै किसिमको पायौ । त्यसैले निक्कै छिटो गरि त्यहाँ काम सकेर साँझ भ्रमक्क परेको बेला सहयोगको लागि धन्यवाद दिदै विदा भई हामी उकालो लाग्यौ ।

घर नपुगेसम्म बाटोभरि दिनभरिको कामको समिक्षा गर्नुथ्यौ । वास्तवमै यो काम अत्यन्तै कठिन काम रहेछ । एउटै शब्द धेरै पटक धेरै तरिकाले बताउँदा बल्ल पुर्खाहरुले बुझ्ने अनि एउटै कुरा धेरै पटक लामो समयसम्म सोधिरहदा भर्को मान्ने अप्ठेरोहरु हुदारहेछन् भन्ने सबैलाई लाग्यो ।

भोलिपल्ट विहान उठेर अधिल्लो दिन संकलन गरेको भाषालाई सच्याउने काम गरे । अब चाहीं कामको मेसो बसेको जस्तो भान हुन थालेको थियो म लगायत मेरो टोलीलाई । निश्चय नै हामीले एउटा बाटो बनाइसकेका थियौ । तैपनि ठेलिको अन्तिम पृष्ठको शब्दहरुको बारेमा भने अझै राम्ररी गर्न सकेका थिएनौ । बम दाजेको व्यस्तताले २ दिन कामलाई थाति राखेका थियौ । यहि मौका छोपेर म पनि दितेलतिर लागे ।

हाम्रो योजनाअनुसार हामी १ दिन ढिला गरेर ससर्का पुग्यौ । ससर्का र कादेलको शब्द संकलन एकै ठाउँमा गर्ने योजना थियो । बेलुकी ४ बजेको स्कुल बिदा भएपछि ससर्का पुग्यौ । त्यहाँको हेडसर रमेश राईले अधिल्लै दिन कार्यक्रम तयार गर्नुभएको रहेछ तर हामी पुग्न नसकेकोमा गर्नुसम्म गालि गर्नुभयो । त्यहाँ पनि मैले जौले हात जोडेर माफी माग्नुपर्थ्यो । त्यहाँका भाषा जान्ने पुर्खाहरु रत्नबहादुर राई, इष्टबहादुर राई, चित्रबहादुर राई, बमबहादुर राई, विर्मल राई, भिमबहादुर राई, खुर्जबहादुर राईलाई जुटाएर राति अबेरसम्म काम गर्नुथ्यौ । रात निक्कै बेर भए तर हाम्रो काम सकिएन । पुर्खाहरु पनि भोक अनि निद्राले होला छटपटाइसक्नुभएको थियो र हामी पनि भोकले हैरान भइसकेका थियौ । अन्तत हामी रातिको ११ बजेतिर उतै खाना खाएर बाँकि कामलाई थाति राखेर विदाभई घरतिर लाग्यौ ।

भोलिपल्ट हामी जालपा ९ खरबारी जाने योजना अनुसार हामी जान ठिक्क भएका थियौ तर त्यहाँ कसैको छेवर परेकोले सबैजना त्यतैतिर व्यस्त रहेको कुरा थाहा पाइयो । त्यसपछि त्यो दिनको कामलाई बाँकि राखेर बेलुकी अबेरसम्म टेबलटेनिस खेलेर भ्रमक्क साँझ पारेर घर फर्कियौ ।

भोलिपल्ट शनिबार विदाको दिन भएकोले हामी बिहानको घामले पाइला टेक्न नपाउदै खरबारीको माथिल्लो टोलमा पुग्यौ । मकर दाइले हामी पुगेपछि भाषा जान्ने पुर्खाहरु पदमबहादुर राई, कबिरमाया राई, जगतबहादुर राई, छविमाया राई, श्यामबहादुर राई, दानबहादुर राईलाई जम्मा गरेर सहयोग गर्नुभयो । माथिल्लो टोल खरबारीमा पनि सावालुङ, र दिम्लो कै धेरै कुराहरु दोहोरीयो । त्यसले गर्दा हामीलाई काम गर्न सजिलो भयो । करिब ५ घण्टा लामो बृहत छलफल गर्दै अन्तत काम सक्यौ । हामी पनि निक्कै थाकेका र भोकाएका थियौ । विहानको खानाको लागि तल्लो टोलमा मेरै निनि बसन्त आमाकोमा खाने योजना अनुसार हामी ढिलो गरि पुग्यौ । ढिलो गरिपुगेकोमा निनि कतै हामी नआउने पो हो कि भनेर निक्कै चिन्तित हुनुहुँदोरहेछ । पुसै चाहि घरमा हुनुहुँदोरहेनछ निनिसँग निक्कै बेर दुःख-सुखको कुरा गर्दै खाना खायौ । अब तल्लो टोलकोलागि शिवु पुसैलाई जालपा स्कुल डाडाँमै भेट्ने सल्लाह गरेर निनिसँग विदा मागि उकालो जालपा स्कुलतिर लाग्यौ । शिवु पुसै काठको काम गर्ने मान्छे भएकोले डाडाँमै उहाँको काम थियो । अफसोच उहाँलाई त्यो दिन भेट्न सकेनौ । त्यसपछि दिउँसोको समय पारेर म एकलै गई घरीघरी भेरेर काम गरें । उहाँले निक्कै वर्ष अधि नै दुमी भाषा टिपेर राख्नुभएको भन्ने कुरा पनि उहाँले बताउनुभयो र त्यो मलाई उपलब्ध गराउछु भन्नुभयो । तर निक्कै कोसिस गर्दा पनि पछिल्लो दिनमा उहाँको व्यस्तताले उहाँसँगको भेटको कुराकानी बाहेक उहाँको टिपोटलाई हात पार्न सकिएन ।

अबको पालो जालपा ९ घलेगाउँको थियो । त्यसको लागि म आफैले पुर्खाहरुलाई जुटाउने काम गरे । घलेगाउँ कटकबहादुर राईको घरमा पुर्खाहरुलाई भेला गरि १ बोतल रक्सी राखेर काम शुरु गरियो जहाँ हामीसँग भाषासम्बन्धि पुर्खाहरुमा जसबहादुर राई र कटकबहादुर राई लगायत हुनुहुन्थ्यो । लामै छलफल गरेर रात निकै बितिसक्दा बल्लबल्ल केही मात्रामा बाँकी रहेको कामलाई अर्को दिन सक्ने सहमतिअनुसार बिदा भई राको बालेर घरतिर लाग्यौ ।

कतै-कतै छुटेको बहेक अब बाँकि रह्यो जालपा ४ पुरानो गाउँ । त्यो गाउँ चाहि मेरो आफ्नै गाउँ भएकोले अलि सजिलो हुने पक्कै थियो । पुरानोगाउँमा जम्माजम्मी ४ वटा टोलहरु रहेकोले तल्लो टोलमा गौली नीन, पूर्णबहादुर राई, जागिरमान राई, कालीमाया राई, जगतबहादुर राईलाई म आफै गएर व्यक्तिगत भेटघाटबाट पटक-पटक गरेर छलफल गरेर संकलन गरे । अन्तमा ३ वटै टोलका विशेष भाषा जान्ने पुर्खाहरुमध्ये रुपा लच्छि राई, जनशोभा राई, सानी राई, केशर राईलाई माथिल्लो टोल ईमान फोपोको घरमा भेला गराएर वृहत छलफल गर्नु । त्यस काममा उर्मिला निनीले हामीलाई धेरै सहयोग गर्नुभयो ।

अबचाहीं मैले कुनै गाउँहरुमा छुटेका कुराहरुलाई म आफै समय मिलाएर व्यक्तिगत भेटघाट गरेर सक्ने काम गरे । हिउँदको दिन भएकोले यो बेला कसैको विहे, छेवर, गुन्यूचोलि जस्ता कार्यक्रमहरुले काममा केही ढिलाई बनाइदियो । तैपनि ती कार्यक्रमहरुमा आफू पनि प्रत्यक्ष सहभागि भई आफ्नो सस्कार र संस्कृतिहरुलाई नजिकबाट हेर्ने, बुझ्ने र सिक्ने मौका पनि मिल्यो ।

अन्तिम १ दिन हामीले सबै वडाका भाषासम्बन्धि श्रोत व्यक्तिहरुलाई जालपा उच्च मा.वि. मा एकै ठाउँ भेला गराएर वृहत छलफल र धन्यवाद

दिने कार्यक्रम थियो तर गाउँको कार्यहरुले गर्दा अन्तिम समयमा आएर कार्यक्रम स्थगित गर्नु पर्यो । अफसोच उहाँहरु जो सबै जालपाली दुमीहरुले धेरै सहयोग गर्नुभएकोमा प्रत्यक्ष रूपमा धन्यवाद दिन नसकेपनि मनमनैले धेरैधेरै धन्यवाद दिए । त्यो कार्यक्रम गर्न नसकेकोमा अझै पनि मलाई नमज्जा लागिरहेको छ ।

साँच्चै यो काम सम्पन्न गर्न म लगायत मेरो टोलिको दाँतबाटै पसिना निस्केला जस्तो भयो । म आफै जालपाली भइकन पनि जालपाको सबै गाउँहरुमा पुगेको थिइन, त्यो अवसर पनि मिल्यो । सावालुड जस्तो कहिल्यै नपुगेको गाउँमा पुगे र नभेटेको दुमीहरूसँग भेटेर दुःख-सुखका कुरा गर्ने मौका पनि मिल्यो । यो काम सकेपछि मलाई लाग्यो वास्तवमै जालपामा दुमी बोल्ने दुमीबक्ताहरु साँच्चै थोरै रहेछन् तर पनि उहाँहरूसँग अझै भाषाहरु बचेका रहेछन् मात्र प्रयोगमा चाहि विल्कुलै नआएको पाइयो । यो काम आजभन्दा ५-७ वर्ष अघि नै हामीले गर्न सकेको भए धेरै भाषाहरु बचाउन सक्ने थिएछौं जस्तो लाग्यो । तै पनि जे जति बचेखुचेको छ त्यसलाई बचाउने काम गरेका छौ ।

अन्तमा मेरो यो काममा असाध्यै सहयोग गर्नुहुने मेरो समुहका सदस्यहरु बम बहादुर राई, बबिता राई, र हेमन्त राईलाई आभार व्यक्त गर्न चाहान्छु । यो कामप्रति प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष सहयोग गर्नुहुने सम्पूर्ण जालपाली दुमीहरुप्रति पनि म हार्दिक आभार व्यक्त गर्न चाहान्छु । अन्तत करिब १ महिनाको लामो बसाइपछि हाम्रो टोलीले तैयार गरेको ठेली र चाडै यसलाई शब्दकोशको ठेली बनाएर जालपा फर्कने सबै जालपाली दुमीहरूसँग बाचा गर्दै २०६७ फाल्गुन ६ गते हामी काठमाण्डौ फर्कियो ।

mahenrai@gmail.com

तीज पर्व र किरात महिलाहरु : एक चर्चा

नेपालमा तीज पर्व प्रत्येक वर्ष भाद्र महिनाको शुक्लपक्ष तृतीयामा मनाउने गरेको पाईन्छ। भाद्र शुक्लपक्ष तृतीयालाई हरितालिका तथा तीज पर्व भन्ने चलन रहेको छ। नेपालमा तीज पर्व करिब २५०० वर्ष अघिदेखि मनाईदै आएको भन्ने हिन्दु संस्कृतिविदहरुको भनाई छ ता पनि यसमा संत्यता भने छैन। मुख्यतः तीज पर्वलाई आफूभन्दा योग्य, आफूले मन पराएको, रोजेको पति पाउने र पतिको दीर्घायु होस् भन्ने प्रसंग जोडिएको देखिन्छ। हिन्दु शास्त्र अनुसार परापूर्वकालमा हिमालय पुत्री पार्वतीले महादेवलाई पतिको रुपमा पाउनका खातिर तीज व्रत बसेको भन्ने भनाई छ। उक्त भनाई अनुसार पार्वतीले योग्य पति प्राप्त गर्नका लागि आफू पनि उत्तिकै योग्य बन्नु पर्छ भनेर आफूले कठोर व्रत लिएकी हुन् र उक्त व्रत लिनु भन्दा पहिला एक अञ्जुली पानी पिएर सुरु गरेकी थिइन्। जसलाई पछि गएर दरको रुपमा परिस्कृत गरी दर खाने परम्परा बसेको हो। जुन हिन्दु नारीहरुले तीजको व्रत बस्नु भन्दा अघिल्लो दिन मिठा-मिठा खाद्य परिकारहरु खाने चलन छ। पार्वतीले व्रत बस्ने कममा यति कठोर व्रत बसिन् कि हरियो पात खाई सकेर सुकेको पात खाइसक्दा पनि उनले व्रत बसि नै रहिन् भन्ने भनाई छ। हिन्दु संस्कृतिविदहरुको अनुसार पार्वतीले शिव भगवानलाई पतिको रुपमा प्राप्त गर्न खोज्नु भनेको परामात्मा विलिन हुन खोज्नु हो। किनभने भगवान शिव आदिदेव हुन्। हिन्दु संस्कृतिविद हरुका अनुसार तीजपर्व नेपालको मध्य पहाडी भु-भागमा रहेका ब्रामण, क्षेत्री, दर्जी, कामीले मनाउन्दै आएका छन् भने सामाजिक रुपमा भारतको कुमाउ, गढवालतिर पनि मनाइने प्रचलन रहेको छ।

तीजपर्वको धार्मिक सम्बन्ध :

हिन्दु धर्मावलम्बीहरुका अनुसार नेपालमा ४००० वर्ष अघिदेखि हिन्दु धर्म प्रचलनमा आएको र यसै कममा करिब २५०० वर्ष अघिदेखि तीज पर्वलाई हिन्दु धर्मअनुसार मनाउदै आएको भन्ने भनाई रहेको छ। धार्मिक शास्त्र अनुसार विरामी, अशक्त महिलाहरु वाहेक प्राय सबैले तीजमा व्रत बस्नुपर्ने परम्परा छ। तीजको व्रत हिन्दुनारीहरु दुई प्रकारले बस्न सक्छन्। (क) फलाहार व्रत (ख) निराहार व्रत। फलाहार व्रत भन्नाले फलफूल, पानी दुधजन्य वस्तु, कन्दमुल खाइन्छ भने निराहार भन्नाले पानी समेत नखाइकन बसिने व्रतलाई बुझाउँदछ। हिन्दु समाज पितृ सत्तात्मक समाज भएकोले तीजको व्रत हिन्दुनारीहरु आफ्नो लागि हैन पतिको दिर्घायु जीवनको लागि व्रत बस्ने र व्रतको अन्त्यमा पतीको खुझा धोएर त्यो पानी पिई व्रत तोड्ने परम्परा छ। तीजको व्रत बस्दा हिन्दु नारीहरु रातो बस्त्र, चुरापोते निधारमा सिन्दुरको लामो लर्को लगाएर शिव भगवानको दर्शन गर्न मन्दिर जान्छन्। मल्ल कालमा रत्न मल्लले मुसलमान हरुलाई नेपाल बोलाई व्यापार सुरु गर्न लगाए पछि चुरा पोते सिदुर लगाउने चलन चलेको हो भन्ने केही इतिहासकार र संस्कृतिविदहरुको भनाई रहेको छ। चुरापोते पाईने ठाउँलाई इराकि बजार तथा राकि बजार भनेर चिनिन्छ। यो काठमाण्डौंको इन्द्रचोकमा अवस्थित छ। चुरापोते, सिदुर लगाउने चलन सातौ सताब्दीतिर भएको हो। मुसलमानले भारतमा हिन्दुहरुलाई आक्रमन गरि लखेट्दा हिन्दुहरु भाग्दै नेपाल आइपुगे। त्यस समयमा जुन महिलाहरुले सिन्दुर पोते

शान्ति किराती

लगाएका थिए, उसलाई मुसलमानहरूले आक्रमण नगरेको र सोहि बेला देखि हिन्दु नारीहरूले चुरा, पोते लगाउने र शौभग्यको प्रतिकको रूपमा लिने चलनको विकास भएको हो, भन्ने भनाई पनि रहेको छ। (उक्त समयमा स्वयम्भू र पशुपति मन्दिरमा पनि क्षति भएको थियो। स्वयम्भूलाई पुनः निर्माण गर्न २१ वर्ष लागेको थियो भने पशुपतिको जिर्णोद्धार गर्न ७ वर्ष लागेको थियो।) त्यस्तै भगवाण कृष्ण जन्मेको ११औं दिन न्वारनमा अतिथिहरूलाई भोजन गराउने क्रममा विहान हुदासम्म पनि त्यहाँ उपस्थित सम्पूर्ण महिलाहरूले खान पाएनन् र अब आज खाना नखाने व्रत बस्ने भनेर ती महिलाहरूले व्रत बसेकाले त्यस बेलादेखि तिजको व्रत बस्ने परम्परा रहिरहाएको हो भन्ने धारणा पनि यादाकदा सुन्न पाइन्छ। तीजको पूजामा विशेष गरेर शिव भगवाणलाई मनपर्ने बेलपत्र सरसिउ (पहेलो तोरि) धतुरो, नैवेद्य बस्त्र र फलफूल लगी मन्दिरमा चढाउने परम्परा छ।

तीज पर्व र सामाजिक मान्यता :

हिन्दु संस्कृतिअनुसार बिहे गरेर गएका छोरिचेलीहरूलाई आफ्ना माइतिका दाजु भाइ लिन गएर माइत ल्याउने मिठा-मिठा खान दिने, राम्रा-राम्रा लुगा लाउन दिने, दिदी-बहिनी, आमा-छोरी भेटेर सुखदुखका कुराहरू साटासाट गर्ने वर्षदिनको थकाइ मार्ने, वर्षदिनसम्म भए गरेका भोगेका दुख बेदनाहरू एक अर्कामा पोखाउने भनेर यस दिनलाई दरखाने दिन वा हिन्दु महिलाहरूको विशेष दिन मानिने चलन रहिराएको छ। वर्षदिन सम्म भेटघाट नभएका छोरि-चेलि, दिदी-बहिनी, आमा-छोरि लगायत आफन्तजनहरूसँग भेटेर एक दिन भएपनि हाँस खुशि पेट भरि खान पाउनु, राम्रो लुगा लगाउन पाउनु, आफ्नो जन्म घरमा आई आफूले भोगेका कुराको बेलिविस्तार लाउनु स्वतन्त्र बनि हिँड्न यसको छुट्टै रामाइलो र मज्जा होला। तर हिन्दु धर्म अनुसार यो हिन्दु नारिहरूलाई होच्याउने सामाजिक मान्यताको रूपमा पनि छ। कान्तिपुर दैनिक भाद्र ७, ८, ९ मा प्रकाशित

लेख अनुसार तीज पर्व नेपाल भित्रै सबै जातजातिले मनाउदैनन्। नेवार तथा जनजाति समुदायका महिला लगायत मधेशी मुस्लिम महिलाहरूले पनि तीज मनाउदैनन्। तीज पहाडीया ब्रामण क्षेत्री समुदायका महिलाहरूले मात्रै मनाएको देखिन्छ। यसको अर्थ सामाजिक र सांस्कृतिक रूपले पनि हिन्दु महिलामाथि भेदभाद गरिएको देखिन्छ। त्यसैले तीज र हिन्दु महिलामाथि शोषणको अन्तरसम्बन्ध कहींकहिँ छ भन्ने बुझिन्छ। तीज पर्व अहिले सांस्कृतिक र सामाजिक चाडको रूपमा भन्दा पनि व्यापारिक भएर गइरहेको छ। पैसा हुनेहरूका लागि मोजमस्तीको साधन बनेको छ। राता साडि र गरगहनाको होडवाजी चलेको छ। हिन्दु महिलाहरूको लागि महान चाड दशैं भन्दा तीज महत्वपूर्ण हुन्छ। यस समयमा कपडा गहना किन्ने काम व्यापक हुन्छ। तँ भन्दा म के कम को प्रतिस्पर्धा देखिएको छ। एक दिन माइतिमा आएर खाईने दर महिनौ अघि देखि खान र खुवाउन थालिएको छ। विभिन्न संघ संस्थाहरूका महिलाले तीजको दर खाने नाममा चन्दा उठाउने, महंगा हल र पार्टी प्यालेस बुक गर्ने, भजन किर्तनको रूपमा विभिन्न प्रकारका भड्किला नाचगानलाई प्रथमिकता दिने मिडियामा प्रचार प्रसार तिब्र पार्ने संस्कारको विकास भएको देखिन्छ। व्रत बस्दा गाढो नहोस् भनेर अघिलो दिन वा व्रत बस्नु एक दिन अगाडि दह्रो खानेकुरा खाने निहुमा बढि खर्चिलो बनाएको देखिन्छ।

तीज पर्व र किरात महिलाहरू:

सामान्य रूपमा हेर्दा र अध्ययन गर्दा पनि हिन्दु नारिहरूले गर्ने कृत्याकलाप र किराती महिलाहरूले गर्ने कृत्याकलापमा आकाश र जमिनको फरक देखिन्छ। पहिलो कुरा त किराती महिलाहरूमा कुनै पनि प्रकारको व्रत वा उपासना बस्ने चलन छैन र दोस्रो, किरात राई समुदायको परमपराअनुसार पति हुन चाहनेले नै पत्निको खोज तलास गर्नु पर्ने हुन्छ। लिखित दस्तावेजहरूको

रूपमा नभएता पनि मुखरित कथाहरुबाट सुनिदै र भनिदै आएको छ कि किरात समाज मातृसत्तात्मक समाज हो र जुनसुकै कार्यमा पनि किराती महिलाहरुको अग्रता र अग्रसरता रहेको पाउदछौं । किरात धर्म अनुसार किरात राई समुदायले प्रकृतिको पुजा गर्दछन् । पुजारिको रूपमा महिला पुरुष जसलाई पनि मान्न सकिने चलन छ । तर हिन्दु धर्म अनुसार हिन्दु नारि कोहि पनि पुजारी हुन नपाउने मान्यता रहेको छ । किराती राईहरुको पौराणिक मिथक तथा कथाअनुसार कुनै पनि किराती महिलाले योग्य पति पाउन पतिको सेवा गर्न पतिलाई खुशि पार्नका लागि तपस्या ब्रत बसेको कहिकतै पाइदैन । धर्मको नाममा किरात राई महिलाहरुमाथि कुनै किसिमको पनि भेदभाव रहेको देखिदैन । जुन दृष्टिले हिन्दु नारिहरु धर्मको नाममा प्रयोग भएका छन् त्यस मामलामा विष्कुलै किरात राई महिलाहरु स्वतन्त्र छन् ।

किरात राई समुदाय लगायत किरात दिदी बहिनीहरुले यो बुझ्न जरुरी छ कि हाम्रो पहिचान के हो ? र त्यसलाई कसरी संरक्षण सम्बर्द्धन गर्न सकिन्छ । त्यो महत्वपूर्ण विषय हो । हामी किरात राई महिला भएको नाताले हाम्रो धार्मिक सामाजिक, सांस्कृतिक दायित्वप्रति पनि हामीले ध्यान दिनु पर्दछ । हाम्रो पहिचान भएन भने हामी विष्कुलै आफ्नै मुलुकमा शरणार्थी हुनेछौं । भौलिका सन्ततिले हामीलाई धिक्कार्ने छन् । जुन संसारका विकाशोन्मुख देशका जनताहरुले अहिले भोगिरहेका छन् । आफ्नो पहिचानको निम्ति लडिरहेका छन् । आफ्नै भाषा, धर्म, संस्कृतिको लागि कठोर संघर्ष आफ्नै देशमा गरिरहेका छन् । हाम्रो लागि यो समय अत्यन्तै संभवेदनशील समय हो । अहिलेसम्म हामीसँग हाम्रो भाषा, धर्म, संस्कृति, भूगोल आदि छन् । तर यो समयमा हामी लखेरायौं भने, बाटो कतै अल्मलियौं भने, मोज मस्तीमा मात्र लाग्यौं भने, अरुको संस्कृति प्रति मात्र आकर्षित भयौं भने, हाम्रो अस्तित्व अवस्थ विलिन हुनेछ । यसको मतलब अरुको धर्म संस्कृतिलाई घृणा, ईश्या गर्नु पर्छ भन्ने मान्यता हुदै हैन । अन्य धर्म संस्कृति सँग पनि समन्वय

गर्न समाजको लागि उत्तिकै आवश्यक छ । तर समन्वयको साथसाथै आफ्नो धर्म संस्कृतिलाई पनि उत्तिकै महत्व दिनु पर्दछ । भौलिक हाम्रो सन्ततिलाई मुलुकको हकदार बनाउने कि भिखारी बनाउने हाम्रो अगाडि गम्भिर प्रश्नहरु यत्रतत्र छरिएका छन् । समस्याबाट भाग्ने कि समाधानको उपाय खोज्ने मन्थन गर्न जरुरी छ ।

विभिन्न जातजातिको उपस्थिति भएको देशमा एक धर्मले अर्को धर्मलाई र एउटाको संस्कृतिले अर्को समुदायको संस्कृतिलाई प्रभाव नपार्ने भन्ने छैन । तथापि आफ्नो संस्कृति, धर्म माथि आँच आउने कार्य सकैले पनि गर्नु हुदैन । हामी किरात राई दिदी बहिनीले बभ्नु पर्दछकि तीज आफैमा विभेदित पर्व हो । हिन्दु महिलाहरुलाई हिन्दु पुरुषको वा आफ्नो पतिको दिर्घायुको लागि धार्मिक लगाम लगाई यो पर्व मान्न बाध्य बनाइएको देखिन्छ । अथवा अप्रत्यक्ष रूपमा महिला माथि धार्मिक शोषण गरिएको छ । यो हामीले मात्र भनेका छैनौं जसले जन्मैदेखि तीजको व्रत सम्बन्धि सुन्दै र व्रत बस्दै आउने हिन्दु नारीहरुले पनि यो हिन्दु नारी माथिको धार्मिक सामाजिक अत्यचारको परिस्कृत रूप हो भन्ने गरेका मात्र छैनन् गीतै गाएर पनि प्रष्ट्याएका छन् भने हामी किरात राई महिलाहरु यसमा सहभागिहुने सवालनै उड्दैन । किनभने तीजको व्रत बसेर आफ्नो धर्म संस्कृतिको खिल्ली उडाउदै त छैनौं ? यतातिर हामीले गम्भिर भएर सोचौं मंनन गरौं ।

रातो कपडा सिन्दुर पोते हिन्दु नारीले आफ्नो शौभाग्यको रूपमा लिन्छन तर हामीले के का रूपमा लिएका छौं ? यसको मतलब किरात राई महिलाहरुले आफ्नो पतिलाई मानसम्मान नगरेको ठहरिन्छ त ? यसको उत्तर खोजौं कदापी होइन । किराती दर्शन अनुसार किरात राई महिलाहरु कायरतापूर्वक घर बसिबसि आफ्नो पतिको सुरक्षाको निम्ति भगवानको नामजपि अनावश्यक समय खर्च गर्दैनन् । बरु सहाशी भएर बुद्धिमानि तरिकाले पतिलाई आई परेको समस्याको समाधान खोज्न सघाउने छन ।

हाम्रो अस्तित्व

उत्सव खतचू दुमीराई

दुमी भाषा शब्दकोश प्रकाशित भएको परिप्रेक्ष्यमा सम्पूर्ण दुमीजनको निम्ति हर्ष र उमंगको अवस्था सृजना भएको छ। वर्षौंको तप र साधनापछि यस शब्दकोशरूपी फल प्राप्त गरेर आफ्नो लागि मात्र हैन सम्पूर्ण दुमी वंशजकै निम्ति अहोभाग्य बटुल्नु हुने दुमी भाषा शब्दकोश निर्माण समितिका सबै सदस्यहरुलाई मुरी-मुरी धन्यवाद व्यक्त गर्न चाहन्छु। शब्दकोश प्रकाशन सँगसँगै अब दुमी पाठ्यपुस्तक निर्माणको पनि बाटो खुलेको छ। दुमी विद्यार्थी वर्गले अब दुमी भाषामा अध्ययन गर्न पाउनुपर्छ। वर्षौंसम्म राज्यद्वारा घोषित-अघोषित रूपमा अपहेलना र दमन गरिएको अवस्थामा दुमी लगायत अन्य कैयौं भाषालेप-हुने सँघारमा पुगिसकेका थिए। दुमी रगत नशामा बहे तापनि दुमीभाषा ज्ञानको अभावमा हामी धेरै दुमी दाजुभाइ-दिदीबहिनीहरुले पूर्ण रूपमा दुमी हुनको गौरव गर्न पाएका थिएनौं। यो बडो बिडम्बनाको कुरो थियो। अब समयले कोल्टे फेर्ने मोडमा छ। दुमी भाषाको हराउन लागेको अस्तित्व अब जोगिने भएको छ। दुमी भाषाले अब चैनको सास फेर्ने भएको छ।

हामी आदिम धर्तीपूत्र किरात राईहरु यस भूमिमा गर्वका साथ बाँचेका थियौं, बाँचेका छौं र बाँचिरहने छौं। यो हाम्रो धरतीमा विदेशी धूर्त षड्यन्त्रकारीहरुले आफ्नो धूर्तता र पाखण्डको भरमा यहाँ पटक-पटक आक्रमण गरेका छन्। हाम्रो किरात भूमिको अस्मिता लुट्न खोजेका छन्। हामीबाट हाम्रो अस्तित्व र स्वाभिमान हेर्न चाहेका छन्। हाम्रो धर्म, संस्कृति, भाषा र इतिहास नै हामीबाट अलग्गिएर हामीलाई नेस्तोनाबुद पार्न खोजेका छन् तर पिता पारुहाड र माता सुम्निमाको आशिषले अनि सुप्तुलु र

सुप्तुलुमा रहनु भएका हाम्रा पितृहरुको बलले हामी किरात राईहरु अझ सम्बृद्धशाली बन्दैछौं। हामी नौ लाख किरातीहरु अझ फल्दैछौं र अझ फुल्दैछौं। यो पङ्क्तिकारले २०६८ साल असार २२ गतेको जनआस्थामा पढेको थियो कि पृथ्वीनारायण शाहका सन्तान मासिदै छन् र यसको कारण विगतमा उनीहरुद्वारा गरिएको अन्याय र अत्याचार नै हो। राउटे, कुसुन्डा र चेपाङ जातिको उन्नति भइरहेको बेला शाहवंशको अधोगति हुनु वास्तवमे आश्चर्यको विषय हो। भनिन्छ, पिता पूर्खाले गरेका पाप-पूण्य सन्ततिले भोग्नुपर्छ। सायद यहि भएको पूर्खाले गरेका पाप-पूण्य सन्ततिले भोग्नुपर्छ। सायद यहि भएको हो कि?

हुनसक्छ, हामी किरातीहरु शाह र राणाजीखलक जतिको चतुर र आर्थिक रूपले सम्पन्न नहौला तर ऐतिहासिक पृष्ठभूमि हामी केही कमी छैनौं। डेढ हजार वर्ष नेपाल राज्यमा शासन गर्ने अरु कोही होइन, किरात वंशज नै थिए। पश्चिममा त्रिशुलीदेखि पूर्वमा आसामसम्म शासन गर्ने अरु होइन, किरात वंशज नै थिए। आफ्नो पराक्रम र पुरुषार्थ बाहुबलमा आफ्नो राज्य निर्माण गर्ने अरु होइन, किरात राजा यलम्बर थिए। महाभारत युद्धमा अदम्य साहस देखाउने पनि किराती हाड राजाहरु नै थिए। धार्मिक सहिष्णुता प्रदर्शन गर्दै शरणका मरण गर्नु हुन्न भनने किरात राजाहरु जितेदास्ती र स्थुङ्कोले क्रमशः गौतम बुद्ध र सम्राट अशोकलाई हृदयले

नेपाल राज्यमा स्वागत गरेका थिए । किरातीहरूलाई नाङ्गा र असभ्यको विल्ला भिराउने ब्राम्हणवादी व्यक्तिहरूको आरोप सरासर भलत हो भनेर ठहराउने व्यक्ति जसले आफूलाई शिक्षा-दिक्षा नै दिन नमान्ने षड्यन्त्रकारी कनोनित गुरु द्रोणाचार्यका परमभक्त शिष्य एकलत्य पनि किराती वंशका नै हुन् । सारा सृष्टि सभ्यताको चरणमा प्रवेश नगर्दै दुङ्गाकै तान बुनेर कपडाको निर्माण गर्ने हामी चेलीहरु तोमा खेमा र संस्कार र सभ्यताको जग बसाल्ने माइती खिचिलिपु र उनकी श्रीमती नागेलुम् पनि किरात आदिमा पूर्खा नै हुन् । अरु त अरु हिन्दुहरूको इष्टदेव शिवले पनि पार्वतीसँग रिसाएको बेला धर्तीमा आएर हाम्रै किराती भेष धारण गरेका थिए ।

हाम्रो इतिहासलाई बडो षड्यन्त्रकारी ढङ्गले विभिन्न मोडमा बड्याउन, उल्टाउन र मेटाउन प्रयास गरिएको तर इतिहासमा कहि कतै हामी किराती अझ पनि सुरक्षित छौं । यदि शाह वंश र त्यसको फौजले छलले होइन बल्ल हामी किरातीसँग युद्ध लडेका भए बल्लो, माझ र पल्लो किरात शाहहरूको हातमा कहिल्यै जाने थिएन । आफ्नो अस्तित्व र स्वाभिमान रक्षार्थ बहादुरीकासाथ लड्दा-लड्दा हाम्रा किरात पूर्खाहरूले हतुवागढी, मझुवागढी, डुम्रेगढी, ढालतरवारगढी र गढी डाँडामा आफ्नो रगत बगाएका छन् । उनीहरूको रगतले इतिहास कोरेको छ । उनीहरूको प्राणको आहुति व्यर्थ थिएन, आफ्नो अस्तित्वको लागि थियो तर आजका किरातीहरू आफ्नो इतिहासलाई नकादै टुट्दै र छुट्दै छन् । हाम्रा ती वीर शहिदहरूले आफ्नो धर्म र संस्कृतिको लागि लडाई लडेका थिए तर अहिलेका किरातीहरू कसैको उक्साहटमा लागेर आफ्नो अस्तित्व भुल्दै चुल्हा उखेल्दैछन्, कोही खरानी घस्दैछन् र कोही कथित नन्दहरूको खुट्टामा लम्पसार पर्दैछन् । कोही भने स्वर्ग जाने लासमा अर्थात मनको लड्डु घिउमा

चोबेर खाने सपनामा रातोदिन भजन र कीर्तन गर्दै छन् । यी सबै विकृति हुन् । आफ्नै खुट्टामा बज्जरो ताक्ने मनसाय बाहेक यो अरु केही हुनै सक्तैन । इतिहासको पाना पल्टाउदै नपल्टाउने अनि डक्टरको लालच र स्वर्गको दिवास्वप्न देख्दै आफ्नो स्वाभिमान बेच्नु भनेको सबैभन्दा ठूलो पाखण्ड हो ।

के यलम्बरहाइलाई नेपाल राज्य जित्न कुनै तथा कथित स्वर्गीय मार्गको अनुयाय गर्नु परेको थियो? के साहित्यस्रष्टा लैनसिंह बाइदेलले म राई होइन है भन्दै हिँड्नु परेको थियो? के मान्य नेपाल तारा क्या मान ब. राईले कुनै गिर्जाघरमा गएर घुँडा टेक्नु परेको थियो? के सर्जन डा.शंकर राईलाई आफ्नो धर्म परिवर्तन गर्न आवश्यकता र ? के बलबहादुर राईले आफू किरात राई भएको हुनाले राजनीतक जीवनमा अर्कै जाति बन्न चाहन्छ गर्नुपथ्यो र ? के गोपाल किराँती अर्को जन्ममा अर्कै जाति बन्न चाहन्छन् त ? के MBE कुलबहादुर राई चुल्हा उखेलेर अझ सम्बृद्ध बनने चाहना पाल्न सक्छन् त ? के इन्द्रबहादुर राईले कुनै नन्द गुरुको आशिष लिएर सगरमाथा आरोहण गर्ने प्रथम किराँती बनेका हुन् त? विचार गर्नुपर्ने अवस्था आएको छ ।

पितृ र प्रकृति पुज्ने किरातीले किन पो अन्त टार्नेको घुमाउनु पथ्यो र ? किन पो धर्म परिवर्तन गर्नु पथ्यो र ? हाम्रो धर्मसंस्कृति र भाषा खराब हुँदो हो त यलम्बर हाइले आफ्नो राज्यमा चुल्हा गाइन दिने थिएनन् होला । साकेलाथान र चुङ्गएवुलुहहरु नष्ट गर्ने थिए होला र किरात भाषामा प्रतिबन्ध लगाउने थिए होला । इतिहासमा नै हामी किरात राईहरू उल्लेखित छौं । लिम्बु, सुनुवार र याक्खाको दाजुभाइ तर किरातकै वंशज खम्बु भने पवि राई भने पनि हाम्रो छुट्टै अस्तित्व छ र अहिले आएर राई नै होइन भन्नुको तुक छैन नत्र त यतिथरी हामी राईहरू भाषा कै

आधारमा जात छुट्टिने हौं भने त हामीबीचको विवाह पनि अन्तर्जातीय हुने भयो र जुट्नु पर्ने एक जाति फूटेर टुक्रिदा हराएर बिलाएर जाने कुरा निश्चित छ हामी किरात राई हौं र यो हाम्रो गौरवको विषय हो । आफू किरात राई भएकोमा हामीले कहिल्यै पनि कुनै पनि अवस्थामा हीनताबोध वा पश्चाताप गर्नु आवश्यक छैन । धर्म, संस्कृति र भाषाको मामिलामा हाम्रो पूर्वजले हामीलाई यति वैभव प्रदान गरेका छन् कि हाम्रो शीर कहिल्यै झुक्न आवश्यक छैन । त्यसैले त इन्द्र बहादुर राईले चोमोलुङ्माको शिखरमा पाइला टेकेर आफ्नो मौलिक किरात धर्मअनुसार अदुवा र चोखो चाँड चढाएर सुप्तुलु र सुम्निमा - पारुहाडको मान राखेका हुन् । आफू किरात राई भएर जन्मन पाएको खुशी आफ्नो जीवनको सबैभन्दा विशेष दिनको विशेष क्षणमा व्यक्त गरेका हुन् ।

यसै गरी हामी सबैले आफू किरात राई हुनुमा गर्व गर्नुपर्छ । हो, यो सत्य हो कि हाम्रो इतिहास मेटाउन खोजिएको छ हामीमा ब्राह्मणवादको भारी लाददै एक धर्म एक भाषा को नीत अनुसार हाम्रो धर्म, संस्कृति र भाषा निमिट्यान्न पार्न खोजिएको छ । यो पनि सत्य हो, रीति र संस्कृति मान्ने क्रममा केही त्रुटी भए होला । पिताबाट पुत्रमा हस्तान्तरण हुदाँ वा ठाउँ विशेषमा स्थानान्तरण हुँदा केही रीतिरिवाजमा परिवर्तन आए होला र त्यसको परिणाम पनि गलत आयो होला तर हाम्रो धर्म र संस्कृतिको कुरोको चुरो गलत छैन । विश्वको त्यसै कुनै धर्म छैन जसले हाम्रो मौलिक किरात धर्ममा भन्दा ज्यादा सही जीवन र दर्शनका कुरा हो । हामी भूमिपुत्र हौं र यो भूमिमा हुर्कदा फल्दा- फुल्दा जे जस्तो बाटो तय गर्नु पर्‍यो, त्यो हामीले गर्‍यौं । मेटाएर मेटाउन नसकेको हाम्रो

इतिहास, अब हामी आफ्नै हातले नमेटौं । नष्ट पार्न चाहनेहरुले नष्ट पार्न नसकेको हाम्रो धर्म, हामी नष्ट नपारौं । नाश गर्न खोज्नेले पनि नाश गर्न नसकेको हाम्रो संस्कृति हामी नाश नगरौं । शासक वर्गद्वारा अपहेलित हाम्रो भाषा अब आफैले अपहेलना नगरौं । दबाएर दबन नसकेको हाम्रो अस्तित्व अब हामी सबैले एकजुट भएर जोगाऔं । कदम अगाडि बढाऔं ।

दुमी भाषा शब्दकोश निर्माण र प्रकाशन यसमा अभियानमा हाम्रो निमित्त कोसेढुङ्गा साबित भएको छ । हाम्रो रीति र भाषाको विरुद्धमा षडयन्त्र गर्नेहरुको मूखमा यो एउटा गतिलो जवाफ हो । आफ्नै धर्म र भाषामा हीनबोध महसुस गरी फेसनेबल हुन खोज्ने र अन्यत्रै मुख कालो गर्नेहरुको गालामा कसिलो चङ्कन हो यो । दुमीभाषा शब्दकोश निर्माण गरेर अति लोपन्मुख यस भाषाको जगेर्ना मात्र भएको छैन, इच्छा शक्ति छ भने हाम्रो धर्म र संस्कृतिको पनि उत्थान हुन सक्छ र मेटिन लागेको इतिहासको पाना फेरि पल्टन सक्छ भनेर आशाको दियो जलेको छ । पहिचानको खडेरी परिरहेको अवस्थामा दुमी शब्दकोश प्रकाशनमा आएर हामी सबै दुमीजनले पुनः आफ्नो परिचय प्राप्त गरेका छौं । यस सराहनीय कार्यको लागि यस दुमी शब्दकोश निर्माण कार्यमा प्रत्यक्ष-अप्रत्यक्ष रुपमा जुट्नु भएका सम्पूर्ण महानुभावलाई हृदयबाटै आभार व्यक्त गर्न चाहन्छु । अन्त्यमा आफू हुनुको गर्व गरौं । भाषा, धर्म, संस्कृति र इतिहासको अस्तित्व रहे मात्र स्वयंको पनि अस्तित्व रहन्छ । हामी सबैको साथमा सुम्निमा - पारुहाड र सुप्तुलुको आशिर्वाद छ आफ्नो धर्म र भाषालाई प्रेम गरौं । धर्म, संस्कार जय सुप्तुलु । जय सुम्निमा-पारुहाड । जय किरात । छिलछिल ।

मूचिनी ।

दुमी राईहरूको सफलता

हिरा जेयोङ्ग राई
धनुषा

किरात राईहरू मौलिक संस्कृतिको धर्म हुन् । कुल २८ थरीका राईहरूमा आ-आफ्नो रीतिरिवाज, चालचलन, रहनसहन रहेको छ । साथै यी २८ थरीका राईहरूको आफ्नै मातृभाषा समेत रहेको छ । यिनै मध्येका एक हो दुमी राई ।

दुमी राईहरूले आफ्नो रीतिरिवाज, चालचलन, रहनसहन र मातृभाषा बचाउ तथा प्रवर्द्धन गर्न लागि परेको छ । फलस्वरूप यहाँ भदौ ३१ गते दुमी नेपाली अंग्रेजी विभाषिक शब्दकोश विमोचन तथा बृहत मौलिक सांस्कृतिक कार्यक्रम आयोजना गरेको छ । यो अत्यन्तै महत्वपूर्ण घडि हो जहाँ दुमी राईहरूको लामो समयको कडा मेहनत र परिश्रमले गर्दा आफ्नो मातृभाषाको जर्मण गर्नका लागि सफलता मिलेको हो । दुमी राईबाट सफलता प्राप्त गर्नु भनेको नै सम्पूर्ण किरात राईहरूको सफलता प्राप्त हो । यसले अन्य राईहरूलाई पनि भक्तभक्त्याउने छ र आफ्नो मातृभाषा र संस्कृतिको साथै, ममता र स्नेहलाई सम्झेर सबैले यस्तो महान कार्य गर्नलाई होसला मिल्नेछ । यसैको प्रेरणाले सबै किरातीहरू हातमा हात मिलाएर, साथमा साथ दिएर अगाडि बढ्नेछन् । यतिखेर सबैजना आफ्नो अस्तित्व खोजि पहिचानलाई देखाउनका लागि लागि परेका छन् । यसका लागि पनि थप उर्जा पुग्नेछ ।

अर्को कुरा यो शब्दकोश प्रकाशन प्रलि मेरो द्वारणा यो पनि छ । परिश्रमको फल मीठो हुन्छ । मीठो फल खानलाई यतिखेर दुमी राईहरू सफल भएको महशुस मैले गरेको छु । यो ऐतिहासिक दिन पनि हो । मानिसले जुनसुकै काम तन मन दिएर लागि परेमा सबै कुरा सम्भव हुने यसको ज्वलन्त उदाहरण पनि हो । शब्दकोश निर्माण तथा प्रकाशन त्यति सहज र सरल रूपमा भएको भने अवश्य छैन । यसका लागि सम्पूर्ण दुमी राईहरू, दुमी राईका शुभचिन्तकहरूले आ-आफ्नो ठाउँबाट गर्नु भएको सहयोगको उपलब्धी पनि हो ।

विश्वचय नै यतिको ऐतिहासिक र महत्वपूर्ण कार्य गर्न सफल भएका सम्पूर्ण दुमीहरूले आगामी दिनमा पनि अन्य सफलता हासिल गर्नेछु भन्ने विश्वासका साथ दुमी नेपाली अंग्रेजी विभाषिक शब्दकोश प्रकाशनको यो घडिलाई हृदयदेखि नै सफलताको कामनाका साथ सम्पूर्ण दुमीलाई हार्दिक मंगलमय शुभकामना व्यक्त गर्दछु ।

धन्यवाद !!!

जालपा अनि दुमी राईहरुको अवस्था

पहाडि जिल्ला खोटाङ्गको ७६ वटा गाउँ विकास समिति (गा.वि.स.) मध्येको एक हो जालपा । जालपा गा.वि.स. पूर्वमा खार्मी, पश्चिममा हौचुर, उत्तरमा सप्तेश्वर, माक्पा र दक्षिणमा हौचुर गा.वि.स.को बीच भागमा अवस्थित छ । भौगोलिक दृष्टिकोणबाट पनि यो गा.वि.स. रमणीय तथा सौन्दर्यपूर्ण रहेको छ । यसका साथै जिल्लाकै नुमना गा.वि.स.को रूपमा जालपा रहेको छ ।

जालपा गा.वि.स.मा विभिन्न जातजातिहरु बसोबास गर्दै आईरहेका छन् । मुख्यतया राई, तामाङ्ग, नेवार, क्षेत्रि, दलित र गिरी रहेको छ । यस गा.वि.स.मा बसोबास गर्ने राईहरुमा दुमी, थुलुङ्ग, खालिङ्ग, चाम्लिङ्ग, बाहिङ्ग र कोयी रहेका छन् । कूल ५२९ घरधुरी जालपा गा.वि.स.मा बसोबास गरिरहेका छन् । जसमध्ये राईहरुको घरधुरी संख्या ३२८ रहेको छ भने अन्य तामाङ्ग, नेवार, क्षेत्रि, दलित र गिरी जातीको घरधुरी संख्या २०१ रहेको छ । यसलाई तलका तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

बडा नं	राईहरुको कूल घरधुरी संख्या	दुमी राईको घरधुरी संख्या	अन्य जातजातीको घरधुरी संख्या	कूल घरधुरी संख्या	कैफियत
१	०	०	६७	६७	राई नभएको
२	४	४	८१	८५	
३	५८	१०	२१	७९	
४	५५	३५	४	५९	
५	४५	३८	६	५९	
६	२७	१०	०	२७	
७	३१	१६	०	३१	
८	३६	२०	२०	५६	
९	७२	६०	२	७४	
कूल	३२८	१९३	२०१	५२९	

जालपा गा.वि.स.मा गैर दुमी राईहरु भन्दा दुमी राईहरुको वर्चस्व बढि छ । कूल ३२८ घरधुरी सबै राईहरु मध्ये कूल १९३ घरधुरी दुमी रहेका छन् । कूल राईहरुको औषत लिने हो भने ५८.८४ प्रतिशत दुमी राईहरु बसोबास गरिरहेका छन् भने कूल घरधुरी संख्याको ३६.४८ प्रतिशत दुमी राईहरु बसोबास गरिरहेका छन् । माथिको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको दुमी राईहरुको तथ्यांकमा बसाईसराई गरी बाहिर गएका घरधुरी संख्याको भने गणना गरिएको छैन । लगभग १५ देखि २५ घरधुरीको हाराहारीमा बसाई सरी अन्यत्र ठाउँमा गएका कुरा स्थानीय समुदायले बताएका छन् ।

यस जालपा गा.वि.स.मा आफ्नो दुमी मातृभाषा लोप हुने अवस्थामा रहेको छ । दुमी राईहरुको कूल जनसंख्या लगभग ९६० रहेकोमा कूल १२५ जनाले मात्र दुमी मातृभाषा बोल्न सक्ने पाईएको छ । यसबाट पनि प्रमाण हुन्छ कि दुमी राईहरुको मातृभाषा लोपोन्मुख भाषाको रूपमा रहेको छ । तसर्थ यसलाई बचाव गर्नका लागि पनि हामीले हाम्रो दुमी मातृभाषाको शब्दकोश खोजि खोजि पढ्नु पर्ने आवश्यकता रहेको छ । rai_mdc@yahoo.com

प्यारी बहिनी,

फेस बुकको मेसेज नक्समा तिम्रो इमेलले पखि रहेको रहेछ । फोटो मेसेज खो लिहेदा तिम्रो निश्चल मुहार मेरो

मानसपटलमा टमक उभियो । अनि मेरो नयनहरू तिम्रो सुन्दर अक्षरहरूमा मनको कुरा खोलेर लेखिछौ, औधी खुसी लाग्यो । यो पनि इमान्दारिता हो कि निश्चयता र इमान्दारिताले मानिसको ठोस इतिहास निर्माण गर्छ जुन इतिहासले समाजमा तिम्रो सुन्दर छवि र प्रभावशाली व्यक्तित्व बन्दछ । त्यसले तिम्रीलाई अगाडि बढ्न मद्दत गर्दछ र कहिलेकाहि कसैको अगाडि भुक्त पनि पर्दैन । फोखो धाक, खाको आडम्बर र वैमानिताको घरातालमा कहिले ठोस इतिहास निर्माण हुन सक्दैन । त्यसैले भनिन्छ "फूल नांगई हुन्छ र नै यो प्रिय हुन्छ पनि"

बहिनी, भाग्य र कामको कुरा गरेकी रहेछौ । काम कहिल्यै अरुको हुदैन । काम भनेको पूजा हो र यसलाई भगवानको प्रसादको रूपमा स्वीकार्नु पर्दछ भन्छन् । जसले तिम्रीलाई समाजमा स्थापित गराउदछ । जबसम्म गर्छौ तबसम्म त्यो काम तिम्रो हो र काम कहिले ठूलो सानो पनि हुदैन बरु मन चाहि ठूलो सानो अवश्य नै हुन सक्छ । कामको हिसावले मानिसको व्यक्तित्व नाप्ने गलत दृष्टिकोणले नै हामी नेपालीहरू पछाडि परेका छौ र हो पनि । रहयो भाग्यको कुरो भनिन्छ- मानिसको सबै इच्छा र आकांक्षाहरू पूरा हुने भए यो धर्ती स्वर्गको छातिमा हुने थियो रे । त्यसैले वर्तमानले हामीलाई जे उपलब्ध गराउदछ त्यसैमा रमाउनु पर्दछ । किनकी यो ससार एउटा विशाल रंगशाला हो र हामी त्यहा हुने दौडमा भाग लिने खेलाडि । दौडदा तिम्री अगाडि मात्रै होईन, पछाडि पनि हेर तिम्री भन्दा पछाडि पनि पहिलो हुने, अदम्य साहसका साथ कति खेलाडिहरू दौडी रहेका हुनेछन् । अतः वर्तमानको उपहार स्वीकार, तिम्रीलाई सहजकताको अनुभूति हुनेछ । नीरी । तिम्रीलाई माया गर्ने दाई घोलविर राई, न्यू थ्याम्पसहर, अमेरिका ।

दुमी शब्दकोश निर्माणार्थ

आर्थिक संकलन

माक्या गा.वि.स.-२१६६

क्र.स.	वडा-गाउँ	घर	सङ्ख्या	रकम (रु.)
१	वडा-१, माक्या	२६	२६	५,५७१
२	वडा-२, बाक्नुवा	५	३१	१,१५३
३	वडा-३, बेप्ला	३५	६६	२,८२१
४	वडा-४, जुम्दु	३४	१११	१,९४८
५	वडा-८, लेवा	१४	११४	१,८२५
६	वडा-८, सम्भन्ना	११	१२५	१,७६१
७	वडा-५, इलिस	१४	१३९	२,४६१
८	वडा-३, लामिडाडा	२	१४१	२११
९	वडा-६, नोरुड	५१	१९१	३,६३६
	जम्मा	१९१		२१,३७३-
अनुमानित जनसङ्ख्या				५ × १९१ = ९५५

केपिलासगढीको ऐतिहासिक चिनारी र संरक्षणको निमित्त दुमी किरात राई फन्सीकीमको अभियान प्रारम्भ

चतुरभक्त राई

१. पृष्ठभूमि :

किरातीहरु नेपालका शासकीय जाति थिए भन्ने कुरा इतिहासका ठेलीहरुमा पाइन्छ। यसलाई सिद्ध गर्ने यसकालसम्म भग्नावशेषको रूपमा अद्यावधिक वल्लोकिरात, पल्लोकिरात र माझकिरातमा रहेको विभिन्न नामका गढी, कोट, किल्ला र थुमहरुले प्रमाण दिन्छ। यी गढीहरु पूर्णतः किरातहरुका गढी त हुँदै हुन् तथापि यी गढीहरु किरातीहरुका मात्र होइनन् यो त्यसक्षेत्रमा रहने सबै जातिहरुको गढी हो र अन्ततोगत्वा यो राज्यको नै अमूल्य सम्पत्ति हो। त्यसैले यसको संरक्षण राज्यको दायित्वभित्र पर्दछ। तर राज्य यत्तिखेर संरक्षणभन्दा पनि विनाश गर्नेतिर लागीरहेको छ भनेर कसैले भन्यो भने त्यसलाई आश्चर्य मान्नुपर्ने कारण छैन। यो कुरा सुनाहाड राईको हतुवागढी नेपाली सेनाको कब्जामा हुनु र रणवीरहाडको मझुवागढीमा पनि शसस्त्र प्रहरी सेनाको क्याम्प राख्न बिक्री हुनु दुःखलाग्दो परिस्थिति जन्मएको छ। इतिहासको स्रोतको रूपमा रहेको यस्ता गढी, किल्लाहरु संरक्षण र उत्खनन् गर्नसके भोलीको पुस्तालाई राष्ट्रिय इतिहास लेखन तथा निर्माणमा यसले एउटा महत्वपूर्ण इटा थप गर्नसक्ने कुरामा दुईमत रहन्न। यसै सिलसिलामा खोटाङ दित्तेलको सप्तेश्वर-बाक्सिलाको सीमामा रहेको सामरिक दृष्टिले अति महत्वपूर्ण रहेको केपिलासगढीको अवस्था आज बेवारिसे अवस्थामा रहेको छ र यसलाई राज्यले हस्तक्षेप गर्न सक्ने टङ्कारो अवस्था बन्दै गएकोले यसको संरक्षणको अभियानमा दुमीकिरात राईहरुको छरता संस्था दुमी किरात राई

फन्सीकीम उत्रिएको छ। यस्तो साभ्ना अभियानमा साथ सहयोग दिन सम्पूर्ण संघ, संस्था, व्यक्ति व्यक्तित्व तथा जात, जातिहरूसँग हामी हार्दिक-हार्दिक अनुरोध गर्दछौं।

२. केपिलासगढी : संक्षिप्त परिचय :

खोटाङ जिल्लास्थित सप्तेश्वर र बाक्सिला गाबिसको सिमामा रहेको ६,०८६ फिट उचाईमा रहेको एक प्राचीन किरात शासकीय किल्लाको नाम नै केपिलासगढी हो। यसलाई स्थानीय चलनचल्तीमा गढीडाँडा पनि भनिन्छ। गढीको अर्थ प्राचीन राज्य व्यवस्थामा सुरक्षाको बन्दोबस्त मिलाउने ठाउँ वा गौडो, सेना वा हातहतियार तैनाथ गरिएको ठाउँ, दुर्ग वा किल्ला भनेर बुझिन्छ। पहाडे बन्दुकको 'केप' राख्ने छुची जस्तो देखिने भौगोलिक आकारमा रहेको उक्त डाँडाको नामलाई किरात शासकहरुले केपिलासगढी भनेर नामाकरण गरेको पाइन्छ। यसको मुदुमी नाम 'पिपिरी पिरिरीचो' भनेर धामीहरुले बखान्ने गरेको पाइन्छ। यसको अर्थ घाम भुःत्कनेडाडाँ भन्ने बुझिन्छ। मैयुडाँडामा बिहानको घामले पाइला टेकेपछि सिधै केपिलासगढीमा घामको झुल्को आइपुग्ने भएकाले पनि पुर्खाहरुले यसडाँडाका नाम 'पिपिरी पिरिरीचो' भनेर राखेहोलान भन्ने अनुमान गर्न सकिन्छ। यसै डाँडामा किरात पुर्खाहरुले पछिल्लो समयमा शासकीय किल्ला खडा गरेर त्यहीबाट शासन गर्न थालेबाट नै केपिलासगढी हुन गएको बिबरण पुर्खाहरुले बताउँदै आएको पाइन्छ। तत्कालीन शासकहरु आफूलाई सुरक्षित राख्न मात्र होइन यस्तै गढीबाट रैतिहरुको

सुरक्षार्गर्न पनि गढीहरु निर्माण गर्ने प्रचलन रहेको पाइन्छ । यो संसारभरीकै शासकहरुको प्रचलन हो । फ्रान्सको बेजोंसों शहरमा रहेको नेपोलियन सोह्रौंको किल्ला वा गढीदेखि नेपालका प्राय सबै गढीहरुको भौगोलिक तथा आन्तरिक संरचना लगभग उस्ताउस्तै रहेको छ । एउटा अग्लो डाँडाको टुप्पामा एकापट्टिको पाटो जो शत्रुले पनि पारगरेर आउन नसक्ने अत्यन्त भिर पहरायुक्त जमिन र बाँकी तीनतर्फबाट मानव निर्मित खाडीहरु बनाई शत्रुलाई आउन जान असजिलो पारिएको पाइन्छ । मकवानपुरगढी, मझुवागढी, मौरेगढी, डुम्रेगढी, हौचुरगढी र केपिलासगढीको आन्तरिक संरचनाहरु प्रायः एकैखालको रहेको पाइन्छ । यसैकारणले पृथ्वीनारायण शाहको फौजलाई किरातगढीका शासकहरुलाई समाप्त पार्न प्राविधिक दृष्टिले कठिन भएन । खोटाङ जिल्लास्थित मौजूदा गढीहरु - मझुवागढी, मौरेगढी, डुम्रेगढी, हौचुरगढी र ढालतरवारगढीभन्दा अलि फरक विशेषतामा केपिलासगढी रहेको छ भन्ने लाग्छ । यस गढीका पछिल्ला शासक तथा राजा निगुहाङ र उनका अनन्य सहायक रोकोवासी रहेको पुर्खाहरुको भनाई रहेको छ । दुमी किरात राईहरुको विभिन्न पाछागत वंशावलीहरुमा १६ जना पुर्खाहरुको नामको पछि 'हाङ' वा 'हँ' शब्द जोडिएकाले ती नै हाङहरुमध्यकाले यहाँ शासन गरेको बुझिन्छ । ति पुर्खाहरुमा सत्म र मुरहको पुर्खाहरुमा ननहाङ र निगुहाङ, लुप्पो वंशमा बोरीहाङ, रिलुहाङ, मेयुहाङ, खाप्रिहाँ, कुदुमहाङ, माप्राहाङ, वातिमहाङ, माखाहाङ रत्कु, हदी र रङ्कासुका पुर्खाहरुमा छङ्छहाङ, खुवाहाङ, दुतिमहाङ, सरचुका पुर्खाहरुमा कुकुरीहाङ, कोरेनाहाङ (उडुवा राजा), हरसीका पुर्खा राजुहाँ आदिको नाम पछाडि हाङ वा हँ जोडिएको पाइन्छ । 'हाङ' र 'हँ' शब्दले राजा भन्ने अर्थलाई संबोधन गर्दछ । नामको पछाडि 'हाङ' वा 'हँ' नजोडिए पनि हमरूचु र खबचुका पुर्खाहरुमा रोकोवासी

वा रगुवासीलाई पनि तत्काल शासककै दर्जामा लिने गरेको पुर्खाहरु बताउँछन् । त्यसरी नै छाचुङ पाछामा दाम्चें र रातुङको नाम विशेषरूपमा लिई उनी तापखोला वारीपारी आफ्नो खुवामा दुमीक्षेत्रवासीहरुलाई ठूलो दवावगरी बसेको मिथकहरु सुन्नमा पाइन्छ । मौखिक इतिहासकै भरमा किरात राजा तथा शासकहरुको अध्ययन गर्न पर्ने भएकाले केपिलासगढीउपर शासकहरुको काल गणना गर्ने आधार केही पनि छैन । तथापि तत्काल आपुआपुङ्गी (आफुआफुङ्गे) राजा वा गणप्रमुख भई बस्ने प्रथाले केपिलासगढी उपर माथि भनिएका स्थानीय राजाहरुको गढी तथा किल्ला थियो भन्ने चाहीं अहिले रहेको भग्नावशेषका भौतिक संरचनाहरुले पनि जनाउँछ । यो गढी ऐतिहासिक कालमा किरातहरुको गढी हो । त्यसमा पनि विशेषगरी दुमी किरात राईहरुको गढी हो । यस गढीलाई दुमी किरात राई बाहेक अन्य किरात वंशीहरुले आजसम्म दाबी नगरिएको हुनाले पनि दुमी किरात राईहरुकै शासकीय गढी हो भन्ने पनि श्वत देखिन आउँछ ।

३. केपिलासगढी कतिवर्ष पुरानो गढी हो ?

यो गढी कति पुरानो भन्ने केही दस्तावेजहरु छैनन् । किरातको इतिहासतर्फ कलम चलाउने इमानसिंह चेमजोङले पनि चौदण्डी र डुम्रेगढीसम्म मात्र लेख्न भ्याए तर बाँकी एक दर्जन गढीका इतिहास पहिलाउन भ्याएनन् । अहिले इतिहास लेख्ने नयाँ हस्तीहरु जन्मन सकेका छैनन्, केही गरौं न त भन्नेहरुलाई पनि प्रमाण नभएकाले कलम चलाउन सक्ने ठाउँ छैन । इतिहासमा एक पुस्तालाई २५ देखि ३० वर्षसम्म कालगणना गरिने ऐतिहासिक प्रचलन रहेको छ । यस हिसाबले दुमी किरात राईहरुमा लगभग १६ जना शासकहरुको २५ वर्षको आधारले जम्मा काल गणनागर्दा लगभग ४०० वर्ष निस्कन आउँछ । तसर्थ केपिलासगढी चिनागढीको इतिहास पृथ्वीनारायण शाहको आक्रमणभन्दा लगभग ४०० वर्ष अगाडिको

हो भन्ने लाग्छ । अत पृथ्वीनारायण शाहले गढीलाई आक्रमण गर्दाको समय वि सं १८२८-४००=१४२८ तिरबाट किरातीहरूले केपिलासगढी चिनागढी किल्ला बनाई बसेको बोध हुन्छ । प्रस्तुत हिसाव केवल एक अनुमानित विवरण मात्र हो । यसको यथेष्ट अनुसन्धान इतिहास विज्ञहरूले नगरी यसैभन्नु सकिने अवस्था छैन ।

४. केपिलासगढी विजयपूर्व गरिएका युद्धहरू :-

केपिलासगढीउपर पृथ्वीनारायण शाहको फौज एकैपटक काठमाडौँबाट आक्रमण गर्न गएको होइन । यसको लामो सिङ्खला रहेको छ । जब पृथ्वीनारायण शाह काठमाडौँ उपत्यकाका तीनवटै नेवार राज्यलाई गोर्खा राज्यमा बिलय गर्न सफल भए तब उनको सपना पूर्वी किरात प्रदेशतिर आक्रमण गर्न तानियो । पूर्वका किरात राज्य तत्काल शक्तिशाली भए पनि खम्बुवान र लिम्बुवान लगायत विभिन्न साना आफूपुङ्गी राजाहरूमा विभाजित थियो । खम्बुवान राज्यमा चौदण्डीमा कर्णसेन, पामाखाममा वालिङहाड, उलिङहाड, अटल राई, रावाङ्ग्रेमा चत्मे राई^१ शासन गर्दथे । यसरी नै हतुवागढीमा सुनाहाड, मभुवागढीमा वाबुखम, ठूमह, रणवीरहाड, केपिलासगढीमा ननहँ, निगुहाड जस्ता राजा तथा शासकहरूले शासन गर्दथे । अन्य ओखलढुङ्गामा चेनमगढी, बोनमगढी, चिसङ्कुगढी, तलुवागढी सोलुको मुकलीगढी लगायत विभिन्न किरात गढीहरूमा विभाजित थियो । राजा र सरदारहरू बीच मेल थिएन । कहिले राजाले र कहिले सरदारले एक अर्कामा दखल गरिरहन्थे । खम्बुवान राज्यमा कर्णसेन नाममात्रको राजाको रूपमा थिए र चौदण्डीबाट शासन गर्थे । उनमा पहाडतर्फको शासकीय इलाकाहरू सुरक्षा गर्नमा कुनै दिलचस्पी थिएन र केवल

तराईभावरक्षेत्रको किल्ला सुरक्षा गर्न मात्र लागीपरेका थिए । त्यसैले हरेक गढी किल्लाहरूमा किरात सरदारहरू आफै राजा भएर बसेका थिए । किरात राजा कर्णसेनमा देशभक्तिभाव रहेको पाइदैन । तसर्थ गोर्खालीसेना चौदण्डी राज्यमा प्रवेश गर्न अगाडि नै कर्णसेन भागेर बिजयपुर राज्यमा शरण लिन पुगीसकेका थिए । इतिहासकारहरूले उनलाई न घरको न बनको साँडे थिए^२ भनेका छन् । उनका पूर्व वंशलाई पाल्पा, मकवानपुरदेखि नै हिन्दुपुरोहितहरूले हिन्दुधर्मी बनाईसकेकाले उनी पनि हिन्दु भईसकेको कुरा उनका चौदण्डी राज्यमा राजपुरोहितका रूपमा रहेका खार्पाका घनाङ्ग बाहुन हरिनन्दन पोखेलको चर्तिकलाबाट थाहा लाग्छ । हरिनन्दन पोखेल नूनको सोभो गर्नको सट्टा आफ्नै चौदण्डी राज्यको राजा र किरात मन्त्रीहरूसँग भित्रभित्रै शत्रुता सार्न थालेका थिए । यसको प्रष्ट कारण इतिहासमा उल्लेख छैन तर पनि किरात राजा र मन्त्रीहरूको दबदबा नै हो भन्ने अनुमान गर्न सकिन्छ । त्यसैले हरिनन्दन र चौदण्डीका कर्मचारी प्रमुख स्वरूप कार्की ई. सं. १७६९ तदअनुरू वि. सं १८२५ मा नुवाकोट दरवारमा गई पृथ्वीनारायण शाह समक्ष आश्रय लिएका थिए ।^३ हरिनन्द पोखेल देखावटी रूपमा राजपुरोहितको काम गर्थे तर भित्रभित्रै आफ्नै राज्यको विरुद्ध षडयन्त्र गर्थे । उनले माभकिरात चौदण्डीको माटोको डल्ला लगेर नुवाकोट दरवारमा पृथ्वीनारायण शाहलाई चढाउँदै यो "माटोमाथि राज्य गर्न मौसूफ योग्य होइबक्सन्छ, यथासंभव धनले समेत सहायता गर्छु" भनेर भित्रभित्रै किरात राज्यमाथि आक्रमण गर्न हौसाउने काम गरेका थिए । उक्त माटोको डल्लालाई माभकिरातकी राज्यलक्ष्मी म कहाँआइन भनी पृथ्वीनारायण शाहले आफ्नी बडामहारानीलाई

^१ श्री बहादुर सुब्बा (तामिलिङ), सूर्यवंशी किरातेश्वर बशावली, श्री अशोककुमार नेम्बाङ, २०६० पृ. ३१

^२ इमानसिंह चेमजोङ, किरातकालीन विजयपुरको संक्षिप्त इतिहास, किरात याक्थुङ चुमलुङ, २०५९, पृ. ७७

^३ मेचीदेखि महाकालीसम्म, श्री ५ को सरकार, पृ. ६६९

पूजागर्न अराइन । ४ आफ्नै पुरोहितले एउटा राज्य सञ्चालनको लागि चाहिने सबै गोग्य कुराहरु लगेर पृथ्वीनारायण शाहलाई सुनाई षडयन्त्रको तानाबाना बनाउन सघाएका थिए । माटो पुऱ्याएको बदलामा पृथ्वीनारायण शाहले "हाम्रो खानपानमा बस तिमीलाई हामी पछि स्याहाछौं, किरातका किपटबाट बिर्ता मिलाउँछौं " भन्ने आश्वासन दिएपछि उनी भन दरोगरी किरातीहरुको विरूद्ध लागेको पाइन्छ । पृथ्वीनारायण शाहले पृथ्वीनारायण शाहले पूर्वका कुरा हनिनन्द पोखेलबाट थाहा लागेपछि परिस्थिति बुझ्न बाङ्ग्य बस्नेतलाई पठाई सम्पूर्ण कुराहरु बुझे । यी सबै कुराहरुले गर्दा पूर्वका किरात राज्यको वारेमा पृथ्वीनारायण शाह अनभिज्ञ रहेनन् । केवल समय मात्र पखेर बसेका थिए । तसर्थ उनले पूर्व विजय गर्न सरदार रामकृष्ण कुँवर, बखिस अभिमानसिंह बस्नेत, पारथ भण्डारीको नेतृत्वमा एक-एक कम्पनी फौजसहित पूर्वतिर खटाई पठाए ।

४. १. धुलीखेल किरातछाप चौकोट माथिको आक्रमण :

पृथ्वीनारायण शाहले पूर्वतिरको नौलाख किरात राज्यउपर आक्रमण गर्नको लागि सबभन्दा पहिला धुलीखेल अन्तर्गत रहेको किल्ला किरातीछाप तथा चौकोटमा राज्यगरी बसेका राजा महेन्द्रसिंह राई र उनका मन्त्री नमसिंह राईको किल्लालाई तोड्न सक्नुपर्थ्यो । तत्काल महेन्द्रसिंह राई धुलीखेलमा बलियो किल्ला बनाई बसेकाले सितिमित किरातीछापलाई भत्काउन सक्ने स्थिति थिएन । युद्धको नियम बमोजिम बिजय गर्न नसक्ने रहेकाले गोर्खाली फौजले साम, दाम, दण्ड, भेदको नीत अपनायो । तसर्थ युद्धको बेनियमपूर्वक चौकोटको किराती गाउँमा वि सं १८२५ चैत्र २१ गते आधारतमा हमला गर्‍यो ।^५ किरातीहरु जमेर पहरादिई

बसेकाले त्यसयुद्धमा गोर्खालीतर्फका १३१ जना सिपाहीहरु मारिए । यसले गर्दा गोर्खाली सेनाहरु हरेश खान थालीसकेका थिए । लगातार १५ दिनसम्म युद्ध भईरह्यो । महेन्द्रसिंहले पूर्वतिरका राज्यहरुबाट सहयोगका आशा गरेका थिए तर कसैबाट पनि सहयोग प्राप्त भएन । यत्तिकैमा पुन : १८२५ को जेठ ६ गते रातको १२ बजे गोर्खाली सेनाले चौकोटमाथि हमला भयो । अँध्यारो रातमा हमला भएकाले महेन्द्रसिंह राईले शत्रुसेनाहरुलाई ठम्याउन नसक्दा उनी शत्रुको घेरामा परे । यत्तिकैमा एकजना गोर्खाली सिपाहीले पछाडिबाट भालाले हानेपछि उनी लर्खरिन लागेको बेला अर्को सिपाहीले तरवारले हान्दा उनको जिउ दुईटुक्रा भयो र उनी सदाका लागि अस्ताए । राजाको यस्तो विभत्स हत्य भएको थाहा पाई मन्त्री नमसिंह राई शत्रुमाथि जाइलाग्दा उनलाई पनि गोर्खाली सेनाले खुँडा प्रयोगगरी दाहिने पाता नै फारीदिए । राजा र मन्त्री नै त्यो हालतमा पुगेपछि अन्य किराती सिपाहीहरु त्यहाँबाट भागे । गाउँमा युद्गर्ने कोही किराती पनि नभएपछि गाउँभरी आगो लगाई सबै भष्म पारीदिए । मन्त्री नमसिंहको होश विहान रिमरिममा मात्र खुल्यो । उठेर हेर्दा राजा महेन्द्रसिंहको शरिर दुईटुक्रा भएको देखे । छेउछाउ दुश्मन र आफ्नै सिपाहीहरुको लाश मात्र देखे । त्यसपछि उनी पनि भागेर प्यूठान पुगे । भनिन्छ- चौकोटको युद्धमा महेन्द्रसिंहको मृत्यु भएपनि ३३२ जनागोर्खाली सेनाहरुले ज्यान गुमाउन पुगे ।^६ यस युद्धबाट गोर्खाली सेनालाई किरातछाप तथा चौकोट ध्वस्त भई पूर्वको बाटो खुल्यो ।

४. २. चौदण्डी आक्रमणको लागि गतिविधि :

गोर्खाली सेनाहरुको मुख्य आक्रमणको तारो चौदण्डी भएकाले धुलीखेल, किरातछाप कब्जापश्चात

४. ज्ञानमणि नेपाल, "माभकिरातको संक्षिप्त सिंहावलोकन" भोजपुर : भोजपुरे सेवा समाज) पृ . १२

५. पूर्वोक्त पादटिप्पणी नं २. पृ. ८३

६. ऐजन् पृ ८४

उनीहरु वल्लकिरात, माभकिराततिर हानिए । चौदण्डीपुगन अगावै बाटामा पर्ने वल्लकिरातस्थित बोनमगढी, चैनमगढी, चिसंकुगढी, तलुवागढी र माभकिरातस्थित मभुवागढी, डुम्रेगढी, कोतगढी हलेसी, मौरेगढी, केपिलासगढी, ढालतरवार किल्लालाई ध्वस्त बनाउनु थियो । पूर्वतिरको बाटाघाटो वारे गोर्खालीसेनालाई जानपहिचान नभएको हुनाले सो सबै चिन्हाउने काम हरिनन्द पोखेल उपाध्याय र त्रिलोचन पोखेल उपाध्यायले सहयोग गरे ।⁷ उनिहरुले गोर्खाली सेना सुनकोशी घाटबाट तार्नको लागि पहिले नै डुङ्गा तयार गरीराखेका थिए । त्यही डुङ्गामार्फत गोरखाली सेनाले २५ अगस्त १७७२ तदअनुरूप वि. सं १८२५ श्रावणमा मा दुधकोशी, सुनकोशीको दोभानबाट सबै गोर्खाली सेनाहरु तार्न सफल भए । सुनकोशी घाटमा आएपछि गोरखाली सेनाहरु दुई भागमा बाँडिएको देखिन्छ । चौदण्डीको भौगोलिक आकार दुई भागमा खण्डित भई सुनकोशी नदीको दक्षिण चौदण्डी हुदै तराईसम्म पुगेको भाग र उत्तरतिर पहाडी किरात इलाका भएकोले यसलाई पनि दुधकोशी सुनकोशी नदीले नै छेकेको हुँदा गोरखाली सेना दुई भागमा विभाजित भई रामकृष्ण कुँवर र अमरसिंह थापाको नेतृत्वमा जाने दलहरू वल्लकिरात र माभकिरातको पहाडी राज्यहरू सरगर्न अगाडि बढ्यो र अभिमानसिंह बस्नेत र पारथ भण्डारीको नेतृत्वमा जाने सेनाहरूले चौदण्डी दखल गर्ने योजना गरी⁸ उता लागे ।

४.३. माभकिरातका गढीहरूउपर आक्रमण :

सरदार रामकृष्ण कुँवर र अमरसिंह थापातर्फका दलले बोनमगढी, चैनमगढी, चिसंकुगढी सरगर्दै दुधकोशी तरेर डुम्रेगढी हान्न अगाडि बढ्यो । माभकिरातमा केपिलासगढी, चिनागढी, ढालतरवारगढी, हौँचुरगढी, मौरेगढी, मभुवागढी, हलेसीकोटगढी,

रूपाकोट, हतुवागढी जस्ता गढीहरु केही नाम चलेका र नाम नचलेका अपरिचित गढीहरु रहेका थिए । यी सबै गढीहरुमा किरात शासकहरु आफूआफूङ्गे राजा भएको र एक अर्कामा अन्तरसम्बन्धसमेत नभएको बुझिन्छ । त्यसैले यी गढीहरु बिजय गर्न गोरखाली सेनालाई कुनै कठिनाई परेन ।

४.३. १. रावाकोटगढी तथा डुम्रेगढी उपर आक्रमण

तत्काल दुधकोशी तरेर डुम्रेकोटउपर आक्रमण गर्नु पर्ने भएकाले घाटको बाटो पनि हरिनन्द पोखेल र त्रिलोचन पोखेलले नै चिन्हाए । डुम्रेगढीमा चात्मे राईले बलियो शासकीय केन्द्र खडागरी बसेकाले उनका सिपाहीहरुले घाट तर्न नदेलान भनी हिन्दुस्तानबाट हरिनन्दनकै सहयोगमा भिकाईएका फलामे बन्दुकहरुलाई सेतो कपडामा बेरी लाशजस्तो बनाएर डुङ्गाबाट दुधकोशी तार्न सफल भए । गोर्खाली सेनाले वि. सं १८२५ श्रावणमा नै दुधकोशीबाट सबै गोर्खाली सेनाहरु तार्न सफल भए । केही ठाउँमा जङ्गलका लहरा लुहुरी बाटेर सागु थापी त्यसैको भरमा गोर्खाली सिपाहीहरु तरेको कुरा पनि माभकिरातमा सुन्नमा पाइन्छ । दुधकोशी तर्ने बित्तिकै गाखौली सेनाले डुम्रेगढी (डुम्रेकोट) मा सरदार अमरसिंह थापा र रामकृष्ण कुँवरकै नेतृत्वमा आएको गोर्खाफौजले आक्रमणगरी चात्मे राईको किल्लाउपर दखलगर्‍यो । डुम्रेगढीमा दुइटा किल्लाहरु रहेका थिए । एउटा कोटगाउँको रावाकोतगढी र अर्को डुम्रेगढी । यी दुवै किल्लाहरु गोर्खाली सेनाहरुले कब्जागर्न सफल भए । हाल कोटगाउँको रावाकोतगढी बेवारिसे अवस्थामा रहेको छ । कोतका डुङ्गा र पानीखाने इनारका पुराना इटाहरु लथालिङ्ग अवस्थामा रहेका छन भने डुम्रेको गढीपनि आजकल त्यहाँ देवीभगवतीको पूजागर्ने थलो बनाइएकाले किरातगढी नै हो भनेर चिनिने कुनै नाम

7. पूर्वोक्त पादटिप्पणी नं ३. पृ. ७७०

8. पूर्वोक्त, पादटिप्पणी नं ४. पृ. १२

निशान उपलब्ध छैन । केवल मौखिक इतिहास मात्र छ । स्थानीयवासीहरुको भनाइमा गढीको छेवैमा एउटा तामाङ बस्ती थियो । तिनीहरु रावाकोत गढीकै किराती शासकहरुका हरूवा चरूवाको रूपमा रहेको बुझिन्छ । तर उनीहरु गढीको समाप्तीसँगै पलायन भएको बुझिन्छ । गढीको छेउछाउमा तामाङ र घर्तीको चिहानहरु भएको बुझिएकाले पनि त्यहाँ ती जाति थिए भन्न सकिन्छ । त्यस्तै उक्त तामाङ बस्तीकै नजिकमा एउटा पोखरी पनि थियो भन्ने कुरा स्थानीय बृद्धहरु बताउँदछन् । उक्त पोखरी पनि अहिले सुकिसकेको देखिन्छ । तर पोखरी रहेको गहिरो ठाउँलाई अहिले पनि सजिलै ठम्प्याउन सकिन्छ ।

४.३.२. केपिलासगढी उपर आक्रमण :

डुम्रेगढी आक्रमण सफलतापूर्वक सम्पन्न गरेपछि हरिनन्दको सहयोगमा पुनः गोर्खाली सेना केपिलासगढी आक्रमण गर्न अगाडि बढ्यो । डुम्रेगढी र केपिलासगढी लगभग ६ कोशको फरकमा पर्दछ । बीचमा रावाखोला पर्दछ । त्यहीबाटो हुँदै गोर्खालीसेना रावाखोला तापखोलाको फेदी हुँदै द्वारगौडा आइपुग्यो । हाल द्वारगौडालाई नाम अपभ्रंश भई दारेगौडा भनिन्छ । सेना त्यही आएर रोकिनु पर्‍यो । केपिलासगढीमा तत्काल राजा निगुहाडले शासन गर्दथे । उनका सहयोगी रोकोवासी थिए । निगुहाडले द्वारगौडामा (दारेगौडामा) एउटा सेण्ट्रीपोष्ट खडागरी पालेपहराहरु राखेका थिए । उक्त पोष्ट पारगरेर मात्र करीब डेढघण्टामा केपिलासगढी पुग्न सकिन्थ्यो । सो पालेपहराको आज्ञा आदेश बिना कोही पनि नयाँ मानिस त्यहाँबाट आवत जावत गर्न सक्ने स्थिति थिएन । त्यसैले सेण्ट्रवालहरुले गोर्खाली सेनालाई बाटो पारगर्न रोक्यो । बृद्ध बेदमाया कोयी राईलाई उनका मावली बाजेहरुले सुनाए अनुसार हरिदनन्द पोखेलले अगाडि सरेर भने “हामी मितलाई भेट्न आएको जानदेउ ।” ती सेण्ट्रीहरुलाई के थाहा कि ति अपराधीहरु आफ्नै राजा निगुहाडलाई समाप्त

गर्न आएका छन् भनेर । मित भेट्न आउनेलाई भेट गर्न नदिनु महापाप लाग्छ भन्ने सोची बाटो खुलागरेपछि गोर्खाली सेनाहरु यही जुक्तीगर्दै थानाबसेको थानागाउँ हुँदै विभिन्न जुक्तीगर्दै केपिलासगढी छेउ पुगे । किराती सेनाहरु बेलुकीको खाना खाएर मस्त सुतीसककेका थिए । भाते निन्द्रामा मस्त भएको बेला लगभग रातको १२ बजे गोरखाली सेनाले केपिलासगढीउपर पश्चिमपट्टिबाट आक्रमण गर्‍यो । रातको समय भएकाले बन्दुकभन्दा तरवार र खुँडाद्वारा हानाहान मारामार गर्न थाले । अचानक हमला भएको हुनाले किराती सेनाहरु थुप्रै काटिए मारिए । पश्चिममा रहेको सेण्ट्रीपोष्टको सिपाही ढलेपछि रातको भातेनिन्द्रामा रहेको केपिलासगढीका सबै सरदार र सिपाहीहरु भकाभक गोर्खाली सेनाको तरवारबाट मुलाकाटिए भै काटिए । रगतको आहाल भयो- केपिलासगढी । शत्रुछेक्न बनाइएको खोल्साबाट रगतको भलबग्यो भन्ने भनाई छ त्यसैले अहिले पनि त्यस खोल्सोलाई रगतेखोल्सा भनिन्छ । युद्धभूमिबाट साम्पाडका प्रतिनिधि सहायक पूर्वीढोकाबाट र निगुहाड र रोकोवासी गढीको दक्षिण ढोकाबाट भाग्न सफल भए । रातको समय भएकाले बाटोको कुनै निशानी नभएकाले जतापायो उतै भाग्नथाले । सप्तेश्वरवासी स्वर्गीय धनरूप राईले भनीराखेका थिए कि तत्काल केपिलासगढीदेखि दक्षिणको पाटा तापखोलैसम्म बाक्लो वङ्गल भएकाले लहरा लुहुरी समात्दै ओरालो भागे । उनीहरु हालको चिउरीखर्कसम्म भर्दा विहानको रिमरिम भैसकेको थियो । बल्ल एउटा बाटो फेलापारी पूर्वतिर हानिए र बल्लगुभन्ने ठाउँमा पुगे । त्यहाँ एउटा ठूलो सिमलको रूख थियो । त्यसैको जरामा लुकेर बसे । बेदमाया कोयीका अनुसार “उता पूर्वभागने साम्पाडका प्रतिनिधि सहायक भाग्दै भाग्दै हालको बास्पानी ढोकाडाँडामुनी पुगे । गोर्खाली सेना पछ्याउँदै त्यहीं पुगेर उनलाई मारे ।” स्वर्गीय धनरूप राईको भनाइमा यता निगुहाड र रोकोवासी लुकेको

ठाउँमा पनि गोर्खाली सेना पछ्याउँदै आइपुगे । तत्काल निगुहाङ् निशस्त्र भएकाले रोकोवासीलाई धनुकाँड हान्ने इसारा गरे तर रोकोवासीले धनुकाँडा हान्न हिचकिचाए । त्यसैले निगुहाङ्ले रोकोवासीबाट धनुकाँड खोसेर आफैले हाने । त्यहाँ अगाडी आएको एकजना गोर्खाली सिपाही थलकाथल ढलेपछि किरात सेना जङ्गलमा लुकी बसेका छन् भन्ने ठानी त्यहाँबाट भागे । मरेको गोर्खाली सिपाहीको साथबाट तरवार, धनु र ढाल बरामद गरे । पुर्खाहरु भन्छन् उक्त हतियारहरुमा धनु र तरवार निगुहाङ्ले राखे र ढालचाहीं रोकोवासीले लगे । उनीहरु त्यहाँबाट पनि छल्लिदै लुकदै मैयुडाँडा काटेर गए । अलीपछि फेरी आफ्नै गाउँमा फर्केर आए । यसरी वि सं १८२८ मा अनुमानत डुम्रे आक्रमणको तेस्रो या चौथो दिन केपिलासगढी उपर सरदार अमरसिंह थापा र रामकृष्ण कुँवरको नेतृत्वमा आएको गोर्खाफौजले सर गरेपछि केपिलासगढी ध्वस्त भयो । यसरी केपिलासगढी सदाको लागि किरातीहरुको हातबाट गुम्यो र त्यहाँ गोर्खाली सेनाहरु महिनौसम्म अड्डा जमाएर बसे र किराती सेनाहरुले परेड खेल्ने मैदानमा गोर्खालीसेनाले परेड खेल्न थाले । यो राजनीतिक घटना आजभन्दा करिब २४० वर्ष अगाडिको हो । हरिनन्द पोखेलले डुम्रेगढी तथा केपिलासगढी बिजय गर्न पृथ्वीनारायण शाहलाई ठूलो मदद गरेका थिए र कौतगढी हलेसीको बिजयपछि त्यहाँ गोर्खाली योद्धाहरुलाई तलब बाँड्न राजालाई रूपैयाँसमेत सहायता गरेकाले पृथ्वीनारायण शाह अति खुसी भई किरातहरुको किपट रहेको खार्पागाउँमा रहेको ठूलो जग्गा उनलाई बिर्ता उपलब्ध गराए । (चेमजोड)^९ उक्त बिर्ता पुर्खाहरुको भनाईमा रावाखोलाबेंसीमा रहेको धानखेतहरुसमेत सबै पर्छन् भन्ने भनाई रहेको

छ । कसैले बास्तोलाको विर्ता थियो र सो समेत पृथ्वीनारायण शाहद्वारा दपोट गरियो भन्ने पनि रहेको छ ।

यसपछि गोर्खाली सेना ढालतरवारगढी लगायत मभुवागढी, हलेसी कब्जागर्दै चौदण्डी पुग्दा कर्णसेन भागेर बिजयपुर पुगीसकेकाले १८३० श्रावण ४ गते चौदण्डी सजिलै कब्जा भयो । हतुवागढी जहाँ सुनाहाङ बलियो किल्ला बनाई बसेका थिए त्यहाँ घमासान युद्ध भयो । सुनाहाङलाई कसैले कर्माहाङ पनि भनेका छन् । हतुवागढी पनि वि सं १८३० श्रावण ४ मा नै हतुवागढी पनि कब्जा भयो । (चेमजोड)^{१०} उनी गोर्खालीद्वारा पक्राखाए र २२ दिनसम्म छालाकाढी राखियो र गिद्ध कागहरु मासुखान भ्रष्टिंदा हा हा गर्दै बस्थे । अन्त्यमा उनलाई सुलीमा चढाई हत्या गरियो । हतुवागढी कब्जागरेको खुसीयालीमा खिकामाछ्छा वा सिद्धपुरमा आएर कालीभगवतीको पूजा गरेर शक्ति मागे र पाती पर्साद सबैलाई बाडी डबलीमा ठूलो भोजभतेर गरे । यसरी भोजभतेर गरेकाले हुनाले शिद्धपुरबाट भोजपुर हुन गयो । यसपछि गोर्खाली सेना बिजयपुर कब्जा गर्न हानियो । बुद्धिकर्ण राई तथा राजा कर्णसेन भागेर पूर्णिया पुगे । कर्णसेन उतै परलोक भए ।^{११} बुद्धिकर्ण राईलाई सन १९७७ मा पूर्णियामा नै पक्राउगरी बिजयपुर ल्याएर तीनदिनसम्म भुण्ड्याएर निर्मम यातना दिई मारे । यसरी अप्राकृतिक ढङ्गले मारिएको हुनाले बुद्धिकर्णको आत्मा जागी उनकै चिहानलाई बुढासुब्बाको रूपमा मान्न थालियो । त्यसपछि गोर्खाली सेना लिम्बुवान प्रदेश आक्रमण गर्न हानियो । चैनपुरको दक्षिणक्षेत्रमा लिम्बुसेना काङ्सोरे र गोर्खाली सेनाबीच युद्ध भयो । त्यहाँ गोर्खालीपट्टिको रघुराना मृत्यु भए । लिम्बुहरुको जीत भयो । गोर्खालीहरु पुन

९. पूर्वोक्त पाद टिप्पणी नं. २ पृ. ८६

१०. ऐजन्, पृ. ८६

११. पूर्वोक्त, पादटिप्पणी नं. ४. पृ. १४

आक्रमणमा सरिक भए । यत्तिखेर सिक्किमले गोर्खाको विरुद्ध युद्ध घोषणा गरे ।¹² यही समयमा गोर्खालीहरूले लिम्बुहरूसँग संभौता गर्न पुगे । लिम्बुवानको किपट भूमिमा गोर्खालीहरूले अधिकार जफत नगर्ने तर गोर्खा एकिकरणमा लिम्बुवानलाई समावेश गर्ने सर्तमा वि सं १८३१ साल श्रावण २२ गते सोमबारका दिन 'नूनपानी संभौता' गरी लिम्बुवानलाई सदाका लागि नेपालमा गभियो ।

४.३.३. के चिनागढी पनि थियो ?

चिनागढी थियो थिएन भन्ने वारे सबैलाई थाहा छैन । तर यत्ति कुरा थाहा छ कि चिनागढी थियो र त्यहाँ किरात राजाहरूले शासन गर्थे । यही हो अहिलेसम्म बाँचेको प्रमाण । यसमा पनि विशेष केपिलासगढीको मात्र चर्चा रहेको छ । चिनागढीको वारेका भने यदाकदाले मात्र बताउने गरेको पाइन्छ । तर स्मरणरहोस यसै गढीको पूर्वी सिमानामा अर्को एउटा महत्वपूर्ण गढी रहेको छ त्यसलाई चिनागढी भनिन्छ । हाल चिनागढी पुरै तहस नहसगरी खेतीबारी बनाईसकेकाले पूर्वसंरचनाका कुनै प्रमाणहरू देख्न सकिदैन । तर जग्गा भोगचलन गर्ने व्यक्तिहरूको नाममा चिनागढी नामका नम्बरी कित्ता बारीहरू रहेकाले यो गढी थियो भन्ने बलियो प्रमाण यसैबाट थाहा लाग्छ ।

५. धिनुडाँडादेखि केपिलासगढीसम्मको भौगोलिक संरचना :

बाक्सिला बजारबाट पश्चिमतिर पर्ने ठिक शिरमा देखिने डाँडाको नाम धिनुडाँडा हो । यसको उचाई लगभग ६,२०० फिट रहेको छ । अघि ९९ सालमा यो भूभाग चिउरीखर्क राईहरूको नाममा दर्ता थियो । पछि विविध कारणहरूले स्थानीय सामुदायिक वनको नाममा दर्ता भएको पाइन्छ । बाक्सिलाबजारबाट धिनुडाँडा जान उकालो लागेपछि करिब एकघण्टाको

उकालो पारगरेपछि धिनुडाँडा शिखरमा पुगिन्छ । अहिले यहाँ टेलीफोनको एउटा टावरहाउस बनिस्केको अवस्था छ । धिनुडाँडाबाट केपिलासगढीसम्मको भू-भागको तीनखण्ड रहेको छ । पहिलो खण्ड धिनुदेखि चिनागढी मैदानसम्मको भू-भाग, दोस्रो चिनागढीदेखि केपिलासगढी सिमानासम्मको भू-भाग र तेस्रो केपिलासगढी रहेको भूभाग । उपरोक्त तीनवटै भूभागलाई भिसेप (v-shape) गल्छीडाले सीमाना बनाएको छ । धिनुदेखि केपिलासगढीसम्मको भू-भाग बाक्सिला गाबिसमा र केपिलासगढी सप्तेश्वर गाबिसमा पर्दछ ।

६. केपिलासगढीको आन्तरिक बस्तुस्थिति :

केपिलासगढीको जग्गाको संरचना चार कित्तामा विभाजित रहेको छ र यसको मोटामोटी जम्मा जग्गा २० रोपनी रहेको छ । त्यसमध्ये ३ रोपनी, ९ आना दुईपैसा क्षेत्रफल भएको एककित्ता जग्गा दुमीकिरात राई फन्सीकीमले २०६७ साल मांसिरमा जग्गादाता दुमी किरात राई फन्सीकीमका मानार्थ सदस्य नक्षो श्री अष्टबहादुर हदीराईबाट निशुल्क दान प्राप्त गर्न सफल भएको छ । यो जग्गाको बीचमा किरातकालीन एक प्राकृतिक कैदखाना रहेको छ । उक्त जग्गा र गढीको नाममा छोडिएको सानो टुक्रा जमिनमा दुईवटा सुरक्षापोष्ट, एक हतियार भण्डारनगृह, एक बाण हान्नेछल्ने सुरक्षितस्थान र दुईवटा लामो गल्छेंडोको भग्नावशेष रहेको छ । पृथ्वीनारायण शाहको फौजसँग निगुहाडहरूको लडाईँहुँदा धेरै किरात राईहरू काटिई मारिई यसै गल्छेंडोबाट रगत बगेको हुनाले यसलाई वि सं १८२८ पछि रगतेखोल्सा भनिदै आएको पाइन्छ ।

यस रगतेखोल्साभन्दा पश्चिमपट्टि जग्गाको अर्को कित्ता रहेको छ । यो एउटा मैदानी जग्गा हो । यसको क्षेत्रफल लगभग ३ रोपनी २ आना रहेको छ ।

¹ इमानसिंह चेमजोड, किरात इतिहास र संस्कृति, शेरबहादुर इनाम पापो लिम्बु पृ. २००

यहाँ तीनवटा घरका ऐतिहासिक भग्नावशेषहरु र मैदानको पश्चिमछेउमा एउटा लामो तेर्सो गल्छेंडो रहेकोछ। यसबाहेक पनि अन्य जग्गाको ठूलै हिस्सा गढीको वरीपरी रहेको पाइन्छ। यो जग्गा हाल बाक्सिला- ७ निवासी मानवहादुर बस्नेतका परिवारहरु लगायत अन्य बस्नेत परिवारहरुको नाममा रहेको छ। उक्त जग्गामा रहेको प्राप्त भग्नावशेषहरु दिनानुदिन ध्वस्तहुँदै जाँदैछन्। कतिपय ऐतिहासिक सांस्कृतिक पुरातात्विक सम्पदाहरु संरक्षणको अभावमा बिनाश भैसकेका छन् भने कतिपय जान्अज्ञानमा फालिइदै जाँदैछन्। यो त्यही मैदान हो जहाँ किरातीहरुले आफ्ना सेनाहरुलाई परेड खेलाउन प्रयोग गरेका थिए। यस्तो ऐतिहासिक भूमिको संरक्षण आज तपाईं हाम्रै हातले सम्पन्न गरेर पुर्खाको सान र मानलाई स्थापित गर्नु परेको छ।

७. वर्तमानमा केपिलासगढीको संरक्षणको निमित्त दुमी किरात राई फन्सीकीमको अभियान :

पुर्खाहरुले आजैको यस्तो महत्वपूर्ण ऐतिहासिक भूमिलाई बचाउन यत्तिखेर दुमी किरात राई फन्सीकीम केपिलासगढी बचाउ अभियानको लागि २०६८ भाद्र ..को वैठकको निर्णयबाट हाम्रो अभियानलाई अगाडि बढाउँदै छौं। इतिहासमा जे जस्तो घटनाहरु घटे त्यो सुन्दा दुःख लाग्दो भए पनि राजनीतिक इतिहासको निर्माणमा यो स्वभाविक हुन्छ भन्ने ठान्नुपर्ने हुन्छ। किनकी इतिहासको निर्माण सोभ्रो पाराले हुँदैन। शासकहरुको परिवर्तन कि घ्यालट कि बुलेटबाट हुन्छ भन्ने राजनीतिक कथन संसारभरी सर्वत्र रहेकोछ। त्यत्तिखेरको राज्य एकिकरणको अभियान बुलेटबाट भयो र यसबाट विशाल नेपालको निर्माण हुनमा सफल रहयो। त्यस भूभागलाई पछिल्लो शासकहरुले सबै बचाउन नसके पनि अहिले जे छ त्यो हामी सबैको

नेपाल हो। तर यत्ति हुँदाहुँदै पनि राष्ट्रिय इतिहासको निर्माण र सबै जातिहरुको नेपाल हुन बाँकी नै रहयो। यहाँ जित्नेको मात्रै इतिहास रहयो र हार्नेको सबै स्वाहा भयो। तसर्थ हार्ने र जित्ने सबैको इतिहास नै बास्तविक इतिहास हुने भएकाले यस्तो इतिहास निर्माणको साभ्ना बाटो पहिलाउनु पर्ने आवश्यकता देखियो। यसै सिलसिलामा यस घडीमा किरात पुर्खाहरुको रगतले पोतिएको, यो केपिलासगढीको संरक्षण मुख्य आवश्यकता भएको छ। त्यसैले यस क्षेत्रको सम्पूर्ण जग्गालाई या राज्यले सुरक्षा गर्नु पर्दछ या तपाईं हामीले संरक्षणमा ल्याउनको लागि दिलोज्यान दिनुपर्ने भएको छ। यस्तो महत्वपूर्ण ऐतिहासिक गढीलाई त्यसै बेवारिसे छाडियो भने हतुवागढीको जस्तो हालतमा पुग्नेछ जहाँ सेनाहरुले ऐतिहासिक मौलिक संरचनाहरु तोडफोड र बिनाश गरिरहेको छ। जनताले यो मेरो पुर्खाको गढी भनेर स्वतन्त्र घुमफिर गर्ने, अध्ययन गर्ने, गर्बगर्ने कुनै अवसर छैन। आज मभुवागढीको हालत पनि यस्तै हुँदैछ छ जहाँ शसस्त्र प्रहरीहरुको स्काईभेटरले गढीको ऐतिहासिक जमिन भत्काई तहस नहस बनाउँदैछ र जनताका एउटा ठूलै तहले यसलाई विरोध गरिरहेका छन तर सरकारले सुनेको छैन। किरात राई यायोक्खाले हतुवागढीबाट सेना फिर्ताहोस भनेर सरकारलाई ज्ञापन पत्र बुझाएको दशकौं भईसकेको छ, र मभुवागढीबाटसमेत शसस्त्र सेना फिर्ताहोस भनेर सरकारलाई ज्ञापनपत्र दिने, राष्ट्रिय मानवधिकार आयोगमा मुद्धा हान्ने काम भएको छ तर कतैबाट सुनुवाई भएको छैन। तसर्थ उपरोक्त दुईवटा गढीको जस्तो हालत केपिलासगढीले खेप्न नपरोस भन्ने कुरा हामीहरुले बेलेमा बुभेर यसको खास संरक्षणतिर लाग्नुपर्ने जरूरी भएको छ। यो कुनै बदलाको भावनाले

नभएर साभ्ना ऐतिहासिक पदचिन्ह तथा धरोहरलाई बचाई राखौं भन्ने मनसायले मात्र यो अभियान गरिएको हो । त्यसैले यत्तिखेर केपिलासगढी चिनागढी वरपरका रहेका लगभग २५ रोपनी जग्गाहरु संरक्षणमा ल्याई सिङ्गे इतिहासलाई बचाउने अभियानमा लाग्न सबैमाभ्र यो सन्देश पुगोस भन्ने विशुद्ध अभिलाषाले यो अभियान प्रारम्भ गरिएको हो । केपिलासगढीको ३ रोपनी १० आना ३ पैसा जग्गा दुमी किरात राई फन्सीकीमका मानार्थ सदस्य तथा किरात राई यायोक्खाका केन्द्रीय नक्षो सप्तेश्वर पोक्लुवासी श्री अष्टबहादुर हदी दुमी राईबाट दुमी किरात राई फन्सीकीमलाई निशुल्क भू-प्रदान गरी संस्थाका नाममा राजीनाम पाससमेत गरिसकिएको छ । नक्षो अष्टबहादुर राईको यत्ति ठूलो योगदान रहन सक्छ भने तपाईं हामीहरु पनि 'ए ! के कता हौ' भनेर जुमुराउनु पर्ने भएको छ । हाल गढीको अन्य जग्गाहरु विभिन्न व्यक्तिको नाममा रहेको र भोली कुनै पनि हालतमा तलमाथि हुनसक्ने टढकारो परिस्थिति आउन सक्ने भएकाले सरकारको कानूनी संरक्षण र सहयोग अनी जनताको आर्थिक नैतिक बलमा स्थानीय मूल्य अनुसार जग्गा खरिद गरी संरक्षणको उपाय सुभाउनु नै उत्तम हुने देखिएकाले यो अभियान प्रारम्भ गरिएको हो । तसर्थ हामी चाहे जो सुकै हौं हामी नेपाली हौं र हामीले इतिहासको संरक्षण गर्नु पर्दछ भन्ने भावानाले नेपालका प्रत्येक मौजुदा शिक्षक, शिक्षिका, कर्मचारी, डाक्टर, इञ्जिनियर, प्रहरी, सैनिक, प्राविधिक, बेलायत, भारत, नेपाल, सिङ्गापुर, अष्ट्रेलिया, ब्रुनाई सैनिक सेवामा सेवारतहरु, पेन्सनर महानुभावहरु यु एस ए मा कार्यरत महानुभावहरु, राजनीतिक नेतृत्व, व्यापारी, उद्योगीहरु, खाडी राष्ट्र, कोरिया, जापान मलेसियामा कार्यरत दाज्युभाइ तथा दिदी बहिनीहरु, विदेशी नागरिक

मित्रहरु लगायत नेपालमा रहने सबैले आफ्नो शिरउच्च पार्ने कार्यलाई अगाडि बढाउन हातेमालो गर्न आवश्यक भएको जानकारी गराउँदछौं । हामीले सम्बन्धित जग्गादाताहरुसँग जग्गा खरिदको पनि कुराकानी भईसकेकाले यत्तिखेर हामीले जत्तिसक्दो ५६ महिना भित्रमा नै जग्गा खरिद गरीसक्नु पर्ने भएको छ । सबैजग्गा अहिले नै खरिद गर्न सकिने अवस्था नभएकाले कित्तावाइज जग्गा किन्दै जानुपर्ने भएकाले अहिले नै हामीलाई रूपैयाँ १० लाख जम्मागर्नु पर्ने भएको छ ।

८. आर्थिक सहयोग प्रदान गर्ने महानुभावहरुलाई गरिने सम्मानको आधार

१. रूपैयाँ १०००- देखि ४,९९९१- रकम प्रदान गर्ने महानुभावहरुको नाम इसिलिममा प्रकाशन गरिनाको साथै ५०००- भन्दा माथि रकम प्रदान गर्नुहुनेको हकमा केपिलासगढीमा शिलालेख राखिनेछ ।
२. न्यूनतम रू. ५,००००- देखि १०,००००-हजारसम्म प्रदान गर्ने महानुभावहरुको नाम इसिलिममा फोटो सहित प्रकाशन गर्नाको साथै दुमीकिरात राई फन्सीकीमको कार्यालयमा सामुहिक रूपमा ताम्रपत्रमा नाम र रकम उल्लेखगरी सजाएर राख्नाको साथै केपिलासगढीमा शिलालेख राखिनेछ ।
३. रू १०,००००-देखि २५,००००- सम्म सहयोग प्रदानगर्नुहुने महानुभावहरुलाई माथि नं. २ मा उल्लेख भएको सम्मानको साथै फन्सीकीमको कार्यालयमा फोटो सहित सामुहिक रूपमा ताम्रपत्रमा नाम र रकम उल्लेखगरी सजाएर राख्नाको साथै केपिलासगढीमा शिलालेख राखिनेछ ।
४. रू. २५,००००- भन्दा माथि सहयोग प्रदान गर्नु हुने दाता महानुभावहरुलाई माथि ३ अनुसारकै सम्मानका साथै विशेष समारोह आयोजना गरी

सम्मान गरिनुका साथै संस्थाको मानार्थ सदस्यतासमेत प्रदान गरिने र केपिलासगढीमा शिलालेख राखिनेछ ।

९. केपिलासगढीको महिमा र यसको संरक्षणबाट हुने उपलब्धि :

गढीको संरक्षणबाट हाम्रो राष्ट्रिय इतिहासको जगेर्ना हुन सक्तछ । नेपालमा आजतक लेखिएको इतिहास राजा महाराजा र रानी, महारानीहरुको जीवनी मात्र भएकाले यसले राष्ट्रियतालाई समेट्न सकेको छैन । तसर्थ अब नेपालमा हार्ने र जित्ने सबैको इतिहास लेखिन आवश्यक छ । त्यो कार्य केपिलासगढीको संरक्षण, उत्खनन्, दस्तावेजीकरण र प्रकाशनबाट एउटा इटा थपिने निश्चित छ । नेपालको यस्ता धेरै गढी, गौडा र किल्लाहरुको संरक्षण, उत्खनन्, दस्तावेजीकरण र प्रकाशन कार्यबाट नेपालको राष्ट्रिय इतिहास निर्माणमा ठूलो टेवा पुग्न सक्नेछ ।

पर्यटकीय दृष्टिले पनि केपिलासगढीको गरिमालाई कम आँबन मिल्दैन । रूपाकोट, चिलिमढुङ्गा, लौरैथान, बहानेपोखरी, मैयु, डुम्रेकोट भ्रमणगर्न आउने राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय अनुसन्धानशास्त्री, पर्यटकहरु केपिलासगढी चिनागढीको पहिचान पनि लिइहालौं भन्ने भावनाले आकर्षित हुन सक्तछन् । जाल्पा, खार्मी, राखा, सुडदेल बास्पानी र सप्तेश्वरको लागि त वर्षमा एकपटक राँके धपाउने चाड नै गडीडाडा भएको छ । अझ केपिलासगढीको संरक्षण कार्यले यसलाई सुनमा सुगन्ध थप्न सक्नेछ ।

केपिलासगढीबाट सोलुखुम्बु जिल्लाका अधिकांश भागहरु, ओखलढुङ्गातर्फका किरातीहरुको पितृथलो लिब्जु, चिसंकुगढी लगायत अधिकांश भागहरु देखिन्छन् भने नजिकमा रूपाकोट, हौँचुरगढी, रम्बुवा, लामीडाडा, ढालतरवारगढी, चिलिमढुङ्गा, बहानेपोखरी,

मैयु, साल्पाको सिलीचोड, ऐसेलुखर्क, डुम्रेगढी सहजै देखिन्छन् । गढीबाट उत्तरतर्फ लडगुर हिमालको दृष्य पनि रमाईलो देखिन्छ भने दक्षिण पश्चिम दिसातिर वाम्बुले र बाहिड राईहरुको पितृथलो भुम्जुसमेत देखिन्छ ।

केपिलासगढीबाट रम्बुवास्थित दुधकोशीको सेतोबगर हेरेपछि कतिले माघेसङ्क्रान्ति बजारमा मादलबजाउँदै रातभर नाचेगाएको भलभली संभना गर्न पुग्छन् । राँके र पिक्किनकमा हाकपारे मात्र गाइन्थ्यो भने केपिलासगढीको संरक्षणबाट साकेला, मारूनी, सांगिनी र बालन नाच्ने पवित्रभूमि बनाउन सकिनेछ । अहिले पनि वर्षमा कम्तिमा एक पटक यसभेगका युवाहरु लगायत, बुढाबुढी र बालबच्चाहरु गढीडाडाँ पुगी शुन्दर वातावरणको आनन्द लिने गरेकै छन् । बाक्सिला सप्तेश्वर आउने साथीभाइ नरनाता, पर्यटकहरुलाई तपाईं हामी जोसुकैले पनि एकपटक गढीडाँडा घुम्न जाउँ भनेर अनुरोध गर्ने ठाउँ भनेको नै यही गढीडाडाँ भएको छ । वार्षिक रूपमा वनभोज खाने शुन्दर र उपयुक्त थलोको रूपमा समेत केपिलासगढी भएकाले यसको संरक्षणबाट यसको महिमालाई अझ चौगुना बनाउनसक्ने अवस्था रहनेछ भने दैनिक आवत जावत गर्ने अवस्थाबाट स्थानीयवासीहरुले स्थानीय खाद्य पदार्थहरुको विक्री व्यवसाय गर्नसक्ने संभावना बृद्धि हुनेछ ।

यसरी मन लोभ्याउने ठाउँ बिरलै पाइन्छन् । तर अपशोस ! इतिहास र प्राकृतिक विशेषताले जति महत्व पाएको छ, राज्यको तर्फबाट यसको संरक्षण पटककै नभएकाले आज गढीडाडाँ हेपिएको फालिएको र बेवारिसे अवस्थामा रहेको छ । तसर्थ अब जनस्तरबाटै यसको संरक्षणमा जोडिदिई राज्यलाईसमेत यस महत्वपूर्ण कार्यमा ध्यानाकर्षण गराउन प्रयत्न गर्नुपर्ने

भएको छ । आज जो गर्न लागेका छौं यो अन्ततोगत्वा राज्यकै लागि गरेका हौं भन्ने सोचौं र तन, मन, धन र जनदिई लागी परौं । कम्तिमा म यो देशको एउटा नागरिक भएकाले मैले मेरै हातले केही गर्नुपर्छ भन्ने अठोट गरौं । र, सोचौं सफलता आफ्नै पौरखमा मात्र बाँच्न सक्तछ भनेर ।

१०. र, अन्त्यमा :

अहिले नेपालमा किरातकालीन गढीहरु राज्यको तर्फबाट हस्तक्षेप भइरहेको र विकासको नाममा इतिहास बोकेको भूमि, देवस्थल, चिनो-चौतारो, समाधिस्थल, पानी पँधरो, महत्वपूर्ण रूख, बरपिपल, दुङ्गा जस्ता ऐतिहासिक स्मारकहरु तहस नहस हुनेगरी खेतीबारी, सडक, सार्वजनिक भवनहरुको निर्माण हुन गइरहेकाले यसबाट हाम्रो इतिहास र संस्कृतिको संरक्षणमा बाधा पुगेको छ । त्यसैले स्थानीय जातिहरुबाट त्यसको संरक्षणमा जागरण अभियान

पनि सँगसगै उठेको छ । यो त्यहाँको जाति जनजातिहरुको सचेतनाको द्योतक हो भन्ने बुझ्नु पर्दछ । नत्र भने यसले अनर्थ पनि लाग्न सक्छ । यस्तो पुनित अभियानमा तपाईं हामी सबैले हातेमालो गर्न अनिवार्य भएको छ । यही अभियानमा हामी पनि अहिलेलाई हाम्रो केपिलासगढी संरक्षणको लागि जुटेका छौं । समय वित्त धेरै बेर लाग्दैन, अहिलेलाई तपाईं हामीले एक छाक कटाएर भए पनि हाम्रो पुर्खाको सम्पत्ति र अस्तित्व जोगाउन योगदान गर्न आवश्यक भएको छ । सँधै शिर निहुराएर बाँच्नुको अर्थ रहँदैन, शिर उच्चो बनाएर जिउनुमा गौरवता छ । आजनुहोस सम्पूर्ण दाज्यूभाइ, दिदीबहिनी तथा इष्टमित्रहरु यस साभ्ना अभियानमा सम्पूर्ण सहभागी हौं र हाम्रो गढीको संरक्षण हामीबाटै गरी राष्ट्रिय इतिहासको निर्माणमा योगदान गरौं । डिरी ।

हादिक शुभकामना

दुमी किरात राई फन्सीकीमले यही २०६८ साल भाद्र ३१ गते
दुमी-नेपाली-अंग्रेजी शब्दकोश साथै ईसिलिम १४ औं अड्क
शब्दकोश विशेषाङ्कको रूपमा विमोचन गर्न गईरहेकोमा कार्यक्रमको सफलताको कामना
गदै विजयादशमी तथा शुभ-दिपावली-२०६८ को उपलक्ष्यमा सम्पूर्ण नेपाली
दाजुभाइ तथा दिदीबहिनीहरुमा हादिक मंगलमय शुभकामना ।

हरि घिमिरे

विरूवा चाडिमला कश्याप निर्माण कम्पनी प्रा.लि.

कलंकी, काठमाडौं

दुमी-नेपाली-अङ्ग्रेजी शब्दकोश सम्बन्धी

बारम्बार सोधिने प्रश्नहरू (FAQ)

कृष्ण पौडेल

प्रविधि संयोजक (दुमी-नेपाली-अङ्ग्रेजी शब्दकोश)

(१) शब्दकोश भनेको के हो र यो कार्य कसले गर्न सक्छ ?

सामान्यतया, शब्दकोश भनेको शब्दहरूको बढी भन्दा बढी जानकारी कम भन्दा कम ठाउँमा व्यवस्थित तरिकाले राखिएको शब्द सङ्ग्रह हो। यो कार्य भाषासँग चासो राख्ने जो कोहीले गर्न सक्छ। यदि कसैले भाषाविज्ञान विषय पढेको पनि छ र उसलाई कम्प्युटरको राम्रो व्यवहारिक ज्ञान छ भने उसले अझै राम्रो तरिकाले यो कार्य सम्पन्न गर्न सक्छ। सम्भन्धै पर्ने कुरा के हो भने, कसैले भाषाविज्ञान पढ्दैमा शब्दकोश बनाउन सक्छ र नपढ्दैमा सक्दैन भन्ने कुरा गलत हो। धेरै कार्यहरू हेर्दा यसको उल्टो हुने गरेको पनि देखिन्छ।

(२) किन शब्दकोशको नाम दुमी-अङ्ग्रेजी-नेपाली नराखेर दुमी-नेपाली-अङ्ग्रेजी नै राखियो त ?

दुमी, नेपाली र अङ्ग्रेजी गरी जम्मा तीन ओटा भाषाहरू सङ्गलन हुने भएकोले प्रस्तुत शब्दकोश त्रिभाषिक शब्दकोश हो। कुनैपनि त्रिभाषिक शब्दकोशमा स्रोत भाषा एउटा र लक्षित भाषाहरू दुई ओटा हुन्छन्। यसमा पनि स्रोत भाषाको रूपमा दुमी भाषालाई र लक्षित भाषाको रूपमा नेपाली र अङ्ग्रेजी भाषालाई लिइएको हो। त्यसो भए यसको नाम किन दुमी-अङ्ग्रेजी-नेपाली शब्दकोश किन भएन ? भनी प्रश्न उठ्न सक्छ। यसको अर्थ के हो भने, हामीले कार्य गर्न खोजेको सबैभन्दा प्राथमिक भाषा भनेको दुमी हो। त्यसैले यो स्रोत भाषा भयो र यसलाई

नामकरणमा पनि शुरूमा नै राखियो। त्यसपछि अङ्ग्रेजी र नेपाली भाषाको तुलना गर्दा धेरै दुमी समुदायका मान्छेहरूले अङ्ग्रेजी भन्दा नेपाली बुझेको तथ्याङ्क पाइन्छ। त्यसैले समुदायको आवश्यकता हेर्दा दुमीबाट नेपाली जति महत्त्वपूर्ण हुन सक्छ त्यति महत्त्वपूर्ण दुमीबाट अङ्ग्रेजी नहुन सक्छ। त्यसैले नामकरणमा दोस्रो भाषा नेपाली छानिएको छ। नेपालमा बस्ने गरेका अन्य शब्दकोशहरू हेर्दा भनेपनि यही तथ्याङ्क फेला पर्दछ। हाम्रो उद्देश्य यतिमात्र हैन। यदी कसैले दुमी भाषाको शब्दलाई अङ्ग्रेजीमा के भन्छन् भन्ने थाहा पाउन चाहन्छ भनेपनि उसको जिज्ञासा मेट्न अन्त्यमा अङ्ग्रेजी भाषा छानिएको हो। यसरी यस शब्दकोशको नाम दुमी-नेपाली-अङ्ग्रेजी हुन गएको छ।

(३) पहिले-पहिले बनाइएका शब्दकोशहरू भन्दा यो शब्दकोश कसरी फरक छ ?

नेपालमा शब्दकोश निर्माण गर्ने चलन निकै पुरानो हो। पहिले पहिले शब्दकोश निर्माण गर्दा पत्र-पद्धतिको प्रयोग गरिन्थ्यो। यसो गर्दा प्रत्येक शब्दलाई एउटा पित्त बनाइन्थ्यो र त्यो शब्दको सबै जानकारीहरू त्यस पित्तमा लेखेर राखिन्थ्यो। यसरी जम्मा गरिएका ती पित्तहरूलाई अन्त्यमा टाइपराइटर वा कम्प्युटरको सहायताले टाइप गरिन्थ्यो र प्रेसमा लगिन्थ्यो। तर अहिले शब्दकोश निर्माणका लागि यत्तिका भन्धक गर्नु पर्दैन। यस कार्यका लागि विभिन्न सफ्टवेयरहरू बजारमा आइसकेका छन्। उदाहरणका लागि टुलबक्स,

वि-से, आदि सफ्टवेयर नेपालको सन्दर्भमा निकै प्रचलनमा छन्। हामीले पनि यस शब्दकोशमा टुलबक्सको प्रयोग गरेका छौं। अर्को कुरा के फरक छ भने, देवनागरीको युनिकोडमा लेखिएका सबै शब्दहरूलाई भविष्यमा मेसिन-अध्ययन योग्य शब्दकोशका लागि पनि प्रयोग गर्न सकिन्छ। त्यसैगरी भविष्यमा, चित्रात्मक शब्दकोश, उच्चारण सहितको शब्दकोश बनाउन पनि यसको राम्रो उपयोग हुन्छ। यति मात्र हैन, अङ्ग्रेजी-दुमी वा नेपाली-दुमी शब्दकोशका लागि पनि यो शब्दकोश उत्तिकै उपयोगी सावित हुने छ। यसैले यो शब्दकोश अन्य परम्परागत शब्दकोश भन्दा फरक छ।

(४) यस शब्दकोशको अवधारणा कसरी र कहिले शुरु भयो ?

सन् २००६ सालमा हामी (श्री नेत्र मणि दुमी राई र म) ले स्नातकोत्तर तहको अध्ययन सके पछि दुमी भाषाको अभिलेखीकरण गरेका थियौं। त्यस अध्ययनमा पनि दुमी भाषाका धेरै शब्दहरूको सङ्कलन भइसकेको थियो। पछि त्यसैलाई आधार बनाएर शब्दकोश बनाउन पर्यो भन्ने अनुभव भयो र यसको लागि आर्थिक रुपमा कसरी व्यवस्थापन गर्न सकिन्छ भन्ने प्रश्न उठ्न थाल्यो। यसको सबै जिम्मा दुमी राईको संस्थागत तर्फबाट गर्ने भन्ने कुरा भयो र यो कार्यको सुरुवात भयो।

(५) दुमी भाषा भनेको के हो र यो कहाँ कहाँ बोलिन्छ ?

नेपालका अन्य भाषाहरू जस्तै: बराम, घले, मगर, बोटे, बाहिङ, गुरूङ आदि, जस्तै दुमी भाषा पनि लोपोन्मुख भाषा हो। यस सम्बन्धी विस्तृत जानकारीका लागि यस शब्दकोशको अग्र भागको अध्ययन गर्नुहोला।

(६) रोमन लिपिमा लेखिएको शब्दको उच्चारण कसरी गर्ने ?

रोमन लिपिमा लेखिएको उच्चारण अङ्ग्रेजी जान्ने तर देवनागरी बुझ्न नसक्नेहरूका लागि विशेषतः उपयोगी हुन्छ। देवनागरी पढ्न सक्नेहरूले देवनागरी लिपिको सहायताबाट नै दुमी शब्दहरूको उच्चारण गर्न सक्छन्। रोमन लिपिका वर्णहरू र यसको देवनागरीमा समान उच्चारण यसै शब्दकोशको अग्र भाग अन्तर्गत 'शब्दकोशको प्रयोग कसरी गर्ने?' भन्ने शीर्षकमा दिइएको छ।

(७) यस शब्दकोशमा कसरी समय मिलाएर काम गरियो ?

यस शब्दकोशको काम गर्न समयको हिसाबले निकै कठिन अनुभव भयो। दुमी गाउँहरूमा गएर शब्द सङ्कलन गरेका महत्त्वपूर्ण अनुभवहरू बाहेक भन्नु पर्दा अन्य संयोजन र सम्पादनका कामहरू हामीले पटक पटक विभिन्न ठाउँहरूमा गरेका थियौं। यी ठाउँहरूमा कीर्तिपुर, चावहिल, चोभार, कोटेश्वर, वौद्ध आदि मुख्य छन्। कहिले नीज निवास र कहिले सार्वजनिक ठाउँमा बसेर काम गर्यौं। कहिले पुरै दिन र कहिले आधा दिन काम गर्यौं। कहिले खाएर र कहिले नखाइकन पनि काम गर्यौं।

(८) यस्तो शब्दकोश बनाउन कति पैसा लाग्ने रहेछ ?

यस शब्दकोशको आन्दामी-खर्च आदि सम्बन्धी हिसाब किताब दुमी किरात राई फनसिकिम अन्तर्गत गठित आर्थिक व्यवस्थापन समितिले संयोजन गरेको छ। त्यसैले यस सम्बन्धी विस्तृत जानकारीका लागि सम्बन्धित अन्य रिपोर्ट हेर्नुहोस।

(९) यस शब्दकोशमा कोको व्यक्ति तथा संस्थाहरू सङ्गलन छन् ?

यस कार्यका लागि दुमी समुदाय लगायत अन्य विभिन्न व्यक्तिहरूको सङ्गलनता रहेको छ । विस्तृत जानकारीका लागि यसै शब्दकोशको अग्र खण्डमा हेर्नुहोस ।

(१०) यो शब्दकोश कसरी प्रयोग गर्ने ?

यस सम्बन्धी विस्तृत जानकारी यसै शब्दकोशको अग्र भागमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

(११) यस शब्दकोशको प्रमुख उद्देश्य के हो ?

यस शब्दकोशको मुख्य उद्देश्यलाई विभिन्न किसिमले नियाल्न सकिन्छ । पहिलो, दुमी भाषाको विकास गर्नु हो । यस अन्तर्गत दुमी शब्दकोशको प्रयोगबाट दुमी भाषाको मानकीकरणमा सहयोग पुग्नेछ । त्यसैगरी विभिन्न पत्रपत्रिकामा दुमी भाषाका पाठहरू छापने काममा पनि यो शब्दकोशको प्रयोग गर्न सकिन्छ । आन्तरिक रूपमा दुमी भाषाको विकास गराउने काम यस शब्दकोशले निश्चय नै गर्ने छ । त्यसैगरी यदि कसैले दुमी भाषा बोल्ने सक्दैन भने उसले यो शब्दकोशको माध्यमबाट सिक्न सक्छ । यसरी हेर्दा प्रस्तुत शब्दकोशको बहुउद्देश्य फेला पार्न सकिन्छ ।

(१२) यो शब्दकोश बनाउँदा कुन कुन सफ्टवेयरको प्रयोग गरियो ?

प्रस्तुत शब्दकोशमा टुलबक्स नामक सफ्टवेयरमा आफ्नै डेटाबेस निर्माण गरी प्रयोग गरिएको हो । उक्त सफ्टवेयर इन्टरनेटबाट निशुल्क प्राप्त गर्न सकिन्छ ।

(१३) के शब्दकोश प्रतिनिधि मूलक बनेको छ त ?

हो, यो शब्दकोश साँच्चिकै प्रतिनिधि मूलक बनेको छ । दुमी भाषा बोलिने सबै क्षेत्रलाई हामीले यस शब्दकोशमा समेटेका छौं । उदाहरणका लागि

खार्मी, जालपा, बाक्सिला, सप्तेश्वर र माक्पामा यदि कुनै शब्दको उच्चारण फरक छ वा शब्द नै बेग्लै छ भने, त्यसलाई ठाउँको छोटो रूप जस्तै: बाक्सिलाका लागि (बा) मात्र राखी प्रस्तुत गरिएको छ । यस सम्बन्धि थप जानकारी शब्दकोशको अग्र भागमा छ, त्यो पढ्नुहोस ।

(१४) माक्पामा बोलिने दुमी भाषा बाक्सिलामा बोलिने भन्दा अलि फरक छ, प्रस्तुत शब्दकोशमा यसलाई कसरी समेटिएको छ ?

यस जिज्ञासाका लागि प्रश्न नं १३ को उत्तर पढ्नुहोस ।

(१५) दुमी भाषालाई संरक्षण गर्न अरु के के काम गर्न सकिन्छ ?

दुमी भाषामा यो एउटा शब्दकोश बन्नुको अर्थ भाषा बाँचि सक्थ्यो, अब अरु कार्य नगरे हुन्छ भन्ने पटककै हैन । भाषा विकासका लागि यो एउटा पहिलो खुट्किलो हो । यस खुट्किलोले अन्य कार्यहरू गर्नका लागि अवश्य पनि सहयोग गर्ने छ । दुमी भाषामा अब गर्न सकिने थुप्रै कार्यहरू छन् । दुमी भाषाको नेपाली माध्यममा व्याकरण लेखन, विस्तृत अभिलेखीकरण, कर्पस सङ्ग्रहण, पाठ्यपुस्तक लेखन तथा प्रकाशन आदि कार्यहरू महत्त्वपूर्ण र प्रारम्भिक देखिन्छन् ।

(१६) दुमी भाषामा जम्मा कति शब्द छन् ?

मेरो विचारमा भाषामा भएका सबै शब्दहरू सम्पूर्ण रूपमा कहिल्यै गन्न सकिँदैन । तर हामीले कति भेटायौं भन्ने कुरा चाहिँ गर्न सकिन्छ । जहाँसम्म दुमी भाषाको कुरा छ, यसमा पनि नेपालका अन्य भाषाहरूमा जस्तै करिब करिब ३-४ हजारकै सेरोफेरोमा मौलिक शब्दहरू देखिन्छन् । यी शब्दहरू र अन्य आगन्तुक सबै शब्दहरूलाई समेटेर हामीले यस शब्दकोशमा

करिब ७ हजार आठ सय भन्दा नि बढी शब्दहरु जम्मा गरेका छौं । यी शब्दहरु थपघट भइ रहन्छन् ।
(१७) यस शब्दकोशमा कस्ता कस्ता शब्दहरुको चित्र राखिएको छ ?

दुमी संस्कृति र परम्परागत हिसाबले महत्त्वपूर्ण ठहरिएका सकेसम्म धेरै शब्दहरुलाई चित्र तथा वाक्यको उदाहरणबाट प्रस्ट पार्ने प्रयास यस शब्दकोशमा गरिएको छ ।

(१८) अरु भाषामा नभएका तर दुमी भाषामा भएका भाषिक विशेषताहरु के हो ?

अन्य सबै भाषाहरुमा नभएका दुमीमा मात्र भएका धेरै विशेषताहरु हुन सक्लान्, तर प्रस्तुत अध्ययनपछि मध्य, उच्च स्वर वर्ण दुमी भाषामा वार्षिक रुपमा रहेको र क्रियामा ज्यादा रुपायन हुनु पनि छुट्टै विशेषता देखिन्छ । यी विशेषताहरु अन्य भाषामा कमै पाइन्छ ।

(१९) यस शब्दकोशको यो कार्य नै पूर्ण छ कि अन्य सम्पादन पनि गर्दै जानु पर्छ ?

प्रस्तुत शब्दकोश प्रकाशनमा ल्याउन हामीले धेरै मिहिनेत गरेका छौं । तापनि यो पहिलो कार्य हुनाले पूर्ण हुनै सक्दैन । यस कार्यलाई पूर्णता दिन अन्य परिमार्जन आवश्यक हुन्छ । त्यसैले सबै शब्दकोश प्रयोगकर्ताले यसका कमी कमजोरी औँल्याई पूर्णता दिन सहयोग गर्नु पर्छ ।

(२०) मलाई नेपाली मात्र बोल्न आउँछ, दुमी सिक्न चाहन्छु, के यो शब्दकोशले मलाई सहयोग गर्छ ?

अवश्य पनि तपाईंलाई प्रस्तुत शब्दकोश निकै महत्त्वपूर्ण हुने छ । यस शब्दकोशमा दिइएको पहिलो खण्ड राम्रोसँग पढ्नुहोस् र शब्दकोशको अध्ययन गर्नुहोस् । यसले वैज्ञानिक रुपमा दुमी भाषा सिकाइलाई सहयोग गर्ने छ ।

(२१) मलाई अङ्ग्रेजी राम्रोसँग लेख्न, पढ्न आउँछ तर दुमी सिक्न चाहन्छु, के यो शब्दकोशले मलाई सहयोग गर्छ ?

प्रश्न नं २० को उत्तर हेर्नुहोस ।

(२२) यो शब्दकोश बन्दै गरेको मलाई थाह नै थिएन, अब मेरो पनि नाम आउने गरी मैले यस शब्दकोशमा कसरी काम गर्न सक्छु ?

शब्दकोशको सुरुवात र बीच बीचमा दुमी किरात राई फनसिकिमले संस्थागत तर्फबाट धेरै नै पहल गरे जस्तो मलाई लाग्छ । त्यसैगरी नेत्र मणि राई आफैले पनि व्यक्तिगत रुपले निकै प्रचार प्रसार गर्नुभएको देखिन्थ्यो । यति प्रयास हुँदा हुँदै पनि कोही व्यक्ति छुट्न सक्छ । त्यसैले यदि छुटेको व्यक्तिले अब सहयोग गर्छु जस्तो लाग्यो भने पनि आफूले पत्ता लगाएका शब्द, कमेन्ट आदिलाई शब्दकोश सम्पादक वा संस्थामा पठाएर तपाईंले सहयोग गर्न सक्नु हुनेछ । तपाईंको सहयोगको यो टिम वा सम्बन्धित पक्षले सधैं उच्च मूल्याङ्कन गर्ने छ ।

हार्दिक शुभकामना

दुमी किरात राई फन्सीकीमले

२०६८ साल भाद्र ३१ गते

दुमी-नेपाली-अंग्रेजी शब्दकोश साथै डिसिलिम

१४ औं अड्क शब्दकोश विशेषाङ्कको रूपमा विमोचन

गर्न गईरहेकोमा सफलताको कामना

गर्दै विजयादशमी तथा शुभ-दिपावली-२०६८ को

उपलक्ष्यमा स्वदेश तथा विदेशमा रहनुभएका सम्पूर्ण

नेपाली दाजुभाइ तथा दिदीबहिनीहरुमा

हार्दिक मंगलमय शुभकामना

व्यक्त गर्दछु ।

तिलक (लक) खालिङ

काँक्रे-६, सोलुखुम्बु

(ct_mankoawaj@yahoo.com)

दुमी शब्दकोश प्रकाशनको बारेमा मेरो भन्नु

दुई दर्जन बढी किरात राई भाषाहरु बीच अलगगै अस्तित्वमा रहेको आफ्नो मातृभाषा 'दुमी' मा एक उत्कृष्ट शब्दकोश निर्माण गर्न सफल दुमी शब्दकोश निर्माण समितिका संयोजक एवम् दुकिराफ महासचिव श्री नेत्रमणि राईज्यू लगायत यस पवित्र कार्यमा सक्रीयतापूर्वक लागिपर्ने सम्पूर्ण शब्दकोश कर्मीहरुप्रति सर्बप्रथम त म व्यक्तिगत रुपमा नै भएपनि आभार व्यक्त गर्न चाहन्छु। संस्कृतिप्रेमी मातृभाषी पुर्खाहरुको अवसान सँगसँगै नजानिदो किसिमले बिस्तारै लोप हुदै जान लागेको हाम्रो प्यारो मातृभाषा 'दुमी' र मौलिक संस्कृतिप्रति बेलैमा सचेत भएर विद्वत र अग्रज दुमीजनले शब्दकोश निर्माणको माध्यमबाट अतुलनीय योगदानका साथ यो तयारीको चरण पूरा भै बिमोचनको संघारमा समेत पुगिसकेको सुखद खबर यस अनकन्टार ठाउँ (सोलु-लुक्ला)मा समेत सुन्न पाउँदा व्यक्तिगत रुपमा ज्यादै खुशी लागेको छ र देश पर्देशमा रहनु भएका म जस्ता जो कोही पनि अवश्य नै गर्बित रहनु भएको होला। शब्दकोश निर्माणले थातथलोदेखि भोटपर्देशमा रहेका तमाम नेपाली दुमीजनलाई आफ्नो मातृभाषाको जगेर्ना तथा दैनन्ध व्यवहारमा समेत बोलचालमा ल्याउँन थप प्रेरणा मिल्ने कुरामा कुनै दुईमत नरहला नै। यस भाषिक अभिलेख 'दुमी शब्दकोश' अवश्य नै हाम्रो साभ्ना अमूल्य निधिको रुपमा इतिहासको दसी बनेर युगौयुगसम्म रहिरहनेछ। बिगतमा नै यस किसिमको प्रयास गर्न सकिएको भए हाम्रा धेरै दुमी शब्दहरु लोप हुनबाट बचाउँन सकिन्थ्यो वा लोप हुने अवस्थामा पुग्नबाट बचाउँन सकिन्थ्यो। तथापी यस शब्दकोश निर्माण कार्यको सिलसिलामा अनगिन्ती दुःख कष्टहरु भेल्ल परेपनि यो अत्यन्तै प्रशंसनीय काम भएको छ।

यसका लागि हामी हरदुमी सन्ततिले गर्ब गर्ने पर्ने हुन्छ। यसका साथै हामी प्रत्येक मातृभाषाप्रेमी दुमीजनले यस कोशेदुङ्गालाई अधिकतम सदुपयोग गरी लाभान्वित हुन सकौं भन्ने आक्कान छ मेरो। तब मात्र साँचो अर्थमा यो भाषिक नीधप्रति अपनत्वको महसुस हुनेछ। जसरी हामी अंग्रेजी भाषामा एउटा शब्द पत्ता लगाउँन परे 'अंग्रेजी शब्दकोश'को सहारा लिन्छौं। त्यसरी नै हामीले दुमी शब्दकोशको प्रयोग गरेर आफ्नो मातृभाषामा बढी भन्दा बढी लाभ लिन सक्नौं नै भयौं। त्यसैले पनि आफ्नो मातृभाषालाई पहिलो प्राथमिकताका साथ सुदृढिकरण गर्ने साभ्ना अभियानमा अधि सरौं। अनि मात्र शब्दकोश निर्माणको उपादेयता पनि भल्किने छ।

कुमार सिंह हलक्सु दिक्पा दुमीराई

माक्पा-६, नोरुड, खोटाङ

हाल : श्री महेन्द्र ज्योति उ.मा.वि.

चौरीखर्क-२, सोलुखुम्बु

फोन : ९७४३१२९३४८

बंशावली प्रकाशन

इसिलिम अंक १	२०५६	११ पुस्ताको रूट
इसिलिम अंक ३	२०५७	रंकासु
इसिलिम अंक ४	२०५८	रत्कु, हदि, सत्तम, मुरह, हलक्सु
इसिलिम अंक ५	२०५९	वालक्पा
इसिलिम अंक ६	२०६०	लुप्यो
इसिलिम अंक ७	२०६१	दिम्मचु, खारूबु, खबचु
इसिलिम अंक ८	२०६२	छाचुङ्ग
इसिलिम अंक ९	२०६३	रिप्लचु
इसिलिम अंक ११	२०६५	हमुचु, हरसि
इसिलिम अंक १२	२०६६	तुरचु, राईचु, हजुर, जिपुचु
इसिलिम अंक १३	२०६७	सरचु, वालक्पु
ह र ह रं		छा रि मु
रा वा ह ख		वा जि तु
स हस ह		खा दि लु

शब्दकोश प्रकाशनको लागि आर्थिक सहयोग गर्नुहुने
सप्तेश्वर गा.वि.स.का दुमीराई तथा अन्य शुभचिन्तक महानुभावहरु

नाम	स्थायी ठेगाना	हालको ठेगाना	रकम रु.
क्या. नैनबहादुर सत्तमदुमी MM ²	सप्तेश्वर-६, थानागाउँ	महाराजगञ्ज, काठमाडौं	४०,५१०।-
चतुरभक्त सत्तम दुमी	सप्तेश्वर-८, चिउरीखर्क	तिनकुने, काठमाडौं	१०,१२०।-
शन्तोष सत्तम दुमी (भगडसिं)	सप्तेश्वर-२, डुङडुङ	बानीयाटार, काठमाडौं	५,५२०।-
रुद्र कुमार सत्तम दुमी	सप्तेश्वर-८, चिउरीखर्क	सप्तेश्वर-८, चिउरीखर्क	५,५५०।-
प्रेम बहादुर सत्तम दुमी	सप्तेश्वर-९, दाम्थाला	अनामनगर, काठमाडौं	५,१५०।-
नृप सत्तम दुमी	सप्तेश्वर-८, चिउरीखर्क	चाविहल, काठमाडौं	५,१५०।-
तारामणि सत्तम दुमी	सप्तेश्वर-८, चिउरीखर्क	धरान, सुनसरी	५,१००।-
डम्बर सत्तम राई	सप्तेश्वर-६, थानागाउँ	काँडाघारी, काठमाडौं	५०५५।-
श्याम कुमार सत्तम दुमी	सप्तेश्वर-२, डुङडुङ	फुटुङ, काठमाडौं	५,०५१।-
गणेशभक्त सत्तम दुमी	सप्तेश्वर-८, चिउरीखर्क	दिक्तेल, खोटाङ	५,००५।-
हरिचन्द्र सत्तम दुमी	सप्तेश्वर-८, चिउरीखर्क	बाक्सिला बजार	५,००५।-
पारस सत्तम दुमी/बेलु गुरूड	सप्तेश्वर-८, चिउरीखर्क	बानेश्वर, काठमाडौं	५००५।-
टिकाशेर सत्तम दुमी	सप्तेश्वर-६, थानागाउँ	कटारी, उदयपुर	५००५।-
टिकाशेर रंकशु दुमी	सप्तेश्वर-९, दाम्थाला	काँडाघारी, काठमाडौं	५००५।-
मीना थुलुङ्ग	सप्तेश्वर-५, दारेगौडा	तीनकुने, काठमाडौं	५००१।-
स्व.बखत बहादुर सत्तम दुमी	सप्तेश्वर-२, खोपादेल	-	४,६१०।-
धनराम सत्तम दुमी	सप्तेश्वर-१, चप्लेटी	भापा, सतासीघाम-२	३५००।-
मनिराज लुप्पो दुमी	सप्तेश्वर-८, चिउरीखर्क	नेपालगञ्ज	२,५००।-
शिद्धि बहादुर लुप्पो दुमी	सप्तेश्वर-८, चिउरीखर्क	सप्तेश्वर-८, चिउरीखर्क	२,०००।-
रविन सत्तम दुमी	सप्तेश्वर-८, चिउरीखर्क	पानवारी, सुनसरी	२,०००।-
विकास लुप्पो दुमी	सप्तेश्वर-८, चिउरीखर्क	सप्तेश्वर-८, चिउरीखर्क	२,०००।-
अर्जुनभक्त सत्तम दुमी	सप्तेश्वर-२, चप्लेटी	सान्तिनगर, काठमाडौं	१९१०।-
जुनेली आमा समूह	सप्तेश्वर-९, दाम्थाला	सप्तेश्वर-९, दाम्थाला	१,५६७।-
मिरमिरे युवा समाज	सप्तेश्वर-८, चिउरीखर्क	सप्तेश्वर-८, चिउरीखर्क	१५००
टिकाश्वर सत्तम दुमी	सप्तेश्वर-९, दाम्थाला	सप्तेश्वर-९, दाम्थाला	११११।-
ईन्द्रेणी जनकल्याण समाज	सप्तेश्वर-७, माल्देल	सप्तेश्वर-७, माल्देल	१,०२५।-
धनकुमारी दुमी	सप्तेश्वर-५, दारेगौडा	सप्तेश्वर-५, दारेगौडा	१,००५।-
हिमालभक्त सत्तम दुमी	सप्तेश्वर-१, चप्लेटी	सप्तेश्वर-१, चप्लेटी	१,००५।-
जीना कुमारी सत्तम दुमी	सप्तेश्वर-४, टार	सप्तेश्वर-४, टार	१,००५।-
तिलक बहादुर दुमी	सप्तेश्वर-४, लखु	सप्तेश्वर-४, लखु	१,००५।-
उमा कुमारी थुलुङ	सप्तेश्वर-८, चिउरीखर्क	सप्तेश्वर-८, चिउरीखर्क	१,००५।-

नाम	स्थायी ठेगाना	हालको ठेगाना	रकम रू.
नरेश कुमार लुण्पो दुमी	सप्तेश्वर-८, चिउरीखर्क	सप्तेश्वर-८, चिउरीखर्क	१,००५१-
सनद कुमार लुण्पो दुमी	सप्तेश्वर-८, चिउरीखर्क	सप्तेश्वर-८, चिउरीखर्क	१,००५१-
भरत सत्तम दुमी	सप्तेश्वर-५, दारेगौडा	सप्तेश्वर-५, दारेगौडा	१,००५१-
प्रेम कुमार सत्तम दुमी	सप्तेश्वर-३	सप्तेश्वर- ३	१,००५१-
दिप बहादुर दुमी	सप्तेश्वर-२	सप्तेश्वर- २	१,००५१-
रामकाजी सत्तम दुमी	सप्तेश्वर-३, सप्ल	भक्तपुर	५२०१-
टिका बहादुर सत्तम दुमी	सप्तेश्वर-५ दारेगौडा	सप्तेश्वर-५ दारेगौडा	५०५१-
सीताराम दुमी	सप्तेश्वर-५ दारेगौडा	सप्तेश्वर-५ दारेगौडा	५००१-
दिप बहादुर निरौला	सप्तेश्वर-५ दारेगौडा	सप्तेश्वर-५ दारेगौडा	५००१-
भुपेन्द्र सत्तम दुमी	सप्तेश्वर-८, चिउरीखर्क	सप्तेश्वर-८, चिउरीखर्क	५००१-
डम्बर बहादुर सत्तम दुमी	सप्तेश्वर-८, चिउरीखर्क	सप्तेश्वर-८, चिउरीखर्क	५००१-
ढाकमशेर सत्तम दुमी	सप्तेश्वर-८, चिउरीखर्क	सप्तेश्वर-८, चिउरीखर्क	५००१-
जुद्ध बहादुर लुण्पो दुमी	सप्तेश्वर-८, चिउरीखर्क	सप्तेश्वर-८, चिउरीखर्क	५००१-
नवराज लुण्पो /जमुना साम्पाड	सप्तेश्वर-८, चिउरीखर्क	सप्तेश्वर-८, चिउरीखर्क	५००१-
रामकाजी लुण्पो दुमी/अतिश्वरी साम्पाड	सप्तेश्वर-८, चिउरीखर्क	सप्तेश्वर-८, चिउरीखर्क	५००१-
सविना सत्तम दुमी	सप्तेश्वर-२, छेराडाँडा	सप्तेश्वर-२, छेराडाँडा	५००१-
हस्त कुमारी वस्नेत	सप्तेश्वर-६,	सप्तेश्वर-६,	५००१-
जीवन सत्तम दुमी	सप्तेश्वर-८, चिउरीखर्क	कटारी उदयपुर	५००१-
पर्शुराम नाछिरिड	सप्तेश्वर-३	सप्तेश्वर-३	५००१-
नर बहादुर सत्तम दुमी	सप्तेश्वर-८, चिउरीखर्क	कटारी, उदयपुर	५००१-
हरिप्रसाद रंकशु दुमी	सप्तेश्वर-९, दाम्थाला	सप्तेश्वर-९, दाम्थाला	२००१-
हर्कराज रंकशु दुमी	सप्तेश्वर -७, माल्देल	सप्तेश्वर -७, माल्देल	२००१-
प्रेम बहादुर राइचु दुमी	सप्तेश्वर -७, माल्देल	सप्तेश्वर -७, माल्देल	२००१-
ओम प्रकाश राइचु दुमी	सप्तेश्वर -७, माल्देल	सप्तेश्वर -७, माल्देल	२००१-
धन कुमार राइचु दुमी	सप्तेश्वर -७, माल्देल	सप्तेश्वर -७, माल्देल	२००१-
जंगराज सत्तम दुमी	सप्तेश्वर- २	सप्तेश्वर- २	२००१-
कृष्ण बहादुर दुमी	सप्तेश्वर -७, माल्देल	सप्तेश्वर -७, माल्देल	१५०१-
महाशारा दुमी	सप्तेश्वर-७, माल्देल	सप्तेश्वर-७, माल्देल	१५०१-
इश्वरमान दुमी	सप्तेश्वर-७, माल्देल	सप्तेश्वर-७, माल्देल	१५०१-
मनकुमार दुमी	सप्तेश्वर-७, माल्देल	सप्तेश्वर-७, माल्देल	१००१-
सरिता दुमी	सप्तेश्वर-७, माल्देल	सप्तेश्वर-७, माल्देल	१००१-
कालुराम दुमी	सप्तेश्वर-७, माल्देल	सप्तेश्वर-७, माल्देल	१००१-
राजकुमार दुमी	सप्तेश्वर-७, माल्देल	सप्तेश्वर-७, माल्देल	१५०१-

नाम	स्थायी ठेगाना	हालको ठेगाना	रकम रु.
गर्म बहादुर दुमी	सप्तेश्वर-७, माल्देल	सप्तेश्वर-७, माल्देल	१००।-
ललित बहादुर रंकशु दुमी	सप्तेश्वर-९, दाम्थाला	सप्तेश्वर-९, दाम्थाला	१००।-
जीत बहादुर राई	सप्तेश्वर-२	सप्तेश्वर-२	१००।-
ज्ञानु राई	सप्तेश्वर-२, छेरा		१००।-
कमल शोभा राई	सप्तेश्वर-१, चप्लेटी		१००।-
रामकुमार रंकशु दुमी	सप्तेश्वर-९, दाम्थाला	सप्तेश्वर-९, दाम्थाला	५०।-
गणेश रंकशु दुमी	सप्तेश्वर-९, दाम्थाला	सप्तेश्वर-९, दाम्थाला	५०।-
जंग बहादुर नाछिरिङ राई	सप्तेश्वर-९, दाम्थाला	सप्तेश्वर-९, दाम्थाला	५०।-
गणेश राइचु दुमी	सप्तेश्वर-७, माल्देल	सप्तेश्वर-७, माल्देल	५०।-
पत्थरमान राइचु दुमी	सप्तेश्वर-७, माल्देल	सप्तेश्वर-७, माल्देल	५०।-
गोकुल सत्तम दुमी	सप्तेश्वर-३	नारायणथान, काठमाडौं	११११।
		जम्मा	१६२४९१

बाक्सिला गा.वि.स.

नाम	स्थायी ठेगाना	हाल	रकम
कालुमान दुमी	बाक्सिला-६, गौरूडटोल	बाक्सिला-६, गौरूडटोल	१०,०००।-
शुभराज रंकशु दुमी	बाक्सिला, सिम्पानी	शान्तिनगर, काठमाडौं	१०,००२।-
सुजन हदी दुमी	बाक्सिला-६, हल्खुम	बानेश्वर, काठमाडौं	७,७५७।-
राजेश सत्तम दुमी	बाक्सिला-४, अंखा	सुकुधारा, माठमाडौं	७७७७।-
तेजमाया मुरह दुमी	बाक्सिला हल्खुम ६	हातिवन ललितपुर-१	६०२२।-
मनी प्रसाद सत्तम दुमी	बाक्सिला-४, अंखा	मैतीदेवी, काठमाडौं	५५५५।-
मनकला मुरह दुमी	बाक्सिला हल्खुम ६	धरान १५ थाना लाईन	५००१।-
अप्सरा रंकशु दुमी	बाक्सिला, सिम्पानी	बानेश्वर, काठमाडौं	५००६।-
अनिता हदी दुमी	बाक्सिला	सिनामंगल, काठमाडौं	५००१।-
विकास मुरह दुमी	बाक्सिला-६, हल्कुम	सिनामंगल, काठमाडौं	५०००।-
पदम बहादुर दिम्मचु दुमी	बाक्सिला-८, चोखुम	ढोलाहिटी, ललितपुर	५०००।-
टप कुमार हदी दुमी	बाक्सिला, साक्सिला	सरस्वतिनगर, काठमाडौं	५१५१।-
हेमन्त लुप्पो दुमी (होमकुमार)	बाक्सिला, साक्सिला	कपन, काठमाडौं	५००१।-
सिबी राई	बाक्सिला	काठमाडौं	३१२०।-
देवान राई	बाक्सिला	शान्तिनगर, काठमाडौं	३१००।-
राजेश मुरह दुमी	बाक्सिला, हल्कुम	मैतीदेवी, काठमाडौं	२०००।-
बालमाया मुरह दुमी	बाक्सिला-६, हल्कुम	बाक्सिला-६, हल्कुम	१२००।-
रेक बहादुर मुरह दुमी	बाक्सिला-६, हल्कुम	बाक्सिला-६, हल्कुम	११५०।-
दुर्गाशोभादुमी / भलाकाजी दुमी	बाक्सिला, अंखा	काठमाडौं	११०५।-
बखत ब.हदी दुमी	बाक्सिला-६, हल्कुम	बाक्सिला-६, हल्कुम	११००।-

नाम	स्थायी ठेगाना	हालको ठेगाना	रकम रु.
देउधन मुरह दुमी	बाक्सला-६, हल्कुम	बाक्सला-६, हल्कुम	११००१-
दान बहादुर हदी दुमी	बाक्सला-६, हल्कुम	बाक्सला-६, हल्कुम	१०००१-
गोम बहादुर दुमी	बाक्सला-६, हल्कुम	बाक्सला-६, हल्कुम	१०००१-
दर्गाधन दुमी	बाक्सला-६, हल्कुम	बाक्सला-६, हल्कुम	१०००१-
पूजा रंकशु दुमी	बाक्सला-५, मानेडाँडा	शान्तिनगर, काठमाडौं	६०६१-
धनशेर/ अतित मुरह दुमी	बाक्सला-६, हल्कुम	बाक्सला-६, हल्कुम	६००१-
प्रतिमान मुरह दुमी	बाक्सला-६, हल्कुम	बाक्सला-६, हल्कुम	५००१-
चन्द्र दुमी	बाक्सला	बुद्धनगर, काठमाडौं	५०५१-
सर्वजीत मुरह दुमी	बाक्सला-६, हल्कुम	बाक्सला-६, हल्कुम	५००१-
मनिकुमार हदी दुमी	टिकामनी हदी दुमी	बाक्सला-६, हल्कुम	५००१-
कृष्ण ब. दुमी			३००१-
धनकाजी हदी दुमी	बाक्सला-६, हल्कुम	बाक्सला-६, हल्कुम	३००१-
टिकामाया मुरह दुमी	बाक्सला-६, हल्कुम	बाक्सला-६, हल्कुम	२५०१-
मंजक बहादुर हदी दुमी	बाक्सला-६, हल्कुम	बाक्सला-६, हल्कुम	२५०१-
मनराज मुरह दुमी	बाक्सला-६, हल्कुम	बाक्सला-६, हल्कुम	२५०१-
टिकामनी हदी दुमी	बाक्सला-६, हल्कुम	बाक्सला-६, हल्कुम	२५०१-
सार्कीमान दुमी	बाक्सला-५, लंखा	बाक्सला-५, लंखा	२००१-
कुल बहादुर मुरह दुमी	बाक्सला-६, हल्कुम	बाक्सला-६, हल्कुम	२००१-
गणेश हदी दुमी	बाक्सला-६, हल्कुम	बाक्सला-६, हल्कुम	२००१-
शिरमनी दुमी	बाक्सला-६, हल्कुम	बाक्सला-६, हल्कुम	२००१-
घने दुमी	बाक्सला-६, हल्कुम	बाक्सला-६, हल्कुम	२००१-
सञ्जय हदी दुमी	बाक्सला-६, हल्कुम	बाक्सला-६, हल्कुम	२००१-
नक्षो काईला (गमर्के) हदी दुमी	बाक्सला-६, हल्कुम	बाक्सला-६, हल्कुम	२००१-
भुवनसिंह हदी दुमी	बाक्सला-६, हल्कुम	बाक्सला-६, हल्कुम	२००१-
रूपकाजी हदी दुमी	बाक्सला-६, हल्कुम	बाक्सला-६, हल्कुम	२००१-
रामकुमार दुमी	बाक्सला-६, हल्कुम	बाक्सला-६, हल्कुम	२००१-
नक्षो टेकबहादुर मुरह दुमी	बाक्सला-६, हल्कुम	बाक्सला-६, हल्कुम	२००१-
संबर ब. दुमी	बाक्सला-५, लंखा	बाक्सला-५, लंखा	२००१-
फूल माया दुमी	बाक्सला-५, लंखा	बाक्सला-५, लंखा	२००१-
चन्द्र ब. दुमी	बाक्सला-५, लंखा	बाक्सला-५, लंखा	२००१-
रत्न बहादुर मुरह दुमी	बाक्सला-६, हल्कुम	बाक्सला-६, हल्कुम	२००१-
अकल बहादुर मुरह दुमी	बाक्सला-६, हल्कुम	बाक्सला-६, हल्कुम	२००१-
विर्ष बहादुर मुरह दुमी	बाक्सला-६, हल्कुम	बाक्सला-६, हल्कुम	२००१-

नाम	स्थायी ठेगाना	हालकों ठेगाना	रकम रु.
जोक बहादुर मुरह दुमी	बाक्सिला-६, हल्कुम	बाक्सिला-६, हल्कुम	२००१-
मोटा ब. दुमी	बाक्सिला-५, बोया	बाक्सिला-५, बोया	१०५१-
बम ब. दुमी	बाक्सिला-५, बोया	बाक्सिला-५, बोया	१००१-
चुडामनी दुमी	बाक्सिला-५, लंखा	बाक्सिला-५, लंखा	१००१-
असार मान दुमी	बाक्सिला-५, लंखा	बाक्सिला-५, लंखा	१००१-
दिल सरा दुमी	बाक्सिला-५, लंखा	बाक्सिला-५, लंखा	१००१-
मनीजंग दुमी	बाक्सिला-५, बोया	बाक्सिला-५, बोया	१००१-
पूर्ण कुमार दुमी	बाक्सिला-६, गैरीगाउँ	बाक्सिला-६, गैरीगाउँ	१००१-
पदम रंकशु दुमी	बाक्सिला-६, गैरीगाउँ	बाक्सिला-६, गैरीगाउँ	१००१-
दुर्ग बहादुर रंकशु दुमी	बाक्सिला-६, गौरूडटोल	बाक्सिला-६, गौरूडटोल	१००१-
मनी हदी दुमी	बाक्सिला-६, गौरूडटोल थर्पु	बाक्सिला-६	१००१-
नरजीत दुमी	बाक्सिला-६	बाक्सिला-६	१००१-
राम कुमार दुमी	बाक्सिला-६, हल्कुम	बाक्सिला-६, हल्कुम	१००१-
दिलमाया हदी दुमी	बाक्सिला-६, थर्पु	बाक्सिला-६, थर्पु	१००१-
जीतमनी हदी दुमी	बाक्सिला-६, हल्कुम	बाक्सिला-६, हल्कुम	१००१-
मनलछी दुमी	बाक्सिला-६, हल्कुम	बाक्सिला-६, हल्कुम	१००१-
मुंगाधन हदी दुमी	बाक्सिला-६, हल्कुम	बाक्सिला-६, हल्कुम	१००१-
सन्तु दुमी	बाक्सिला - ३	बाक्सिला - ३	१००१-
नर ब. दुमी	बाक्सिला - १, हयापु	बाक्सिला - १, हयापु	१००१-
धने दुमी	बाक्सिला-६, हल्कुम	बाक्सिला-६, हल्कुम	५०१-
चन्द्र ब. दुमी	बाक्सिला - ३	बाक्सिला - ३	५०१-
भिम राज दुमी	बाक्सिला - ३	बाक्सिला - ३	५०१-
मनी राज रत्कु दुमी	बाक्सिला - १, हयापु	बाक्सिला - १, हयापु	५०१-
मन राज डिकपा दुमी	बाक्सिला - ३, माक्पाली	बाक्सिला - ३, माक्पाली	५०१-
दिल कु. रत्कु दुमी	बाक्सिला - १, हयापु	बाक्सिला - १, हयापु	५०१-
सेतीमाया दुमी	बाक्सिला २	बाक्सिला २	२५१-
दिल कु. खालिङ्ग	बाक्सिला - ३	बाक्सिला - ३	२०१-
अर्जुन रत्कु दुमी	बाक्सिला - १, दामखु	बाक्सिला - १, दामखु	२०१-
कमला रत्कु दुमी	बाक्सिला - १, हयापु	बाक्सिला - १, हयापु	२०१-
जय धन रत्कु दुमी	बाक्सिला - १, हयापु	बाक्सिला - १	२०१-
एदुराम दुमी	बाक्सिला - ३, माक्पालीडाडाँ	बाक्सिला - ३, माक्पालीडाडाँ	२०१-
गम ब. रत्कु दुमी	बाक्सिला - १, हयापु	बाक्सिला - १	२०१-

श्रीगोली १

नाम	स्थायी ठेगाना	हालको ठेगाना	रकम रु.
बम ब. रत्कु दुमी	बाक्सिला - १, हयापु	बाक्सिला - १	२०१-
सिद्ध ब. रत्कु दुमी	बाक्सिला - १, हयापु	बाक्सिला - १	२०१-
विर ब. रत्कु दुमी	बाक्सिला - १, हयापु	बाक्सिला - १, हयापु	२०१-
हर्क ब. रत्कु दुमी	बाक्सिला - १, हयापु	बाक्सिला - १, हयापु	१०१-
लाल कु. रत्कु दुमी	बाक्सिला - १, हयापु	बाक्सिला - १, हयापु	१०१-
गोपाल दुमी	बाक्सिला		५१-
बाक्सिला क. का. स.	बाक्सिला		९४४८१-
		जम्मा	११३५०९

जालपा गा.वि.स.

नाम	स्थायी ठेगाना	हालको ठेगाना	रकम रु.
ललिता दुमी/नविन दुमी	सुकेधारा, काठमाण्डौ	सुकेधारा, काठमाण्डौ	२५०००/-
अशोक कुमार दुमी	जालपा-९, खरबारी	महाराजगञ्ज, काठमाण्डौ	१०००१/-
भद्र दुमी	जालपा-४, पुरानोगाउँ	काठमाडौं	६६६०/-
प्रसाद राई	जालपा-८, सबलुङ	कतार	५२००/-
विकास दुमी	जालपा-४, पुरानोगाउँ	नखिखपोट, ललितपुर	५०९६/-
महेन्द्र दुमी	जालपा-४, पुरानोगाउँ	नखिखपोट, ललितपुर	५१२५/-
यम बहादुर दुमी	जालपा-४, पुरानोगाउँ	काठमाडौं	५००५/-
राम कुमार हम्बुङ	जालपा-७, दिम्लो	धापासी, काठमाडौं	५,३३३/-
जयश्वर दुमी	जालपा - ५, खोटाङ्ग	जालपा - ५, खोटाङ्ग	१०००/-
प्रतिमान दुमी	जालपा - ४, खोटाङ्ग	जालपा - ४, खोटाङ्ग	१०००/-
काली बहादुर दुमी	जालपा - ३, घलेगाउँ	जालपा - ३, घलेगाउँ	१०००/-
तेज बहादुर दुमी	जालपा - ४, खोटाङ	जालपा - ४, खोटाङ	१०००/-
राजेन्द्र दुमी	जालपा- ९, खरबारी	जोरपाटी, काठमाडौं	१०००/-
मौलिधन दुमी	जालपा-८, सावालुङ	काँडाघारी, काठमाडौं	१०००/-
केदार दुमी	जालपा-३, घलेगाउँ	बुढानिलकण्ठ, काठमाडौं	१०००/-
देवेन्द्र दुमी	जालपा-९, खरबारी	काठमाडौं	१०००/-
मकर दुमी	जालपा-९, खरबारी	काठमाडौं	१०००/-
कल्पना दुमी	जालपा-८, सावालुङ	कपन, काठमाडौं	१०००/-
चुर्णशोभा दुमी	जालपा-४, पुरानोगाउँ	काठमाडौं	६०५/-
पत्थर दुमी	जालपा	काडाघारी, काठमाण्डौ	५१०/-
निलप्रसाद दुमी	जालपा - ३, घलेगाउँ	जालपा - ३, घलेगाउँ	५०५/-
जस बहादुर दुमी	जालपा - ५, ससर्का	जालपा - ५, ससर्का	५००/-
लेनुका दुमी	जालपा- ४, पुरानोगाउँ	जालपा- ४, पुरानोगाउँ	२००/-

नाम	स्थायी ठेगाना	हालको ठेगाना	रकम रू.
तिर्थ माया गुरूङ्ग	जालपा - २,, लमखु	जालपा - २,, लमखु	२००/-
देबेन्द्र कुमार दुमी	जालपा- ४, पुरानोगाउँ	जालपा- ४, पुरानोगाउँ	३२०/-
भिम माया तामाङ्ग	जालपा - १ छिप्टी	जालपा - १ छिप्टी	२२०/-
ईन्द्र कुमार दुमी	जालपा -३, घलेगाउँ	विराटनगर -३	२००/-
धन सोभा दुमी	जालपा - २,, लमखु	जालपा - २,, लमखु	२००/-
बती गुरूङ्ग	जालपा - २,, लमखु	जालपा - २, लमखु	३००/-
दान बहादुर दुमी	जालपा - ४ खोटाङ्ग	जालपा - ४ खोटाङ्ग	२५०/-
मित्रमणि दुमी	जालपा- ४, पुरानोगाउँ	जालपा- ४, पुरानोगाउँ	२००/-
गौरीनाथ आचार्य	गा.वि.स. सचिब जालपा	गा.वि.स. सचिब जालपा	२००/-
हिराकाजी खड्का	मात्तिम- ४	मात्तिम- ४, पुरानोगाउँ	३००/-
ज्ञान बहादुर श्रेष्ठ	खार्मी - १, साबु	खार्मी - १, साबु	२००/-
मनिकुमार दुमी	जालपा- ९, खरबारी	जालपा- ९, सरबारी	२००/-
लक्ष्मिध्वज दुमी	जालपा- ४ खोटाङ्ग	जालपा- ४ खोटाङ्ग	२००/-
जस बहादुर दुमी	जालपा - ३, घलेगाउँ	जालपा - ३, घलेगाउँ	१००/-
बलबहादुर दुमी	जालपा - ३, घलेगाउँ	जालपा - ३, घलेगाउँ	१००/-
कटक बहादुर दुमी	जालपा - ३, घलेगाउँ	जालपा - ३, घलेगाउँ	१५०/-
मन बहादुर दुमी	जालपा - ३, घलेगाउँ	जालपा - ३, घलेगाउँ	२००/-
श्रीमती पवित्रा दुमी	जालपा - ३, घलेगाउँ	जालपा - ३, घलेगाउँ	१००/-
खिलमान दुमी	जालपा - ५, ससर्का	जालपा - ५, ससर्का	५०/-
फडिन्द्र दुमीदुमी	जालपा - ५, ससर्का	जालपा - ५, ससर्का	५०/-
नरभक्त दुमी	जालपा - ५, ससर्का	जालपा - ५, ससर्का	१००/-
जगत दुमी	जालपा - ५, ससर्का	जालपा - ५, ससर्का	५०/-
मन ब.दुमी	जालपा - ५, ससर्का	जालपा - ५, ससर्का	५०/-
रण कुमार दुमी	जालपा - ५, ससर्का	जालपा - ५, ससर्का	१००/-
प्रेम किरात दुमी	जालपा - ५, ससर्का	जालपा - ५, ससर्का	५०/-
दुर्गा दुमी	जालपा - ५, ससर्का	जालपा - ५, ससर्का	५०/-
प्रतापसिंह दुमी	जालपा - ५, ससर्का	जालपा - ५, ससर्का	५०/-
गंगा प्रसाद दुमी	जालपा - ५, ससर्का	जालपा - ५, ससर्का	५०/-
सहरमान दुमी	जालपा - ५, ससर्का	जालपा - ५, ससर्का	५०/-
भक्त दुमी	जालपा - ५, ससर्का	जालपा - ५, ससर्का	५०/-
बम बहादुर दुमी	जालपा - ५, ससर्का	जालपा - ५, ससर्का	५०/-

नाम	स्थायी ठेगाना	हालको ठेगाना	रकम रु.
बिनोद दुमी	जालपा - ५, ससर्का	जालपा - ५, ससर्का	५०/-
रत्न बहादुर दुमी	जालपा - ५, ससर्का	जालपा - ५, ससर्का	५०/-
भिम बहादुर दुमी	जालपा - ५, ससर्का	जालपा - ५, ससर्का	५०/-
भिम बहादुर दुमी	जालपा - ५, ससर्का	जालपा - ५, ससर्का	५०/-
रणवीर दुमी	जालपा - ५, ससर्का	जालपा - ५, ससर्का	५०/-
भगत बहादुर दुमी	जालपा - ५, ससर्का	जालपा - ५, ससर्का	५०/-
चक्र बहादुर दुमी	जालपा - ५, ससर्का	जालपा - ५, ससर्का	५०/-
अतम्बर दुमी	जालपा - ५, ससर्का	जालपा - ५, ससर्का	५०/-
दिलचन दुमी	जालपा - ५, ससर्का	जालपा - ५, ससर्का	५०/-
दिपकं दुमी	जालपा - ५, ससर्का	जालपा - ५, ससर्का	५०/-
रामकाजी दुमी	जालपा - ५, ससर्का	जालपा - ५, ससर्का	५०/-
विष्णु कुमार दुमी	जालपा - ५, ससर्का	जालपा - ५, ससर्का	५०/-
वीरवल दुमी	जालपा - ५, ससर्का	जालपा - ५, ससर्का	५०/-
राजकुमार दुमी	जालपा - ५, ससर्का	जालपा - ५, ससर्का	१००/-
पदम बहादुर गुरूड	खार्मी - २, खोटाङ	खार्मी - २, खोटाङ	१००/-
समध्वज दुमी	खार्मी - १, साबु	खार्मी - १, साबु	२००/-
हिरालाल दुमी	जालपा - ४, खोटाङ	जालपा - ४, खोटाङ	१००/-
मनमाया गुरूड	जालपा - २, घलेगाउँ	जालपा - २, घलेगाउँ	१००/-
सञ्जिता दुमी	जालपा - ४, पुरानोगाउँ	जालपा - ४, पुरानोगाउँ	५०/-
टिका बहादुर श्रेष्ठ	जालपा - ४, पुरानोगाउँ	जालपा - ४, पुरानोगाउँ	१००/-
धन कुमार दुमी	जालपा - ४, पुरानोगाउँ	जालपा - ४, पुरानोगाउँ	१००/-
शरण दुमी	जालपा - ४, पुरानोगाउँ	जालपा - ४, पुरानोगाउँ	१००/-
मुसलमान दुमी	जालपा - ४, पुरानोगाउँ	जालपा - ४, पुरानोगाउँ	१००/-
सोमनाथ पान्डे	दिक्तेल १, खोटाङ	दिक्तेल १, खोटाङ	१००/-
पासाड दुमी	निमलिडाँडा	निमलिडाँडा	१००/-
मुनुकला दुमी	बाम्राड	बाम्राड	१००/-
तारा दुमी	जालपा - ४, पुरानोगाउँ	जालपा - ४, पुरानोगाउँ	१००/-
इन्द्रमान दुमी	जालपा - ४, खोटाङ	जालपा - ४, पुरानोगाउँ	१००/-
भिम बहादुर दुमी	जालपा - ४, पुरानोगाउँ	जालपा - ४, पुरानोगाउँ	२००/-
राज कुमार श्रेष्ठ	जालपा - २, लमखु	जालपा - २, लमखु	२००/-
कुमारी दुमी	जालपा - ३, घलेगाउँ	जालपा - ३, घलेगाउँ	२५/-
प्रेम कुमार दुमी	जालपा - ५, ससर्का	जालपा - ५, ससर्का	२००/-
रमेश दुमी	जालपा - ४, पुरानोगाउँ	जालपा - ४, पुरानोगाउँ	७००/-
कञ्चन दुमी	जालपा - ४, पुरानोगाउँ	जालपा - ४, पुरानोगाउँ	१००/-
		जम्मा	८७६२५/-

मिति २०६२ सालको दिपावलीको उपलक्ष्यमा देउसी खेली माक्या गा.वि.स.अन्तर्गत रहेका दुमिराईहरूबाट दुमी शब्दकोश निर्माणको लागि चन्दा संकलनको क्रममा प्रत्येक वडाबाट उल्लेखित नाम, थर भएका दुमिराईहरूबाट रकम प्रदान गरी नामावली पठाएको जानकारी गराउदछु।

सूर्य विक्रम दुमिराई

माक्या-५, ईलाम

दुमकिम अध्यक्ष

माक्या गा.वि.स.

नाम	स्थायी ठेगाना/पाछा	रकम रू.
सिंह बहादुर दुमिराई	माक्या, बेप्ला	५२,८७५/-
नेत्रमणि दुमिराई	माक्या, नोरूड	१४७४७/-
बीर सिं दुमिराई	माक्या, छुका	११,०००/-
ईश्वरमान राई	माक्या	६१९६/-
असारमान राई	माक्या	५०६७/-
खगन्द्र राई	माक्या, लेवा	५०००/-
जयराम राई	माक्या	५०००/-
कुमार सिं राई	माक्या, नोरूड	५१११/-
मातेराज राई	माक्या	५१५५/-
राम बहादुर राई	माक्या	५०००/-
डा. शंकरमान राई	बालुवाटार, काठमाडौं	२३२५/-
सरस्वती राई	माक्या	१५००/-
गोपाल कुमार दुमिराई	माक्या-१	१,१५०/-
गोपाल कुमार दुमिराई	हजुरचु	१,१५०/-
खड्ग लक्ष्मी दुमिराई	"	१,१२०/-
क्या.मान ब. राई	काठमाडौं	१२००/-
चतुरमान दुमिराई	"	११००/-
सहजीत राई	माक्या	५००/-
गुणराज राई	माक्या	५००/-
ताराभक्त राई	माक्या	५००/-
जैकुमारी राई	माक्या	५००/-
तुल बहादुर दुमिराई	"	२०० /-
नारथ मणि दुमिराई	"	१००/-
हेम राज दुमिराई	"	२०० /-
कला माया दुमिराई	"	१००/-
डिल्ली बहादुर दुमिराई	"	५० /-
पदम बहादुर दुमिराई	"	२५०/-
उमासरी दुमिराई	"	१५५/-
नन्द कुमार दुमिराई	वालक्या	२००/-
हित कुमार दुमिराई	"	२२०/-
इन्द्रकुमार दुमिराई	"	१५०/-
गणेश बहादुर दुमिराई	"	२२६/-
नैन कुमारी दुमिराई	"	१०५/-

नाम	पाछा	रकम रू.
रमिला दुमिराई	खारूबु	१००/-
रत्न कुमारी दुमिराई	"	२००/-
विर्जबहादुर दुमिराई	"	५/-
चित्रमणि दुमिराई	खारूबु	५०/
भक्तबहादुर दुमिराई	"	५०/
दुर्गाबहादुर दुमिराई	"	५०/-
पदमबहादुर दुमिराई	"	२०५/-
ज्ञानबहादुर दुमिराई	"	५००/
कुलीमाया दुमिराई	"	८५/-
मिरा लक्ष्मी राई	आरूबारी	२००/-
एलिना राई	आरूबारी	५००/-
ताराभक्त राई	"	१०००/-

माक्या वडा नं.-२, बाक्वुवा

नाम	पाछा	रकम रू.
ठेलुमान दुमिराई	वालक्या	३५०/-
रामभक्त दुमिराई	"	२००/-
जोरबहादुर दुमिराई	"	२००/-
मकरबहादुर दुमिराई	"	३०३/-
तेजबहादुर दुमिराई	"	१००/-

माक्या वडा नं.-४ लुग्दु-छुका

नाम थर	पाछा	रकम
लघुमन दुमिराई	हलकसु	१००/-
होमनाथ दुमिराई	"	५०/-
गोबर्धन दुमिराई	"	५० /-
नरभक्त दुमिराई	"	५०/-
बलशेर दमिराई	"	५० /-
विबा कुमारी दुमिराई	हजुरचु	१००/-
रूद्रमान दुमिराई	हलकसु	६० /-
दिर्ग सिं दुमिराई	"	१००/-

नाम थर	पाछा	रकम	मोहन कुमार दुमीराई	१५०/-
बल ब. दुमीराई	"	१०७/-	सन्धोष दुमीराई	१५०/-
धन ब. दुमीराई	"	५५/-	राम कुमार दुमीराई	१५०/-
भरू माया दुमीराई	सत्तम	१५०/-	मणि कुमार दुमीराई	१५०/-
जइकुमारी राई	"	११०/-	इशवर मान राई	१५०/-
चन्द्र सिं दुमीराई	"	५१/-	राम ब. दुमीराई	१५०/-
रत्न ब. दुमीराई	हजुरचु	५०/-	सु. के. वि. क.	१५०/-
अम्बर दुमीराई	हलक्सु	५०/-		
दिलु माया राई	"	५०-		
चतुर मान दुमीराई	"	५०-		
राम ब. दुमीराई	"	१००/-		
तिल कुमारी राई	"	५०/-		
सुजता दुमीराई	"	४०-		
शेर ब. दुमीराई	"	५०		
कृष्ण ब. दुमीराई	"	५०/-		
गंगा ब. दुमीराई	खारूबु	५०-		
तिर्थ ब. दुमीराई	"	५०-		
डबल सिं दुमीराई	"	५०/-		
मान ब. राई	"	१०		
भविता दुमीराई	"	५०-		
भर्ज ब. दुमीराई	"	५०/-		
धन ब. दुमीराई	"	४०/-		
भूमक दुमीराई	हलक्सु	५०-		
नकुल दुमीराई	-	४०-		
जस ब. थलुङ्ग राई	-	५०/-		
अमृत मान थलुङ्ग राई	-	५०/-		
बल ब. वि. क.	-	२०/-		

वडा नं.-८, लेवा

नाम थर	पाछा	रकम
मणिराम दुमीराई	हलक्सु	१५०/-
नरकेशर दुमीराई	"	१००/-
धन कुमारी दुमीराई	"	५०/-
जयराम दुमीराई	"	१५०/-
बजिर शोभा दुमीराई	"	१५० /-
भग ब. दुमीराई	"	१००/-
पदम कुमारी दुमीराई	"	५० /-
जगत ब. दुमीराई	वालाक्या	५०/-
देवराज दुमीराई	"	१००/-
नन्द कुमार दुमीराई	"	५०/-
कमल ब. दुमीराई	खारूबु	१०५/-
भक्त ब. दुमीराई	वालाक्या	६०/-
विनुमान दुमीराई	"	१०५-
आस ब. दुमीराई	"	१०५
आमा समूहबाट	"	५००/-

वडा नं. ९, सम्जना, चइन्टार

नाम थर	पाछा	रकम
पृथ्वी ब. दुमीराई	वालाक्या	२००/-
रणशेर दुमीराई	"	१५०/-
बखत ब. दुमीराई	"	१२०/-
ईशवरमान दुमीराई	"	१२०/-
उत्तर कुमार दुमीराई	"	२१० /-
दल प्रसाद दुमीराई	हलक्सु	१५०/-
डाक ब. दुमीराई	"	२५० /-
मणिराज दुमीराई	वालाक्या	११०/-
राम ब. दुमीराई	खारूबु	१००/-
ईशवर मान दुमीराई	खारूबु	२००/-
तारा देवी दुमीराई	हलक्सु	१५०/-
	जम्मा	१७६०/-

माक्या वडा नं.-५, इल्लिम

नाम थर	पाछा	रकम
कर्ण बहादुर दुमीराई	हजुरचु	१५०/-
सूर्य विक्रम दुमीराई	"	५१०/-
दुमकिम अध्यक्ष		
धन ब. दुमीराई	"	१५०/-
बोर ब. दुमीराई	"	१५०/-
भुपाध्वज दुमीराई	"	१५० /-
श्रीभूमक दुमीराई	"	१५०/-
मुगाधन दुमीराई	"	१५० /-

माक्या वडा नं.-३, बेप्ला

नाम थर	पाछा	रकम
रिखिधन दुमीराई	वालाक्या	५०/-
धर्मध्वज दुमीराई	"	५०/-
उर्निबल दुमीराई	"	२०५/-
जनक ब.दुमीराई	"	१०५/-
सिंग ब. दुमीराई	"	५०/-
मोहन कुमार दुमीराई	"	१००/-
श्रीभूमक दुमीराई	"	१२०/-
मणि कुमार दुमीराई	"	१००/-
इश्वर मान दुमीराई	"	१००/-
भाइकाजी दुमीराई	"	१००/-
धन ब.दुमीराई	"	४०/-
मकर ध्वज दुमीराई	"	१००/-
भक्त ब. दुमीराई	"	२०/-
बल बहादुर दुमीराई	"	१२५/-
सर्वधन दुमीराई	खारूबु	५०/-
विकास दुमीराई	"	२०/-
खुशिमान दुमीराई	"	२०/-
महेश दुमीराई	"	१००/-
डम्बर सिं दुमीराई	"	१००/-
प्रेम ब.दुमीराई	"	१००/-
श्रीमति कुमारी दुमीराई	"	४०/-
भलाकाजी दुमीराई	"	१००/-
प्रेम शंखर दुमीराई	हजुरचु	२००/-
प्रेम बहादुर राई	"	२००/-
चन्द्र ब. दुमीराई	"	१००/-
विरधन दुमीराई	"	२०/-
भक्त ब. दुमीराई	"	१००/-

सन्त कुमार दुमीराई	"	१००/-
जगत ब. दुमीराई	"	२०/-
मान ब. दुमीराई	"	११५/-
हरी कर्ने दुमीराई	"	२०/-
काजी ब. दमी राई	"	५०/-
तिर्थ ब. दुमीराई	"	५०/-
देउराज दुमीराई	"	५०/-
शिव कुमार दुमीराई	वालक्या	१००/-

माक्या वडा नं.-४ लुम्दु-छुका

नाम थर	पाछा	रकम
लघुमान दुमीराई	हलक्सु	१००/-
होमनाथ दुमीराई	"	५०/-
गोबर्धन दुमीराई	"	५०/-
नरभक्त दुमीराई	"	५०/-
जगराज दुमीराई	"	५०/-
विबा कुमारी दुमीराई	हजुरचु	१००/-
रूद्रमान दुमीराई	हलक्सु	६०/-
दिर्ग सिं दुमीराई	"	१००/-
बल ब.दमीराई	"	१०७/-
धन ब. दुमीराई	"	५५/-
भरू माया दुमीराई	सत्म	१५०/-
जइकुमारी राई	"	११०/-
चन्द्र सिं दुमीराई	"	५१/-
रत्न ब. दुमीराई	हजुरचु	५०/-
अम्बर दुमीराई	हलक्सु	५०/-
दिलु माया राई	"	५०/-
चतुर मान दुमीराई	"	५०/-
राम ब. दुमीराई	"	१००/-
तिल कुमारी राई	"	५०/-

माक्पा, वडा नं.-६, नोरुङ्ग

नाम थर	पाछा	रकम
देवराज दुमीराई	खारूबु	रु. १२०/-
नौसरी दुमीराई	"	रु. २५/-
लाल ब. दुमीराई	"	रु. ५०/-
हर्क ब. दुमीराई	"	रु. ५०/-
नारद मणि दुमीराई	"	रु. १०१/-
खड्ग ब. दुमीराई	"	रु. २५/-
लब राज दुमीराई	"	रु. ५०/-
छत्र ब. दुमीराई	"	रु. १००/-
पदम ब. दुमीराई	हलक्सु	रु. ५०/-
रामजी दुमीराई	"	रु. ५५/-
पल ब. दुमीराई	"	रु. ५०/-
लाल ब. दुमीराई	"	रु. ५०/-
भुप मणि दुमीराई	"	रु. ३००/-
हर्क ब. दुमीराई	"	रु. १२०/-
राम चन्द्र दुमीराई	"	रु. ५०/-
हुतराज दुमीराई	"	रु. ५०/-
सीता देवी दुमीराई	"	रु. ३००/-
जस ब. दुमीराई	"	रु. १५०/-
लोक ब. दुमीराई	"	रु. १२०/-
गजमान राई	खारूबु	रु. ५०/-
राज ब. दुमीराई	हलक्सु	रु. ४०/-
कुल ब. दुमीराई	"	रु. ५०/-
सिद्धि ब. दुमीराई	"	रु. ५०/-
मरिच धन दुमीराई	"	रु. १०/-
मान ब. दुमीराई	"	रु. ५०/-
विभिन्न दुमीराई	"	रु. ३०/-
छविधन दुमीराई	"	रु. ५५/-
नर ब. दुमीराई	"	रु. १०५/-
दल ब. दुमीराई	"	रु. ३०/-

तेन्जी दुमीराई	"	रु. ३०/-
राजकुमार दुमीराई	"	रु. ५५/-
भि. जस. ब. दुमीराई	हलक्सु	रु. ७०/-
खड्ग मणि दुमीराई	"	रु. १००/-
डम्बर कुमार दुमीराई	"	रु. ५०/-
शैलेन्द्र दुमीराई	"	रु. १००/-
रामकाजी दुमीराई	"	रु. १०७/-
तुलमान दुमीराई	"	रु. १०/-
वर्ण ब. दुमीराई	"	रु. ३०/-
भक्त ब. दुमीराई	"	रु. ६०/-
खोर्साङ्ग दुमीराई	"	रु. ३०/-
टेक ब. दुमीराई	"	रु. ५०/-
नर मणि दुमीराई	"	रु. ५०/-
मान ब. थुलुङ्ग राई	थुलुङ्ग	रु. १५०/-
चुडा मणि दुमीराई	हलक्सु	रु. ४०/-
राम ब. दुमीराई	हलक्सु	रु. ४०/-
लोक ब. निरौला	-	रु. ३५/-
अम्बिका थुलुङ्ग राई	थुलुङ्ग	रु. १००/-
भैदल सिं दुमीराई	हलक्सु	रु. २०/-
जै ब. दुमीराई	"	रु. ५०/-
राज कुमार राई	"	रु. २००-
जम्मा		रु. ९२७६९/-

लामीडाँडा गा.वि.स. वडा नं.-३

चिउरीबास

नाम थर	पाछा	रकम
डिल्ली ब. दुमीराई	हजुरचु	रु. १००/-
हिरा ब. दुमीराई	"	रु. १००/-
जम्मा		रु. २००/-
महेश्वरी गा.वि.स.		
लोकबहादुर राई		रु. ५५०/-

पाथेका

नाम	स्थायी ठेगाना	हालको ठेगाना	रकम रु.
धन प्र.राई/लिला कुमारी राई	पाथेका	शान्तिनगर, काठमाडौं	५५५५५
सिंह बहादुर राई/बालसरी राई	पाथेका	शान्तिनगर, काठमाडौं	८१४५
		जम्मा	६३७००/-

चिउरीवास लामीडाँडा

नाम	स्थायी ठेगाना	हालको ठेगाना	रकम रु.
डिल्ली ब. दुमीराई	लामीडाँडा-३,	चिउरीवास	१००
हिरा ब. दुमीराई	"		१००
		जम्मा	२००/-

कुभिण्डे

नाम	स्थायी ठेगाना	हालको ठेगाना	रकम रु.
डा. राजकुमार राई	कुभिण्डे, खोटाङ	ललितपुर	५,०००/-
हिरामणि /लोकेन्द्र	कुभिण्डे, खोटाङ	काँढाघारी, काठमाडौं	११५५१-
गिरिराज राई	कुभिण्डे, खोटाङ	चाबहिल, काठमाडौं	५००१-
		जम्मा	६६५५/-
जितेन दुमीराई	पाँचथर	महालक्ष्मीस्थान	५००५१-
बलवान/मेरिन	(जर्मनी)	सानेपा	२००००/-
गुणराज राई	संखुवासभा	चाबहिल, काठमाडौं	६५०७-
निर्मला राई	संखुवासभा	नारायणस्थान, काठमाडौं	१००११-

यु. के. बाट प्राप्त रकम तिवरण

नाम	स्थायी ठेगाना	हालको ठेगाना	रकम रु.
दिल कुमार दुमी	बाक्सिला सिम्पानी	सन्धुर्सट	११८००/-
सुक्रराज दुमी	सप्तेश्वर-३, खोक्पादेल्	लण्डन	११८००/-
सेमन्त दुमी	संखुवासभा	मेडिस्टन	११८००/-
इन्द्र प्रसाद दुमी	बाक्सिला-८, चोखुम	स्कटल्याण्ड	८२६०/-
दान दुमी	माक्पा, बेप्ला	ब्रामफोर्ड	७०८०/-
गजुर मान दुमी	सप्तेश्वर-३, खोक्पादेल्	ब्रेकोन	६४९०/-
ललित दुमी	संखुवासाभा	ब्रेकोन	५९००/-
उपेन्द्र दुमी	बाक्सिला, चोखुम	मेडिस्टन	५९००/-
देउ कुमार दुमी	मामातिम	यु. के.	५९००/-
सिंजना/दिपक दुमी	जालपा, खरवारी	यु. के.	५९००/-

श्रीगौरी २

नाम	स्थायी ठेगाना	हालको ठेगाना	रकम रु.
भिम प्रसाद दुमी	बाक्सिला, गैरीगारुँ	यु. के.	५९००/-
नरेश दुमी	मान्पा	यु. के.	५९००/-
नविन कुमार दुमी	मान्पा	यु. के.	५९००/-
जितराज दुमी	बाक्सिला, चोखुम	यु. के.	५९००/-
शिव कुमार दुमी	बाक्सिला, गैरीगारुँ	यु. के.	५९००/-
राम कुमार दुमी	सप्तेश्वर-२, डुङ्गडुङ्ग	यु. के.	५९००/-
जगत दुमी	बाक्सिला, हल्कुम	यु. के.	५९००/-
महेन्द्र दुमी	बाक्सिला, सिम्पानी	यु. के.	५९००/-
बीर बहादुर दुमी	खार्मी हाङ्गे	यु. के.	२९५०/-
चन्द्र दुमी	बाक्सिला डाँडाँ गारुँ	यु. के.	२९५०/-
चन्द्र बहादुर दुमी	बाक्सिला, खोम्पादेल	यु. के.	२९५०/-
दुर्गा प्रसाद दुमी	बाक्सिला डाँडाँ गारुँ	यु. के.	२९५०/-
शिव प्रसाद दुमी	बाक्सिला डाँडाँ गारुँ	यु. के.	२९५०/-
राम प्रसाद दुमी	बाक्सिला, चोखुम	यु. के.	२९५०/-
दौलत दुमी	बाक्सिला, गैरीगारुँ	यु. के.	२३६०/-
कदामनी दुमी	बाक्सिला, गैरीगारुँ	यु. के.	२३६०/-
नर बहादुर दुमी	बाक्सिला डाँडाँ गारुँ	यु. के.	२३५०/-
तिर्थ दुमी	बाक्सिला डाँडाँ गारुँ	यु. के.	२३६०/-
गोविन्द दुमी	मान्पा	यु. के.	२३६०/-
किश्वर नाछिरिङ्ग	बाक्सिला, चोखुम	यु. के.	२४७८/-
खड्ग दुमी	सप्तेश्वर, दामथाला	यु. के.	२४७८/-
बद्रि कुमार दुमी	संखुवासभा	यु. के.	२३६०/-
पूर्ण कुमार दुमी	भापा	यु. के.	२३६०/-
कुमारसिंह दुमी	बाक्सिला, दस्कुते	यु. के.	२३६०/-
गंगा नाछिरिङ्ग(दुमी)	बाक्सिला, साक्सिला	यु. के.	२३६०/-
जमुना कोयी (दुमी)	बाक्सिला, साक्सिला	यु. के.	११८०/-
नन्दा दुमी	ससर्का	यु. के.	२९५०/-
भक्त जग साम्पाङ्ग	बास्पानी	यु. के.	१७७०/-
विन्द्रा दुमी	बाक्सिला, चोखुम	यु. के.	४७२०/-
मोहन दुमी	बाक्सिला, चोखुम	यु. के.	३५४०/-
सोभा साम्पाङ्ग	बास्पानी	यु. के.	११८०/-
जगत बहादुर दुमी	बाक्सिला डाँडाँ गारुँ	यु. के.	२९५०/-
रविन राई	खोपादेल	यु. के.	७०५०/-
		जम्मा	१९७२६६/-

हडकडबाट प्राप्त रकम विवरण

नाम	ठेगाना	सहयोग रकम	रिता हमाल	काठमाण्डौ	१९४
प्रकाश राई	सप्तेश्वर-९, खोटाङ्ग	१४७४	कमला राई	सिम्पानी	४८५
मनोहर थापा	बुटवल - १०	४८५	मनि प्रसाद राई	खोटाङ्ग बाक्सिला- ६	९७
विष्णु गुरूङ्ग	चितवन रामपुर - २	९७०	थापा विष्णु	पोखरा	१९४
चन्द्र हिराचन	पोखरा - ९, कास्की	९७०	मिना लिम्बु	ताप्लेजुङ्ग	१९४
वेग गुरूङ्ग	काठमाण्डौ	४८५	चमेली गुरूङ्ग	लमजुङ्ग	१९४
शम्भु थापा	बुटवाल - १०	४८५	चन्द्र राई	सोलुखुम्बु	१९४
धिरज कु. राई	भोजपुर खावा - ४	६३०.५	पित्री गुरूङ्ग	लमजुङ्ग	१९४
परेस कु. राई	पाँचथर रवि - ६	९७०	सञ्जीव राई	खार्मी	४६०
अशोक राई	भापा, दमक	४८५	बलवीर राई	धरान	१९४
अनोज गुरूङ्ग	पोखरा- ९	१९४	शुरेस राना	रूपन्देही	४८५
जीवन राई	घोडेटार -१, भोजपुर	४९४.७	राना सोम	वान्चाई हङ्कङ्ग	३६
सन्तमान बुढाथोकी मगर	बागलुङ्ग, खुङ्गा - ५	९७०	कमला राई	खोटाङ्ग, बाक्सिला	१०६६
रूपेश गुरूङ्ग	काठमाण्डौ, म्हाँपि	९७०	श्याम राई	खाटाङ्ग, सप्तेश्वर	२३१
दिपक गुरूङ्ग	ललितपुर नख्खीपोट	१०१९	केशव कोयी राई	भोजपुर, लेखर्क -२	१३४
सुरेन्द्र गुरूङ्ग	पोखराबगर-१ कास्की	१०१९	अमित राई	धरान - १९	१३४
सूर्यमान गुरूङ्ग	पोखरा	२१३.४	पशुराम रंकशु	बाक्सिला, सिम्पानी	१३४
रविन घले	बेलबारी	१९४	कालसिंह राई	तरहरा, (रावा बाङ्गदेल)	२३१
महेश राई	विराटनगर - १	१९४	मिलन्ति राई	सुनसरी तरहरा	१३४
गंगाराज गुरूङ्ग	पोखरा	१९४	टिका		१३४
केशर गुरूङ्ग	काठमाण्डौ	९७०	अस्मिता सुब्बा	इटहरी	३६
राजेश गुरूङ्ग	पोखरा	१९४	रोम राई	हङ्कङ्ग	३३१
आईत ब. घले	चितवान	१९४	जम्मा		२२३५०
प्रतिमा राई	संखुवासभा	४८५			
प्रोमिता राना	भैखा	४८५			
आशुतोष गुरूङ्ग	पोखरा	४८५			
सर्व राई	उदयपुर,	१९४			
हेमा देवी राई	संखुवासभा	१९४			
रवि ठकुरी	भैखा	१९४			

खार्मी गा.वि.स.

नाम घर	ठेगाना	सहयोग रु.
ऋषिश्वर राई	खार्मी, निभारे	४०,६५०।-
किल्लाबहादुर राई	खार्मी	१८,३००।-
खबिराज राई	खार्मी-९, तुर्खा	१०००।-
जम्मा		५९९५०।-

दुमी शब्दकोश निर्माणार्थ आर्थिक सहयोग गर्नुहुने अन्य शुभचिन्तकहरूको विवरणः

नाम	ठेगाना	रकम रु.	नाम	ठेगाना	रकम रु.
शंखलक्षी राई	बालुवाटार, काठमाडौं	४५०१-	श्याम राई	ढोलाहिटी	५१०१-
कल्याण गौतम	सुकुंधारा, काठमाडौं	२००१-	हेली राई	ढोलाहिटी	१०००१-
राजु राई	बान्तिनगर, काठमाडौं	१००५१-	गोपाल राई	ढोलाहिटी	५००१-
पवित्र कोयी	शान्तिनगर, काठमाडौं	५०५१-	साइराम स्टोर्स	ढोलाहिटी	२०५१-
देव कुमार राई	शान्तिनगर, काठमाडौं	१०००१-	गिरेन्द्र राई	महेश्वरी, खोटाङ	२०००१-
हर्क कुलुल-	चैनपुर	५०५१-	बुद्धि बहादुर मगर		३५०१-
धनीराज बान्तावा	चैनपुर	३००१-	एकराज राई	खार्ताम्छा, खोटाङ	१०००१-
हरि मगर	तनहुँ	५३५१-	मनि कुमार राई	ललितपुर	२१२११-
नेत्र मगर	ओखलढुंगा	१०००१-	सुमाया राई	अनामनगर	५०५१-
हर्क नाछिरिङ	सोलु	२००१-	मकरध्वज राई	ललितपुर	१००११-
पदम चाम्लिङ	ओखलढुंगा	१००१-	राजबहादुर राई	ललितपुर	५०५१-
शंकर परियार	गाईघाटी	१२०१-	चन्द्रविक्रम राई	भोजपुर	५०५१-
मेघ बहादुर मगर	तनहुँ	११०१-	दुर्गा	भोजपुर	५०५१-
टंक परियार	गाईघाट	१००१-	गणेश राई	ओखलढुंगा	१७०१-
नवराज राई	ढोलाहिटी	२५००१-	शंकर साम्पाङ	विजुलीवजार	१०५१-
कृष्ण लिम्बु	ढोलाहिटी	१०००१-	मे. चाम ब. राई	महाराजगञ्ज	१००५१-
एस.पी.प्रताप बान्तावा	ढोलाहिटी	१००५१-	श्रीकुमार पुमा	चिसापानी, खोटाङ	११०५१-
प्रकाश थापा	ढोलाहिटी	१५०५१-	अम्बर बहादुर राई		१५००१-
मदन अधिकारी	ढोलाहिटी	५०५१-	भैरव बहादुर राई		११०१-
चन्द्रमान राई	ढोलाहिटी	२६०१-	नकल बहादुर राई		११०१-
रूद्र मगर	ढोलाहिटी	५०५१-	गुमान सिंह दुमीराई	खार्ताम्छा	१०००१-
			जम्मा		२९२२२१-

बाक्सलामा, देउसी भैलो मार्फत शब्दकोश निर्माणका लागि संकलित रकमको विवरणः

नाम	रकम रु.	भूपराज निरौला <th>२००१- <th>बलशंकर <th>१०५१- </th></th></th>	२००१- <th>बलशंकर <th>१०५१- </th></th>	बलशंकर <th>१०५१- </th>	१०५१-
जानुका दुमीराई	१००७१-	पाण्डुशेर राई	१००१-	रोसन श्रेष्ठ	११२०१-
छत्रकुमार राई	५००१-	बलबहादुर अधिकारी	१०५१-	गोपाल बास्तोला	२०५१-
कुमार राई	५००१-	गोविन्द श्रेष्ठ	९०१-	शुभ गिरी	२००१-
रणबहादुर राई	१०५१-	भलबहादुर तामाङ	१०५१-	डम्बरबहादुर राई	२२०१-
दानबहादुर राई	२०२१-	समिर राई	१११११-	तेजबहादुर राई	५०१-
शान्तिकुमारी गुरूङ	१६०१-	तारा परियार	१५५१-	कुमार परियार	१५०१-
मुना तामाङ	३००१-	रमेश परियार	२००१-	धिरेन्द्र चौधरी	१०५१-
गोपाल राई	२००१-	डिल्ली कुमार श्रेष्ठ	५०५१-	रामकाजी थापा	१००१-
चन्द्र परियार	२०५१-	मनबहादुर श्रेष्ठ	२०२१-	शम्भु बस्नेत	१००१-
गणेश अधिकारी	१००१-	निरन श्रेष्ठ	३१०१-	गोपी बस्नेत	२००१-
कमान सिंह साम्पाङ	१००१-	जीतबहादुर ठटाल	११०१-	रामशाह	१५०१-
मौल कुमार राई	५०५१-	बालकुमार राई	१०५१-	जम्मा	१०३६७१-

दुमी किरात राई फन्सीकीमद्वारा प्रकाशित दुमीशब्दकोश निर्माणार्थ रकम संकलन तथा प्रकाशनको लागि भएको खर्च विवरण

खर्च शीर्षक	रकम
देउसी खर्च	८७१२
एक्स्टेनसन कार्ड	१६९५
भाषिक सर्भे खर्च	५१०००
लेखापरीक्षण शुल्क	३५००
खाजा खर्च	२५००
पारिश्रमिक	१०४५००
मारुनी र दुमीगीत रेकर्डिङ	३८९००
वेबसाइट नविकरण	२२००
प्रवेश शुल्क (किरात सम्मेलन)	१६००
कम्प्युटर मर्मत	१९५०
सहयोग	४५००
पर्चा, ब्रसियर, रसिद, फ्लेक्स.	२१४५६
बैठक खर्च	२३४०
अन्तरक्रिया कार्यक्रम	६३०५
शब्दकोष परियोजना खर्च	२८९११
शब्दकोष छपाई	२४१०००
स्टेशनरी खर्च	२६५०
स्मारिका छपाई	५८०००
कर	१४८००
जम्मा	६७४९१९/-

दुमी किरात राईहरूको साभ्ना अभियान भाषा संस्कार संस्कृति जोगाउने अभियानका हामी प्रतिनिधीहरू भए पनि यस अभियानमा सहयोग गर्ने सबै दुमीजनहरू तथा गैर दुमी शुभचिन्तकहरू साथै सरकारी निकायहरू धन्यवादका पात्रहरु हुनुहुन्छ । विशेष गरि पूर्व आर्थिक समिति संयोजक, क्या. नैनबहादुर राई, खाजावासमा आर्थिक सहयोग संकलन गर्न सहयोग गर्ने के.का.स. तथा दुमकिम, देलकिम सदस्यहरू, शब्दकोष निर्माण क्षेत्रीय उपसमितिका सदस्यहरू, बेलायत र हडकडका सहयोगी हातहरूको साथ विना यो रकम संकलनको सफलता हात लाग्ने थिएन । दुमी शब्दकोष निर्माणार्थ प्रत्येक वर्ष देउसी-भैलो कार्यक्रममा अहोरात्र खट्ने दाजुभाइ दिदीबहिनीहरूसँग पनि हामी धन्य छौं । गाउँपरिषदबाट सहयोग रकम विनियोजन गराई दुमीराईहरूप्रति सद्भाव राख्ने अन्य समुदायका महानुभावहरूलाई पनि हामी विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छौं । यस अभियानमा जम्मा रू. १२,८०,६९६ संकलन भई शब्दकोष निर्माणको लागि रू. ६,७४,९१९ खर्च पश्चात ६,०५,७७७ बचत भएकोमा भाषा संरक्षणको दोस्रो पाइलाको रूपमा रहेको दुमी भाषाको व्याकरण निर्माणमा खर्च गरिनुका साथै रकम अपुग भएमा पुनः सहयोग प्राप्त हुनेमा पनि हामी आशावादी छौं ।

२०६८ सालको विजयादशमी तथा दिपावली एवम् साकेला उधौली पर्वको सुखद उपलक्ष्यमा हार्दिक मंगलमय शुभकामना ।

गुणराज राई

संयोजक

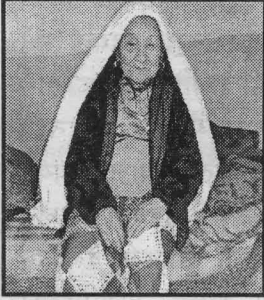
आर्थिक समिति

कोषाध्यक्ष दु.कि.रा.फ.

दुमी शब्द संकलनमा सहयोग गर्ने श्रोतव्यक्तिहरू

क्षेत्र : बाक्सिला/सप्तेश्वर

संकलक : १. तेजमाया मुरह दुमीराई २. शान्ति दुमीराई ३. रूद्र दुमीराई

बालमाया मुरह (८४)
बाक्सिला, हल्खुम-६

बमबहादुर हदि बाक्सिला,
माक्पाली डाँडाँ-३

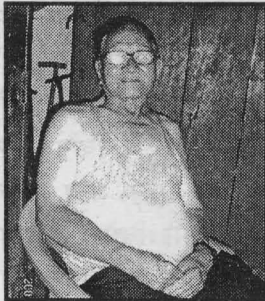
खङ्गबहादुर लुप्पो
बाक्सिला, सिप्टेली-३

कुबि टेकबहादुर मुरह
बाक्सिला, हल्खुम-६

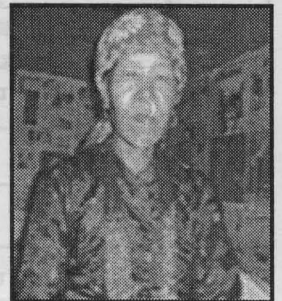
वीर बहादुर हदि
गैरीगाउँ-६

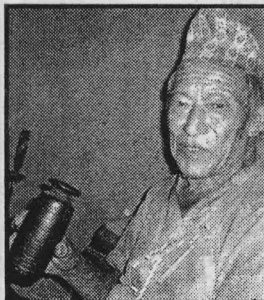
सन्त बहादुर रंकसु
बाक्सिला, गैरीगाउँ-६

सन्त बहादुर रत्कु
बाक्सिला, हयापु-१

रेनुका दुमि
साक्सिला-७

जगत ब. दिम्मचु कठुवामा
रक्सी पिउनुहुदै केलासी-७

दान बहादुर हदि

धनकुमारी हदि छेरा
सप्तेश्वर-१, चेहेरा

पिपि द्वय नरलक्ष्मी दुमि
बाक्सिला, गैरीगाउँ-६

श्रोत व्यक्ति सेलेमि नक्षो तित्र ब.हदि
(वाया) धनसेर मुरह बाक्सिला-६

श्रोत व्यक्ति सर्वजीत मुरह साथमा
श्रीमती सहित बाक्सिला हल्लुम-६

श्रोत व्यक्ति रत्न कुमारी
रेकबहादुर मुरह बाक्सिला हल्लुम-६

प्रेम ब. सरचु-चप्लेटी-१,
प्रेम ब. राइचु नक्षो कुवि (मध्य) थर्पु-७
र बर्ज ब. सत्म यार्दु-५ सप्तेश्वर

श्रोत व्यक्ति हर्कधन, सन्त ब. र
दिलकुमार रत्कु बाक्सिला हयापु-१

शब्द संकलनमा भेला हुनुभएका
दुमिजनहरू बादल प्रा.वि.
बाक्सिला दसकते-७

समशेर ब., जगत ब. र धनकुमार
दिम्मचु केलासी-७ बाक्सिला

पदम ब. दिम्मचु लगायत अन्य दुमि
वक्ताहरू दुमी शब्द टिपाउँदै
बादल प्रा.वि. दसकते-७

भाषिक छलफलमा दुमी भाषा वक्ताहरू
हल्लुम-६

भाषा संकलकद्वय श्रोत व्यक्तिहरूसँग
टिपोटमा ब्यस्त थर्पु, सप्तेश्वर-५

भाषा संकलक श्रोत व्यक्तिहरूसँग
छलफल गर्दै थर्पु, सप्तेश्वर-५

अष्ट ब. दुमि, केशर क. नाछिरिडसँग शब्द
टिपोट गर्दै तेजमाया मुरह दुमि
सप्तेश्वर, पोक्लु-६

दुमी शब्द संकलनमा सहयोग गर्ने जालपा/माक्पाका श्रोतव्यक्तिहरू

क्षेत्र: जालपा

संकलक:

१. महेन्द्र हम्बुचु दुमीराई
२. बमबहादुर जिपुचु दुमीराई
३. बबिता हम्बुचु दुमीराई
४. हेमन्त हम्बुचु दुमीराई

जालपा-३, घलेगाउँ

१. कटकबहादुर राईचु दुमीराई
२. बलबहादुर राईचु दुमीराई

जालपा-४, पुरानोगाउँ

१. भगत बहादुर हम्बुचु दुमीराई
२. जीत बहादुर हम्बुचु दुमीराई
३. पूर्ण बहादुर जिपुचु दुमीराई
४. जागीरमान हम्बुचु दुमीराई
५. कालीमाया हम्बुचु दुमीराई
६. रूपालक्षी जिपुचु दुमीराई
७. जनशोभा दुमीराई
८. सानीमाया दुमीराई
९. इमान दुमीराई
१०. केशरबहादुर जिपुचु दुमीराई
११. टंक हम्बुचु दुमीराई

जालपा-५, ससकी र जालपा-६, कादेल

१. रत्नबहादुर हम्बुचु दुमीराई
२. इष्टबहादुर हम्बुचु दुमीराई
३. चित्रबहादुर हम्बुचु दुमीराई
४. बमबहादुर हम्बुचु दुमीराई
५. बिरमल हम्बुचु दुमीराई
६. भिमबहादुर हम्बुचु दुमीराई

७. खुर्जबहादुर राईचु दुमीराई

८. जसबहादुर राईचु दुमीराई

जालपा-७, दिम्लो

१. पर्जबहादुर हम्बुचु दुमीराई
२. मौलबहादुर हम्बुचु दुमीराई
३. चन्द्रबहादुर हम्बुचु दुमीराई
४. मनबहादुर हम्बुचु दुमीराई

जालपा-८, साबालुङ

१. मानबहादुर खबचु दुमीराई
२. भलबहादुर छाचुङ दुमीराई
३. सुकिधन छाचुङ दुमीराई
४. स्व. हर्किशोभा छाचुङ दुमीराई

जालपा-९, खरबारी

१. पदमबहादुर खबचु दुमीराई
२. श्यामबहादुर खबचु दुमीराई
३. कविरमाया खबचु दुमीराई
४. जगतबहादुर खबचु दुमीराई
५. छविमाया खबचु दुमीराई

माक्पा वडा नं. १ (माम्या)

१. गोपाल दुमीराई
२. कृष्ण दुमीराई

माक्पा वडा नं. ५ (इलिम)

१. कर्ण बहादुर दुमीराई
२. बीरबहादुर दुमीराई
३. भूपध्वज दुमीराई
४. धनबहादुर दुमीराई
५. सूर्य विक्रम दुमीराई
६. श्रीभक्त दुमीराई

माक्पा वडा नं. ४ (लम्दु)

१. दिर्घ सिं दुमीराई
२. बलबहादुर दुमीराई
३. बलबहादुर दुमीराई
४. टंक खारूबु दुमीराई
५. बलशेर दुमीराई

माक्पा वडा नं. ८ (लेवा)

१. मणिराम दुमीराई
२. खगेन्द्र दुमीराई
३. पण्डुमान दुमीराई

माक्पा वडा नं. ८ (लेवा)

१. मणिराम दुमीराई
२. खगेन्द्र दुमीराई
३. पण्डुमान दुमीराई

माक्पा वडा नं. ३ (बेप्ला)

१. जयराम दुमीराई
२. सिंगबहादुर दुमीराई
३. श्रीभक्त दुमीराई
४. प्रेमशंकर दुमीराई

माक्पा वडा नं. ६ (नोरुङ)

१. स्व. लाखधन दुमीराई
२. स्व. रत्नमाया (चन्द्रमाया) दुमीराई
३. नन्दराज दुमीराई
४. डम्बरबहादुर दुमीराई
५. शैलेन्द्र दुमीराई
६. गञ्जमान दुमीराई
७. हर्कबहादुर दुमीराई

माक्पा वडा नं. ९ (चइन्टार)

१. सेतुमान दुमीराई

दुमी शब्द संकलनमा सहयोग गर्ने सप्तेश्वरका श्रोतव्यक्तिहरू

			दुमी घरसंख्या तिवरण	
			सप्तेश्वर गा.वि.स.	
			वडा नं.	घरसंख्या
स्व. धनरूप सत्तम राई	राजमणि राई	सविता राई		
वडा नं.-८, चिउरीखर्क	वडा नं.३, सप्ला	वडा नं.८, चिउरीखर्क		
स्व. रत्नबहादुर राई	गणेश बहादुर राई	जुद्ध बहादुर राई		
वडा नं.-८, चिउरीखर्क	वडा नं.१ चप्लेटी	वडा नं.८, चिउरीखर्क		
राम बहादुर राई	श्रीभक्त राई	दिल बहादुर राई	१	२२
वडा नं.२, डुडुडुड	वडा नं.१ चप्लेटी चप्लेटी	वडा नं.३, लुमु	२	३१
देउमाया राई	चत्तुरशोभा राई	बलबहादुर राई	३	२७
वडा नं.७, माल्देल	वडा नं.१ चप्लेटी चप्लेटी	वडा नं.२, ठाँटिघर	४	१४
लक्ष्मीमाया राई	प्रेम प्रसाद राई	गुणबहादुर राई	५	३०
वडा नं.७, माल्देल	वडा नं.१ चप्लेटी चप्लेटी	वडा नं.२, डुडुडुड	६	८
पत्थरमान राई	लक्ष्मीशोभा राई	रामबहादुर राई	७	३२
वडा नं.७, माल्देल	वडा नं.१ चप्लेटी चप्लेटी	वडा नं.२, डुडुडुड	८	३१
प्रेम बहादुर राई	लक्ष्मीशोभा राई	टेकबीर राई	९	२८
वडा नं.७, माल्देल	वडा नं.१ चप्लेटी चप्लेटी	वडा नं.५, दारेगौडा	श्रोत व्यक्ति-रुद्र राई	
अष्टबहादुर राई (पधेरे)	दिपेन्द्र कुमार राई	प्रेम बहादुर राई	वाक्सिला गा.वि.स.	
वडा नं.६, पोक्लु	वडा नं.१ चप्लेटी चप्लेटी	वडा नं.५, दारेगौडा	वडा नं.	घरसंख्या
नन्दशोभा राई	अरिमाया राई	बर्ज बहादुर राई	१	१८
वडा नं.९, दाम्थाला	वडा नं.२, डुडुडुड	वडा नं.५, यार्दु	२	-
सोस्तुमान राई	विष्णुकुमारी राई	चन्द्र बहादुर राई	३	३५
वडा नं.३, सप्ला	वडा नं.२, डुडुडुड	वडा नं.३, सिमलडाँडा	४	१२
हर्कलक्ष्मी राई	देउवीर राई	भलकाजी नाछिरिड	५	४२
वडा नं.३, सप्ला	वडा नं.२, डुडुडुड	वडा नं.९, दाम्थाला	६	९९
जंगराज राई	गंगाशोभा राई	दिल बहादुर राई	७	४०
वडा नं.३, सप्ला	वडा नं.८, चिउरीखर्क	वडा नं.३, खोपादेल	८	३६
चम्मरशोभा राई	सिद्धि बहादुर राई	टेकमनी राई	९	२५
वडा नं.३, सप्ला	वडा नं.८, चिउरीखर्क	वडा नं.७, माल्देल	श्रोत व्यक्ति-दान व. राई	
		ललित बहादुर राई		
		वडा नं.९, दाम्थाला		

माक्पामा सत्महरू कसरी आए ?

डम्बर बहादुर सत्तम दुमीराई

माक्पा, लुम्दु, हाल : पक्ली सुनसरी

पूर्वा टिकासु दारेगौडा, साउने गाउँको रहेछन् । उहाँको माक्पाको विवाह माक्पाको खारूवु राईको छोरीसँग भएको रहेछ । रहुँदा वस्दै जाँदा समय बितेको पत्तै भएन । एकदिन ससुरालबाट आफ्नो श्रीमती गर्भवती भएको खबर पाएछन् र यो खबरले उनी हर्षले गदगद भएछन् । घरमा सवैसँग सल्लाह गरेर आफ्नो श्रीमती भेट्न भनी ससुराल माक्पा हिँडेछन् तर दुर्भाग्यवस ससुराल पुग्न सकेनन् । त्यस जमानामा नरनाता, आफन्तको घर जाँदा बाटाबाटै सिकार मारेर लाने चलन थिएछ । त्यसवेला रावाखोला उभो माक्पा मुन्तिर घना जंगल थियो, यो अहिले पनि केही केही पातलिएको अवस्थामा छँदैछ । त्यही जंगल हुँदै जाँदा दुर्घटनामा परेछन् ।

घरको मान्छे ससुराल गएको छ भनेर ढुक भए, उता ससुरालमा ज्वाइँ ससुराल आए भनेर पत्तै भएन । दिन, हप्ता हुँदै महिना बित्यो छोराको खबर नआउँदा घरबाट सोधीखोजी हुन थाल्यो । खोजीकै क्रममा रावाखोलाबाट उत्तर काउछे भन्ने जंगलमा चिन्नै नसकिने गरी सडिएको अवस्थामा लास भेटेछन् । रावाखोला वारीपारीका सवै मानिसहरु जम्मा भएर लासलाई जाँचबुझ गर्दा यो लास टिकासुको नै हो भनी सवैले प्रमाणित गरेछन् ।

उता उहाँको श्रीमतीले नौ महिनामास पुगेपछि नवजात शिशुको जन्म भएछ र किरात राईको धर्म संस्कार अनुसार मावलीमा नै न्वारान गरेछन् । न्वारानमा नामाकरण गर्ने समय मेरो टुहुरा नातीले मोती बोक्नु है भनि मावली बाजेले नाम राखिदिए मतीरू । शुक्लपक्षको चन्द्रमा जस्तै दिनानुदिन मतीरू ठूलो हुँदै गयो । मतीरू जतिजति ठूलो हुँदै गयो, मावली चुचुको चिन्ता पनि बढ्दै गयो । मतीरूको भविष्य, एउटा टुहुराले पाउँने माया-ममता आदि अनेक कुराहरु मनमा खेल थाल्यो । संसारमा माया भनेको अमूल्य छ । यसबाट मतीरूको चुचु पनि अपवाद रहने कुरै रहेन । यस्तै तर्कनाकाबीच मतीरूलाई आफैँसँग राख्ने निधो गरी श्रीमतीसँग सल्लाह गरेर आफ्ना टुहुरा नाती मतीरूलाई

सधैँको लागि माग्न दारेगौडातर्फ हिँडेछन् । आफ्ना नाती र सम्धी अचानक घरमा आइपुग्दा दारेगौडाली सम्धी छक्क पन्नु स्वभाविकै थियो तथापी ती विगतका कुरालाई विसैर सन्धीलाई स्वागत गर्नुको साथै दुई सन्धीबीच भलाकुसारी शुरु भयो । बेलुका खाना खाएपछि माक्पाली सन्धीले नै कुराको थालनी गर्नुभयो । 'हजुरहरुसँग माग्न आएको, दशजौला जोडी विन्ति छ, अस्विकार नगर्नुहोला । संसारमा माया भनेको ठूलो चीज रहेछ, विसैर विसैर नसक्नु, त्यसैले यो एउटा टुहुरा नाती मतीरू सधैँको लागि माग्न आएको, यो मेरो वचनलाई सहर्ष स्वीकार गर्नुहोला ।' माक्पाली सन्धीको यो अनुनयलाई दारेगौडाली सन्धीले नकार्न सकेनन् र भने 'सम्धीज्यू, सन्तान मेरो भएपनि माया-ममता तपाईंहरूको भयो । यो अभागी नातीको नाम राख्न समेत हामीले सकेनौ । यो टुहुरा नातीलाई यहाँसम्म ल्याएर हामीलाई सन्तानत्वे दर्शन गर्ने मौका दिनुभयो, यसको लागि धन्यवाद । हजुरहरुको विचार यस्तो छ भने हामीलाई हजुरको वचन स्वीकार छ ।' यति कुरा भएपछि दुवैथरी माक्पामा जम्मा भएर धागोको डोरी टाँगी रातो अचना चिसो छपना गरेर आजदेखि नाती मतीरूलाई खारूवु राईको पाछा, सामे र चुल्होमा हाँड भाँची भाइ तुल्यायो भनेर टाँगेको धागोलाई टुटाएछन् ।

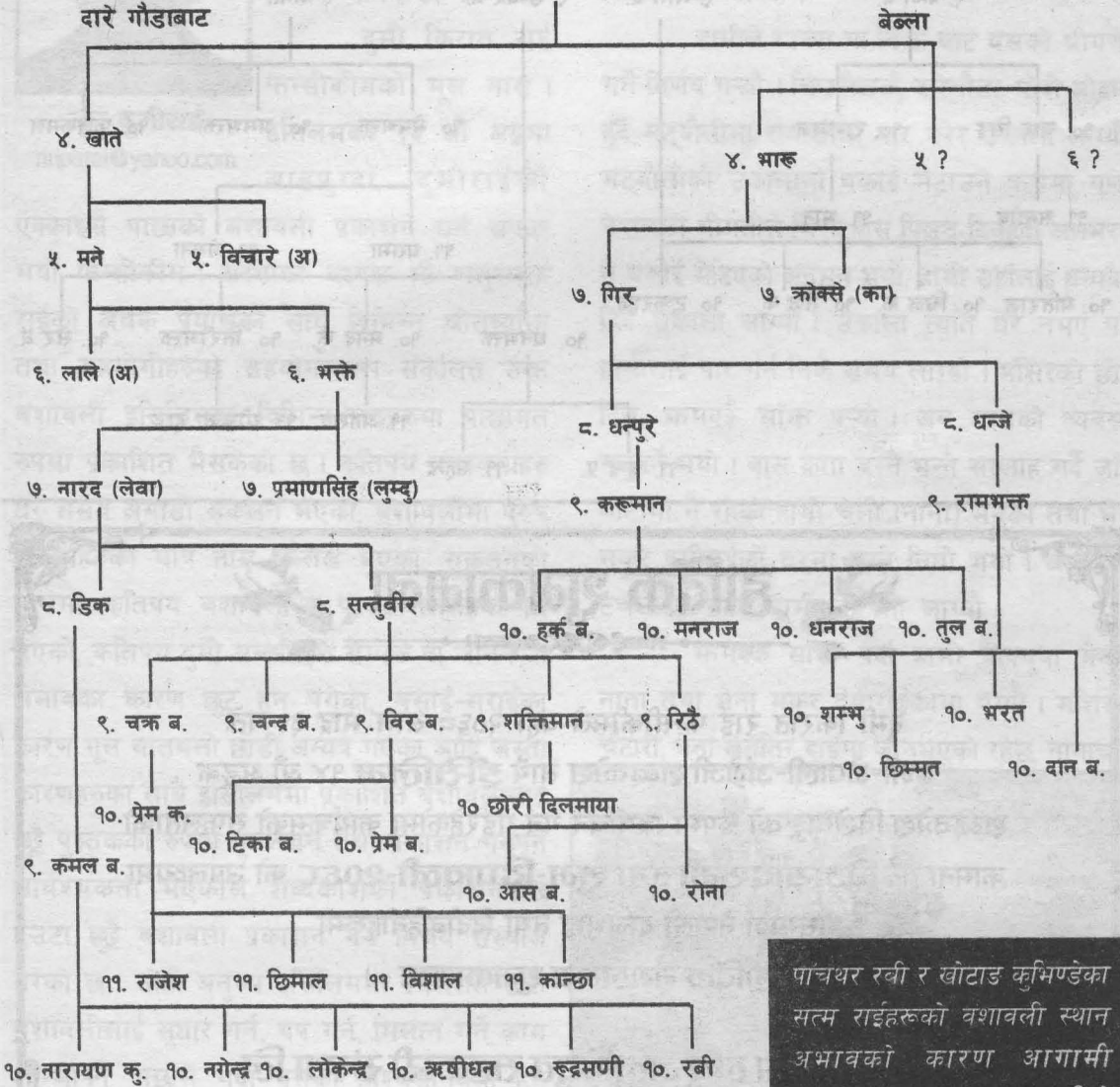
यसकारण हामी सत्तमहरू माक्पाको खारूवु राईको पाछा, सामे र चुल्होबाट आफ्ना धर्म, संस्कार गर्दैछौ । हामी सत्तम हौ र हाल बेब्ला, लुम्दु र लेवा गाउँहरूमा वा मावलीमा बसोबास गरिएका छौ । हाम्रो नजिक बंशहरू खोजी ल्याउँदा हालको सप्तेश्वर दारेगौडा साउने गाउँको चुचु दलशेर सत्तम दुमीराई रहेछन् । आजको बदलिदो परिस्थितिमा गहिरिएर अध्ययन गर्दा आफ्नो बंश जोसुकैलाई पनि आवश्यक हुने भएकोले यो जानकारी लेखिराख्नु उचित सम्झि दुमीराईको आफ्नो प्रकाशन इसिलिममा प्रकाशन गर्ने जमको गरी माक्पामा वसोवास गरि आएका सत्तमाक्लीहरूको छुट बंशावली पनि प्रस्तुत गरेको छु ।

माकपामा आएर बसेका सत्म दुमी राईहरूको वंशावली

१. टिकासु

२. मतीस

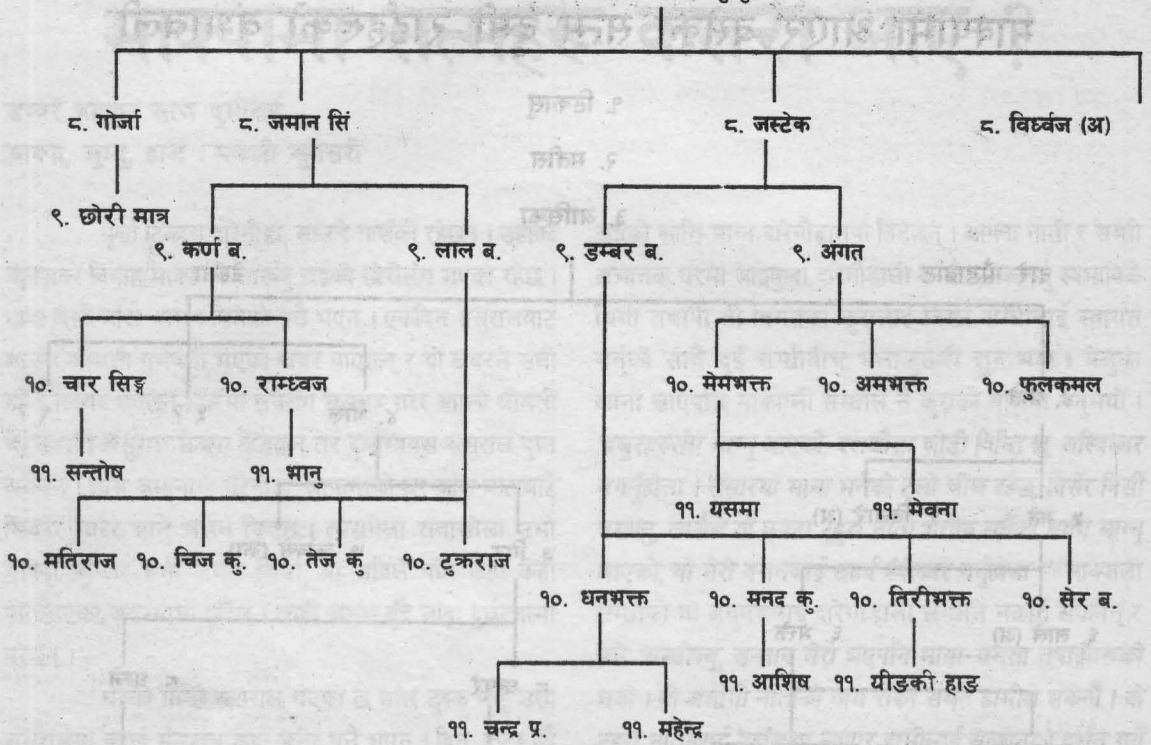
३. आसिका

पांचथर रवी र खोटाड कुभिण्डेका सत्म राईहरूको वंशावली स्थान अभावको कारण आगामी अड्कहरूमा प्रकाशन गरिने जानकारी गराइन्छ ।

बाँकी अर्को पेजमा हेर्नुहोला ।

७. प्रमाणसिंह (लुम्बु)

हार्दिक शुभकामना

दुमी किरात राई फन्सीकीमले यही २०६८ साल भाद्र ३१ गते
दुमी-नेपाली-अंग्रेजी शब्दकोश साथै **ईसिलिम** १४ औं अड्क
शब्दकोश विशेषाङ्कको रूपमा विमोचन गर्न गाईरहेकोमा कार्यक्रमको सफलताको
कामना गर्दै **विजयादशमी** तथा **शुभ-दिपावली-२०६८** को उपलक्ष्यमा
सम्पूर्ण नेपाली दाजुभाइ तथा दिदीबहिनीहरूमा
हार्दिक मंगलमय शुभकामना ।

तापखोला लघु जलविद्युत सहकारी संस्था लि.

सप्तेश्वर, खोटाङ

यात्रा संस्मरण

नृप दुमीराई

nriparai@yahoo.com

**“भाषा, बंशावली,
धर्म र संस्कृति-बचाई राखौं
मिलेर आफ्नै हो सम्पत्ति”**

दुमी किरात राई

फन्सीकीमको मूल नारा ।
इसिलमको १३ औं अङ्कमा
आइपुग्दा दुमीराईको

एक्काइसै पाछाको बंशावली प्रकाशन गर्न सफल भयो फन्सीकीम । संस्थाका अध्यक्ष श्री चत्तुरभक्त राईको अथक प्रयासका साथै विभिन्न श्रोतव्यक्ति तथा सहयोगीहरूको सहयोगस्वरूप संकलित उक्त बंशावली इसिलिमका विभिन्न अङ्कहरूमा पाछागत रूपमा प्रकाशित भैसकेको छ । कतिपय बंशावलीहरू धेरै समय अगाडी संकलन भएका, बंशावलीमा पुरुष सदस्यहरूको मात्र नाम उल्लेख भएका, संकलनका क्रममा कतिपय बंशावलीको पुस्ता तलमाथि पर्न गएको, कतिपय दुमी सन्ततिहरू सम्पर्क वा जानकारी अभावका कारण छुट हुन पुगेका, बसाइँ-सराइँका कारण मूल थातथलो छोडी अन्यत्र गएका आदि जस्ता कारणहरूका साथै इसिलिममा प्रकाशित बंशावलीलाई छुट्टै पुस्तकको रूपमा पुनर्लेखन तथा प्रकाशन गर्नुपर्ने आवश्यकता भएकोले शब्दकोशको प्रकाशनपछि एउटा छुट्टै बंशावली प्रकाशन गर्ने निर्णय संस्थाले गरेको छ । सोही अनुरूप इसिलिममा प्रकाशित उक्त बंशावलीलाई सुधार गर्न, थप गर्न, मिलाउन गर्ने काम आ-आफ्नै पाछाले गर्दा यसको विश्वसनियता हुने हुँदा पाछैपिच्छेको बंशावलीको फोटोकपी साथमा लिएर हामी अध्यक्ष चत्तुरभक्त राई र म मंशिरको १३ गते

सोमबारका दिन माक्पा, कुभिण्डे, जालपा, खार्मी लगायतका दुमी सघन वसोवास रहेका स्थानहरूको लागि बाटो लाग्यौं ।

हामीले माक्पा गा.वि.स.बाट यसको श्रीगणेश गर्ने निर्णय गर्‍यौं । चिउरीखर्क, दारेगौडा, फेदी ओढालो हुँदै मट्यौलीमा रावाखोला पार गरेर उकालो लाग्यौं । मट्यौलीको उकालोमा थकाई मेटाउने क्रममा गणेश नेपालको श्रीमतीले चिसो जुस पिउन दिनुहुँदा क्षणभरमा नै थकाई मेटिएको अनुभव भयो, हामी उहाँलाई धन्यवाद दिँदै उकालो लाग्यौं । उकालो त्यति धेरै नभए पनि हामीलाई पार गर्न निकै समय लाग्यो । मंशिरको छोटो दिन, भ्रमकै साँभ पऱ्यो । अब बासको व्यवस्था गर्नुपर्ने भयो । बास कता बस्ने भन्ने सल्लाह गर्दै जाँदा बाटोमा नै रहेको हाम्री चेली (नाना) मेनुका तथा भेना मकर दुमीराईको घरमा जाने निधो भयो । अँध्यारोमा टर्चलाईट बाल्दै हामी उकालो लाग्यौं ।

भ्रमकै साँभ पर्दा हामी बाक्चुवा मेनुका नाना तथा भेना मकर दुमीराईकोमा पुग्यौं । मंशिरको चटारो, भेना खेततिर दाइँमा जानुभएको रहेछ, नानाचाहिँ

माक्पामा भएको छलफलको एक भन्सक

घरमै हुनुहुँदो रहेछ ।कहाँ, कता, के को लागि ? यस्तै प्रश्नहरुकाविच हामी ढोगभेटको शिष्टाचारतर्फ लाग्यौं । सञ्चो-विसञ्चोको सामान्य औपचाचारिकता पश्चात कुराकानीको सुरुआत भयो काँसे डवकामा उम्माको साथ । हामीले पारिवारिक कुराकानी पनि गर्थ्यौं, सुनाउनु पर्ने केही समाचारहरु पनि थियो त्यो सुनायौं । हाम्रो कुराकानी हुँदै गर्दा माथिल्लो घर जो हाम्रै छोरी रञ्जनाको जेठाजु रामभक्त सर पनि आईपुगनुभयो । उहाँसँगको चिनाजानी पश्चात केही कुराकानीहरु पनि भए । उहाँ पेशाले शिक्षक र सोलुमा शिक्षण गर्नुहुदो रहेछ । कुराकानीका क्रममा मकर भेना पनि आईपुगनु भयो, ढोगभेटको सिलसिला फेरी दोहोरियो । हामीले हामी हिड्नाका कारण, पुगनुपर्ने ठाउँहरुबारेमा पनि वतायौं । कुराकानीकै क्रममा कतिपय प्रसङ्गबस आएका थुप्रै गन्थनहरु पनि गर्न भ्यायौं । उम्मा थपिने क्रम पनि जारी छ । रात निकै छिन्चिदै गएको हुँदा माक्पा गोपाल सरको भोली बिहान मेरो घरमा नपसी नजानुहोला भन्दै हामीबाट विदावारी भै घरतर्फ लाग्नुभयो । बाँकी कुरालाई एकछिन साँचेर अब भने खाना खानुपर्ने भयो । नानाले पकाउनु भएको स्वादिष्ट खाना खाँदै पनि हाम्रो कुराकानीको क्रम जारी नै रह्यो ।

खाना पश्चात भने हामीले हाम्रो उद्देश्यमा केन्द्रीत रहेर कुराकानीलाई अगाडी वढायौं । भोली के गर्न सकिन्छ, कहाँ भेला हुन सकिन्छ, कति भेला हुन सकिएला, को को भेला हुन सक्नुहोला आदि जस्ता कुराहरु गरियो र भोली विहान माक्पा गोपाल सरकोमा भेला हुने, बेब्लातिर खबर गर्नको लागि मकर भेना विहानै जानुहुने, माक्पातिर पनि खबर गर्नुहुने आदि सल्लाह गरेर हामी सुत्थौं ।

भोलीपल्ट विहान हामी व्युँभुदा नानाले उम्मा तयार गरिसक्नु भएको रहेछ । मकर भेनाजु विहान सवेरै गाउँघर, माक्पा हुँदै बेब्लातिर लागिस्क्नु भएको रहेछ । अब हामी माक्पा गोपाल सरको घरमा भेला हुने पूर्व सल्लाह वमोजिम उकालो लाग्यौं । माथिल्लो घर रामभक्त सरकोसम्म नाना मेनुकाका साथ निस्क्यौं । भेटघाट, चिनजानसँगै फेरी उम्माकै सिलसिला शुरु भयो । केहीक्षणको कुराकानी पश्चात हामी विदावारी भै ठेलुमान सर (प्र.अ.माक्पा मा.वि.) को घरतर्फ लाग्यौं । मनै लोभ्याउँने सुन्तलाको वगैँचा, वाक्चुवादेखि नै देखिन थालेको थियो । ठेलुमान सरकोमा पनि उस्तै वगैँचा रहेछ सुन्तलाको, मनै लोभ्याउँने, हेर्दै जिब्रो रसाउँने । ठेलुमान सर घरमा नै भेटियो, सामान्य भलाकुसारीपछि हामी आउनाको कारणहरुको बारेमा कुराकानी गर्थ्यौं । किरात रदुको घर न हो, गतिलो डवकामा उम्मा नभएसम्म सभौ (सम्मान) नै नहुने, यो थितीलाई नविथोल्न हामी पनि तयार भयौं साथसाथै एकथाल सप्रिएको सुन्तला पनि हाम्रो अगाडी आयो । भेटमा शब्दकोश, बंशावली आदिको बारेमा कुराकानी भयो । तत्पश्चात विदावारी भै माक्पा स्कूलतिर उकालो लाग्यौं । माक्पा स्कूल छेउ गोपाल सरकोमा भेला हुने सर-सल्लाह अनुसार हामी सिधैं त्यहाँ पुग्यौं, त्यहाँ पनि उम्मा लिनै परिहाल्यो । भेला हुँन केही समय लाग्ने हुँदा हामी त्यहाँका मारुनी नाचका अगुवा छड्कन् र उछिटन्सँग केही भलाकुसारी गर्ने सल्लाह गरी उहाँहरुको घरतर्फ लाग्यौं र उहाँहरूसँग मारुनीको बारेमा छलफल गर्थ्यौं । मारुनीको शुरूआतदेखि अन्त्यसम्म गरिने क्रियाकलापको बारेमा कुराकानी भयो । ठूलूला मादलको साथमा केही मारुनी गीत गाउँने काम पनि भयो । यसमा धतुवारे (मुखमा मखुण्डो लगाएर अभिनय गर्ने व्यक्ति) को भूमिकाको

वारेमा पनि कुराकानी भयो । उहाँको साथैमा दुईवटा मखुण्डो पनि रहेछ, त्यसको पनि प्रयोग गर्नेकाम भयो । त्यहाँबाट हामी मान्य नेपालतारा क्या.मान बहादुर राईले निर्माण गर्नुभएको भूमेस्थान (इडखुली) नियाल्दै गोपाल सरको घरमा भर्दैगर्दा ईडखुलीको छेवैमा रहेको भक्त दाइको घरमा नपसी नहुने कुरा भयो र हामी त्यहाँ पसेर उम्मा पिउँदै केहीक्षण कुराकानी गर्‍यौ र गोपाल सरको घरमा भर्‍यौ । समाजसेवाको क्षेत्रमा मान्य नेपालतारा क्या. मानबहादुर राईको नाम माक्पा गा.वि.स.मा अनुकरणीयका साथै अतुलनीय रहेको छ ।

गोपाल सरकोमा हामीले पहिला खाना खानुपर्ने भयो । खाना पश्चात हामीसँग भएका विभिन्न पाछाका बंशावलीका प्रतिहरुमा छलफल शुरु गर्‍यौ । आगामी बंशावलीमा थप्नुपर्ने, सुधार

मारुनी नाचका मादलेहरुको अभ्यासको एक दृश्य- बेव्ला

गर्नुपर्ने आदि विषयहरुमा छलफल टुङ्ग्याउँदा रात नै पर्थ्यो । मकर भेना, गोपाल सर, सूर्यविक्रम सर, टेकराम भाइ लगायतका अन्य पूर्खाहरुका साथ वृहत छलफल गर्‍यौ । सम्बन्धित पाछाका बंशावलीहरु उहाँहरुलाई नै सुम्पदै सुधार गर्नुपर्ने, थप्नुपर्ने आदी कुराहरु जिम्मा लगाएर हामी पुनः मकर भेनाजुसँग वाक्चुवा नै भर्ने सरसल्लाह भयो । सवैसँग विदावारी भएर हामी टर्चलाईटको साहारामा वाक्चुवातर्फ ओढालो लाग्यौ ।

दोस्रो दिनको बास पनि नाना-भेनाकोमा नै हुने भयो । हामी पुग्दा नानाले खाना तयार गरी राख्नुभएको रहेछ । खानाभन्दा पहिला उम्मा पिउने पर्ने भयो । त्यसपछि हामी कुराकानीलाई जारी राख्दै

खाना खान लाग्यौ । धेरै समयको अन्तरालमा भेट हुँदा कुराकानी पनि लामै भएछ । कुराकानीको बीटमादा रात निक्कै छिपीसकेको हुनाले हामी ओच्छ्यानतिर लाग्यौ । चत्तुरभक्त दाई दिनभरी भएको छलफलका वुँदाहरु सोलारको साहारामा केलाउन लाग्नुभयो, म भर्ने सुतेँ । भोलीपल्ट विहान सवेरै हामी बेव्ला जाने निधो गरेका थियौ तर त्यही त हो, केही कुराकानी गर्दा, उम्माको डवका रित्याउँदा, विदावारी हुँदा घाम निक्कै माथि आईसकेछ ।

विदावारी भएर हामी बेव्लातिर लाग्यौ ।

हामीलाई बेव्लामा 'घमसे' (उहाँको नाम याद भएन, त्यसैले वादरकासाथ यहाँ उहाँलाई घमसे नै उल्लेख गर्न वाध्य हुनुपर्‍यो) नाम भएका एकजना मारुनीका अग्रजसँग भेटगर्नु थियो । हामी

सोध्दै-खोज्दै उहाँको घर पुग्यौ तर उहाँ विहानै माक्पातिर जानुभएको रहेछ । उहाँका परिवारका सदस्यहरूसँग चिनजान र भलाकुसारी गर्‍यौ, रदुको घरमा पुग्दा उम्मा पिउँदैनौ भन्ने कुरा पनि कताकता असजिलो, हामीले फेरी उम्मा पिउने पर्ने भयो । उहाँलाई पखनु शिवाय हामीसँग अरु विकल्प थिएन त्यसैले उहाँको अनन्य सहयोगी मादले छेउघरे साइला पल्लोघरमा रहनुभएको जानकारी भएको हुँदा हामी त्यतैतिर लाग्यौ । उहाँ थुलुड राई हुनुहुँदो रहेछ र उहाँको घरमा त्यो दिन सुँगुर काट्ने कार्यक्रम रहेछ । हामी पुग्दा आँगनमा मान्द्रो विच्छ्रयाएर सुँगुर बनाउने काम धमाधम हुँदै थियो । केहीवेरको चिनाजानीपछि हामीले हाम्रो उद्देश्य

वताएर कुराकानी अगाडी वढायौं । सुँगुर काटिएको घरमा उम्माका साथै आरखा पनि पिउँदै पर्ने भयो । कुराकानी हुँदै गयो, उम्मा र आरखाको थपनी पनि वढ्दै गयो । अब हामीले त्यहीं खाना खाएर उपस्थित अन्य महानुभावहरुकासाथ घमसेको घरतर्फ फर्कियौं ।

खाना खाएर हामी फर्कदा 'घमसे' पनि माक्पाबाट आईसक्नु भएको रहेछ । चत्तुरभक्त दाईले परिचय दिँदै कुराकानी शुरु गर्नुभयो । मारुनीको बारेमा कुराकानीकै क्रममा आँगनमा निस्केर मारुनी नाचमा प्रस्तुत गरिने नाचका केही गीत र नृत्यहरु मादल र भ्यालीका साथमा प्रस्तुत गर्ने काम पनि भयो । निक्कैवेर आँगनमा मादल, भ्याली र गीतमा रम्दारम्दै समय गएको पत्तै भएन, घडीले दुई बजाउँन लागेछ । अब भने हामी फ्रसँग भयौं र विदावरी हुने तरखरमा लाग्यौं । हामीले फेरी उम्मा नपिइ सुखै भएन, साथसाथै २६ गते मारुनी बैठान (समापन) भएकोले छ, कसैगरी आउँनुहोला भन्ने निम्तो पनि दिनुभयो ।

हामी त्यहाँबाट कुभिण्डेको लागि बाटो लाग्यौं । बीचमा अलिअलि बाटो विराउँदै हामी मट्यौली भयौं । त्यहाँबाट मंगलबारे हुँदै अलितलबाट उकालो लाग्यौं । उकालो निक्कै रहेछ । कुभिण्डे जाने बाटो पनि थाहा थिएन हामीलाई, सोध्दै-खोज्दै हिड्यौं । उकालो बाटो, फ्रमकै साँभ्र पन्यो, बाटो पनि असजिलो र भीरको रहेछ । हामी विस्तारै बास बस्ने घरको खोजी गर्दै उकालो हिँडेरह्यौं । उकालोमा एउटा ठूलो बरको रुख भएको चौतारो भेटियो, त्यसको केहीमाथि वत्तीको उज्यालो देखियो र त्यहीं बास बस्नुपर्छ भन्ने सल्लाह गरेर त्यतातिर लाग्यौं । तर त्यो घरमा विविध कारणले बास बस्नु असमर्थ भयौं । त्यसपछि हामी त्यहाँभन्दा अलि माथि अर्को घरमा बासको लागि गयौं । बाटोमा

नै रहेको उक्त घर श्रेष्ठ थरको रहेछ । हामीले बास बस्ने कुरा राख्यौं र कुरा मिल्यो पनि । घरका सबैजसो परिवार बैसीमा धानको दाईं गर्न जानुभएको रहेछ । विस्तारै विस्तारै टर्चलाइट र राँको बालेर उहाँहरु घर आउन थाल्नुभयो । संयोगबस त्यस घरका दाइ बाक्सिला बजारमा व्यापारको सिलसिलामा हाप्रो घरतिर आईरहने पर्नुभएछ । कुराकानी हुँदै गयो, अउलको मान्छे हाप्रोमा त निक्कै जाडो पो हुन्छ भन्दै हामीलाई ठूलै ग्लासमा आरखा टक्राउनु भयो । केहीवेर कुराकानी गरेर खानपीन गरी हामी सुत्थौं र भोली बिहान विदावारी भै हौचुरडाँडा स्कूल हुँदै कुभिण्डेतर्फ लाग्यौं । कुभिण्डे हामीले सोचेको भन्दा निक्कै टाढा रहेछ । बाटो थाहा नभएर धेरै ठाउँमा हामीले सोधखोज गर्नु पन्यो । हामी कुभिण्डे पुग्दा विहानको दश बजिसकेको थियो ।

हामी सोध्दैखोज्दै प्रेमबहादुर दुमीराईको घरमा पुग्यौं । उहाँ काठमाडौंमा नै चिनजान भएका मित्र गिरीराजजीको बुबा हुनुहुँदो रहेछ । हामी पुग्दा उहाँ आलु रोप्न खेततिर जानुभएको र घरमा गिरीराजजीको आमामात्र हुनुहुन्थ्यो । हामीले सामान्य भलाकुसारी पछि उम्मा पिउँदै गर्दा प्रेमबहादुर राई पनि आइपुग्नु भयो । उहाँ नक्षो पनि हुनुभएकोले कुराकानी पनि त्यही विषयमा भयो । उहाँले पनि आफूले जानेको कुराहरु, नक्षो हुँदाको कथा-कहानी आदि सुनाउनु भयो । बेलुकी प्रेमबहादुरको घरमा भेला भई छलफल गर्नको लागि गाउँमा खबर गर्न गौराघरे कैलाश भाइलाइसँग विहानै सल्लाह भएको थियो । सोही अनुरूप बेलुकी उहाँकै घरमा भेला भयौं ।

मशिरको बित्दो, खाना-साना खाईवरी भेला हुँदा ढिलै भयो । भेला भएर छलफल, अन्तरक्रिया गर्दा रात निक्कै छिप्पीसकेको थियो । हामी त्यस रात फ्रण्डै एक बजेसम्म बसेर समसामयिक विषयहरुमा

छलफल र अन्तरक्रिया गर्नु, दुमकिम कुभिण्डे पनि गठन गर्ने काम भयौं र बंशावली संकलन भने भोली विहान गैराघरमा गर्ने सल्लाह गरेर सुत्थौं ।

भोली विहान गैराघर धन बहादुर राईकोमा भेला हुने सल्लाह बमोजिम भेला भयौं, उम्मा-पानी लिएपछि हामी आँगनमा गुद्दी विच्छ्याएर बस्थौं । धन बहादुर चुचु उमेरले १६ भएपनि उमेरभन्दा निकै फूर्तिलो हुनुहुन्थ्यो । ब्रिटिश आर्मीका भूपू उहाँले पल्टनमा हुँदा लडिएको लडाई, छुट्टि आउँदा पनि एक हप्ता लाग्ने र बाटामा चोर लाग्ने जस्ता कुराहरुको बेलिविस्तार लगाउनु भयो । हामी चाखपूर्वक सुनिरह्यौं ।

अब भने बंशावली टिप्न पट्टि लाग्यौं । धनबहादुर, प्रेमबहादुर लगायत अन्य सहभागीहरुले बंशावली बताउदै जानुभयो, हामीले टिप्दै गयौं । यसरी बंशावली संकलनको विचमा हामीले धनबहादुरकै घरमा खाना खायौं, खानापछि फेरी बंशावली टिप्ने काम भयो । दुई-तीन घण्टापछि यो काम सकियो । अब भने हामी अन्य गन्थनतिर लाग्यौं लेकको छिपेको उम्माको साथ । सुख-दुःखका कुराहरु, गर्दागर्दै एकघण्टा वित्तेको पत्तै भएन, घडीले दुई बजाएछ । अन्य सबै सहभागी दाजुभाइ-दिदीबहिनीहरु आफ्नो घरतिर लागि सकेपछि पनि धनबहादुर चुचु अझै हामीसँग वसेर धेरै कुराहरु गर्न, भन्न उत्सुक हुनुहुन्थ्यो । उहाँका छोरा, नाती, बुहारीहरु कोदो टिप्न मेलातिर लाग्नुभयो माइला कैलाश भाइ बाहेक । अब भने घरमा हामी चारजना मात्र रह्यौं । भाषा, संस्कार, धर्म आदि लगायत धेरैखाले कुराकानी भए । धनबहादुर चुचु बेलाबेलामा कैलाश भाइलाई हामीलाई आरखा ले ले माइला भन्नुहुन्थ्यो । यसरी हामी भण्डै पैतालिस

मिनेटजति बसेछौं । यसो घडी हेरेको तीन वज्र लागेछ, अब भने हामी हिड्ने पर्ने निर्णयमा पुग्यौं र फेरी भेट्ने बाचाकासाथ विदावारी भएर अघि बढ्यौं । भण्डै ५० मिटर जति अगाडी बढीसकेका थियौं, धनबहादुर चुचुले फेरी बोलाउनु भयो ए नाती हो, फर्क फर्क आज यतै बस्नुपर्छ । हामीले जालपा, खार्मी पनि पुग्नुपर्ने भएकोले जान्छौं भन्दा पनि उहाँ मान्नुभएन, हामीले त्यसदिन गैराघरमा बस्नेपर्ने भयो ।

फेरी कुराकानी शुरु भयो, उहाँले पितृधामीको काम पनि हुनुभएकोले त्वागी, तिदाम, छिदाम, छम्दाम गर्ने विधिहरुको वारेमा पनि कुराकानी भयो । कुराकानी गर्दैजाँदा साँझ पथ्यो । मेलापातमा जानुभएकाहरु पनि थुन्सेमा कोदो लिएर आउनुभयो, हामीलाई कताकता अफ्यारो पनि लाग्यो विदावारी भएर पनि फेरी फर्केकोमा । धेरैबेरसम्म धनबहादुर चुचु, छोरा हर्कमनी लगायतका परिवारजनसँग धेरैखाले कुराकानी गरी हामी सुत्थौं ।

नकछो प्रेमबहादुर सत्तम दुमी धर्मपत्नीको साथमा

विहान हामी चाँडै उठेर हिड्नुपर्छ भन्ने सल्लाह भयो । लेकको ठाउँ जाडो नै हुँदो रहेछ, हामी विहान त्यति सवेर उठ्न सकेनौं । त्यस्तै सातवजेतिर उठेर फेरी विदा माग्नुपर्ने भयो र हामीले माग्यौ पनि, तर तातोपानीले छानेको उम्मा नपिइ हिड्ने नपाइने भयो । हामीले स्कीकार गयौं र उम्मा लियौं । यसरी विदा भएर हामी दम्कु, हौचुर हुँदै जालपातिर लाग्यौं । हौचुर पुग्दा विहानको दश वजेछ । दम्कुमा किनेको रसिलो सुन्तला भोलमा अभै वाँकी थियो तैपनि खाना खाने वेला भएकोले अबभने खाना खानुपर्छ भन्ने सल्लाह भयो, तर कता वन्दोवस्त गर्नेहोला ? यस्तै यस्तै कुराकानी गर्दै केहीवेर हामी हिडिरह्यौं । हौचुरको सिरानमा राईगाउँ छ, त्यहाँका छापा र इम्मि (जेठी, कान्छी थुलुङ भाषामा) हाम्रै भाउजुहरु पर्नुहुन्छ र घरपनि बाटोकै नजिक । नातागोताको घरमा यो मशिरको हतारमा पुग्न हामीलाई उचित लागेन र त्यो बाटो जानु हामीलाई कताकता अप्प्यारो लाग्यो तर अर्को बाटो पनि थाहा भएन ।

हामी सरासर हिँड्दै थियौं, बाटो मुन्तिरको घरमा भर्खरै सुँगुर काटिएको दृष्य देखियो । यहाँ खाना खान उचित हुन्छ भन्ने मानसिकताकासाथ हामी त्यस घरतर्फ भर्खरै । कुराकानी हुँदै गयो, किरात राईहरुको साइनो साह्रै लामो जोडिने, साईनो गर्दा जतापनि आफन्त, नाता नै पर्ने । हामीले त्यहाँ एउटा वटुवा हैन पाहुनाको सम्मान स्वीकार्नु पर्ने भयो । कुराकानीको क्रममा त्यसदिन त्यहाँ छेवर वा यस्तै के कार्य रहेछ । नरनाताहरु पनि निककै भेला हुनुभएको थियो । सबैसँग चिनजानका साथै हाम्रो उद्देश्यको बारेमा छलफल भयो । उम्मा, आरखा हुँदै खाना खायौं । खाएपछि पनि हामीले निककैवेर कुराकानी गयौं र

हिड्नेबेलामा खानाको पैसा तिर्न खोज्यौं तर उहाँहरुले भन्नुभो हामीलाई ब्यापारी होइन, आफन्त सम्झनुहोस् । हामी अक्क न बक्क हुँदै विदावरी भै जालपातिर हान्नियौं ।

राईसँगैमा पुगेर बाटोको धारामा पानी पिउँने क्रममा त्यहाँ पनि दुमीराई रहेको जानकारी पाएपछि हामी बाटो माथिको घरमा निस्किएर एकजना पुर्खासँग करीव एकघण्टा कुराकानी गयौं र जालपातिर लाग्यौं ।

हामी खरबारी जाने निधो गरी सरासर अधि बढ्यौं । खरबारीका केही दुमीराईहरु आफ्नो मौलिक धर्म छाडेर नयाँ धर्मपट्टि लाग्नुभएको कुरा जानकारीमा आएकोले हामी उहाँहरूसँग यसबारे जान्न उत्सुक थियौं । हामी खरबारी रामबहादुर राई चुचुकोमा पुग्यौं, उहाँ घरमा नै हुनुहुँदो रहेछ । केहीवेर कुराकानी गरी हामी तल्लोटोलतर्फ जाने र भोली भेट गर्ने सल्लाहकासाथ ओह्रालो लाग्यौं । बाटोमा पर्ने प्रेम रिप्लको पसलमा केहीवेर अलमलिएका मात्र के थियौं मदन र मकर पुसाई हामीलाई खोज्दै आइपुग्नुभयो । रामबहादुर चुचुले हामी आएको कुरा बताएर हामीलाई लिन पठाउँनु भएको रहेछ, तथापी हामी त्यही वस्ने निधो गरी कुराकानीतर्फ लाग्यौं । किरात राईहरुको भेटमा गरिने छलफल, कुराकानीमा उम्मा र आरखा नहुने कुरै भएन । हामीले टेबलमा आरखा राखेर कुराकानी शुरू गयौं । केहीवेर समसामयिक कुराकानी गयौं, त्यहाँका दुमीरदुहरुमा कसरी र किन नयाँ धर्मप्रति लगाव बढ्यो आदि कुराहरुको बारेमा पनि छलफल भयो । यसै क्रममा हामी ती दुमी दाजुभाइहरुको बंशावली संकलनका साथै उहाँहरुले अपनाउनु भएको नयाँ धर्मप्रतिको जिज्ञासा मेटाउन मदन पुसाईसँग टर्चलाईटको सहारामा ओह्रालो लाग्यौं ।

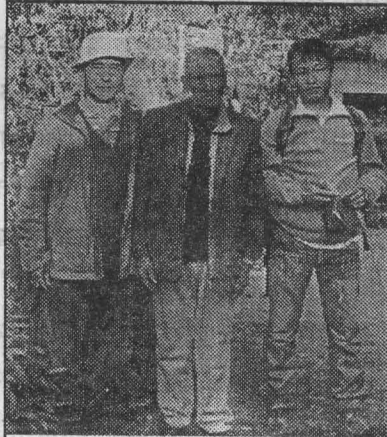
नयाँ कुराप्रति चाहना हुनु मानवीय स्वभाव नै हो, त्यहाँका दाजुभाइ-दिदीबहिनीहरुमा पनि नयाँ धर्मप्रति ज्यादै लगाव भएको अनुभूति गरौं मैले । उहाँहरुको भावनाको सम्मान गर्दै मैले मनमनै सोचें, हामी किन आफ्नो पूर्वाहरुलाई यति चाँडै विर्सन खोज्दैछौं वा चाहन्छौं र अरुको बहकाउमा लाग्छौं ? के हामी हाम्रा पूर्वाहरुलाई भन्दा अरुलाई माया गछौं वा हाम्रा पूर्वाहरुभन्दा अरुलाई सम्मान गछौं ? हामीलाई हाम्रा मौलिक संस्कृति नष्ट गर्न कसैले अहाँउँछ भने हामीले सहर्ष स्वीकार गर्ने त ? यी र

यस्ता कुराहरु स्वीकार गर्न मनले मानेन तर पनि मैले अरुको आस्थामा धावा बोल्ने अधिकार छँदै थिएन । हामीले यी र यस्ता नयाँ धर्मको बारेमा कममात्र कुरा गर्दै बंशावलीलाई वढी महत्व दियौं । उहाँहरु पनि टोलैभरीबाट भेला हुनुभएको थियो र बंशावलीको बारेमा दत्तचित्त भएर एकअर्कामा छलफल गर्दै जानेसम्मको पुस्ताहरु बताउदै जानुभयो । करिव डेढघण्टाको

अवधिमा हामीले बंशावली संकलनको काम सम्पन्न गर्‍यौं र विदावरी भै प्रेमसरको घरतर्फ लाग्यौं । प्रेम रिप्ल सरकोमा खाना खाने व्यवस्था मदन र मकर पुसाईले मिलाउनु भएको रहेछ, हामीले भोलिमात्र थाहा पायौं । केहीबेरको कुराकानी पछि खाना खाइवरी हामी सुत्‍यौं ।

भोलीपल्ट विहानै मदन र मकर पुसाई हामीलाई लिन आउनु भयो । हामी पनि उहाँहरुको पछि लागेर रामबहादुर चुचुकोमा निस्क्यौं । रामबहादुर चुचु, श्याम बहादुर चुचु र पदम बहादुर चुचु लगायत

पिपीहरु हामीलाई नै पर्खेर बसीराख्नु भएको रहेछ । उहाँहरुको आफ्नो भाषा, धर्म, संस्कृति र संस्कारप्रतिको लगाव देख्दा जो कोहीको पनि मन प्रफुल्ल हुन्थ्यो । उम्माको साथ केहीबेरको कुराकानी पछि हामीले रामबहादुर चुचुकैमा खाना खायौं । उहाँहरु तिनैजना र मदन र मकर पुसाईले खरबारीको तननिर्मित ईडखुलु जुन अशोक राईको अगुवाइमा निर्माण भएको रहेछ, त्यसको दर्शन गराउनु भयो । चारैतिर काँडेतारले बार लगाईएको सो स्थानमा दुईपट्टि प्रवेशद्वार राखिएको रहेछ । साथै नजिकै पक्क धारा निर्माण गरी त्यसका

स्व. पुर्खा धनबहादुरका साथमा दार्जु फन्सीकीभका अध्यक्ष, सचिव नृप

लागि आर्थिक, भौतिक रुपमा योगदान गर्ने महानुभावहरुको नाम पनि शिलालेखमा कुँदिएको रहेछ । त्यसपछि हामी पदम बहादुर चुचुको साथ खरबारीको भूमेस्थानतर्फ लाग्यौं, मदन र मकर पुसाई चाहिँ स्थानीय सडकको वैठकमा सहभागी हुन जानुभयो । ठूलो सिमलको फेदमा रहेको भूमे संरक्षणको लागि कहिकतैबाट पनि चौपाया पस्न नसक्ने गरी

चारैतिरबाट ढुंगाको पर्खाल लगाइएको र एकठाउँमात्र प्रवेशद्वार राखिएको रहेछ । त्यहाँको भूमेको बारेमा सम्पूर्ण कुराहरु पदम बहादुर चुचुले जानकारी गराउनु भयो । खरबारीको भूमेस्थानको दर्शन पश्चात हामी जालपा डाँडातर्फ लाग्यौं ।

जालपा डाँडामा निस्केर हामीले प्रतिमान सर, तेज सर, भद्र दाजे आदिसँग बंशावलीको बारेमा छलफल गर्‍यौं । प्रतिमान सरले एक प्रसङ्गमा भन्नुभयो हामी यतापट्टि लाग्यौं भने सदैव वर्वाद मात्र हुन्छ, त्यसकारण हामीले गर्नुपर्ने सहयोग गर्न सदा तत्पर

छै तर तपाइंहरूले यो अभियान नछोड्नुहोला । हामीले हम्पचु, जिपु लगायतका बंशावलीका प्रतिहरु अध्ययन गरी सच्याउँन, थपघट गर्नको लागि उहाँहरूलाई जिम्मा दियौं । निककैवेरको कुराकानीपछि हामी साबु जानको लागि हिँड्यौं । बाटैमा तेज सरको घर, नपसी सुखै भएन । लेकको चिसोमा छिप्नेको उम्मा, एकै डवकाले रनननन पार्ने । चत्तुरभक्त दाइले त लिनु भएन मैले भने रन्थनिने गरी पिएँ र विदावरी भई बम सरलाई पनि भेट्दै जाने भनी बम सरको घरहुँदै साबुतिर लाग्यौ तर बम सर दाइतिर जानुभएको रहेछ, भेट हुन सकेन, हामीले उहाँलाई एउटा पत्र लेखी छाड्यौं र सरासर साबुको बाटो समात्यौं ।

लुम्जुखोलाको खोंचमा रहेको भयंकर महभीर हुँदै हामी साबुतिर लाग्यौं । हामीले साबुमा 'मलेनी', प्रताप सर र दिल बहादुर सरलाईचाहिँ अनिवार्य भेट्ने सल्लाह गरेको थियौं, सोही अनुरूप हामी पहिला प्रताप सरकोमा गयौं । उहाँ खेततिर जानुभएकोले भेट हुन सकेन, घरमा उहाँको म्याडम मात्र हुनुहुँदो रहेछ, तथापी लेकको उम्मा नपिइ धेरै पाइएन । त्यसपछि हामी मारुनीका अगुवा पूर्खा भक्त बहादुर राई मलेनी को घरतर्फ लाग्यौं ।

भक्त बहादुर राई मलेनी त्यो खोलाटोलाको चर्चित मारुनीका अगुवा । गाउँघरमा साबुको मलेनी भनेर त सुनिएको हो तर कस्तो हुनुहुन्छ भन्ने जानकारी थिएन । साँभ परिसकेको थियो, हामी उहाँको घरमा पुग्यौं । उहाँ आराम गरीरहनु भएको रहेछ हामी पुगेपछि उठ्नुभयो । उहाँ लगायत घरपरिवारका अन्य सदस्यहरु छलफल हुँदै गर्दा प्रताप सर पनि आईपुगनुभयो, साइनोले उहाँहरू समिध पर्नुहुँदो रहेछ । धेरैवेर छलफल भयो, मलेनीको छोरा-बुहारी, नातीनी बुहारीहरुले पनि बेलाबेलामा जानेका कुराहरु उहाँले पनि बताउँदै

जानुभयो । अब भने खाना खानुपर्ने भयो । उहाँका नातीनी बुहारी नाम सायद अञ्जना हुनुपर्छ, किरात राईको लामो लहरीले मेरो साइनो सोल्टिनी पर्न गयो । उहाँको हातले बनाएको स्वादिष्ट खाना खाएर भोली कुराकानी गर्ने भनी हामी सुत्यौं ।

भोलीपल्ट विहान हामी उठेर कुराकानीलाई अगाडी वढायौं । मारुनीको प्रसङ्ग उठ्ने नै भयो, उहाँ मादल लिएर सिकुवाको डिलमा वसी मारुनीका भाकाहरु गाउँन थाल्नुभयो । हामीले बीचबीचमा किन, कसरी आदि कुराहरु सोध्यौं, उहाँले भर्को नमानी यो गीत यसको लागि, यो गीत यो प्रसङ्गमा भन्दै जानेकोजति कुराहरु बताउनु भयो । यसरी हामीले उहाँले भनेजति सम्पूर्ण कुराहरु रेकर्ड गर्नुका साथै कापीमा पनि सायौं । यसरी त्यसदिनको विहानको खानपनि त्यही खाइवरी विदा भई खार्मीतिर लाग्यौं ।

हामी खार्मीको पञ्चमीडाँडामा अवस्थित पञ्चमी नि.मा.वि. पुग्यौं र त्यहाँका प्र.अ. शङ्खधन सरसँग उहाँको कार्यकक्षमा नै निककैवेर कुराकानी गयौं । हामीले साथमा बोकेका इसिलिम र केही ब्रोसरहरु उहाँलाई छाडी कालिका मा.वि. खार्मीतिर लाग्यौं । खार्मी पुग्दा दुई वज्ज लागेको थियो । हामीले कालिका मा.वि. खार्मीमा त्यहाँका प्र.अ. कृष्णकिशोर राई र फन्सीकीमका पूर्व केन्द्रीय सदस्य देवबहादुर राईसँग छलफल गयौं । छलफल बंशावलीमै केन्द्रीत भए पनि संस्थाको अन्य क्रियाकलापहरु पनि छुट्ने कुरै थिएन । यसरी हामी करिव दुई घण्टा कालिका मा.वि.मा छलफल गरी त्यहाँबाट कुम्देल, रूदालुड हुँदै ओहालो लाग्यौं । आठौं दिनमा घरतर्फ जाने क्रममा तापखोलाको पुल तरेर चत्तुरभक्त दाई बाक्सिलातिर लाग्नुभयो भने म भने अम्बोटे, बेहेरे हुँदै घर पुगें ।

२०६८ सालको काठमाडौं उपत्यकामा आयोजित
देउसी भैलो कार्यक्रममा सहयोग गर्नुहुने माहनुभावहरूः

रामहिटी क्षेत्र

नाम	ठेगाना:	सहयोग रु.
टंक/असार राई	लुम्बु	१,५१०
चतुरमान राई	लुम्बु	४६०
मतिराज राई	मान्पा	१,००५
इशवरमान राई	नेरूड	२,५२५
नेत्रमणि राई	नेरूड	२,५२५
कुमार सिंह राई	नेरूड	२,००५
ताराभक्त राई		१,०००
जम्मा		११,०३०

महाराजगञ्ज क्षेत्र

क्या. नैन ब. राई	महाराजगञ्ज	५,५००
नविन/ललिता राई	सुकैधारा	१०,०००
कल्याणी गौतम	सुकैधारा	२००
जम्मा		१०,२००

शान्तिनगर क्षेत्र

लाखमनि राई	शान्तिनगर	१,१०५
देवान राई	शान्तिनगर	१,६००
सुजन राई	बाक्सिला	२,२२२
गुणराज राई	संखुवासभा	५०१
अनिता राई	बाक्सिला	२,५५५
राजु राई	शान्तिनगर	५०५
अर्जुनभक्त राई	शान्तिनगर	५०५
अप्सरा राई	शान्तिनगर	१,००५
शुभराज राई	शान्तिनगर	३,०००
बेलु गुरूङ्ग	शान्तिनगर	१,००५
धनप्रसाद राई	शान्तिनगर	५५,५५५
मनि प्रसाद राई	मैतिदेवी	२,१००
भलाकाजी राई	बाक्सिला	१,१०५
चतुरभक्त राई	तीनकूने	१०,१२०
नृप राई	सरस्वतिनगर	२,९९४
जम्मा		८५,८७७

बौद्ध क्षेत्र

किल्ल बहादुर राई	खार्मी (बौद्ध)	८,०००
जयराम राई	मान्पा(आरूवारी)	२,०००
जम्मा		१०,०००

ढोलाहिटी क्षेत्र

तेज बहादुर/तुलशी राई	ढोलाहिटी	१,०००
Ex.सिँगापुरC.I.दावा	लामा ढोलाहिटी	३,०००
प्रकाश थापा	ढोलाहिटी	८०५
पदम बहादुर राई	ढोलाहिटी	२,५००
हेली राई	ढोलाहिटी	५००
ऋषिश्वर राई	ढोलाहिटी	२५,५५५
महेन्द्र राई	नख्खिपोट	१,०००
विकास राई	नख्खिपोट	१,००१
सन्तोष दुमि	सामाखुसी	५२०
तेजमाया राई	हात्तीबन	५२०
गिरेन्द्र ब. राई		२,०००
साईराम स्टोर्स	ढोलाहिटी	२०५
पार्वती राई	नख्खिपोट	१,०११
जम्मा		४७,६१७
अल्वान/मेरिन	सानेपा (जर्मनी)	२०,०००
जम्मा		२०,०००

काँडाघारी क्षेत्र

हिरामणि/लोकेन्द्र	काँडाघारी	१,१५५
डम्बर सत्तम	काँडाघारी	५,०५५
पत्थर हम्पचु	काँडाघारी	५१०
जम्मा		६,७२०

अनामनगर क्षेत्र

प्रेमबहादुर राई	अनामनगर	५,१५०
मकरबहादुर/सूर्यकुमरी	अनामनगर	५,१५०
जम्मा		१०,३००
मनिकुमार राई	विशालचोक	२,१२१
सुमाया राई	अनामनगर	५०५
मकरध्वज राई	ललितपुर	१,००१
राजबहादुर राई	ललितपुर	१,१००
चन्द्रविक्रम राई	भोजपुर	५०५
दुर्गा राई	भोजपुर	५०५
गणेश राई	ओखलढुङ्गा	१७०
शङ्कर साम्पाङ्ग	विजुलीबजार	१०५
मे. चाम ब. राई	महाराजगञ्ज	१,०१५
श्री कुमार पुमा	काठमाडौं	१,१०५
जम्मा		८,१३२
कूल जम्मा		२१५,३७६

२०६८ सालको काठमाडौं धरानमा आयोजित

देउसी भैलो कार्यक्रममा सहयोग गर्नुहुने माहनुभावहरूः

नामथर	ठेगाना	सहयोग रकम	जित बहादुर लिम्बु	धरान-१९, सगरमाथा टोल	१०५
अष्ट बहादुर राई	धरान-८/१७, भिमसेनटोल	२५००	धन प्रसाद लिम्बु	धरान-१९, सगरमाथा टोल	१०५
प्रेम कुमार दुमी	धरान-८/१७, भिमसेनटोल	२०००	नरमाया वि.क.	धरान-१९, सगरमाथा टोल	५०
मनि कुमार राई	धरान-८, सिद्धार्थमार्ग	२०५	हरी श्रेष्ठ	धरान-१९, सगरमाथा टोल	१०५
लालमणि राई	धरान-८, असलमार्ग	५०५	सुर्य बहादुर राई	धरान-१९, सगरमाथा टोल	४५०
राम बहादुर राई	धरान-८, असलमार्ग	५०५	इन्द्र बहादुर साम्पाड	धरान-१९, दिपेन्द्र मार्ग	५०५
हर्क बहादुर राई	धरान-८, बमजन टोल	१००५	मनकुमारी साम्पाड	धरान-१९, दिपेन्द्र चोक	५००
मदन राई	धरान-८, सभागृह टोल	३२०	तिलक कुलुड राई	धरान-१९, दिपेन्द्र चोक	११०
शान्ति दुमी	धरान-८, बमजन टोल	७००	राज कुमार लिम्बु	धरान-१९, दिपेन्द्र मार्ग	११०
दुर्ग बहादुर राई	धरान-८, बमजन टोल	५००	दलकुमार दुमी राई	धरान-१९, दिपेन्द्र मार्ग	१०१०
लाल बहादुर राई	धरान-८, सिद्धार्थमार्ग	५००	धन बहादुर राई	धरान-१९, दिपेन्द्र चोक	६२०
खड्गराज राई	धरान-८, बमजन टोल	३२०	रामप्यारी लिम्बु	धरान-१९, दिपेन्द्र चोक	३०५
विकास राई	धरान-८, भिमसेन टोल	३००	चेतराज लिम्बु	धरान-१९, दिपेन्द्र चोक	५१०
खड्क बहादुर राई	धरान-८/५ कविर टोल	६००	शेर बहादुर लिम्बु	धरान-१९, दिपेन्द्र चोक	१०५
RSM पर्ज ब.राई	धरान-८, कृष्ण टोल	२०००	शान्तिको आमा लिम्बु	धरान-१९, दिपेन्द्र चोक	२०५
कृपा राई	धरान-८/१३, कृष्ण टोल	११५०	प्रमिला राई	धरान-१९, दिपेन्द्र चोक	२००
अर्जुन राई	धरान-८/१३, कृष्ण टोल	५००	जसराज दुमी	धरान-१९, दिपेन्द्र चोक	५०५
प्रेनिङ प्र.राई (चाम्लिङ)	धरान-८/१३, कृष्ण टोल	१५०	रविन राई	धरान-१९, दिपेन्द्र चोक	३००
नविन राज राई	धरान-८/१३, कृष्ण टोल	२००	हस्तविर लिम्बु	धरान-१९, दिपेन्द्र चोक	१०५
मोहन राई	धरान-८/१३, कृष्ण टोल	३५०	सुमन थापा मगर	धरान-१९, दिपेन्द्र चोक	१५०
यज्ञ कुमारी राई	धरान-८/१३, कृष्ण टोल	२००	मदन राई	धरान-१९, दिपेन्द्र चोक	५०५
गोविन्द राई	धरान-८ सिता टोल	१०२०	मोलेध्वज नाछिरिङ	धरान-८/१९, जमुना टोल	१०५५
मान प्रसाद राई	धरान-८, सिद्धार्थमार्ग	५०५	उत्तर बहादुर खालिङ	धरान-८/१३ जमुना टोल	१००५
विर बहादुर राई	धरान-८, अर्जुन थप	३५०	निर बहादुर राई	धरान-८/१५ जमुना टोल	१०१५
विन्दु राई	धरान-८, कृष्ण टोल	३५०	उम्बर बहादुर राई	धरान-८/१६ जमुना टोल	२०५
निशा राई	धरान-८, कृष्ण टोल	१००	बल बहादुर राई	धरान-८/१६ जमुना टोल	१००५
शान्ता राई	धरान-८, कृष्ण टोल	३०५	नरबहादुर राई	धरान-८, जमुना टोल	६००
बुद्धिशिला राई	धरान-८, कृष्ण टोल	२०५	पूर्ण ब. बाहिङ राई	धरान-८/१०७, सिद्धार्थ मार्ग	१२००
जगत बहादुर राई	धरान-१९, सगरमाथा टोल	५०२	मधु लिम्बु	धरान-८, सिद्धार्थमार्ग	१०५
विन्दु राई	धरान-१९, सगरमाथा टोल	१५५	मिलन राई	धरान-८, सिद्धार्थमार्ग	२०१
गोपाल राई	धरान-१९, सगरमाथा टोल	१५२	निर बहादुर राई	धरान-८, सिद्धार्थमार्ग	५०५
राजु तामाङ	धरान-१९, सगरमाथा टोल	२५५	कुमारको आमा	धरान-८, सिद्धार्थमार्ग	३००
पूर्ण बहादुर सुनुवार	धरान-१९, सगरमाथा टोल	२५०	शेर बहादुर लिम्बु	धरान-८, सिद्धार्थमार्ग	४००
जित बहादुर राई	धरान-१९, सगरमाथा टोल	५००	संग्राम राई कुलुड	धरान-८, सिद्धार्थमार्ग	५०५
चन्द्र प्रसाद राई	धरान-८, गुम्बा मार्ग	१०२०	श्रेष्ठ बहादुर राई	धरान-८, सिद्धार्थमार्ग	३०५
हजिन्द्र लिम्बु	धरान-१९, सगरमाथा टोल	५५	श्रुति राई	धरान-८, सिद्धार्थमार्ग	१०५
रोमा राई	धरान-८, बमजन टोल	१०५	प्रकाश चाम्लिङ	धरान-८, सिद्धार्थमार्ग	२५०
ओजाहाङ लिम्बु	धरान-१९, सगरमाथा टोल	२५१	नरध्वज चाम्लिङ	धरान-८, सिद्धार्थमार्ग	३५०

क्या. पदम ब. तामाड	धरान- ८, सिद्धार्थमार्ग	५०२	दिनेश दुमी राई	धरान- ८, सिद्धार्थ चोक	१०५
दिल ब. तामाड	धरान- ८, गुम्बामार्ग	२००५	शिव कुमारदुमी	धरान- ८, सिद्धार्थ चोक	१०००
रविन राई	धरान- ८, गुम्बामार्ग	१००	कुमार राई	हडकड	१०००
सर्वजीत राई	धरान- १९, किरात मार्ग	१०५५	यम बहादुर नाछिरिड	धरान- ९, विनायक चोक	५५१
दुर्गाराज दुमीराई	धरान- १७, चतरामार्ग	१००५	काशीराज राई	धरान- १५, महादेव चोक	५५५
राजमान दुमीराई	धरान- ११, न्यूरोड	१००५	लोक राज साम्पाड	धरान- १५, महादेव चोक	५५०
कर्ण बहादुर लिम्बु	धरान- १५, बाँभगरा	६९६	विर बहादुर राई	धरान- १५, महादेव चोक	६९१
दम बहादुर राई	धरान- १५, त्रिवेणी मार्ग	१६५०	दिप बहादुर राई	धरान- १५, महादेव चोक	५००
भक्तराम तेड्ड राई	धरान- १५, त्रिवेणी मार्ग	११०१	दुर्ग बहादुर राई	धरान- १५, पवित्र पथ	१०५०
प्रेमप्रकाश चोम्बाड	धरान- १५, एभरेष्ट लाईन	२०५५	दिलिप राई	धरान- १५, पवित्र पथ	५०५
मोहनकुमार लिम्बु	धरान- १५, सेन्टल मार्ग	३०००	तिलक राई	धरान- १५, पवित्र पथ	५०५
चित्र कुमार साम्पाड	धरान- १५, त्रिवेणी मार्ग	१०००	मिना दुमी राई	धरान- १५, पवित्र पथ	५०५
राम कुमार राई	धरान- १५, चतरा लाईन	५०१	जिवन थापा मगर	धरान- १५, पवित्र पथ	३०५
बाल कुमारी वान्तावा	धरान- ११, शान्ति चोक	११००	खमता दुमी राई	धरान- १५, पवित्र पथ	२०००
सनु राई	धरान- ११, शान्ति चोक	७	पर्ज बहादुर दुमी	धरान- १५, साईमन मार्ग	६०५
गीता राई	धरान- ११, शान्तिचोक	५००	सनद कुमार राई	धरान- १५, नौलो पथ	१००५
मनिराज वान्तावा	धरान- १६, सहित मार्ग	३००५	विर बहादुर राई	धरान- १५, पुष्पाञ्जली मार्ग	१५०
समुन्द्र दुमीराई	धरान- ११, भिमशेन पथ	३५५	कुल बहादुर राई	धरान- १५	१५०
मदन बहादुर राई	धरान- १६, पशुपति मार्ग	२१२१	छत्र बहादुर राई	धरान- १५, पुष्पाञ्जली मार्ग	२००
मधुकर दुमीराई	धरान- १६, पूण्य मार्ग	१०००	अमृका दुमी	धरान- १५, साईमन मार्ग	१५०
अमर दुमीराई	धरान- १६, पूण्य मार्ग	५२५	भुमिराज राई	धरान- १५, विशाल मार्ग	५०५
रीता राई	धरान- १६, पूण्य मार्ग	५५०	जस बहादुर राई	धरान- १५	१०५
रामकुमार थुलुड	धरान- १६, पूण्य मार्ग	५२५	प्रेम बहादुर राई	धरान- १५ नौलो पथ	५००
प्रतिमाको आमा	धरान- १७ विच घोपा	१५०	किशोर बहादुर राई	धरान- १५	३५०
कमला - वि.वि.राई	धरान- १७ विच घोपा	११००	टेक बहादुर राई	धरान- १५, श्यामचोक	२५०
तारा आमा	धरान- १७ विच घोपा	५०	कमल राई	धरान- १५, श्यामचोक	२०५
टंके आमा	धरान- १७ विच घोपा	१०५	कविता लिम्बु	धरान- १५, साईमन मार्ग	३५०
गम ब. नैनकला कोयी	धरान- १७, अजम्बर मार्ग	१०१०	देविमाया साम्पाड	धरान- १५, एभरेष्ट मार्ग	१५०१
प्रेमकुमार दुमीराई	धरान- १७, अजम्बर मार्ग	३१०	मिना लिम्बु	धरान- १५। एभरेष्ट मार्ग	३२५
लंकमणि राई	धरान- १७, अजम्बर मार्ग	२५०	सपना चार्मलिड राई	धरान- १५। एभरेष्ट मार्ग	१०००
टेक बहादुर राई	धरान- १७, अजम्बर मार्ग	३५०	असोक दुमी	धरान- १५। भिष्म पथ	२०५
कालुङ्गे राई	धरान- १७, अजम्बर मार्ग	२००	जयमाया राई	धरान- १९, दिपेन्द्र मार्ग	४००
जसमाया राई	धरान- १७, अजम्बर मार्ग	२०५	विर ब., कमला राई	धरान- १५ पाथिभर मार्ग	१२०५
प्रेम बहादुर राई	धरान- १७, सियोन मार्ग	५०५	अक्ष कुमार राई	धरान- १५ पाथिभर मार्ग	१००५
हरिप्रसाद राई	धरान- १७, अजम्बर मार्ग	३०५	दिप बहादुर राई	धरान- १५ सँगम चोक	१०१०
समीरको आमा	धरान- १७, सियोन मार्ग	११०	हिराकाजी शाक्य	धरान- १० कलेज रोड	६००
पञ्चहिरा राई	धरान- १७, सियोन मार्ग	३००	कौसिला राई साम्पाड	धरान- १५ कस्तुरी मार्ग	६१०
हित बहादुर कोयीराई	धरान- १८, रत्न मार्ग	९००	रामराज दुमी राई	धरान- १५ सगर पथ	२००
मैते बहादुर चाम्लिड	धरान- १८, रत्न मार्ग	१०००	नगेन्द्र दुमी राई	धरान- १५ पाथिभरा लाईन	५००
दल बहादुर कोयीराई	धरान- १८, आनन्द मार्ग	१०५०	बलाल ध्वज राई	धरान- १५	५००
शुभलक्ष्मी दुमीराई	धरान- ८, सिद्धार्थ चोक	५०५	हर्क बहादुर दुमी राई	पञ्चकन्या ५	२००
मैया राई ए	धरान- ८, सिद्धार्थ चोक	२५०	जम्मा		९४,१५९
मैया राई वि	धरान- ८, सिद्धार्थ चोक	२००			

शब्दकोश प्रकाशनको लागि धरान दुमकिमद्वारा

संकलित रकमको विवरण :

नाम धर	रकम रू.	बम बहादुर राई	१,०००-
जगत बहादुर राई	२५,०००-	तिर्थमनि राई	५००-
देउराम साम्पाड राई	५००-	शिद्धविर राई	१,०००-
अशोक राई	२,०००-	देव कुमार राई	५००-
शरन कुमार राई	२००-	भल बहादुर राई	६००-
महाशिव ट्रेडिड	२५०-	चकर बहादुर राई	५००-
बिन्द्र कुमार राई	१२०-	भिम बहादुर राई	१,०००-
गोपाल राई	१०१-	सिताराम राई	२,०००-
आशा राई	५५-	दोलिमाया राई	६००-
माइत लिम्बु	२०-	सन्तविर राई	१,०००-
विष्णुराज राई	६०-	लालमनि राई	२,२०५-
बासु राई	५०-	धन बहादुर राई	२,०००-
कमला गुरूड	१००-	राजवर्ण राई	१,०००-
रुद्र बहादुर राई	५००-	सानोजेठा राई	२००-
पूर्ण बहादुर नेम्वाड	१२०-	साइला राई	२००-
मदन राई	५१-	कान्छ राई	१००
नविन लिम्बु	१००-	कर्ण बहादुर राई	१,०००-
धन बहादुर राई	१५५-	दुराई परियार	२००-
दल कुमार राई	५१५१-	चन्द्रबहादुर राई	२००-
जे.वि.इस्वो	५०-	सय कुमार राई	२५०-
मेघनाथ राई	१२५-	डिल्लीश्वर राई	२५०-
परशुराम राई	५०-	धुराम राई	५१-
जसराज राई	५०५-	कृष्णप्रसाद राई	११०-
सविना राई	१०५-	लोकमनि राई	१०५-
जित बहादुर राई	५००-	हर्क बहादुर राई	५०-
दम बहादुर नाछिरिड राई	३,५००-	जगत राई	५०-
अक्ष कुमार राई	१,००१-	इलुमे राई	५०-
रामराज राई	१००-	गणेश राई	५०-
विरूमान राई	१००१-	इकुमे राई	५०-
छत्र बहादुर राई	१,००१-	राजु राई	५१-
शिद्धिमान राई	५०-	चन्द्र राई	३०-
भीम. प्रसाद राई	५०-	तीरताल राई	५१-
राज बहादुर राई	१,००१-	मुगाधन राई	४०-
मित्रशेर राई	१,०००-	गामबिरी राई	११०-

देवराज राई	१००१-	चन्द्र बहादुर राई	५०१-
धन बहादुर राई	५११-	खड्ग बहादुर राई	५०१-
प्रेमकुमार राई	५११-	पूर्ण बहादुर राई	५०१-
अस्त बहादुर राई	४,०००१-	हेमन्त राई	५०१-
लाल बहादुर राई	५००१-	वाकमनि राई	५०१-
मनि कुमार राई	१००१-	हिमाल राई	५०१-
खड्ग बहादुर राई	१११११-	खगेन्द्र राई	५०१-
शिव कुमार राई	१,०००१-	याम बहादुर राई	५०१-
कृष्ण राई	२००१-	दिल कुमार राई	५०१-
हर्क बहादुर राई	१,०००१-	सुजाता राई	५०१-
प्रेम कुमार राई	१५०५१-	डम्बर राई	५०१-
राम बहादुर राई	५१०१-	चन्द्र कुमारी राई	५०१-
गोपाल राई	२०५१-	सविन राई	५०१-
सुरेश राई	५५०१-	प्रेम कुमारी राई	५०१-
पञ्चमान राई	१२०१-	कुन्दन राई	१०५१-
कमल राई	५०५१-	राजमान राई	१००१-
अम्बिका राई	५००१-	रमन श्रेष्ठ	१०५१-
चम बहादुर राई	५००१-	आसपूर्ण राई	१०५१-
लिला कुमार राई	३१०१-	रतन राई	१०५१-
भूपालसिं राई	२०५१-	जीत बहादुर राई	१२०१-
सार्किधन राई	५१०१-	लंकमणि राई	१०५१-
दुर्गा बहादुर राई	१०००१-	गीता राई	१०५१-
कृपा राई	२५०१-	टिका लिम्बु	१००१-
बीर बहादुर राई	२,०००१-	चन्द्र सुनुवार	१०५१-
जीत बहादुर राई	२००१-	जसुदा राई	६०१-
दान बहादुर राई	२,०००१-	एलिजा राई	५११-
पर्ज बहादुर राई	२६०००१-	तारा जिमी	७११-
उमेश राई	२००१-	पृथीराज राई	५११-
काशीराज राई	२,०००१-	प्रेम कुमार राई	१६७१-
शिवभक्त राई	५०१-	जम्मा	१,११,४१३१-
धनभक्त राई	५०१-	सरकारी निकायबाट सहयोग	
डम्बर बहादुर राई	५०१-	आदीवासी जनजाति राष्ट्रिय उत्थान प्रतिष्ठान	
कर्ण बहादुर राई	५०१-		६०,०००/-
ढक बहादुर राई	५०१-	सप्तेश्वर गा.वि.स.	७०,०००/-
दिपेश राई	५०१-	जालपा गा.वि.स.	५०,०००/-
पदम बहादुर राई	५०१-	खार्मी गा.वि.स.	१,००,०००/-
ताज बहादुर राई	५०१-	दुमकिम घरान	१,००,०००/-
		जम्मा	३,६०,०००/-

समचार सार

देउसी भैलो कार्यक्रम सम्पन्न :

दुमी किरात राई फन्सीकीमद्वारा हरेक वर्ष आयोजना गरिने देउसी भैलो कार्यक्रम २०६७ को दिपावलीमा पनि भव्य रूपमा आयोजना सम्पन्न भयो । उपत्यकाका काठमाडौं र ललितपुर जिल्लामा रहनुभएका दुमीराई तथा दुमी शुभचिन्तक, इष्टमित्र, आफन्तहरुको घर आँगनमा रमाईलोकासाथ सम्पन्न भयो । फन्सीकीमका उपाध्यक्ष श्री ऋषिश्वर राई संयोजक रहनुभएको उक्त कार्यक्रममा दुमी किरात राई फन्सीकीमले प्रकाशन गर्न लागेको दुमी-नेपाली-अंग्रेजी शब्दकोशको लागि रु. २ लाख १५ हजार रकम संकलन गरिएको थियो । त्यस्तै धरान दुमकिमले पनि देउसीभैलो कार्यक्रम आयोजना गरी रु. ९४१५९ रकम संकलन गरेको थियो ।

साकेला उभौली तथा उच्चौली

किरात राईहरुको महान् चाँड साकेला उच्चौली तथा उभौलीमा काठमाडौंमा रहनुभएका दुमीराईहरुको भव्य उपस्थितिकाबीच काठमाण्डौंस्थित टुडिखेलमा साकेला शिली प्रशर्दन गरियो । किरात राई यायोक्खाद्वारा कार्यक्रम आयोजना गरिएको थियो ।

पाछ्यगत समिति निर्माण :

दुमीराईभिन्न रहेको विभिन्न पाछ्यहरुको आ-आफ्नो बंशावली मिलान, थपघट, संशोधन गर्नको लागि गाउँस्तरमा विभिन्न समिति गठन भएको छ ।

बंशावली प्रकाशनको सन्दर्भमा भ्रमण :

दुमी किरात राई फन्सीकीमले निकट भविष्यमा प्रकाशन गर्न लागेको दुमी बंशावलीको लागि यस संस्थाका अध्यक्ष श्री चत्तुरभक्त राई र सचिव श्री नृप राई दुमीराईहरुको सघन वसोवास रहेको खोटाङको माक्पा, कुभिण्डे, जालपा, खार्मी, बाक्सिला, सप्तेश्वर गा.वि.स.हरुमा अध्ययन भ्रमण गरी आगामी बंशावलीमा समेट्नुपर्ने विषयहरुमा सल्लाह, सुझाव लिने काम सम्पन्न भएको

फन्सीकीमको केन्द्रीय कार्यालय भवन निर्माण समिति गठन :

खोटाङको सुन्दर वजार बाक्सिलामा दुमी किरात राई फन्सीकीमको केन्द्रीय कार्यालय भवन निर्माणको लागि सस्थाका उपाध्यक्ष श्री छत्र कुमार राईको संयोजकत्वमा भवन निर्माण समिति गठन भएको छ । स्थानीय शिक्षक तथा समाजसेवी श्री चन्द्रछिरिड राई, काजी राई, रेनुका मुरह (तुलसरा), द्वारा निशुल्क जग्गा दान गर्नु भएको छ । **भाषिक साकेला गीत गायन प्रतियोगितामा तृतीय स्थान हासिल:**

किरात राई कलाकार संघ केन्द्रीय कार्य समितिद्वारा आयोजित किरात साकेला गीत गायन प्रतियोगितामा दुमी किरात राई फन्सीकीमले तेस्रो स्थान ल्याउन सफल भएको छ । उक्त गीतको रचना किरात राई यायोक्खाका अध्यक्ष एवम् दुमी किरात राई फन्सीकीमका अध्यक्ष चत्तुरभक्त राईले गर्नु भएको थियो भने गीतको **"बोल जायाजुमको डाँडै डाँडा एहोई लेक वेशी धाउनेलाई, आफ्नै भाषा संस्कृतिलाई मन पराउनेलाई"** रहेको थियो । **दुमी भाषाको गीत रेकर्ड**

दुमी किरात राई फन्सीकीमद्वारा मिति २०६८ भदौ ३१ गते आयोजना गर्न गईरहेको शब्दकोश विमोचना कार्यक्रमका लागि दुमी भाषाको गीत रेकर्ड गरिएको छ । जुन गीतको रचना श्री तेजमाया मुरह दुमी, संगित श्री सन्तोष दुमी र स्वर संतोष दुमी, समला दुमी, ताया राई, तेजमाया दुमी, खबिराज दुमी, कुशल दुमी, हेमन्त दुमीले दिनु भएको छ । उक्त गीतको बोल **"इइकि तुम्लो रिदुम हदुद इइकि छेनि सवा, आम्नुये माचुकुतिखो चामितक खुस्तिबो"** (नेपाली अनुवाद: **हाम्रो भाषा संस्कृती हाम्रो पहिचान हो अझै पनि नजानेमा नासीएर/मासीएर जान्छ है**) रहेको छ । त्यस्तै गरी श्री नेत्रमणि राईको शब्द रचना रहेको गीतमा सागीत बरिष्ठ सागीतकार तथा किरात राई साास्कृतिक कलाकार संघका अध्यक्ष श्री जितेन राईले गर्नु भएको छ । जुन गीतको बोल **"नाम्पारु" (खुल्ला आकाश)** रहेको छ ।

किरात अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलन तथा महोत्सव :

किरात राई यायोक्खाद्वारा आयोजित २०६७ चैत्र २७, २८ र २९ गते काठमाडौंमा भव्य रूपमा किरात अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलन तथा किरात महोत्सव सम्पन्न भयो । राष्ट्रिय सभागृहमा सम्माननीय प्रधानमन्त्री भलनाथ खनालबाट उद्घाटन भएको उक्त कार्यक्रमको अध्यक्षता किरात राई यायोक्खाका अध्यक्ष तथा दुमी किरात राई फन्सीकीमका अध्यक्ष श्री चत्तुरभक्त राईले गर्नु भएको थियो । बेलायत, हङकङ, यु.ए.इ., कतार, सिक्किम आदि देशबाट प्रतिनिधिहरूको सहभागिता रहेको थियो । उक्त कार्यक्रममा दुमी किरात राई फन्सीकीमको तर्फबाट संस्थाका सचिव नृप राई, समीर राई, दुमकिम काठमाडौंका अध्यक्ष तेजमाया राई, अप्सरा राई र पदम राईले प्रतिनिधिको रूपमा भाग लिनुभएको थियो ।

किरात महोत्सवमा सक्रिय सहभागी :

किरात राई यायोक्खाद्वारा आयोजित किरात अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलन तथा महोत्सवको अवसरमा टुङ्खेलमा आयोजित तीनदिने किरात महोत्सवमा किरात मौलिक खानपान, भेषभुषा प्रदर्शन दुमी किरात राई फन्सीकीमले स्टल राखी विभिन्न किरातजन्य भेषभूषा तथा परिकारहरूको प्रदर्शन र वेचविखन गर्‍यो । फन्सीकीमका केन्द्रीय सदस्य श्री अनिता राईको संयोजक र दुमकिम काठमाडौंको सक्रिय सहभागितामा तीन दिनसम्म सञ्चालित उक्त कार्यक्रम सञ्चालन भएको थियो । उक्त दुमी स्टलमा विभिन्न दुमीहरूको सूचानामूलक प्रदर्शनीहरू पनि प्रस्तुत गरिएको थियो ।

शब्दकोश प्रकाशनको लागि वृहत भेला :

फन्सीकीमले प्रकाशन गर्न लागेको दुमी-नेपाली-अंग्रेजी शब्दकोश सम्बन्धी छलफलको लागि २०६७ चैत्र १२ गतेका दिन किरात राई यायोक्खा केन्द्रीय कार्यालय कोटेश्वरको सुम्निमा हलमा एक वृहत भेला सम्पन्न भयो । उल्लेख्य दुमीराईहरूको उपस्थिति रहेको उक्त कार्यक्रम संस्थाका उपाध्यक्ष ऋषिेश्वर राईको अध्यक्षतामा सम्पन्न भएको थियो भने विभिन्न व्यक्तित्वहरूबाट महत्वपूर्ण सल्लाह, सुझाव प्राप्त भएको थियो ।

काठमाडौं.दुमकिम पुनर्गठन :

२०६७ साल चैत्र १२ गतेका दिन दुमी किरात राई फन्सीकीम दुमकिम काठमाडौंको पुनर्गठन भएको छ । उक्त अवसरमा दुमकिम काठमाडौंका तत्कालिन अध्यक्ष श्री महेन्द्रराईबाट काठमाडौं दुमकिमले आफ्नो कार्यकालमा सम्पन्न गरेको कार्य प्रगति विवरण प्रस्तुत गर्नुभएको थियो भने कोषाध्यक्ष श्री तेजमाया राईले दुमकिमको आय-व्यय विवरण प्रस्तुत गर्नुभएको थियो । फन्सीकीम महासचिव श्री नेत्रमणि राई संयोजक तथा सचिव नृप राई र कोषाध्यक्ष श्री गुणराज राई सदस्य रहेको निर्वाचन मण्डलबाट गठित नयाँ दुमकिम कार्य समितिका पदाधिकारीहरूलाई फन्सीकीम उपाध्यक्ष श्री ऋषिेश्वर राईबाट सपथ गराइएको थियो । पुनर्गठित नयाँ कार्य समिति निम्नानुसार रहेको छ ।

- अध्यक्ष : श्री तेजमाया मुर्ह राई (बाक्सिला)
- उपाध्यक्ष : श्री मीना थुलुड राई (सप्तेश्वर, हाल, काठमाडौं)
- सचिव : श्री मौलिघन छाचुड राई (जालपा)
- कोषाध्यक्ष : श्री हिमा राई हमुड (जालपा)
- सदस्य : श्री सहजीत हजुर राई (माक्पा)
- सदस्य : श्री सन्तोष दुमी (सप्तेश्वर)
- सदस्य : श्री रामकाजी राई (सप्तेश्वर)
- सदस्य : श्री माइतीराज राई (सप्तेश्वर)
- सदस्य : श्री खविराज राई (खार्मी)
- सदस्य : श्री अस्मिता सत्तम राई (कुभिण्डे)
- सदस्य : श्री केदार राई (जालपा)

१२ दुमकिम कुभिण्डे गठन :

दुमी किरात राई फन्सीकीम दुमकिम कुभिण्डे गठन भएको छ । मिति २०६७/०८/१६ गते विहिवारका दिन संस्थाका अध्यक्ष श्री चत्तुरभक्त राई तथा सचिव नृप राई उपस्थितिमा गठित उक्त समितिमा निम्नानुसारका पदाधिकारीहरू रहनु भएको छ ।

- अध्यक्ष : श्री प्रेमबहादुर राई (कुविमी)
- उपाध्यक्ष : श्री टंकबहादुर राई
- सचिव : श्री कैलाश राई

सह सचिव	: श्री धनकुमार राई
कोषाध्यक्ष	: श्री विष्णुमाया राई
सहकोषाध्यक्ष	: श्री आशा राई
सदस्य	: श्री विष्णुमाया राई
"	: डिल्लीशेर राई
"	: तीपबहादुर राई
"	: हर्कमणि राई
"	: भीमबहादुर राई
"	: अनिशा राई
"	: चक्रबहादुर राई

शब्दकोश आर्थिक समिति पुर्नगठन:

२०६१ मा गठित दुमी शब्दकोश निर्माण समितिका अलावा २०६७ असोज २ गते बसेको दुकिराफको बैठकले एक आर्थिक उपसमिति गठन गरेको छ । संस्थाका कोषाध्यक्ष श्री गुणराज राईको संयोजकत्वमा गठित उक्त समितिमा निम्नानुसार सदस्यहरू रहनुभएको थियो ।

संयोजक	: गुणराज राई
सह-संयोजक	: दुर्गा बहादुर राई

सदस्यहरू:

अशोक कुमार राई (काठमाडौं)
अनिता राई (काठमाडौं)
धन प्रसाद राई (काठमाडौं)
देवान राई (काठमाडौं)
अप्सरा राई (काठमाडौं)
महेन्द्र राई (जालपा/काठमाडौं)
हिरामणि राई (कुभिण्डे/काठमाडौं)
सनद कुमार राई (सप्तेश्वर)
गणेश भक्त राई (दिक्तेल)
वम बहादुर राई (जालपा)
मौल कुमार राई (खार्मी)
ईख बहादुर राई (खार्मी/काठमाडौं)
मनि प्रसार राई (बाक्शिला/काठमाडौं)
हेमन्त राई (बाक्शिला/काठमाडौं)
राजीव राई (बाक्शिला/काठमाडौं)

हादिक शुभकामना

दुमी किरात राई फन्सीकीमले **दुमी-नेपाली-अंग्रेजी शब्दकोश**

साथै **ईसिलिम** १४ औं अड्क शब्दकोश विशेषाङ्कको रूपमा

यही २०६८ साल भाद्र ३१ गते विमोचन गर्न गईरहेकोमा कार्यक्रमको सफलताको कामना दिंदै

किरात महान चाड साकेला उधौलीको अवसरमा सम्पूर्ण नेपाली दाजुभाइ तथा

दिदीबहिनीहरूमा **हादिक मंगलमय शुभकामना** व्यक्त गर्दछौं ।

तथा. नैनबहादुर दुमीराई MM²

रत्नमाया राई

तथा परिवार

गीत सङ्गीतका साधक : पारस दुमीराई

प्रस्तोता : नृप दुमीराई

गीत सङ्गीत कसलाई मन पर्दैन ! गीत सङ्गीतले कसलाई छुदैन र । सुखमा खुसी बाँड्न होस् वा दुःखमा बेदना पोख्न होस्, गीत सङ्गीतको सहारा नलिने मान्छे सायदै होलान् । तर पनि खुसी बाँड्न वा बेदना पोख्नको लागि मात्र शब्द रचना गरिदैन, सङ्गीत भरिदैन र गीत गाईदैन, स्वस्थ मनोरञ्जन प्राप्तिको माध्यम पनि हो गीत सङ्गीत । यसले जोसुकैलाई पनि प्रभावित पार्न सक्छ ।

यसरी गीत, सङ्गीतले सानै उमेरदेखि प्रभावित एक प्रतिभा हुन् पारस राई । खोटाङ सप्तेश्वर-८, चिउरीखर्कमा बुबा स्व. नरभक्त राई तथा आमा दिलसोभा राईको माइला सन्तानको रूपमा जन्मिएका राईले सङ्गीतको औपचारिक शिक्षा गुरुदेव कामतसँग लिएका छन् । पारस राई विद्यालयस्तरको अध्ययन समयदेखि नै गीत+सङ्गीतप्रति भुकाव राख्थे ।

गाउँघरमा हुने साँस्कृतिक कार्यक्रममा होस् वा विद्यालयले आयोजना गर्ने विभिन्न कार्यक्रमहरुमा, उनी गिटार बजाउँन भ्याईहाल्थे । उनी गिटारलाई यति माया गर्थेकी कुराकानी गरिरहँदा पनि उनको हातले गिटार नै सुम्सुमाइरहेका हुन्थ्यो । सर्वसुलभ रूपमा सङ्गीतका सामाग्रीहरु उपलब्ध हुन कठिन हुने त्यो गाउँमा उनी आफैले सारङ्गी बनाएर रेटीरहेको दृष्य मेरो मानसपटलमा अहिले पनि ताजै छ ।

नेपाली साँङ्गीतिक आकाशमा विभिन्न आरोह- अवरोहसँग पौठोजोरी खेल्दै २०५६ मा 'हेराईमा' नामक संयुक्त गीति एल्बम पस्कन सफल पारस २०५७ मा 'डिमियल आइज' एल्बम लिएर स्रोताहरुमा आएका थिए ।

जीवन संघर्ष हो, यसमा कसैको दुइमत नहोला तर संघर्षभित्र पनि संघर्ष हुँदो रहेछ भन्दा कता-कता नमिल्दो जस्तो लाग्न सक्छ तर पनि यो यथार्थ हो । यसरी संघर्षभित्र संघर्ष गर्दै २०६६ मा 'परदेश' नामक एकल एल्बम स्रोताहरुमा पस्कन सफल पारस परदेशमा बुनिएका सपनाहरु, परदेशका भोगाइहरु गीतमार्फत अभिव्यक्त गर्छन् । आधुनिक तथा पपगीतहरुको सङ्गालो 'परदेश' का गीतहरु यथार्थपरक छन् । 'बिहानीपख के देखेँ सपना विरानो ठाउँमा, चिन्ताले घेन्थो, अशुभ भयो कि गैरी त्यो गाउँमा, सम्झना कति खबर छैन परदेशको ठाउँमा..... । परदेश एल्बममा समेटिएको यो गीतले बास्तवमै परदेशको पीडालाई चित्रण गर्न सफल भएको छ ।

गीतका शब्दहरुमा मायाप्रितीका कुराहरु समावेश नगरिएको विरलै पाइन्छ। 'परदेश' मा परदेशीका मायाप्रितीका कुराहरु यसरी कोरिएको छ, अभिव्यक्त भएको छ -

मायाको गाउँ छेकियो देउरालीको शिरैले,
धेरै भयो भेट छैन, मरें म त पिरैले ।

गीत-सङ्गीत नै यस्तो माध्यम रहेछ, कसैको प्रसंशा गर्न पनि मिल्ने, कसैसँग गुनासो गर्न पनि मिल्ने। 'परदेश' छैठौं र आठौं स्थानमा रहेको गीतका शब्दहरुले यसै भन्छ र मायाप्रितीको छटपटि लाई यसरी अभिव्यक्त गरेको छ :

पर्खिवसैं दोभानमा मिलनको आशागरी,
बिलाएछौ बगरतिरै बालुवाको पानीसरी ।'

यस्तै आठौं स्थानमा रहेको गीत यस्तो रहेको छ :

मैले जीवन बुझिनछु बैरी साथी चिनिनछु,
हांसी-हांसी छुरा हान्ने साथीहरुकै ऋण रै'छु ।

विभिन्न देशहरुमा कार्यक्रम गर्ने सिलसिलामा सन् २००२ मा कुबेर राई, सत्यकला राई लगायतका अग्रज कलाकारहरूसँग पूर्वाञ्चलको **Earth Band** साथ हडकडमा सफलतापूर्वक कार्यक्रम गरिसकेका पारस कोरियाका धेरै ठाउँहरुमा पनि आफैले सारङ्गी वजाएर विभिन्न कन्सर्टहरु गर्न भ्याइसकेका छन्। यो लेख लेखिरहँदा पनि उनी राजेश पायल राई, प्रकृति गिरी लगायतका कलाकारहरुकासाथ कार्यक्रमको सिलसिलामा कोरिया नै पुगेका छन्।

उनको गीत-सङ्गीतप्रतिको यो लगनशीलताले एक सफल गायक/कलाकार बन्न धेरै समय कुर्नु नपर्ने देखिन्छ। उनको यो अविच्छिन्न साङ्गीतिक यात्रामा तपाइँ-हामी पनि सहभागी हुने नै छौं। उनको साङ्गीतिक यात्रा शुभ रहोस्, अहिलेलाई यही शुभकामना।

हार्दिक शुभकामना

किरात राईहरुको महान चाड साकेला उधौलीको अवसरमा

सम्पूर्ण किरात दाजुभाइ तथा दिदीबहिनीहरुमा

हार्दिक मंगलमय शुभकामना

व्यक्त गर्दछौं ।

दुमी किरात राई फन्सिकीम

केन्द्रीय कार्य समिति

The verb 'cut': what, how and why? Examples from the Puma language.

Vishnu S Rai, vpsrai@yahoo.com

Introduction.

Puma is a highly endangered language which is spoken by about 4000 people in the hilly region of eastern Nepal. It is a highly endangered language for several reasons, migration, inter-caste marriage and the influence of Nepali, which is the national and official language of the country and is used in all areas (education, media, etc.) of the nation. Puma is being documented along with the Chintang language under Chintang-Puma Documentation Project funded by Volkswagen Foundation and is run jointly by the Institute for Linguistics, Leipzig University, Germany and Central Department of Linguistics, Tribhuvan University, Nepal.

Endangered languages around the world which are being documented under the DOBES programme funded by Volkswagen Foundation

Word and concept.

A word might have different meanings and vice versa, that is, the same concept or meaning might be expressed with different words. A word having different meanings in a language is quite common. Puma is a language which has many words that express the same basic concept. This paper "The verb cut: What, how and why? Examples from the Puma language" presents how the concept of cutting is expressed through different words by Puma

people. 16 different words have been found so far to express the act of cutting. It is interesting to note that these different words however not interchangeable: the use of one in the place of another in most cases will not be acceptable. Their use depends on the (a) the kind of instrument is used for cutting, (b) the object of the verb cut, (c) the manner in which something is cut, and (d) the purpose for which something is cut. In a few cases, even the agent, the person who cut is important for the use of a particular verb. Therefore, to say 'I cut' in Puma, one has to learn 'what does he cut?', 'with what does he cut?', 'how does he cut?' and 'why does he cut?'

Examples and explanation

Cut 1: *bhama* <bha/bho> 'to cut'

bhama is the most common verb used to mean 'cut'. It refers to the action of cutting when someone raises a large weapon such as an axe or *khukuri* (a large Nepali knife) to cut something usually a tree or firewood or an animal, even a man. The action expects an outcome the the object of the action will be cut into two pieces or in many pieces. As *khukuri* is the most common weapon for cutting, the verb *bhama* invariably refers to *khukuri* unless specified.

ram-a asem ?K s ?Kpa-lai bho-o.

(Ram-ERG yeasterday tree-DAT cut-PT)

'Yesterday Ram cut a tree (with a khukuri).'

Cut 1: the 'khukuri'

Cut 2: *cakma* <cak/cakd>

cakma is similar to *bhama* in the sense that they both refer to *khukuri* as the instrument for cutting. However, the object of cutting is obligatorily a tree, or a piece of log and the purpose of cutting is to make foothold so that one can climb the tree, or the log which is used to go upstairs (in this case, the log serves the function of a ladder). The object is, therefore not cut into two parts. The best equivalent English word for *cakma* could be 'to carve'.

khokku-a wasoKma puwa cakd-i kina waK-a

(3s-ERG a.tree tree cut-3P climb-PT)

'He carved the tree (to put his foot on) and then climbed it'

Cut 3: *cenma* <cen>

Verb *cenma* is neither like *bhama* or *cakma* because it is outcome restricted. For example, it can be used to refer to a piece of bamboo cut into long, thin pieces, as shown in the picture below. Pumas usually make thin strips of bamboo for various purposes such as to make *dokoci* 'baskets' or a *kokro* 'baby cot'. *Cakma* can be translated into English as 'to saw'.

?kku bha?a-bo bas ?K sa-a cen-i-ku?

(this log-GEN plank who-ERG cut-3P-NOMLZ)

'Who has cut (sawed) this wood plank?'

Cut 3

Cut 4: *chamma* <cham>

chamma is similar to *bhama* as it refers to the same instrument, e.g. an axe, in manner as the hand is raised high and then strike the object forcefully, and in the outcome as the object is necessarily cut into two or more pieces. The difference is in the object of cutting: the object of cutting which this verb takes is obligatorily firewood. The verb is therefore object restricted.

khooku-a bhetti-a s ?K cham-i

(3s-ERG axe-INSTR tree cut-3P)

'He cut the firewood with an axe.'

Cut 5: *chokma* <chok>

This verb *chokma* is both instrument and manner restricted. The instrument must be a *basula* (see the picture of the instrument) or if it is not available, then a *khukuri*. The manner can be best described with the English word 'to chisel'. The outcomes are thin layers of wood.

sirane-a yoKs ?K-bo h ?lo chok-i.

(Sirane-ERG a_tree-GEN plough cut-3P)

'Sirane cut (chiselled) the plough wood.'

Cut 5

Cut 6: *dh ?kma* <dh ?kd>

The instrument which this verb refer to is either a *khukuri* or a sickle. What makes it different from other cuts is the purpose for which it is used, and the purpose is to cut fodder. Fodder here denotes the small branches of a tree with green leaves, which are given to the cattle, particularly cows and bullocks.

uK-pa-a khuksi ghas-a dh ?kd-i.

(1sPOSS-father-ERG a.tree grass-NNATVZ cut-3P)

'My father cut the fodder.'

Cut 7: *hekma* <hek/hekd>

hekma is similar to *dh?kma* because the purpose of both the verbs is the same: they both are used to cut fodder for cattle. The difference, however, can be noted in the fact that *dh?kma* is restricted to the small leafy branches whereas hekma is to grass, although for both object, they have the same term ghasa 'grass', which was borrowed from Nepali and then nativized into Puma (ghas-a: grass-NNATVZ 'grass'). The second difference is in the instrument. *dh?kma* can take a khukuri or a sickle as instrument, but hekma can take only sickle.

kh?nna-a ase todho-ku ghas-a t?-hekdi.

(2s-ERG yesterday there-GEN grass-NNATVZ cut-3p)

'Yesterday you cut the grass over there.'

Cut 8: *hipma* <hip>

It is a very special verb, which is used for very special purpose and for a special person. The object is also special because a green bamboo branch is selected, and as you can see in the picture with a khukuri it is chiselled in thin layers which remain at the other end of the bamboo so that the outcomes look like a flower on a stick. Then it is used by a shamn for ritualistic purposes, such as to get rid of an evil spirit from somebody.

kenchariwa-a d?Krit-bo s?k?y?kwa hip-i

(Shamn's helper-ERG bamboo-GEN bark-cut-3P)

'The helper of the shamn made a bamboo.'

Cut 8

Cut 9: *k?pma* <k?p/ k?pd>

It is mainly instrument and partially object restricted. The instrument of this verb is

invariably a pair of scissors and in most cases the object is hair. However, the verb can also be used for other objects e.g. paper. As the instrument is always a pair of scissors, its also manner restricted because to cut with scissors need special kind of manner. In this respect, this is a very specific verb as it needs special instrument, manner and object.

ka-bo demkha ka-?oK-mukwa t?-k?pd-i?

(2sPOSS-GEN when 2sPOSSpf-head-hair 2-cut-3P)

'When did you get your hair cut?'

Cut 10: *khoma* <kho/khos>

For the verb khoma, instrument can be as varied as a razor, a knife or a spade. The purpose is to clean the surface, e.g. moustache from your upper lip with a razor, rotten residues from a wood with a knife, grass from your courtyard with a spade. Purpose and manner however remain the same: to clean the surface by pulling the instrument through the object.

umes-bo k?-?oK-mukwa demkha khos-i?

(Umes-GEN 3POSSpf-head-hair when cut-3P)

'When did Umes get his hair saved.'

Cut 11 : *khokma* <khok/ khokd>

This verb is the most unusual one as it neither instrument nor object and purpose restricted. What makes it special is the fact that it is used when you cut something (usually meat) by putting it on a piece of log called *acano* (see the picture). The instrument is usually khukuri and the outcomes are small pieces.

kh?nna-a sacen-khoK-do Kes-i-kinan sariwa t?-khokd-i r?ich?

(2s-ERG log-UP.LOC-GEN-LOC put-3P-SEQ bone 2-cut-3P REP)

'You cut the bone on the log.'

Cut 11

Cut 12: *khopma* <khop>

This verb is used only with the object firewood.

It is therefore object restricted

rita-a ?k Voka suK khop-a

(Rita-ERG one basket firewood cut-PT)

'Rita cut a basket of firewood.'

Cut 13: *pekma* <pek>

Pekma is similar to *khopma* because both are object restricted, but they are used for different objects. While *khopma* takes the object firewood, the object of *pekma* is either fruit or vegetable.

minma-a mela-ya amba pek-i co-o

(Minma-ERG market-LEV.LOC mango cut-3P eat-PT)

'Minma cut a mango and ate it in the market.'

Cut 14: *sinma* <sil>

Simna can also take the object vegetable, but the manner is different. For *sinma* the object is put onto the instrument and then pull it though the instrument to be cut into pieces.

t?kku-a purup беру-a sil-i

(3s-ERG cucumber sickel-INSTR cut-3P)

'S/he cut the cucumber with a sickel.'

cut: 15 *sipma* <sip> 'to cut'

sipma like *sinma* or *pekma* takes the object fruit or vegetable. The difference among them however is in the manner of cutting. In *sipma* the object is put onto the instrument, which is a

sickel or a *culePsi* which is put under one food, then both hands holding the object pushed through the instrument (see the picture).

Ka-a atloK sa-khan sip-uK.

(1s-ERG ago meat-edible cut-1sPT)

'Sometime ago I cut the meat.'

Cut 15

Cut 16: *taKma* <taKd>

It is both purpose and manner restricted. The purpose is to level the surface, for which one hand holds the object and the other holding the weapon used it gently (see the picture). The verb is usually used to level the end of a stick.

dilepa-a k?-l?uro taKd-i-kinan tomt-aK-i.

(Dilepa-ERG 3sPOSSpf-stick cut-3P use-3P)

'Dilepa cut his stick and is using it.'

Cut 16

Cut 17: *weKma* <weK>

The verb *weKma* takes fruits as objects or vegetables. The instrument usually a knife is put at the one end of the fruit or vegetable, and pulled forcefully so that the bark of the object come out as shown in the picture.

kho-a alu-lai pek-i kinan weK-i

(3s-ERG potato-DAT cut-3P SEQ cut-3P)

'He peeled the potato and then cut it.'

Cut 17

Conclusion

There are many kinds of cut in Puma. Which cut is to be used depends on the instrument used for cutting, object to be cut, how it is cut, what is the outcome of cutting and what is the purpose of cutting.

खुलापत्र शब्दकोशको : सरोकार दुमीजनको

- नेत्रमणि दुमीराई

जान अनजान सबजनमा

म नौलो बिरानो तपाईंहरूकै जिज्ञासाको चटारो
अनि जस-अपजसको भटारो 'दुमी शब्दकोश'को
तर्फबाट ओसेवा,

खै कसोरी पो पहिलेनै माफ मागुड कसो,
नामागुड पनि यतिका वर्षपछि बल्लतल्ल तपाईंहरू
सामु भुल्किन पाएको छु । ढीलोगरी देखापर्नु पर्दा के
भनुड र कसो गरूड त भैराखेकै छु मैपनि । घरको
लठिभद्र काम छोडी यसबीचमा मलाई यहाँसम्म खुल्ने
अवसर सिर्जना गरिदिने मेरा जन्मदाता 'फन्सीकीम'
र तमाम दुमी बंश प्रति जति अनुगृहीत छु, मलाई
सर्वत्र फैलिने मौका जुराइदिने भाग्य बिधाता 'इसीलीम'
प्रति पनि त्यति नै हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु ।

बिगत वर्षहरूमा घरि रावा-ताप दोभान, त
घरि दिक्तेलको कुनै कोठामा; कहिले बाक्सिला डाँडामा,
त कहिले काठमान्डौली कसैको दुमीघर-आँगनमा;
कहिले धराने अतिव्यस्त पार्कमा, त कहिले कुनै शहरी
खुला सडकमा; कहिले गाउँको मेलापातमा त कहिले
देश-विदेशको खुलाबातमा; देउसी र भैलेनीको रमभ्रम
भनौकि वनभोजको तामभ्राम, यी सबै र सधैंको
जमघटमा समेत मेरै बारेमा चर्चा चलेको पाउँदा
उबेलादेखि नै म त कहिले पो भुल्किन पाउँला कि
भनेर खुबै छटपटाउँने गर्थे । त्यसघरि यो डाल्जाम्
(अधकल्चो) दिमागले सोचेको थियो, सायद म आफू
'खाजाबासमा' वा कहिकतै दुमी घर-आँगनमा नै
खामा-दिमा (जाँड-रक्सी)का साथ सार्वजनिक भइन्छ
होला, साथमा अलिकति मेरो बारेको चर्चालाई गाउँले
मर्चाले त्यसैनि उछितो काह्ला भन्ने सोचेको थिएँ ।

तैपनि मलाई सुबिस्तासाथ सुबिधा सम्पन्न राजधानी
(काठमाण्डौ) शहरको सुसज्जित राष्ट्रिय नाँचघरको
भव्य हलमा, त्यो पनि नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान जस्तो
गरिमामय संस्थाको कूलपति (बैरागी काईला) ज्यूको
हातबाट बिमोचित हुन पाएकोमा म औधी गर्वित छु ।
मानौ, पुस्तौ-पुस्ता (३२औं पुस्तासम्म उल्लेख गरिएको)
बिरासत थामिल्याएका पुख्यौली किराती थलो 'थेलखोम'
(काठमान्डौ) मा यतिका सिङ्गै 'खाजाबासमा' जुमुरिएर
उन्मुक्त दुमीमय वातावरणबीच बिमोचित हुन पाउँदा
अत्यन्तै हर्षविभोर भएको छु ।

मलाई थाहा छ, मेरो बारेमा जो कसैले
सुनिसकेपछि यो कस्तो र कत्रो होला, कति खँदिलो
अनि खर्चिलो होला भन्ने पनि सबैको मनमा खुल्दुली
लागिराखेकै होला । यो कहिले र कस्तो आउला, कि
आउँदै पो नआउला ? आदि इत्यादि कौतुहलता बीच
म एक्काहिस टुप्लुककै देखापर्दा कतिलाई त पत्यार
लाग्नै पनि गाह्रो परिराखेको होला । हर गाउँ-ठाउँ र
रस्ती-बस्तीका दुमी सन्तती अनि शुभेच्छुकहरूका
अठोट, त्याग र योगदानको त्रिकोणात्मक सम्मिश्रणको
परिणाम स्वरूप म तपाईंहरू माभ्र आउन सकेको
यथार्थलाई पनि जस्ताको तस्तै राख्न म आफ्नो परम
कर्तव्य नै सम्भेको छु । आफ्नो प्रशंसा गर्न पाउँदा
खुर्सानीले आफू परो छु भन्न समेत बिर्सन्छ, भन्छन्,
सोहिपरि म हलक्क बढेर सलक्क परेको छु त कसरी
भनुड र ! तैपनि 'ओन्टोलोजी'लाई मूलस्रोत मानी
'टुलबक्स' नामको सफ्टवेयरमा करीव सात वर्षसम्म
ओथारिएर निसासिनु परेको धैर्यशील पीडालाई सम्झी
ल्याउदा म आफू रु. ५००।- मा महङ्गिएको भने
अवश्य नै कसैले ठानिदिनु हुने छैन भन्ने लाग्छ ।

मातृभाषीदेखि दातृभाषी पाठकहरुको व्यवहारिक प्रयोजनको विशिष्टिकरणलाई ध्यानमा राखी त्रि-भाषी (दुमी-नेपाली-अङ्ग्रेजी) तथा त्रि-लिपी (देवनागरी-रोमन-आइ.पी.ए.)मा लिपिबद्ध गर्दै पाँच सय साठी पृष्ठमा सात हजार आठ सय अठहत्तर मूल प्रविष्टिका साथ मेरो गुनिलोपनालाई हुनसम्म गहकिलो पारिएकाले लिनेलाई महङ्गीको मार र दिनेलाई सस्तोको सास्ती नपर्ने गरी मेरो मोलको बोल काटिएको म राम्ररी नै बुभदछु र अरुहरुले पनि यसरी नै बुभ्दिऊन् भन्थान्दछु ।

मलाई राम्रोगरी थाहा छ र मेरो बारेमा हेक्का राख्नुहुने सबैलाई यो थाहा हुन जरुरी पनि छ, मलाई यहाँसम्म आउन निक्कै बसन्तहरु पार गर्नुपरेको मात्र हैन, अनगिन्ती लेक-बेसीहरु समेत पार गर्नु पयो । यतिका कठोर यात्रामा सामुहिक तन, मन र धनका साथ प्रशस्त श्रम र पसिना मात्र खर्च गर्नुपरेको छैन, निक्कै धैर्यता समेत साँच्चु पयो नै । त्यति हुदाहुदै पनि कहिलेकाहीं कहिकतै किराती मनको काँचोपन देखा नपरेका पनि होइनन् । कहिले संस्थागत प्रक्रियाले अनायासै कामको जुझनो रोकिने त कहिले व्यक्तिगत प्रवृत्तिले एक-आपसमा कुहिनो ठोकिने, सानो दुमी समुदायको साँघुरो सोचमा समस्या भनुड समेटिदैन, समेटुड भनुड समालिदैन, साङ्गोपाङ्गोमा अन्य थरी किराती बंशमा त के कसो भैरा'छ कुन्नि, गाँठी कुरो चाहिँ दुमीमा यसै भैरा' देख्नपर्दा त्यति ठूलो किस्मतमा पनि यो अलिकति बिस्मत चाहिँ किन मिसिजाँदो रैछ, नि ! भनेर उदेक पनि लागेको छ । मानौ, मन नपराउँदो मान्छेको गन्हाउने सासलाई सपाने ओखोती फेला पार्न पाए कति जाती हुन्थ्यो होला कुन्नि !

रहरले भनुड कि बाध्यताले, भाग्यले भनुड कि दशाले, म त यसै टुप्लुक्क देखा परिनै गएँ । हेरौ अब, हर दुमीजनको मन-मनमा सजिन पाएँ भने सौभाग्य नै ठहर्ला । हैन, कहिकतै कसैको दुर्गम खोपीहरुमा

जाकिएर बिचल्लीमा परिगइएछ भने त्यो भन्दा अरु दुर्भाग्य के नै हुन सक्ला र ! आजको दिनदेखि म आफूलाई सार्वजनिक हुन पाउँदा जति हर्ष लागेको छ, साथैमा मलाई पाउनु मात्र त के, को कसले कतिहद लाभ लिन सक्लान् भन्ने कौतुहलताले म यसै पनि छटपटिन थालिसकेको छु । मेरो मर्मको पर्म उनैले तिलान् जसले मेरो महत्व बुभी पुस्तौपुस्तासम्म मलाई जतन गरिराख्लान्, अनि एकपछि अर्को दुमी शब्दको लर्को पनि बुन्दै र बनाउँदै जालान्, बुभ्लान् र बोल्लान् । मेरो एउटै मात्र मनसुवा छ, मलाई बुभने जो कोहीले थोरै मात्र भएपनि दुमी बोल्न सकून्, तकि दुमीभाषाको बारेमा धेरै बोलिरहुन् ।

सप्यै दुमीहरुलाई एउटा जणुली (जरुरी) कुरा नभनि भा'छैन । फेरि, आफू भुत्किन पा'छैन के त्यस्तो कुरो लिएर आयो चाहिँ नभन्दिनु होला, मेरो हितैको दौतरी अनि तपाईंहरुकै सपनाको भाषिक सौगात 'दुमी व्याकरण' पो अभैनि एकलै कहिकतै अलपिराखेको होला । नपत्याए 'खाजाबासमा' गावैपिच्छे आफूफुङ्गे हराइराखेका र निधाइराखेका दुमीभाषीहरुलाई सोध्नु, गाउँघरदेखि अलपिएर शहरमा रहर पुन्याइरहेका जो कोही दुमीभाषाप्रेमीजनसँग समेत चर्चा चलाउनु, 'दुमी व्याकरण' सबैको जिब्रोबाट जिप्टिदै छ, लोलीबोलीबाटै फुत्किदै छ, अनि सिङ्गे दुमी बस्तीलाई लाटो पारी बाटो लाग्दै होला । अभ भनुड, पाका दुमीबक्ताहरु गावैपिच्छे भकाभक ढल्दैजाँदा 'दुमी व्याकरण' नै पनि किस्ता-किस्तामा मर्दैजाँदा अब त हैटु (सिकिस्त) परिसकेको होला । मानौ, आफूलाई दुमी भनाउदाहरुले आफूसँगै रहदारहदै पनि दुमी व्याकरणलाई आफ्नो बनाउन नसक्नुकको पिडा कति मात्रै थप्दैजाँदा हुन् दुमीजनले, दुःखका साथ रमिते भैबसेको छु मै पनि ।

हिजोका दिनसम्म त हामी दुबैको साभ्ता नियति भन्नु नै लोपोन्मुख दुमीभाषाको बेवारिसे सामासर्दामको रुपमा बिलौना गाइबस्तु पर्दथ्यो । अभै

मेरो बिन्ती छ, 'दुमी व्याकरण' लाई पनि मलाई जस्तैगरि सकेन्द्रि बेलैमा भुल्किने अवसर दिन सबैले पहल गर्नुपर्नेछो, । जसको लागि सबैको मन मिल्नुपर्नेछो, हल नारिनुपर्नेछो, अनि बल पनि पुऱ्याउनु पर्नेछो । त्यसो गर्न सके हामी एउटै पूलका दुई जीप (शब्दकोश र व्याकरण) ले असङ्ख्य पदयात्री (दुमीभाषी)हरुलाई सहज यात्रा (भाषिक बोलचाल)को लागि सकेसम्मको मद्दत पुऱ्याउन सक्ने थियुड । अनि लगत्तै पाठ्यक्रम पाठ्यपुस्तकका साथ दुमीभाषा कक्षा सञ्चालनमा पनि त टेवा पुऱ्याउँथ्युड कि !

भाषा विरानिदै जाँदा दुमी पहिचानको दुमो नै दुब्लाइजान के बेर ! हेराहेर गर्दै सोचनालयमा ट्वाल्ल परिबस्नु भन्दा मत यसैपनि भन्छु, दुमीले दुमीलाई दुमीकै लागि भनेर जोहो गरिराख्ने दुमी बंशको दशी या चिनो जे भनेपनि यही दुमीभाषा भन्दा अरु के नै हुन सक्ला र ! किन्तु 'खाजाबासमा' दोहोऱ्याइ-तेहेऱ्याइ नियालि हेरें, कहिँकतै आफ्नो मातृभाषाप्रतिको मोह फस्टाउने छेकछन्दै छैन । मानौ, पुस्तौनी मातृभाषा दुब्लाउँदै जाँदा पनि कोही कसै दुमीलाई चिन्ता-फिक्री पटककै छँदैछैन । अझ बिडम्बनापूर्ण कुरो त म के देख्छु भने जो भाषा थोरै भएपनि जान्दछ, उसलाई आफ्नो भाषा हराउँदै गएकोमा अलिकति पनि चिन्ता नै छैन । जसलाई आफ्नो मातृभाषाको चाह छ, उसलाई फिटिककै 'दुमी' बोल्नै आउदैन, बुभ्दै-बुभ्दैन ।

मातृभाषाको महामारीसँगै दिनानुदिन दुब्लाउँदो यो दुमी दुनियामा कहिँकतै मात्र भएनि हुन्थ्यो, जताततै मातृभाषा 'दुमी' को खडेरी लाग्दो यस जटील परिस्थितिबीच म एकलो शब्दकोशले पो के कति नै सत थाम्न सकुँला र ! तैपनि 'जिउँदो-जाग्दो युवा पुस्ताको जोस् र भुक्तभोगी पाका पुस्ताको होस्

बाट कनिकुथी गरी मेरो पुर्पुरोमा 'दुमी शब्दकोश' भनेर नामराशी नै जुराइसकेसिन मैपनि कसो धर्म छोडुँला त ! तैपनि मेरा संभारकर्ता जिज्ञासु दुमीजन ! तपाइँहरुले 'दुमी शब्दकोश' भनेर मेरो नाम लिदा जति गर्व लाग्छ, त्यसभन्दा बढी चाहिँत थातथलोदेखि भोटपर्देशसम्मका दुमीबन्धुहरुले आर्जेका ख्याति र २०६१ सालदेखि आजसम्म मेरै निम्ति सिर्जेका तमाम दुमीजनको तन, मन र धनलाई कतै माथ गर्न, अनि हरजनको आकांक्षालाई न्याय गर्न पो सकिएन कि ! भन्ने आशंकाले म चिन्तित पनि छु ।

म अहिले आएर सबैको मुखेन्जी देखा परिसकेपछि पो बल्ल भुल्यास्स ब्यूभ्जेस्तो भएको छु, अनि बितिसकेका कुराहरुका भटाभट याद आउन थालेको छ, होस् पुऱ्याउँदा-पुऱ्याउँदै पनि केही कुरा छुटाइ हालें निककै बिराइ गएछु धेरै चाहिँ त बिगारि नै पठाएँछु । अझ भनेरै के साध्य होला र, के कति भुलिराखेको छु, अनि बिसिराखेको छु । त्यसैले नै भन्ने गरिएको पनि रहेछ, 'सबैभन्दा गाह्रो काम आफूले आफैलाई चिन्नु; आफ्नो कमीकमजोरीलाई चिन्नु' । मलाई अहिले त्यही भएको छ । मानौ म आफ्नै कमजोरीको राप र तापमा डामिन विवश छु । परन्तु सबैको हात र साथ पाएसम्म आगामी संस्करणहरुमा म सुधिन कोशिश गर्ने नै छु । विद्वत पाठकजनले मेरो बारेमा जति टिकाटिप्पणी गर्दै जानुहुने छ, म त्यति नै बौरिदै जानेछु, मेरा खोटहरुलाई जति मात्रामा औल्याउनु हुनेछ, म त्यति नै तन्दुस्त हुदै जाने छु र जति मात्रामा राय सुभाब व्यक्त गर्नुहुनेछ, म त्यति नै पूर्ण हुनेछु र अन्त्यमा म आगामी संस्करणको लागि परिपक्व समेत भैछाड्ने बाचा गर्दै यति मै सिमित रहन्छु । उही तपाइँको शब्दकोश । **नीरी ।** ◆

Dear Netra Mani,

It is a great pleasure to see the project of a dictionary of Dumi language fully materialized. We had the honor to follow the development of this project from the very beginning, from the birth of the idea until the final book. In all stages of this process we were deeply impressed by the spirit and initiative of the people working on the dictionary, by their will to make it come true

eschewing no effort and investing their time into it over many years. We hope that with this dictionary, the sparking interest in local language among the Dumi Rai will gain another major impulsion. It is a very important step to help Dumi language, which once was diagnosed an almost dead language, to revive again. As social and cultural scientists with a special love for Dumi Rai culture we would like to thank all contributors for their precious and important share in documenting and preserving language and at the same time culture and religion of the Dumi Rai of Eastern Nepal.

Lalitpur, July 1st 2011

Alban von Stockhausen and Marion Wettstein

ए एलम्बर बाजे

दिनेश सरचु दुमीराई
खामी-३, रूदालुङ

सु एलम्बर बाजे, तपाईं कहाँ हुनुहुन्छ ?
तपाईंलाई बियाल्ने माच्छे आइसके
तपाईंको किराती सन्तान हौं हामी
अनि त,
किरात मुन्धुम सबैको मनमा छाइसक्यो ।

सु एलम्बर बाजे, तपाईं कहाँ हुनुहुन्छ ?
संस्कृत र संस्कृतिलाई बियाल्ने माच्छे आई सके
तपाईंको भावी पुस्ता हौं हामी
अनि त,
तपाईंको नाममा मुन्धुम लेख्न लागि सक्यो ।

सु एलम्बर बाजे, तपाईं कहाँ हुनुहुन्छ ?
तपाईंको रोवाई रोप्ने माच्छे आई सके
तपाईंको आधा जरीर हौं हामी
अनि त,
तपाईंको नाममा आधा आकषत्र रोप्न थालि सक्यो ।

सु एलम्बर बाजे, तपाईं कहाँ हुनुहुन्छ ?
तपाईंलाई लिन सन्ततिहरू थुप्रै आइसके
तपाईंको पुत्र हौं हामी
अनि त
तपाईं अझ जिउँदो हुनुहुन्छ भनी
विश्वास गर्न थालि सक्यो ।

इसिलिम, सम्पादक मण्डलज्यू

“इसिलिम” वर्ष १२, अंक १३ औं प्रकाशनमा आएकोमा सम्पादकमण्डल धन्यवादका पात्र भएका छन्। यत्ति हुँदाहुँदै पनि यस अंकमा प्रकाशित **छविलाल राई (जाल्पा-४ पुरानगाउँ)** ले -“सङ्गीतको ताल र नृत्यको आधारमा रावाखोलाको मारुनी नाच” शिर्षक लेखमा “इसिलिम” वर्ष ४ अंक ५ मा प्रकाशित **चतुरभक्त राई** द्वारा लिखित “**दुमी राईहरूको संस्कृति र परम्परामा मारुनी नाचको स्थान**” नामक लेखमा पृष्ठ-२, ३, ४, ५ र ६ मा उल्लेख भएको १३ वटा दफाहरूका सिङ्गै वाक्यहरू हुबहु उतारी आफ्नो अनुसन्धान खोजबाट प्राप्त भएको अर्थमा प्रयोग गरेको देखिन्छ। उक्त पृष्ठका वाक्यहरू छविलाल राईले उनका लेखको पृष्ठ ४३, ४४, ४५, ४६ र ४७ पृष्ठमा राखेका छन्। यी १३ वटा दफाहरूमा २ देखि १० लाइनसम्म वाक्यहरू हुबहु कपिगर्दा ६३ वटा हरपहरूमा ३९० भन्दा बढी शब्दहरू सारेका छन् र चतुरभक्त राईले राखेको स्रोत व्यक्तिसमेत पनि हुबहु उही राखेका छन्। एउटा लेखकले अर्को लेखकको लेखकीय सामग्रीहरू अध्ययन गरी अवधारणा निर्माण गर्नु बौद्धिक प्रचलन मानिन्छ। आफूलाई उचित लागेको वाक्यहरू भएमा कोड गरेर आफ्नो लेखमा फूटनोट वा स्रोत खुलाउने प्रचलन अत्यन्त वैज्ञानिक मानिन्छ। यसले मुल लेखकको विद्वतालाई सम्मान गर्दछ र लेखकहरू बीचमा बौद्धिक अन्तरसम्बन्ध पनि कायम भई ज्ञानको विकास हुने वातावरण निर्माण हुन्छ। तर यी कुनै पनि नियम र आदर्शलाई लेखक छविलालजीले पालन गर्नु भएको छैन। यसरी सिधै अर्काको लेख वा रचनालाई आफ्नो बनाउनु लेखकको धर्म होइन यो अर्काको बौद्धिक अनुसन्धान चोरी गरेको ठहर्छ। यो कार्य छविलालजीको मात्र गल्ती होइन, सम्पादक मण्डलमा रहेका सम्पादकहरूको पनि गल्ती हुन गएको छ। यसले मुल लेखकप्रति सरासर अपमान गरेको ठहर्छ। लेखक तथा सम्पादक मण्डलको यस्तो गैर जिम्मेदारीपन

भोली पनि यसरी नै दोहोरिदै जाने हो भने इसिलिमको औचित्य समाप्त भएर जाने खतरा छ। अन्तत यसले संस्थायाथि नै विश्वासमा शङ्कट पैदा हुनेछ। यसर्थ यस्ताखाले गल्तीहरूलाई सम्पादक मण्डलले बेलैमा सच्याई नैतिक जिम्मेवारीलाई सधै पालन गरोस।

चुङ्को ओइसी राई

श्रीग्री सञ्चन

इसिलिम वर्ष १२, अंक १३ मा छविलाल राईद्वारा लिखित सङ्गीत ताल र नृत्यका आधारमा रावाखोलाको मारुनी नाच शिर्षको लेख इसिलिमको वर्ष ४, अंक ५ मा प्रकाशित चतुरभक्त राईको लेख दुमीराइको संस्कृति र परम्परामा मारुनी नाचको स्थान संग हुबहु मेल खाने गएकोले सम्पादक मण्डलको तर्फबाट दुःख व्यक्त गर्दै क्षमा याचना गर्दछौं। आगामी दिनहरूमा लेखकले आफ्नै सृजनामा लेख, रचनाहरू पठाई दिन वा सम्पादक गरेको भए श्रोत खुलाई दिनहुन अनुरोध गरिन्छ। - सम्पादक

Dear Netra Mani bhai,

Osewa!

I congratulate Netra Mani bhai and Chatur Bhakta bhai and the entire Dumi community on the publication of the magnificent new Dumi Dictionary. It is heart-warming news that more Dumi language communities have recently made themselves known, where the language is evidently still in a good and vibrant state of health. Let us hope that the Dumi language community will be able to preserve this intricate and most beautiful language of the Himalayas by speaking the language of the ancestors with the children on a daily basis and introducing the language into the schools. May the Dumi language live and flourish!

Many warm wishes

शब्दकोश

शुद्धीश्वर राई

उपाध्यक्ष तथा व्यवस्थापक

शब्दकोश निर्माण तथा व्यवस्थापन समिति

मिति २०६७ को दुमी किरात राई फन्सीकीमको बैठकले मलाई दुमी त्रि-भाषिक (दुमी-नेपाली-अंग्रेजी) शब्दकोश प्रकाशनको व्यवस्थापकीय जिम्मेवारी दिइयो । जुन कार्य आफैमा चुनौतिपूर्ण थियो । व्यवस्थापकीय जिम्मेवारी आफैमा चानचुने कुरा होइन, अत्यन्तै महत्वपूर्ण चुनौतिपूर्ण काम हो ।

हनु त आजभन्दा सात वर्ष अगाडिदेखि नै एक दुमी शब्दकोश निर्माण समिति वनेर हाम्रो केही दुमी दाजुभाइहरू, साथीहरू अनवरत रूपमा लागि पर्नुभएको पाएँ । यो सातवर्षको अवधिमा फन्सीकीमले पछिल्लो समयमा मलाई दिएको जिम्मेवारीलाई चुनौति र अवसर दुवै ठानी कार्य सम्पन्न गर्न अगाडि बढियो । हामी सवैलाई थाहा छ, कुनै पनि संस्थाको लागि आर्थिक पक्षको अत्यन्तै ठूलो भूमिका हुन्छ तर आर्थिक जुटाउनु या संकलन गर्नु भनेको सहज काम भने हुँदैन होइन । तैपनि फन्सीकीमको यो महान् अभियान पूरा गर्ने कार्यमा मैले पनि आफ्नो कर्तव्य ठानी दुमी दाजुभाइ-दिदीबहिनी र साथीभाइहरूसँग अनुरोध गरियो । दुमी तथा अन्य गैर दुमी दाजुभाइ तथा दिदीबहिनीहरू र विभिन्न संघसंस्था र देश विदेशमा रहनुभएका आफन्तजनहरूले हाम्रो निरन्तर अनुरोध र अभियानलाई साथ र सहयोग गर्नुभयो । जसले गर्दा आज हाम्रो यो महान् अभियान र मेरो जिम्मेवारी पूरा भएको छ र आज यो शब्दकोश प्रकाशन गर्न सफल हुनुका साथै शब्दकोश यहाँहरूको हातहातमा आईपुगेको छ ।

प्रकाशन गर्ने कार्य भनेको मेरो विचारमा कठिन र चुनौतिपूर्ण कार्य हो । त्यसकार्यको लागि आर्थिक जुटाउने काम सजिलो छैन । तर फन्सीकीमले शब्दकोशको लागि लगातार मिति २०६५ सालदेखि तीनवर्षसम्म हरेक तिहारमा हाम्रा आफन्तजन र शुभचिन्तकहरूको घर आँगनमा देउसी भैलो कार्यक्रम गरी उहाँहरूको सहयोग-दक्षिणा र देश विदेशमा रहनुहुने दुमी दाजुभाइ तथा दिदीबहिनीहरू तथा गैर दुमी साथीहरू साथै विभिन्न संघसंस्थाहरूप्रति उहाँहरूको सहयोगको उच्च सम्मान गर्दै प्रकाशन व्यवस्थापन समूह, दुमी किरात राई फन्सीकीम र मेरो व्यक्तिगत तर्फबाट हार्दिक-हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु र आगामी दिनहरूमा पनि साथ र सहयोगको निरन्तरतामा कमी आउने छैन भन्ने विश्वास गर्दछु ।

धन्यवाद !

नवोदित गायक सन्तोष दुमीको

लोक आधुनिक
गीती एल्बम

बस्तीहरू

सर्वत्र बजारमा उपलब्ध छ ।

तपाईं सुन्न
नभुल्नु है ?

नवोदित गायक पारस दुमी राईको

आधुनिक
तथा
पप गीती एल्बम

परदेश

सर्वत्र बजारमा उपलब्ध छ ।

सुन्न नभुल्नुहोला ।

के तपाईं वैदेशिक रोजगारीमा जादै हुनुहुन्छ ?

छिटो, विश्वसनीय तथा भरपर्दो
वैदेशिक रोजगारी (जापान) का लागि
हामीलाई सम्झनुहोस् ।

फूलमून ओभरसीज प्रा. लि.

Lic. No.- 313/059/60 शंखमुल, काठमाण्डौ

सम्पर्क:

Fly to Earn

०९७७-१-४७८५४८२/२३२४८१८

Email: fullmoon@wlink.com

Website: www.fullmoonoverseas.com

Trade On

अब बचतका साथमा विमा पनि

Gold

जोखिम पनि मोल्नुहोस
कमाई पनि गर्नुहोस्

Silver

हामी
वस्तुबजारमा
लगानी सम्बन्धी
परामर्श सेवा
प्रदान गर्छौं।

Copper

We are
sub-broker of
Morning Star
Investment Co.
Pvt. Ltd. and
provide
platform
to earn.

Coffee

Wheat

नियमित
खुत्रुके बचत
गर्नुहोस् बीमा गरी
आर्थिक गतिव्य सुरक्षित
गर्नुहोस्।

Insured with **प्राइमलाइफ इन्स्योरेन्स** through
Regency Co-operative

रिजेन्सी बचत योजना

खुत्रुके बीमा बचत	११%
मासिक क्रमिक बचत	१०%
रिजेन्सी शेयर बचत	११%
१ वर्षे मुद्दती बचत	१८%

खुत्रुके बीमा बचतचमा नियमित
मासिक ५,००० बचत गर्ने बचतकर्ताको १५ वर्षे
बीमाको ७,००० सम्मको अन्तिम किस्ता प्रिमियम
संस्थाले व्यहोर्नेछ।

नेपाल सरकारद्वारा मान्यता प्राप्त बर्ता नं. ८०२७/०९०/०९१
रिजेन्सी बहुउद्देश्यीय सहकारी संस्था लि.
चावहिल, काठमाडौं, फोन: ४४६९८३६
Regency Multi-purpose Co-operative Ltd.

विजयादशमी

तथा

शुभदिपावली-२०६८

को सुखद उपलक्ष्यमा सम्पूर्ण शेयर सदस्यहरूका साथै
शुभचिन्तकहरूमा सुख, समृद्धि, दिर्घायु, एवम् उत्तरोत्तर प्रगतिको

हार्दिक शुभकामना

व्यक्त गर्दछौं।

विश्वास बहुउद्देश्यीय सहकारी संस्था लि.
Biswas Multipurpose Co-operative Society Ltd.
मैतिदेवी, काठमाडौं, फोन नं.: ४४६०९६९, २०७३८२३

